

YÖNETİM VE EKONOMİ YÖNEKO

Yıl: 2024 Cilt: 31

Sayı : 3

ISSN: 1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS JOME

Year: 2024 Volume: 31 Issue: 3

ISSN: 1302-0064
E-ISSN-2458-8253

 MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Y Ö N E T İ M
VE
E K O N O M İ
YÖNEKO

Yıl: 2024 Cilt: 31 Sayı : 3

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF
MANAGEMENT
AND
ECONOMICS
JOME

Year: 2024 Volume: 31 Issue: 3

ISSN:1302-0064
E- ISSN-2458-8253

 MANISA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANISA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Editör

Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Yardımcı Editörler:

Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL

Prof.Dr. Melih ÖZÇALIK

Alan Editörleri

Prof.Dr. Doğan UYSAL

Doç.Dr. Hilmiye TÜRESİN

Doç.Dr. Dilek DULAY YANGIN

Dr. Öğr. Üyesi Orkun SÜRÜCÜOĞLU

Doç. Dr. Anıl GACAR

Doç.Dr. Şükrü Mert KARCI

Doç. Dr. Derya ALİMANOĞLU

Danışma Kurulu

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ (MCBÜ)

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBÜ)

Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBÜ)

Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTÜ)

Prof.Dr. İhsan IŞIK (ROWAN)

Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)

Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)

Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)

Prof.Dr. Zümrit ECEVİT SATI (İÜ)

Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL (MCBÜ)

Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ (MCBÜ)

Prof.Dr. Serhat BAŞTAN (MCBÜ)

Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA (MANAS)

Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)

Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)

Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (İRWİRPAN)

Prof.Dr. Alparslan UĞUR (KKÜ)

Dil Editörleri

Arş.Gör. Merve ÖZCAN ALTAN

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT

Teknik Editör

Arş.Gör.Dr. Abdullah Marufoğlu

Sekreteryası

Arş.Gör.Dr. Osman GÜLDEN

Arş.Gör. Saniye Cansu BENLİ

Arş.Gör. Aysun BAŞ KIRKAN

Doç.Dr. Can KARABIYIK

Arş.Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR

Arş.Gör. Özge ÇELİKTAŞ TÜRKBAŞ

Bu Sayımızın Hakem Kurulu

- Prof.Dr.Abdullah ÇALIŞKAN (Toros Üniv.)
- Prof.Dr.Cem KAHYA (Bayburt Üniv.)
- Prof. Dr. Erdem HEPAKTAN (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Prof.Dr.Filiz GİRAY (Bursa Uludağ Üniv.)
- Prof.Dr.Mehmet Burak BULUTTEKİN (Dicle Üniv.)
- Prof.Dr.Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE (Pamukkale Üniv.)
- Prof.Dr.Sadık KILIÇ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniv.)
- Prof.Dr.Yunus Emre ÖZER (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç.Dr.Aysen ERCAN İŞTİN (Şırnak Üniv.)
- Doç.Dr.Ejder AYÇİN (Kocaeli Üniv.)
- Doç.Dr.Gürkan AKDAĞ (Mersin Üniv.)
- Doç.Dr.Duygu HİDİROĞLU (Mersin Üniv.)
- Doç.Dr.Kadir DELİGÖZ (Atatürk Üniv.)
- Doç.Dr.Mehtap DEMİR (Kırklareli Üniv.)
- Doç.Dr.Öznur ARSLAN (Sivas Cumhuriyet Üniv.)
- Doç.Dr.Perihan Hazel KAYA (Selçuk Üniv.)
- Doç.Dr.Saffet AKDAĞ (Tarsus Üniv.)
- Doç.Dr.Şeyda Nur SEÇKİN (İnönü Üniv.)
- Doç.Dr.Yusuf ESMER (Bayburt Üniv.)
- Dr.Öğr.Üyesi Ahmet KASAP (Tokat Gaziosmanpaşa Üniv.)
- Dr.Öğr.Üyesi Serhat SOYŞEKERCI (ÇAMÜ)
- Prof.Dr.Ayşehan ÇAKICI (Mersin Üniv.)
- Prof. Dr. Emine FIRAT (Aksaray Üniv.)
- Prof.Dr.Fatih EÇER (Afyon Kocatepe Üniv.)
- Prof.Dr.Fusun ÇINAR ALTINTAŞ (Bursa Uludağ Üniv.)
- Prof.Dr.Öznur BOZKURT (Düzce Üniv.)
- Prof.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Prof.Dr.Yavuz TOPÇU (Atatürk Üniv.)
- Doç.Dr.Asiye Ayben ÇELİK (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Doç.Dr.Ayşe ERGİN ÜNAL (Tarsus Üniv.)
- Doç.Dr.Ezgi KARATAŞ YÜCEL (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç.Dr.Gizem AKBULUT YILDIZ (Gümüşhane Üniv.)
- Doç.Dr.Ihsan Seddar KAYNAR (Hakkari Üniv.)
- Doç.Dr.Mehtap ARACI KAZICI (Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniv.)
- Doç.Dr.Öktay KIZILKAYA (Malatya Turgut Özal Üniv.)
- Doç.Dr.Özgür ÖZTÜRK ÇETENAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.)
- Doç.Dr.Rukiye ÇELİK (Süleyman Demirel Üniv.)
- Doç.Dr.Seyhan ÖZDEMİR (Süleyman Demirel Üniv.)
- Doç.Dr.Sema YOLAÇ (İstanbul Üniv.)
- Doç.Dr.Hilmiye TÜRESİN (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Dr.Öğr.Üyesi Osman Nuri ŞAHİN (Alanya Alaaddin Keykubat Üniv.)

İletişim Adresi: Prof.Dr. Cüneyt YENAL KESBİÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunusemre, Manisa

Yönetim ve Ekonomi yılda dört sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz TRDizin, EconLit, EBSCO,

ASOS, DOAJ, ProQuest ve SOBİAD veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamamaktadır.

©Copyright: MCBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Eylül 2024 Basım Yeri: M.C.B.Ü Matbaası – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: https://dergipark.org.tr/yonveek

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Editor

Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Co-Editors

Prof.Dr. Tuncer OZDIL Prof.Dr. Melih OZCALIK

Field Editors

Prof.Dr.Dogan UYSAL Assoc. Prof. Dr. Anil GACAR
Assoc.Prof.Dr.Hilmiye TURESİN Assoc.Prof.Dr.Sukru Mert KARCI
Assoc.Prof.Dr. Dilek DULAY YANGIN Assoc. Prof. Dr. Derya ALIMANOGLU
Assist.Prof.Dr. Orkun SURUCUOGLU

Advisory Board

Prof.Dr. A. Kemal CELEBI (MCBU) Prof.Dr. Tuncer OZDIL (MCBU)
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBU) Prof.Dr. Huseyin AKTAS (MCBU)
Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBU) Prof.Dr. Serhat BASTAN (MCBU)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTU) Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (MANAS)
Prof.Dr. Ihsan ISIK (ROWAN) Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK) Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS) Prof.Dr. Slawomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA) Prof.Dr. Alparslan UGUR (KKU)
Prof.Dr. Zumrut ECEVIT SATI (IU)

Language Editors

Res.Assist.Merve OZCAN ALTAN Res.Assist. Fatin Sevki BULUT

Technical Editor

Res.Assist.Dr. Abdullah Marufoglu

Secretariat

Res.Assist.Dr. Osman GULDEN Assoc.Prof. Can KARABIYIK
Res.Assist. Saniye Cansu BENLI Res.Assist. Tolga CAGLAYANSUDUR
Res.Assist. Aysun BAS KIRKAN Res.Assist. Ozge CELIKTAS TURKBAY

The Advisory Board in This Issue

- Prof.Dr.Abdullah CALISKAN (Toros Univ.)
- Prof.Dr.Cem KAHYA (Bayburt Univ.)
- Prof. Dr. Erdem HEPAKTAN (Manisa Celal Bayar Univ.)
- Prof.Dr.Filiz GİRAY (Bursa Uludağ Univ.)
- Prof.Dr.Mehmet Burak BULUTTEKİN (Dicle Üniv.)
- Prof. Dr. Pinar SAVAS YAVUZCEHRE (Pamukkale Univ.)
- Prof. Dr. Sadik KILIC (Zonguldak Bulent Ecevit Univ.)
- Prof. Dr. Yunus Emre OZER (Dokuz Eylul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Aysen ERCAN ISTIN (Sirnak Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ejder AYCIN (Kocaeli Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Gurkan AKDAG (Mersin Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Duygu HIDIROGLU (Mersin Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Kadir DELIGOZ (Ataturk Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (MTO Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ozgur OZTURK CETENAK(AHBV Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Rukiye CELIK (SDU)
- Assoc. Prof. Dr. Seyhan OZDEMIR (SDU)
- Assoc. Prof. Dr. Sema YOLAC (Istanbul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Hilmiye TURESIN (MCBU)
- Assist.Prof.Dr. Osman Nuri SAHIN (AAK Univ.)
- Prof.Dr.Ayşehan ÇAKICI (Mersin Univ.)
- Prof. Dr. Emine FIRAT (Aksaray Univ.)
- Prof.Dr.Fatih ECER (Afyon Kocatepe Univ.)
- Prof.Dr.Fusun CINAR ALTINTAS (Bursa Uludağ Univ.)
- Prof.Dr.Oznur BOZKURT (Duzce Univ.)
- Prof. Dr. Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Univ.)
- Prof. Dr. Yavuz TOPCU (Ataturk Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Asiye Ayben CELIK (Manisa Celal Bayar Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ayse ERGIN UNAL (Tarsus Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ezgi KARATAS YUCEL (Dokuz Eylul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Gizem AKBULUT YILDIZ (Gumushane Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ihsan Seddar KAYNAR (Hakkari Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Mehtap ARACI KAZICI (NHBV Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Oznur ARSLAN (Sivas Cumhuriyet Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Perihan Hazel KAYA (Selcuk Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Saffet AKDAG (Tarsus Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Seyda Nur SECKIN (Inonu Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Yusuf ESMER (Bayburt Univ.)
- Assist.Prof.Dr. Ahmet KASAP (Tokat Gaziosmanpasa Univ.)
- Assist.Prof.Dr. Serhat SOYSEKERCİ (CAMU)

Communication: Prof. Dr. Cuneyt YENAL KESBIC

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Campus 45140, Yunus Emre, MANİSA

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published four times a year. The Journal of Management and Economics is indexed in TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, DOAJ, ProQuest and SOBIAD.

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: MCBU The Faculty of Economic and Administrative Sciences – September 2024

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 20 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2024 Cilt: 31 Sayı: 3 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Ahmet AY Haldun SOYDAL Mustafa AY	Çekim Modeli Çerçevesinde Ticaret Tahmininde Makine Öğrenmesi Yöntemlerinin Performans Karşılaştırması : Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği.....	439
Ahmet Yavuz ÇAMLI	Son Dönem Osmanlı Ekonomi Politığının Reel Ekonomiyle Bağdaşımı.....	461
Elif Hilal NAZLIOĞLU	Ekonomik Politika Belirsizliği, Turizm Gelirleri ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği.....	477
Gökhan GÜNEY	Üçüncü Sektördeki Profesyonel Çalışanların Gözünden Sektörün Ayırt Edici Özelliklerine Yönelik Nitel Bir Araştırma.....	491
Hamza ÖZ	Sosyal Girişimcilik Uygulamaları: Ahilik Teşkilatı Örneği.....	507
İpek YAYLALI	İç Denetim ve Kurumsal Risk Yönetimi Konularında Yayınlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Analiz.....	521
Neman EYLASOV Ayşe Nur ŞAHİNLER Ramazan KILIÇ Nijat GASIM	BRICS+T Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Askeri Harcamaların GSYİH Üzerindeki Etkisi: Fourier Bootstrap ARDL Yaklaşımı.....	543
Şevki ULEMA Dilek KARAKAŞ Serkan SEMİNT	Coğrafi İşaretli Pastacılık ve Fırıncılık Ürünleri: Marmara Bölgesi Örneği.....	573
Tuğba İBİK	Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım ve CO ₂ Emisyonu: İstanbul İli Örneği.....	597
Yaşar TURNA	Türkiye'de Barro Sefalet İndeksi ile Yoksulluk Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi.....	623
Yusuf Oktay ÜNLÜER Abdullah YILMAZ	Örgütsel Demokrasi Algısı Sessizliğin Kilidini Açar Mı?.....	633
YAZIM KURALLARI.....		653

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2024 Volume: 31 Issue:3 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Ahmet AY Haldun SOYDAL Mustafa AY	Performance Comparison of Machine Learning Methods in Trade Forecasting within the Framework of the Gravity Model: The Case of Turkey and the Turkic Republics.....	439
Ahmet Yavuz CAMLI	The Compatibility of the Late Ottoman Economy Politics with the Real Economy.....	461
Elif Hilal NAZLIOGLU	The Relationship Between Economic Policy Uncertainty, Tourism Receipts and The Exchange Rate: The Case of Turkiye...	477
Gokhan GUNEY	A Qualitative Research on the Distinctive Features of The Sector From The Side of Professional Employees in The Third Sector ...	491
Hamza OZ	Social Entrepreneurship Practices: The Example of Ahi Organization	507
Ipek YAYLALI	An Analysis of Postgraduate Theses Published on Internal Auditing and Corporate Risk Management.....	521
Neman EYLASOV Ayse Nur SAHINLER Ramazan KILIC Nijat GASIM	The Impact of Financial Development and Military Expenditures on GDP in BRICS+T Countries: Fourier Bootstrap ARDL Approach.....	543
Sevki ULEMA Dilek KARAKAS Serkan SEMINT	Geographically Indicated Pastry and Bakery Products: An Example of Marmara Region.....	573
Tugba IBIK	Sustainable Urban Transport and CO ₂ Emissions: The Example of Istanbul.....	597
Yasar TURNA	The Relationship Between Barro Misery Index and Poverty in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Analysis.....	623
Yusuf Oktay UNLUER Abdullah YILMAZ	Does Perception of Organizational Democracy Unlock Silence?...	633
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		658

Çekim Modeli Çerçevesinde Ticaret Tahmininde Makine Öğrenmesi Yöntemlerinin Performans Karşılaştırması: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Örneği

Ahmet AY *

Haldun SOYDAL **

Mustafa AY ***

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ile olan ticaret hacmi çekim modeli kullanılarak analiz edilmiş ve 2024-2025 yılları için Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ticaret hacmini tahmin etmede en başarılı makine öğrenimi yöntemi belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları 1992 yılından başlayarak 2023 yılına kadar olan veriler kullanılmıştır. Bu veriler sayısal değişkenler olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ihracat ve ithalat verileri, ülkelerin milli gelirleri, aralarındaki mesafe; kukla değişkenler olarak ise ülkelerin birbirleriyle olan sınırı, ortak dil, ülkelerin karayla çevriliilik durumu ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelikleridir. Bu veriler, ticaret hacmini tahmin etmek için Lineer Regresyon, Gauss Süreç Regresyonu ve Çok Katmanlı Algılayıcılar gibi farklı makine öğrenmesi modelleri ile analiz edilmiştir. Uygulanan makine öğrenmesi modellerinin başarısı MAPE (Ortalama Mutlak Yüzde Hata) değerleri üzerinden kıyaslanmıştır. Analiz sonuçları, Çok Katmanlı Algılayıcılar modelinin en doğru tahminleri sağladığını ortaya koymuştur. Bu durum, ileri düzey makine öğrenmesi yöntemlerinin karmaşık ticaret dinamiklerini anlamada ve gelecekteki ticaret eğilimlerini öngörmede ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret ilişkilerinin daha iyi anlaşılması ve bu ilişkilerin gelecekteki seyrinin tahmin edilmesi, bölgesel ekonomik politikaların oluşturulmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışma, bu ülkelerle olan ticaretin gelişimine yönelik stratejilerin belirlenmesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çekim Modeli, Çok Katmanlı Algılayıcılar, Gauss Süreç Regresyonu, Makine Öğrenmesi, Türk Cumhuriyetleri.

JEL Sınıflandırması: C51, C53, F17

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ahmetay@selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6763-9568

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, hsoydal@selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-6979-0256

*** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafa.ay@selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-8635-6101

Performance Comparison of Machine Learning Methods in Trade Forecasting within the Framework of the Gravity Model: The Case of Turkey and the Turkic Republics

ABSTRACT

This study aims to analyze Turkey's trade volume with the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan) within the framework of the international trade gravity model and to predict the trade volume with these countries for the years 2024 and 2025. Export and import data between Turkey and the Turkic Republics from 1992 to 2023 were used, with countries' GDPs and distances as numerical variables, and border, language, landlocked status, and World Trade Organization (WTO) memberships as dummy variables. These data were processed using different machine learning models, including Linear Regression, Gaussian Process Regression, and Multilayer Perceptron, to predict trade volumes. The success of the applied machine learning models was compared based on MAPE (Mean Absolute Percentage Error) values. The analysis results indicated that the Multilayer Perceptron model provided the most accurate predictions. This finding demonstrates the effectiveness of advanced machine learning methods in understanding complex trade dynamics and forecasting future trade trends. A better understanding of trade relations between Turkey and the Turkic Republics and predicting the future trajectory of these relations will significantly contribute to the formulation of regional economic policies. The study also provides valuable insights for developing strategies to enhance trade with these countries.

Key Words: *Gaussian Process Regression, Gravity Model, Machine Learning, Multilayer Perceptron, Turkic Republics.*

JEL Classification: *C51, C53, F17*

GİRİŞ

Yapay zekâ 1950'lerde ortaya çıkmış ve günümüzde insan yaşamının hemen hemen her alanında uygulamalara sahip çok disiplinli bir alan hâline gelmiştir. Makine öğrenimi, bilgisayarları örnek veriler veya geçmiş deneyimler arasındaki örüntüyü tespit etmek amacıyla belirli bir performans kriterini gerçekleştirecek şekilde programlamaktır. Bu süreçte makine öğrenimi, geleceğe yönelik tahminler yapmak veya verilerden bilgi edinmek için kullanılabilir ya da her iki amacı da taşıyabilir (Alpaydin, 2014; Kulkarni & More, 2016).

Makine öğreniminin ekonomi alanında iki amaca da yönelik birçok örnek uygulaması vardır. Bunlardan biri, birçok ülke için önemli bir araç olan makroekonomik değişkenlerin tahmin edilmesidir. Yapay zekâ ve makine öğreniminin uluslararası makroekonomi ve ticaret için önemli bir araç olduğu kabul edilmektedir (Goldfarb & Trefler, 2018). Dolayısıyla yapay zekâ ve makine öğrenimi uluslararası ticaretin tahmin edilmesinde de kullanılmaktadır. Türkiye için bu alandaki öncü çalışma, büyük ticaret ortakları ile ikili ticaret akışlarını analiz eden Nuroğlu (2012) tarafından yapılmıştır. Çalışmada 1985'ten 2010'a kadar yıllık veriler kullanılarak panel veri modelleri ve sinir ağları kullanılmış ve sonuçlara göre Türkiye'nin ikili ticaret akışları analizinde sinir ağları, geleneksel panel veri modellerine göre üstünlük göstermiştir.

Bu çalışma Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ikili dış ticaret akışlarını tahmin etmede makine öğrenimi algoritmalarının performansını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analizdeki girdi değişkenleri, ihracatçı GSYİH'si, ithalatçı GSYİH'si, mesafe ve kukla değişkenler (Dil, Sınır, Karayla çevrili olma ve DTÖ) iken, çıktı değişkenleri ithalat ve ihracat değerleridir. Veriler

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı 1992 yılı ile 2023 yılı arasındaki dönem için toplanmış ve Türkiye'nin ikili ticaret akışlarını iki yıllık bir dönem için (2024 ve 2025 yılları) tahmin etmek amacıyla kullanılmıştır.

Tahmin algoritmalarının doğruluğu, ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) hesaplanarak incelenmiştir. Beklenen sonuç, Türkiye ikili ticaret akışlarını tahmin etmede makine öğrenimi algoritmalarının iyi bir öngörü kapasitesine sahip olmasıdır. Bu durumdan hareketle çalışmanın hipotezi, gelişmiş makine öğrenimi algoritmalarının Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ikili ticaretini tahmin etmede iyi bir öngörü kapasitesine sahip olacaktır. Çalışma, Türkiye örneğinde ikili ticaret akışlarını tahmin etmede üç farklı makine öğrenimi algoritmasını kullanarak mevcut duruma katkıda bulunmaktadır.

Çalışma giriş, teorik çerçeve, Türkiye'nin ticaret akışı ve örnek ülkeler ile ikili ticareti, yöntemlerin tanıtılması, bu yöntemlerle yapılan analizlerin bulguları ve sonuç şeklindedir altı bölümden oluşmaktadır.

I. TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ticaret çekim modeli, uluslararası ticaretin analizinde yaygın olarak kullanılan ve Newton'un kütle çekim yasasından esinlenmiş bir modeldir. Bu model, iki ülke arasındaki ticaret hacminin, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru orantılı, aralarındaki mesafe ile ters orantılı olduğunu öne sürer. İlk olarak Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından tanıtılan model, o tarihten bu yana ticaret akımlarının anlaşılması için temel bir araç haline gelmiştir.

Çekim modeli, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ile ölçmektedir. Ekonomik büyüklük, bir ülkenin üretim kapasitesi ve tüketim potansiyelinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Daha büyük ekonomiler, daha fazla mal ve hizmet üretebilme ve tüketebilme kapasitesine sahip oldukları için, ticaret hacimlerinin de büyük olması beklenmektedir (Bergstrand, 1985).

Modelde mesafe, iki ülke arasındaki ticaret maliyetlerinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Mesafe arttıkça, ulaşım ve diğer lojistik maliyetler de artmakta, bu da ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir. Linnemann (1966), mesafenin sadece fiziksel uzaklıkla değil, aynı zamanda kültürel ve kurumsal farklılıklarla da ilişkili olduğunu belirtmiş olsa da daha uzak ülkeler arasındaki ticaretin azalmasının temel nedenini, artan taşıma maliyetleri ve ortaya çıkan zaman kaybı ile ilişkilendirmiştir.

Çekim modeli, genellikle aşağıdaki şekilde formüle edilir (Linnemann, 1966):

$$Ticaret_{ij} = \frac{A \times GSYİH_i \times GSYİH_j}{Mesafe_{ij}}$$

Yukarıda $GSYİH_i$ ve $GSYİH_j$ ticaret yapan iki ülkenin milli geliri, $mesafe_{ij}$ ülkeler arası mesafeyi, A ise genel ticaretin seviyesini belirleyen bir çarpandır.

Çekim modelinin ilk hali sadece ekonomik büyüklük ve mesafeyi içerirken, yıllar içinde model çeşitli faktörleri içerecek şekilde genişletilmiştir. Fiziksel sınırların ticaret üzerindeki etkisini anlamak için sınır etkisi modele dâhil edilmiştir. Fiziksel sınırlar ve gümrük prosedürlerindeki farklılıklar ticaret miktarı

üzerinde azaltıcı ve arttırıcı etkiler oluşturabilmektedir (McCallum, 1995). Anderson ve van Wincoop (2003) ticaret maliyetlerini dikkate alarak çekim modelinin mikroekonomik temellerini güçlendirmiştir. Bu genişletme tarifeleri, kotaları ve diğer ticaret engellerini modele dahil etmiştir. Serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini incelemek için modele dahil edilen bir diğer değişken serbest ticaret anlaşmalarıdır. Çünkü ülkeler arasındaki ikili anlaşmalar ticaret bariyerlerini azaltarak iki ülke arasındaki ticareti artırabilmektedir (Baier ve Bergstrand, 2007). Melitz (2008)'e göre ülkeler arasında ortak dil veya kültürel bağların varlığı, iletişim maliyetlerini düşürmekte ve ticari işlemleri kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle ortak dil veya kültürel bağlar ticaret hacmini artırabilen faktörler olarak modele eklenmiştir. Son olarak, ülkelerin pazar potansiyeli ve ekonomik yapılarının benzerliği ticaret akımlarını etkileyen önemli faktörler olarak modele ilave edilmiştir. Ülkelerin benzer ekonomik yapıları, üretim ve tüketim kalıplarına sahip olmaları ülkeler arasındaki ikili ticareti teşvik edebilmektedir (Helpman vd., 2008). İkili ticaret ilişkisi incelenecek ülkelerin benzerlik veya farklılıklarına göre bu faktörler daha da genişletilebilmektedir.

Yukarıda belirtilen yapısı itibariyle çekim modeli, uluslararası ticaretin dinamiklerini anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Ekonomik büyüklük ve mesafe gibi temel değişkenler, ticaret akımlarını büyük ölçüde açıklamakta olup, modelin sadeliği ve uygulanabilirliği, onu ticaret teorisi ve politikası alanında vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir. Modelin çeşitli genişletmeleri, ticaretin daha karmaşık ve çok boyutlu doğasının anlaşılmasına da olanak sağlamıştır.

II. LİTERATÜRDEKİ ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Çekim modeli kapsamında geleceğe yönelik tahmin konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar hem geleneksel yöntemleri hem de gelişmiş yöntemleri içermektedir. Bu çalışmada makine öğrenimi yöntemlerinin uygulanacağı göz önüne alınarak, benzer yöntemleri uygulayan veya gelişmiş yöntemler ile geleneksel yöntemlerin karşılaştırıldığı çalışmalar incelenmiş ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Literatürdeki Çalışmalar

Yazar	Amaç	Veri	Kullanılan Yöntemler	En Başarılı Yöntem
Nuroğlu (2012)	15 AB Üyesi İçin İkili Ticaret Tahmini	15 AB üyesi ülkenin 1964-2003 yılları arasındaki verileri	Panel Veri, Sınır Ağı	Sınır Ağı
Circlaey vd. (2017)	Geleceğe Yönelik İkili Ticaret Tahmini	1800'lerden 2014'e kadar olan 200'den fazla farklı ülke ve bölge için 1,9 milyon veri	Lineer Regresyon, Log-Linear Regresyon, KRR, Tam Bağlantılı Sınır Ağları, AR ile Lineer Regresyon, Gecikmeli Çıktı Değerleri Kullanarak Tam Bağlantılı Sınır Ağları	Gecikmeli Çıktı Değerleri Kullanarak Tam Bağlantılı Sınır Ağları
Quimba ve Barral (2018)	APEC Ülkelerinin İkili Ticaret Tahmini	21 APEC ülkesinin 1996-2001 yılları arasındaki 8329 veri	OLS, PPML, GPML, Sınır Ağı	Sınır Ağı
Wohl ve Kennedy (2018)	Geleceğe Yönelik İkili Ticaret Tahmini	1986-2006 yılları arası 68 ülkenin verisi	OLS, PPML, Sınır Ağı	Çok Katmanlı Algılayıcı

Nyoni (2019)	Zimbabve'nin İhracat ve İthalat Tahmini	1975-2017 yılları arası Zimbabve verileri	Sinir Ağı	Hiperbolik Tanjant Fonksiyonlu Sinir Ağı
Batarseh vd. (2019)	Küresel Dana Eti Ticaret Akışı Tahmini	Avustralya, Almanya, Hollanda, Fransa ve ABD'nin 1989-2018 yılları arasındaki verileri	ARIMA, GBoost, XGBoost, LightGBM	LightGBM
Kottou vd. (2020)	Geleceğe Yönelik İkili Ticaret Tahmini	1827 ile 2014 Yılları Arası Ticaret Verileri için 2,7 milyon veri	GSR, Karar Ağacı, LSTM, CNN	Karar Ağacı
Jošić ve Žmuk (2022)	Hırvatistan'ın İkili Dış Ticaret Tahmini	Hırvatistan'ın diğer ülkelerle 2001-2019 yılları arasındaki verileri	Lineer Regresyon, GSR, Çok Katmanlı Algılayıcı	Çok Katmanlı Algılayıcı
Rao vd. (2023)	Geleceğe Yönelik İkili Ticaret Tahmini	1827 ile 2014 Yılları Arası Ticaret Verileri için 1,9 milyon veri	Lineer Regresyon, ARIMA, ARIMAX, Log Dönüşümlü Lineer Regresyon, SVR, Yapay Sinir Ağları, LightGBM	LightGBM

Çekim modeli kapsamında ikili ticaret tahmini konusunda yöntem kıyaslaması yapılan birçok çalışma mevcuttur. Tablodaki çalışmalar genel itibariyle güncel ve yakın geçmişte yapılan uygulamaları içermektedir. Literatürde farklı ülke veya ülke gruplarının ticari ilişkilerinin tahminine ek olarak belirli bir mal grubunun ticaretinin tahmin edilmesine yönelik uygulamalar da yapılmıştır. Tablo 1'deki çalışmalardan Nuroğlu (2012) dikkate alındığında gelişmiş makine öğrenimi uygulamalarının geleneksel yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar üretebilme kapasitesine sahip olduğu görülmüştür. Makine öğrenimi yapılarının kıyaslandığı çalışmalarda ise yöntemlerin birbirleri arasındaki algoritma farklılıkları nedeniyle birbirinden farklı sonuçlar ürettiği gözlemlenmiştir. Buna ek olarak ekonominin dinamik yapısı gereği veride ortaya çıkan farklılıklar ve veriler arasındaki örtüntü yapılarındaki değişkenlikler de uygulama aşamasında modellerin ürettiği sonuçları etkilemektedir.

III. TÜRKİYE'NİN TİCARET YAPISI VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİSİ

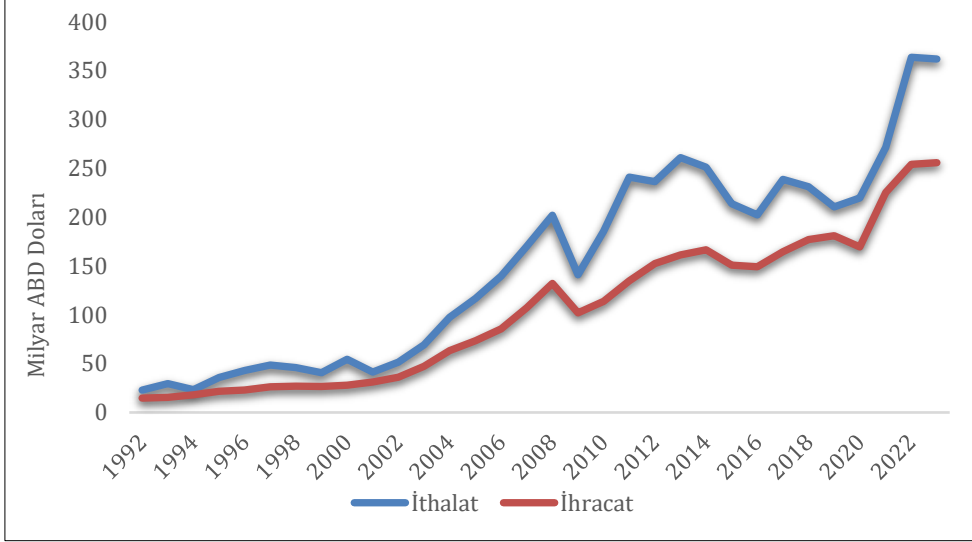
A. Araştırmanın Konusu

Türkiye, coğrafi konumu, ekonomik potansiyeli ve büyüme dinamikleriyle uluslararası ticarete önemli bir konuma sahiptir. Hem Avrupa hem de Asya pazarlarına yakınlığı sayesinde Türkiye, stratejik bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Ülkenin ihracat ve ithalat yapısı sanayi, tarım, hizmetler ve teknoloji gibi çeşitli sektörlerle dayanmaktadır. İhracatında otomotiv, tekstil, makine, gıda ürünleri ve elektronik gibi sektörler öne çıkarken; ithalatında enerji, ham madde, ara mallar ve ileri teknoloji ürünleri dikkat çekmektedir. Türkiye'nin dış ticaret politikaları, küresel ekonomik entegrasyonu ve ticaret hacminin artırılmasına yönelik stratejilerle şekillenmektedir.

Türkiye'nin dünya ticaretindeki konumu, bölgesel iş birlikleri ve serbest ticaret anlaşmaları ile de pekişmektedir. AB, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya ülkeleri ile olan ticari ilişkileri, ekonomisinin büyümesine önemli katkılar

sağlamaktadır. Bu kapsamda önce Türkiye'nin ihracat ve ithalat miktarlarının yıllar içerisindeki değişimi incelenecek (Şekil 1) ardından da Türk Cumhuriyetleri ile ihracat (Şekil 3) ve ithalat (Şekil 4) incelenecektir.

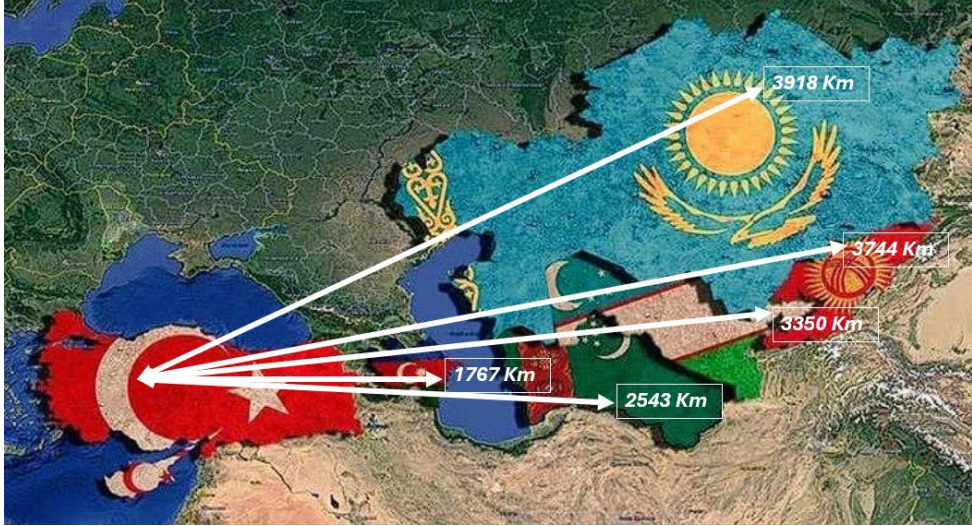
Şekil 1. Türkiye'nin İhracat ve İthalat Miktarları (1992-2023) (Milyar Dolar)

Kaynak: UN Comtrade (2024)

Türkiye'nin temel ticaret göstergeleri 1992-2023 yılları arasında önemli bir artış ve çeşitlenme göstermiştir. 1992 yılında 14 milyar dolar seviyesinde olan ihracat, 2023 yılında 250 milyar doları aşmıştır. Aynı dönemde ithalat ise 22 milyar dolardan yaklaşık 360 milyar dolara yükselmiştir. 2001 ekonomik krizi sırasında ithalat geçici olarak azalmıştır. Kriz sonrasında uygulanan yapısal reformlar sonraki dönemde hem ihracatın hem de ithalatın büyümesine önemli katkılar sağlamış ve bu büyüme 2008'e kadar devam etmiştir. 2008 küresel finans krizinin etkisiyle 2009 yılında hem ihracat hem de ithalatta belirgin bir düşüş yaşanmış, ancak takip eden yıllarda hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. İhracat 2009-2019 arasındaki 10 yıllık dönemde 2015 ve 2016 yılları dışında sürekli artış göstermiştir. Ancak ithalat hem kurdaki yüksek volatilité ve artıştan hem de dünyada enerji fiyatlarındaki düşüşten dolayı 2014-2019 yıllarında düşüş eğilimi göstermiştir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin başlangıcı küresel ticaretin duraksamasına yol açmış ve bu durumdan Türkiye'nin dış ticareti de etkilenmiştir. Bu dönemde ihracat artarken ithalat duraksamıştır. Ancak Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri 2021 sonrasında hızlı bir toparlanma eğilimine girmiş ve büyük bir sıçrama göstermiştir.

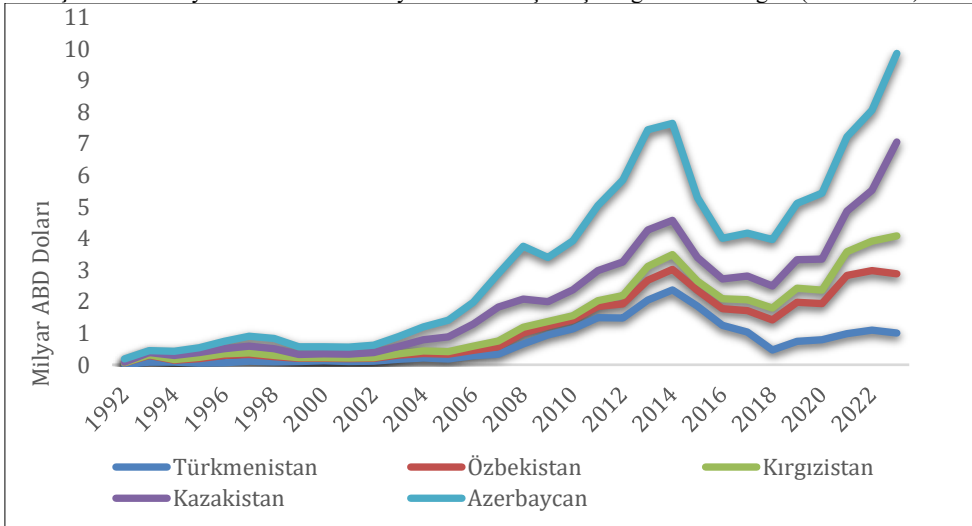
Şekil 2. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Uzaklık

Kaynak: Aktaş, Hayati-İpek, Cemil Doğaç, (2014), “Frankofoni (Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu) Türk Dünyası İçin Bir Model Olabilir mi?”, Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, Editör: Almagül İsina, Tasam Yayınları, İstanbul, ss. 45-48.

Çekim modelinin çıkış noktası ülkeler arası mesafenin dış ticaret üzerine etkisi olduğu dikkate alınır; ticaret ilişkisi içerisindeki ülkeler arasındaki mesafelerin önemli olduğu açıktır. Şekil 2’de bu çalışmada değerlendirilecek ülkelerin başkentleri arasındaki mesafeler harita üzerinde gösterilmiştir. Buna göre Türkiye’nin Azerbaycan ile arasındaki mesafe 1767 kilometre, Türkmenistan ile 2543 kilometre, Özbekistan ile 3350 kilometre, Kırgızistan ile 3744 kilometre ve Kazakistan ile 3918 kilometredir.

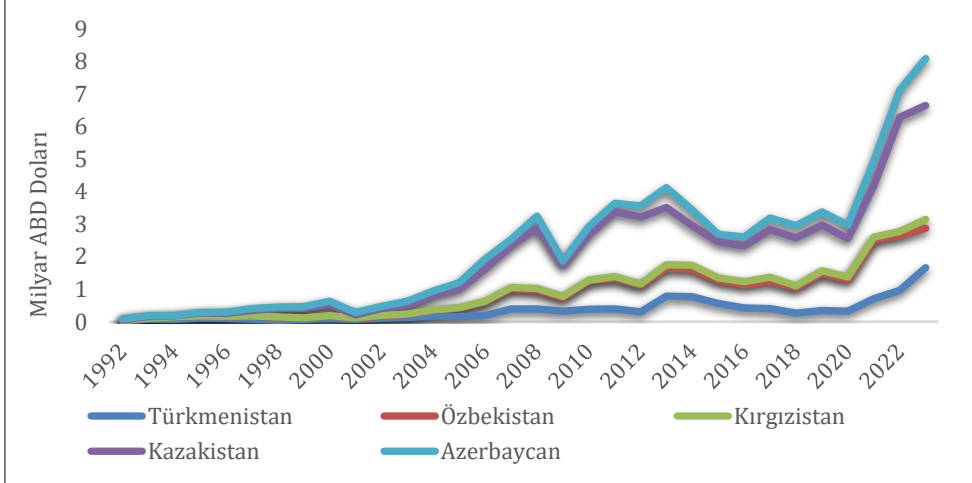
Şekil 3. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri’ne Gerçekleştirdiği İhracat Değeri (1992-2023)

Kaynak: UN Comtrade (2024)

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı ihracat da 1992-2023 yılları arasında belirgin bir artış ve çeşitlenme göstermiştir. 1992 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) ile ticaret, Türkiye'nin dış ticaret stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. İhracat miktarları göz önüne alındığında bu ülkeler arasında Türkiye ile en güçlü ortaklık Azerbaycan ile gerçekleşirken, en zayıf ortaklığın Türkmenistan ile gerçekleştiği söylenebilir. İhracat değerlerinin 2008 yılına kadar artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2008 küresel finans krizi, genel olarak Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilerken, Türk cumhuriyetlerine yönelik ihracatta da geçici bir düşüş yaşanmıştır. Kriz sonrasında bu ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesiyle birlikte ihracat yeniden artış trendine girmiştir. Ancak 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla uygulanan yaptırımlar ve bölge ülkelerinin Rusya ile ilişkileri (International Monetary Fund (IMF), 2015), bu yaptırımlara bağlı olarak düşen petrol fiyatları (International Energy Agency (IEA), 2015), bu ülkelerde gerçekleşen devalüasyon (World Bank, 2015), Orta Asya'da özellikle Kırgızistan ve Özbekistan ekonomisini etkileyen istikrarsız süreçler (International Crisis Group (ICG), 2015) ve dünya genelinde ekonomik büyümenin yavaşlaması ve Çin gibi üretici bir ekonomideki yavaşlamanın ticareti de yavaşlatması (World Trade Organization (WTO), 2015) sonucu 2015 ve sonrasında bu ülkelere yapılan ihracat miktarı oldukça azalmıştır. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin küresel ticareti duraksatmasına rağmen, Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yönelik ihracatında 2021 ve 2022 yıllarında hızlı bir toparlanma gözlemlenmiştir.

Şekil 4. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden Gerçekleştirdiği İthalat Değeri (1992-2023)

Kaynak: UN Comtrade (2024)

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden yaptığı ithalat da aynı dönemde kayda değer bir artış sergilemiştir. 1990'ların başında bu ülkelere yapılan ithalat, enerji ve hammadde ağırlıklı olarak başlamış, zamanla çeşitlenmiştir. İhracatta olduğu gibi ithalatta da Türkiye için en güçlü ticaret ortağı Azerbaycan iken, en zayıf ortak Türkmenistan'dır. İthalat değerleri, 2009 yılına kadar ihracat

değerlerine benzer şekilde artarken kriz sonrası süreçte yukarıda ifade edilen ihracatı etkileyen faktörlerin ithalatı da etkilemesi sonucu ithalatta düşüşler ihracata nazaran daha ılımlı olmuştur. Bu durumun politik nedenlerden daha çok petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle olduğu söylenebilir. 2020 yılında COVID-19 pandemisinin neden olduğu ekonomik durgunluk ithalatı geçici olarak etkilemişse de sonraki yıllarda ekonomik toparlanma ile birlikte ithalat hacmi yeniden artış göstermiştir.

IV. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Çalışma 1992'den 2023'e kadar Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile yaptığı ikili ticareti (ihracat ve ithalat) gözlemlemekte ve 2024, 2025 yılları için tahminler sunmaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenler, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'leri, ülkeler arasındaki mesafe ve kukla değişkenlerdir (dil, sınır, karayla çevrili olma ve DTÖ üyeliği). Yukarıda belirtilen değişkenler, uluslararası ticaretin çekim modeli için ana açıklayıcı değişkenlerdir. Bu nedenle, ticaretin çekim modellerinin tahmin edilmesinde sıklıkla kullanılmaktadırlar. Bu çalışmada da bu değişkenler makine öğrenme algoritmaları için bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler ise bu ülkelere Türkiye'nin yaptığı ihracat ve aynı ülkelere Türkiye'ye yapılan ithalat değerleridir. Değişkenlerin tam listesi, kısa açıklamaları ve veri kaynakları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Veri Kaynağı
İhracat	İhracat Miktarı (Bin ABD Doları)	UN Comtrade (2024)
İthalat	İthalat Miktarı (Bin ABD Doları)	UN Comtrade (2024)
İhracatçı GSYİH	İhracatçı Ülke GSYİH (ABD Doları)	Dünya Bankası (2024)
İthalatçı GSYİH	İthalatçı Ülke GSYİH (ABD Doları)	Dünya Bankası (2024)
Dil	İhracatçı ve İthalatçı Ülke Aynı Dili Konuşuyor (0=Hayır, 1=Evet)	CEPII (2024)
Sınır	İhracatçı ve İthalatçı Ülke Sınır Komşusu (0=Hayır, 1=Evet)	CEPII (2024)
Uzaklık	İhracatçı ve İthalatçı Ülke Arasındaki Uzaklık (Km)	CEPII (2024)
Karayla Çevrili	İhracatçı/İthalatçı Ülke Karayla Çevrili Ülke (0=Hayır, 1=Evet)	CEPII (2024)
DTÖ Üyeliği	İhracatçı ve İthalatçı Birlikte DTÖ Üyesi (0=Hayır, 1=Evet)	DTÖ (2024)

Analiz için veriler çeşitli kaynaklardan sağlanmıştır: UN Comtrade, Dünya Bankası, CEPII ve DTÖ. Çalışmada hem ihracat hem de ithalat değişkenleri bin ABD Doları cinsinden ifade edilmiştir. İhracatçı GSYİH ve İthalatçı GSYİH değişkenleri ABD Doları olarak analize dâhil edilmiştir. Dil değişkeni, eğer hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkeler resmi dilleri olarak aynı dili paylaşıyorlarsa, değeri "1" (bir) olan bir kukla değişken kullanılmaktadır. Sınır değişkeni de eğer ihracatçı ve ithalatçı ülkeler komşu ülkeler ise değeri "1" (bir) olan kukla değişken kullanılmaktadır. Uzaklık, ticaret ortağı ülkelerin başkentleri arasındaki mesafeyi kilometre cinsinden ifade etmektedir. Karayla çevrili, ortak ülkelere birinin açık denize doğrudan erişimi yoksa kukla değişken "1" (bir) olarak alınmaktadır.

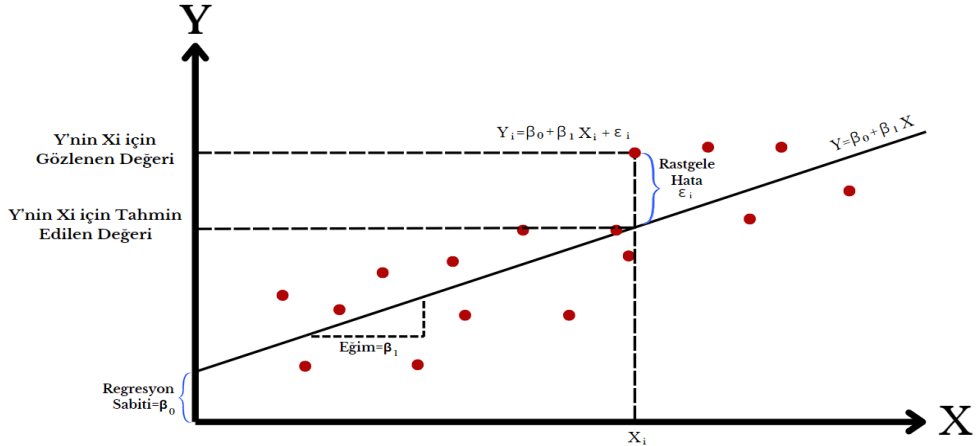
İthalatçı ve ihracatçı ülkelerin her ikisi de Dünya Ticaret Örgütü üyesi ise, DTÖ kukla değişkeninin değeri “1” (bir) olarak alınmaktadır.

Türkiye, dünya genelinde 180'den fazla ülke ile ticaret yapıyor olsa da makalede yukarıda da belirtildiği gibi yalnızca Türk Cumhuriyetleri'nden oluşan ticaret ortakları ele alınacaktır. Amaç, ikili uluslararası ticaret akışlarını kapsamlı bir şekilde tahmin edebilecek bir analiz çerçevesi sunmaktır. 2024 ve 2025 yılları için Türkiye'nin ikili ihracat ve ithalatının gelecekteki değerlerini tahmin etmede en başarılı yöntemi tespit etmek amacıyla farklı tahmin teknikleri ve algoritmaları uygulanmıştır. Bu amaçla, Waikato Üniversitesi tarafından geliştirilen ve açık kaynaklı bir makine öğrenimi yazılımı olan WEKA ve seçilen makine öğrenme algoritmaları (Lineer Regresyon, Gauss Süreç Regresyonu ve Çok Katmanlı Algılayıcılar) kullanılmıştır.

A. Lineer Regresyon (Linear Regression)

Lineer regresyon, bağımlı değişken (y) ile bir veya daha fazla bağımsız değişken (x_1, x_2, \dots, x_n) arasındaki ilişkiyi modellemek için kullanılır. Basit lineer regresyon modelde değişkenler arasındaki ilişki iki boyutlu düzlem üzerinde aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 5. Lineer Regresyon

Kaynak: Bangdiwala, S. I. (2018). Regression: simple linear. International Journal of Injury Control and Safety Promotion, 25(1), 113–115. <https://doi.org/10.1080/17457300.2018.1426702>.

Yukarıdaki iki boyutlu kartezyen koordinat yapısında y bağımlı (tahmin edilmek istenen) değişkeni, x_1, x_2, \dots, x_n bağımsız (girdi) değişkenleri, β_0 regresyon sabitini, $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ regresyon katsayılarını (eğimlerini), ϵ hata terimini ifade eder. Bu noktadan hareketle, bağımlı değişkeni açıklamak için bağımsız değişken, regresyon sabiti, regresyon katsayıları ve hata terimini içeren aşağıdaki eşitlik yapısı kullanılır:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \epsilon$$

Lineer regresyonun amacı, gözlemlenen değer ile modelin tahmin ettiği değerler arasındaki farkı, diğer bir deyişle hata düzeyini (ϵ) minimize etmektir. Bu fark MSE (Ortalama Kare Hatası), RMSE (Kök Ortalama Kare Hata), MAE

(Ortalama Mutlak Hata), MAPE (Ortalama Mutlak Yüzde Hata) gibi farklı yöntemlerle hesaplanabilmektedir.

B. Gauss Süreç Regresyonu (Gaussian Process Regression) (GSR)

GSR, genellikle doğrusal olmayan çok değişkenli regresyon ve sınıflandırma problemlerin çözümü için kullanılan başarılı ve esnek bir makine öğrenme yöntemidir. GSR'nin en önemli avantajı, sonuçları üzerinde belirsizlik ölçümleri yapılabilmesi ve böylece parametrik olmayan küçük veri setlerinde bile başarılı tahminler üretebilmesidir (Korkmaz et al., 2022; Snelson & Ghahramani, 2007). Gauss süreç regresyonunda y 'nin bağımlı değişken, x 'in bağımsız değişken olduğu varsayıldığında fonksiyon aşağıda belirtildiği şekilde oluşmaktadır (Rasmussen & Williams, 2006):

$$y=f(x)+\varepsilon$$

Bu fonksiyon, lineer regresyondaki varsayıma benzerdir. Bir bağımlı değişken, bağımsız değişkenin fonksiyonu ve hata teriminden oluşmaktadır.

Gauss süreci, bir noktada (x) belirli bir Gauss dağılımı içindeki bir değer olduğu varsayılır. Bu, $f(x)$ için bir ortalama ($\mu(x)$) ve bir varyans ($\sigma^2(x)$) sağlar (Rasmussen & Williams, 2006):

$$f(x) \sim N(\mu(x), \sigma^2(x))$$

Çekirdek fonksiyonu olarak da tanımlanan kovaryans fonksiyonu, iki nokta arasındaki ilişkiyi modellemek için kullanılır. Diğer bir deyişle, veri noktalarının birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu ifade eder. Kovaryans fonksiyonu aşağıdaki şekilde ifade edilir (Rasmussen, 2004; Rasmussen & Williams, 2006):

$$k(x, x') = \text{cov}(f(x), f(x'))$$

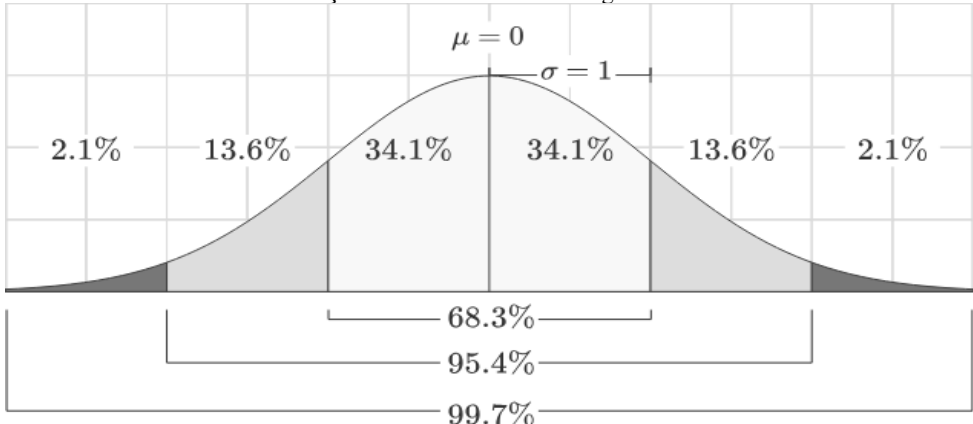
Her bir nokta için, tahmin edilen değer ve tahmin edilen belirsizlik, Gauss dağılımı ile ifade edilir (Rasmussen & Williams, 2006):

$$\mu(x) = k(x, X_{train}) [K_{train} + \sigma_n^2 I]^{-1} y$$

$$\sigma^2(x) = k(x, x) - k(x, X_{train}) [K_{train} + \sigma_n^2 I]^{-1} k(X_{train}, x)$$

Burada X_{train} eğitim veri setini, K_{train} eğitim veri noktalarının kovaryans matrisini ve σ_n^2 gözlem hatalarının varyansını temsil eder.

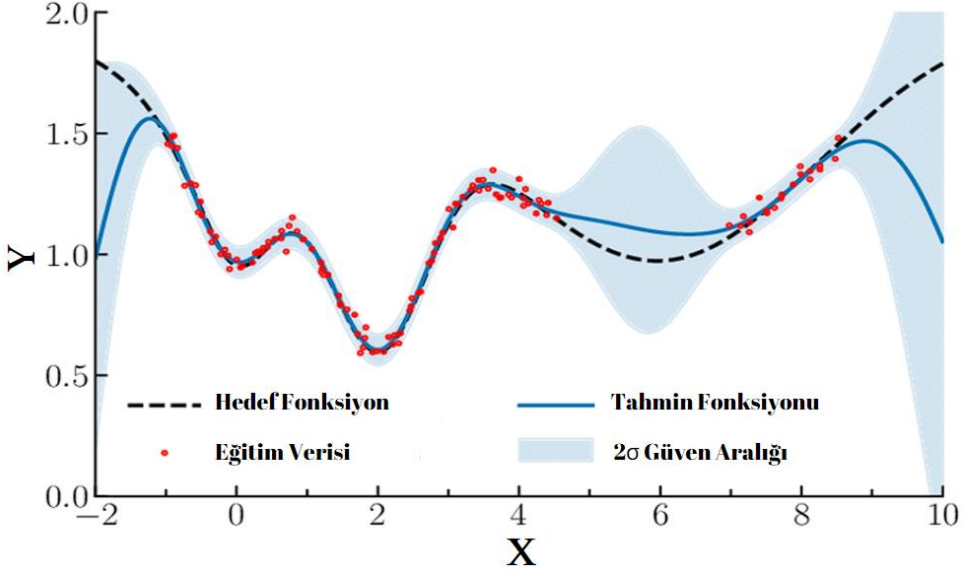
Şekil 6. Standart Normal Dağılım

Kaynak: Moisl, Hermann. (2009). Sura Length and Lexical Probability Estimation in Cluster Analysis of the Qur'an. ACM Trans. Asian Lang. Inf. Process.. 8. 10.1145/1644879.1644886.

Matematiksel açıklaması yukarıda belirtilen bu model Gauss'un normal dağılım yapısından türetilmiştir. Gözlem değerleri bir frekans yapısı içerisinde Şekil 6'daki gibi histogram grafiğine aktarıldığında, 2σ (standart sapma) içerisinde kalan (%95,45) alan için bir güven aralığı oluşturularak bu tahminin alt ve üst sınırlarını tahmin etmektedir. Dolayısıyla girdi verilerin yoğun ve birbirlerine yaklaştığı bölgelerde tahmindeki güven aralıkları daralırken, girdi verilerin yoğunluğunun azaldığı bölgelerde güven aralıkları genişlemektedir.

Şekil 7. Gauss Süreç Regresyonu

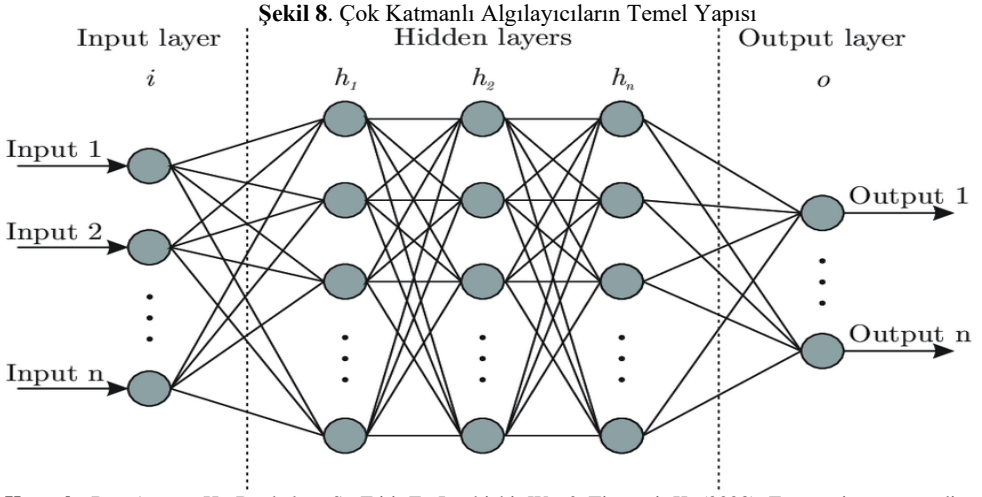

Kaynak: Cheremisin, A., Usov, E., Kolchanov, B., Krylov, A., Valkovich, A., Lykhin, P., Ulyanov, V., Khogoeva, E., & Podnebesnykh, A. (2022). Mathematical justification for optimizing operating conditions of gas and gas condensate producing wells. *Energies*, 15(10), 3676. <https://doi.org/10.3390/en15103676>

Şekil 7'de GSR çalışma prensipleri çerçevesinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bağlı olarak kırmızı noktalar ile eğitim verilerinin, kesikli siyah çizgi ile hedef fonksiyonun, mavi çizgi ile tahmin fonksiyonunun ve mavi dolgu ile eğitim verilerinin dağılımına bağlı olarak 2σ (standart sapma) sınırları çerçevesinde GSR tahminlerinin güven aralıkları gösterilmiştir. Şekil 7'de de görüleceği gibi girdi veri yoğunluğunun yüksek ve birbirine yakın olduğu noktalarda tahmin aralıkları daralırken, girdi veriler için yoğunluğun ve yakınlığın azaldığı noktalarda tahmin aralıkları da genişlemektedir.

C. Çok Katmanlı Algılayıcılar (Multilayer Perceptron) (ÇKA)

Çok katmanlı algılayıcılar, birden fazla katmandan oluşan yapay sinir ağlarıdır. Temel yapısında model üç farklı katman bulundurulur. Bunlardan ilki veri setindeki özellik sayısına göre nöron sayısının belirlendiği giriş katmanıdır. İkincisi tanımlı sayıda bulunan ve her katman için nöron sayısı ve aktivasyon fonksiyonunun deneme yanılma yöntemi ile belirlendiği gizli katmandır. Üçüncüsü ise probleme bağlı olarak bir veya daha fazla nöronun belirlendiği çıkış katmanıdır.

Kaynak: Ben Ameer, H., Boubaker, S., Ftiti, Z., Louhichi, W., & Tissaoui, K. (2023). Forecasting commodity prices: Empirical evidence using deep learning tools. *Annals of Operations Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-05076-6>

ÇKA'da ilk olarak ileri besleme işlemi uygulanır. Bu aşamada girdi katmanından başlanarak her katmandaki nöronların çıktıları hesaplanır ve çıktı katmanına doğru ilerler. Bir ÇKA'da her katman, bir önceki katmandaki nöronların çıktıları alır ve kendi aktivasyon fonksiyonunu kullanarak yeni bir çıktı üretir. İleri besleme işlemi genellikle şu şekilde ifade edilir (Bishop, 1995):

$$z^l = W^l a^{l-1} + b^l$$

$$a^l = f(z^l)$$

Yukarıdaki formülde l katman indeksini, z^l katmanın ağırlık girişini, W^l katmanın ağırlık matrisini, a^{l-1} önceki katmanın çıktısını, b^l katmanın bias vektörünü, $f(z^l)$ aktivasyon fonksiyonunu ifade etmektedir.

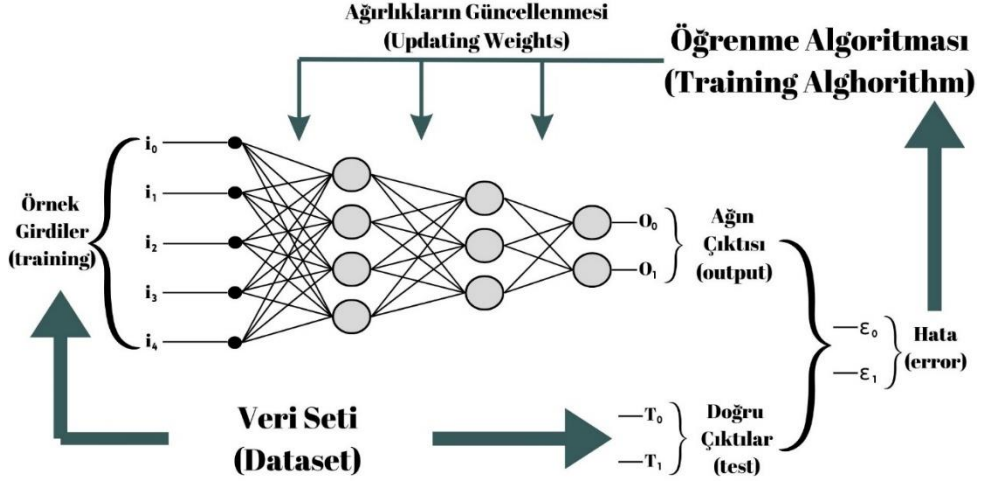
Modelin eğitimi sırasında geribesleme algoritması kullanılarak ağırlık ve bias parametrelerinin güncellenmesi sağlanır. Geribesleme, kayıp fonksiyonunun türevlerini hesaplayarak ağdaki hata miktarını geriye doğru yayarak yapılır. Ardından, bu türevler kullanılarak ağ parametreleri (ağırlıklar ve biaslar) gradient iniş veya başka bir optimizasyon algoritması ile güncellenir (Rumelhart et al., 1986):

$$W^l = W^l - \eta \frac{\partial L}{\partial W^l}$$

$$b^l = b^l - \eta \frac{\partial L}{\partial b^l}$$

Yukarıdaki formülde η öğrenme oranını, $\frac{\partial L}{\partial W^l}$ ağırlıkların gradyanını, $\frac{\partial L}{\partial b^l}$ biasların gradyanını ifade etmektedir. Çalışma süreci detaylı şekilde açıklanan ÇKA modeli, geliştirilmiş delta öğrenme kuralı çerçevesinde şekil 9'daki gibi görselleştirilir:

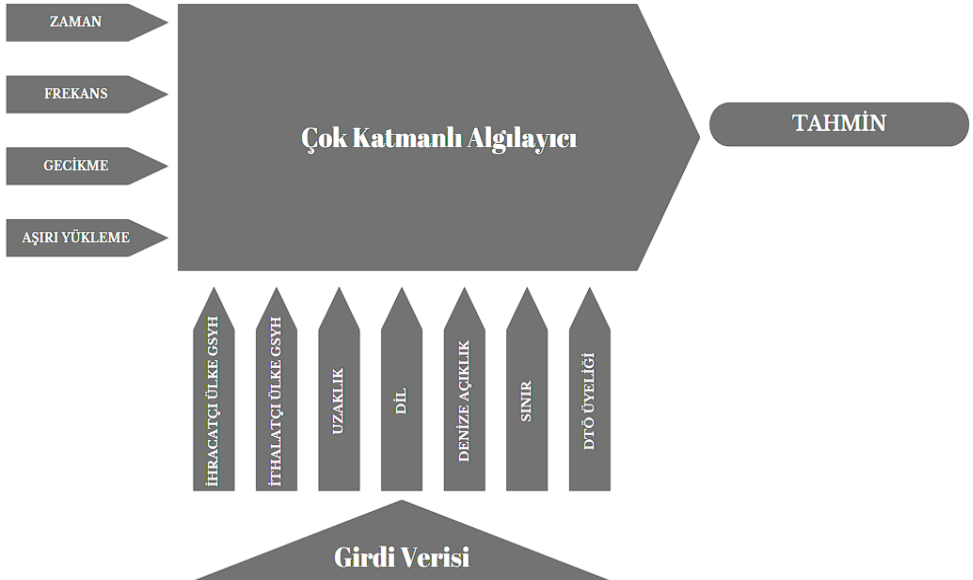
Şekil 9. Çok Katmanlı Algılayıcı Algoritmasının Çalışma Yapısı

Kaynak: Kuşkan E. ve Çodur M. Y. "Trafik kazalarının sınıflandırılmasında çok katmanlı algılayıcı, regresyon ve en yakın komşuluk algoritmalarının performans analizi", Politeknik Dergisi, 25(1): 373-380, (2022).

Bu çalışma kapsamında kullanılacak WEKA uygulamasının çalışma prensibi ile girdi değişkenler çerçevesinde ÇKA ile çıktının nasıl elde edileceği ise Şekil 10'de gösterilmiştir:

Şekil 10. WEKA Uygulamasındaki Çok Katmanlı Algılayıcılar Analiz Yapısı

Kaynak: Jošić, H., & Žmuk, B. (2022). A Machine Learning Approach to Forecast International Trade: The Case of Croatia. Business Systems Research, 13(3), 144-160. <https://doi.org/10.2478/bsrj-2022-0030>

D. Model Çıktılarının Doğrulaması

Çalışma kapsamında kullanılan her tahmin algoritmasının değerlendirilmesi, ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) hesaplanarak yapılacaktır. Ortalama mutlak yüzde hatası aşağıdaki formül ile tanımlanır:

Yukarıdaki formülde, n veri noktası sayısını, Y_i gözlemlenen değerleri, \hat{Y}_i ise model tarafından tahmin edilen değerleri ifade etmektedir. MAPE değeri ne kadar düşük olursa, belirli bir tahmin algoritması Türkiye'nin ikili ihracat ve ithalatını tahmin etmede o kadar başarılı olacaktır. MAPE değerleri gözlemlenen hataların aralığına göre yorumlanacaktır. MAPE değerinin ondan düşük olması, yüksek doğrulukta tahmin olarak yorumlanabilir, 10-20 aralığındaki MAPE değeri iyi tahmin olarak yorumlanabilir, 20-50 aralığındaki değer makul tahmin olarak kabul edilirken, 50'den yüksek MAPE değeri ise hatalı tahmin olarak yorumlanabilir (Hyndman & Koehler, 2006; Žmuk & Jošić, 2020). Her tahmin algoritması genel olarak gözlemlenmiş ve karşılaştırılmıştır. Son olarak, ihracat ve ithalatı tahmin etmede hangi tahmin algoritmasının optimal olarak kullanılması gerektiği konusunda bir öneri sunulabilir.

BULGULAR

Tablo 3'te örnek olarak Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat tahminlemesi analiz sonucu paylaşılmıştır ve WEKA uygulamasında yapılan analiz sonuçlarına göre oluşan çıktı aşağıdaki şekildedir.

Tablo 3. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracat Tahmini

Yıl	İhracat	İhracatçı GSYİH	İthalatçı GSYİH	Sınır	Dil	Uzaklık	Karayla Çevrililik	DTÖ Üyeliği
1992	102.000	159.000.000	4.900.000	1	0	1767	1	0
1993	68.200	180.000.000	3.900.000	1	0	1767	1	0
1994	132.000	131.000.000	3.300.000	1	0	1767	1	0
1995	161.000	169.000.000	3.000.000	1	0	1767	1	0
1996	239.000	181.000.000	3.200.000	1	0	1767	1	0
1997	320.000	190.000.000	3.900.000	1	0	1767	1	0
1998	325.000	269.000.000	4.400.000	1	0	1767	1	0
1999	248.000	250.000.000	4.600.000	1	0	1767	1	0
2000	230.000	267.000.000	5.300.000	1	0	1767	1	0
2001	225.000	196.000.000	5.700.000	1	0	1767	1	0
2002	231.000	233.000.000	6.200.000	1	0	1767	1	0
2003	315.000	303.000.000	7.300.000	1	0	1767	1	0
2004	404.000	392.000.000	8.700.000	1	0	1767	1	0
2005	528.000	483.000.000	13.200.000	1	0	1767	1	0
2006	695.000	531.000.000	21.000.000	1	0	1767	1	0
2007	1.048.000	647.000.000	33.100.000	1	0	1767	1	0
2008	1.667.000	730.000.000	48.900.000	1	0	1767	1	0
2009	1.400.000	615.000.000	44.300.000	1	0	1767	1	0
2010	1.550.000	731.000.000	52.900.000	1	0	1767	1	0
2011	2.064.000	775.000.000	66.000.000	1	0	1767	1	0
2012	2.585.000	789.000.000	68.700.000	1	0	1767	1	0
2013	3.174.000	822.000.000	73.600.000	1	0	1767	1	0
2014	3.061.000	934.000.000	75.200.000	1	0	1767	1	0
2015	1.898.000	859.000.000	53.100.000	1	0	1767	1	0
2016	1.286.000	858.000.000	37.800.000	1	0	1767	1	0
2017	1.357.000	859.000.000	40.900.000	1	0	1767	1	0

2018	1.474.000	778.000.000	47.100.000	1	0	1767	1	0
2019	1.789.000	761.000.000	48.200.000	1	0	1767	1	0
2020	2.085.000	720.340.000	42.700.000	1	0	1767	1	0
2021	2.343.000	819.870.000	54.600.000	1	0	1767	1	0
2022	2.528.000	907.120.000	78.720.000	1	0	1767	1	0
2023	2.802.000	920.270.000	79.660.000	1	0	1767	1	0
2024*	3.229.000	1.035.710.000	86.070.000	1	0	1767	1	0
2025*	3.140.000	1.125.120.000	99.185.000	1	0	1767	1	0

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ikili ticaretindeki ihracat ve ithalat miktarları üzerinden üç yöntem için de yapılan analizlerin sonucunda ortaya çıkan MAPE değerleri yeşil rengin başarılı, kırmızı rengin başarısız tahminleri ifade etmek amacıyla kullanıldığı renk ölçekleri ile tablo 4 ve tablo 5'teki şekilde gösterilmiştir. Modeller, tahmin edilmek istenen iki yıl için de ortaya çıkan MAPE değerlerinin ortalaması alınarak değerlendirilecektir.

Tablo 4. İhracat Tahmininde Model ve Yıllara Göre MAPE(Hata) Değerleri

Türkiye İhracatı	Azerbaycan			Kazakistan			Kırgızistan			Özbekistan			Türkmenistan		
	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR
2024*	8,78	22,8	22,86	9,24	23,49	22,74	25,89	89,6	20,86	15,45	26,04	18,98	13,57	30,47	33,55
2025*	11,84	100,5	27,15	17,91	83,18	42,67	21,99	160,8	29,48	16,39	95,55	20,87	15,59	146,5	30,97

İhracat için yapılan analiz sonuçlarına göre ÇKA (çok katmanlı algılayıcılar) Türkiye'nin analize konu ülkelere iki yıllık ihracatını tahmin etmede en başarılı yöntem olmuştur. ÇKA'nın ardından en başarılı tahmin üreten ikinci yöntem LR (lineer regresyon) olurken en başarısız yöntem ise GSR (gauss süreç regresyonu) olmuştur. Daha önce yöntemler açıklanırken belirtildiği gibi ÇKA yapısı gereği değişken ağırlıklarını optimize ederek tahminler üretmektedir. Bu durum analiz sonuçlarında da görüldüğü gibi tahmin başarısını yükseltmektedir. LR yöntemi geçmiş dönemdeki trend üzerinden hata düzeyini minimize ederek tahmin yapmaktadır. Geçmiş verilerin uzun süreli yükselen trend yapısı LR yönteminin tahmin başarısında etkili olmuştur. GSR ise yine yöntem açıklanırken belirtildiği gibi veri yoğunluğu ve volatilitenin düşük olduğu noktalarda iyi tahminler ortaya çıkartmaktadır. Özellikle tahmin edilen ikinci yıl için artan standart sapma nedeniyle oluşan yüksek MAPE değerleri de bu durumu kanıtlamaktadır.

Tablo 5. İthalat Tahmininde Model ve Yıllara Göre MAPE(Hata) Değerleri

Türkiye İthalatı	Azerbaycan			Kazakistan			Kırgızistan			Özbekistan			Türkmenistan		
	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR	ÇKA	GSR	LR
2024*	21,53	27,66	43,71	15,88	31,98	46,73	35,25	53,17	44,12	39,35	38,61	47,06	15,97	27,81	31,67
2025*	22,19	73,83	41,58	15,19	96,67	57,21	31,75	181,1	45,27	40,67	166,3	37,11	17,55	84,16	41,32

İthalat tahminlemesi için yapılan analiz sonuçlarına göre ÇKA (çok katmanlı algılayıcılar) Türkiye'nin analize konu ülkelere iki yıllık ithalatını tahmin etmede en başarılı yöntem olmuştur. İthalat için yapılan tahminlerde de ihracattakine benzer şekilde ÇKA'nın ardından en başarılı tahmin üreten ikinci yöntem LR (lineer regresyon) olurken en başarısız yöntem ise GSR (gauss süreç regresyonu) olmuştur. İhracat sonuçlarından farklı olarak ilk yıl için yapılan tahminlerde GSR'nin MAPE değerleri Kırgızistan dışındaki ülkeler için LR'den daha başarılı sonuçlar üretmiştir. Ancak ikinci yıl için yapılan tahminlerde yine diğer yöntemlere göre aşırı yüksek MAPE değerleri ile başarısız tahminler ürettiği görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ile olan ticaret miktarını uluslararası ticaret çekim modeli kapsamında analiz ederek, önümüzdeki iki yıllık süreç için ticaret hacminin tahmin edilmesini amaçlamıştır. 1992-2023 yılları arasındaki ihracat ve ithalat verileri, ülkelerin milli gelirleri ve aralarındaki mesafe gibi sayısal değişkenlerin yanı sıra sınır, dil, karayla çevrili durum ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelikleri gibi kukla değişkenler kullanılarak incelenmiştir. Bu veriler, Lineer Regresyon, Gauss Süreç Regresyonu ve Çok Katmanlı Algılayıcılar gibi çeşitli makine öğrenmesi modelleriyle işlenmiştir.

Çalışmanın sonuçları, farklı modellerin performansını değerlendirmek için kullanılan Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) değerleri ile belirlenmiştir. Analizlerde, ÇKA modelinin diğer modellere kıyasla daha düşük MAPE değerlerine sahip olduğu ve daha küçük hata miktarları ile tahmin sağladığı tespit edilmiştir. Bu durum, çok katmanlı algılayıcıların, ticaret verilerindeki karmaşık desenleri ve ilişkileri daha iyi yakalayabildiğini ve bu nedenle gelecekteki ticaret eğilimlerini öngörmeye daha etkili olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve bu ilişkilerin gelecekteki seyrinin tahmin edilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle, ileri düzey makine öğrenmesi yöntemlerinin ticaret dinamiklerini anlamada ve ticaret politikalarını şekillendirmede ne kadar etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, çok katmanlı algılayıcıların sunduğu yüksek doğruluk oranları, bölgesel ekonomik politikaların oluşturulması ve ticaret stratejilerinin geliştirilmesi açısından değerli içgörüler sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaretinin gelecekteki eğilimlerini öngörmeye çok katmanlı algılayıcılar gibi ileri düzey makine öğrenmesi modellerinin kullanımının ne kadar yararlı olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu tür modellerin, sadece mevcut ticaret akışlarının analizinde değil, aynı zamanda gelecekteki ticaret potansiyelinin tahmin edilmesinde de kullanılabilirliği, politika yapıcılar ve ekonomi planlamacıları için önemli avantajlar sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, bölgesel ticaretin daha etkin yönetilmesi ve geliştirilmesi için gerekli stratejik kararların alınmasında rehberlik edecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Hayati-İpek, Cemil Doğan, (2014), “Frankofoni (Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu) Türk Dünyası İçin Bir Model Olabilir mi?”, Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, Editör: Almagül İsina, Tasam Yayınları, İstanbul, ss. 45-48. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53597/frankofoni_fransizca_konusan_ulkeler_toplulugu_turk_dunyasi_icin_bir_model_olabilir_mi
- Alpaydin, E. (2014). Introduction to Machine Learning, third edition. MIT Press. <https://books.google.com.tr/books?id=7f5bBAAAQBAJ>
- Anderson, J. E., & van Wincoop, E. (2003). Gravity with Gravititas: A Solution to the Border Puzzle American Economic Review, 93(1), 170–192. <https://doi.org/10.1257/000282803321455214>
- Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2007). Do free trade agreements actually increase members' international trade? Journal of International Economics, 71(1), 72–95. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2006.02.005>
- Bangdiwala, S. I. (2018). Regression: simple linear. International Journal of Injury Control and Safety Promotion, 25(1), 113–115. <https://doi.org/10.1080/17457300.2018.1426702>
- Batarseh, F., Gopinath, M., Nalluru, G., & Beckman, J. (2019). Application of machine learning in forecasting international trade trends. ArXiv Preprint ArXiv:1910.03112.
- Ben Ameer, H., Boubaker, S., Ftiti, Z., Louhichi, W., & Tissaoui, K. (2023). Forecasting commodity prices: Empirical evidence using deep learning tools. Annals of Operations Research. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-05076-6>
- Bergstrand, J. (1985). The Gravity Equation In International Trade: Some Microeconomic Foundations And Empirical Evidence. The Review of Economics and Statistics, 67, 474–481. <https://doi.org/10.2307/1925976>
- Bishop, C. M. (1995). Neural Networks for Pattern Recognition. Clarendon Press. <https://books.google.com.tr/books?id=TOS0BgAAQBAJ>
- Cheremisin, A., Usov, E., Kolchanov, B., Krylov, A., Valkovich, A., Lykhin, P., Ulyanov, V., Khogoeva, E., & Podnebesnykh, A. (2022). Mathematical justification for optimizing operating conditions of gas and gas condensate producing wells. Energies, 15(10), 3676. <https://doi.org/10.3390/en15103676>
- Circlaey, S., Kanitkar, C., & Kumazawa, D. (2017). Bilateral trade flow prediction. Unpublished Manuscript, Available for Download at <Http://Cs229.Stanford.Edu/Proj2017/Final-Reports/5240224.Pdf>.
- Goldfarb, A., & Treffer, D. (2018). Artificial Intelligence, and International Trade. The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda, 463–492.
- Helpman, E., Melitz, M., & Rubinstein, Y. (2008). Estimating Trade Flows: Trading Partners and Trading Volumes. The Quarterly Journal of Economics, 123(2), 441–487. <https://econpapers.repec.org/RePEc:oup:qjecon:v:123:y:2008:i:2:p:441-487>.
- Hyndman, R. J., & Koehler, A. B. (2006). Another look at measures of forecast accuracy. International Journal of Forecasting, 22(4), 679–688. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2006.03.001>
- International Crisis Group (ICG). (2015). Central Asia Reports.
- International Energy Agency (IEA). (2015). World Energy Outlook.

- International Monetary Fund (IMF). (2015). *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia*.
- Jošić, H., & Žmuk, B. (2022). A Machine Learning Approach to Forecast International Trade: The Case of Croatia. *Business Systems Research*, 13(3), 144–160. <https://doi.org/10.2478/bsrj-2022-0030>
- Korkmaz, M., Dogan, A., & Kirmaci, V. (2022). Performance Analysis of Counterflow Ranque – Hilsch Vortex Tube with Linear Regression, Support Vector Machines and Gaussian Process Regression Method. 361–370. <https://doi.org/10.30855/gmbd.0705015>
- Kottou, E. M., Grubelich, T. A., & Wang, X. (2020). Bilateral Trade Flow Prediction Models Enhanced By Wavelet and Machine Learning Algorithms. 2020 International Conference on Computational Science and Computational Intelligence (CSCI), 1510–1516. <https://doi.org/10.1109/CSCI51800.2020.00279>
- Kulkarni, A., & More, A. (2016). Formulation of a Prediction Index with the Help of WEKA Tool for Guiding the Stock Market Investors. *Oriental Journal of Computer Science and Technology*, 9, 212–225. <https://doi.org/10.13005/ojst/09.03.07>
- Kuşkapan E. ve Çodur M. Y. “Trafik kazalarının sınıflandırılmasında çok katmanlı algılayıcı, regresyon ve en yakın komşuluk algoritmalarının performans analizi”, *Politeknik Dergisi*, 25(1): 373-380, (2022).
- Linnemann, H. (1966). An econometric study of international trade flows [North-Holland Pub. Co.]. <https://doi.org/LK> - <https://worldcat.org/title/239355>
- Melitz, J. (2008). Language and foreign trade. *European Economic Review*, 52(4), 667–699. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2007.05.002>
- Moisl, Hermann. (2009). Sura Length and Lexical Probability Estimation in Cluster Analysis of the Qur’an. *ACM Trans. Asian Lang. Inf. Process.*. 8. 10.1145/1644879.1644886.
- Nuroğlu, E. (2012). Estimating Trade Flows of Turkey Using Panel Data Analysis and Neural Networks. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3, 13–34.
- Nyoni, T. (2019). Exports and imports in Zimbabwe: recent insights from artificial neural networks.
- Pöyhönen, P. (1963). A Tentative Model for the Volume of Trade between Countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90, 93–100. <http://www.jstor.org/stable/40436776>
- Quimba, F. M. A., & Barral, M. A. A. (2018). Exploring neural network models in understanding bilateral trade in APEC: A review of history and concepts (Issues 2018–33). *Philippine Institute for Development Studies (PIDS)*. <https://hdl.handle.net/10419/211053>
- Rao, P., Baheti, P., & Ramesh, R. (2023). TRADE FLOW ESTIMATION BETWEEN GLOBAL ECONOMIES. *International Journal of Advance Computational Engineering and Networking (IJACEN)*, 11(4), 1–5.
- Rasmussen, C. E. (2004). Gaussian Processes in Machine Learning. In O. Bousquet, U. von Luxburg, & G. Rätsch (Eds.), *Advanced Lectures on Machine Learning: ML Summer Schools 2003, Canberra, Australia, February 2 - 14, 2003, Tübingen, Germany, August 4 - 16, 2003, Revised Lectures* (pp. 63–71). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-28650-9_4
- Rasmussen, C. E., & Williams, C. K. I. (2006). *Gaussian processes for machine learning*. MIT Press.
- Rumelhart, D. E., Hinton, G. E., & Williams, R. J. (1986). Learning representations by back-propagating errors. *Nature*, 323(6088), 533–536. <https://doi.org/10.1038/323533a0>
- Snelson, E., & Ghahramani, Z. (2007). Local and global sparse Gaussian process approximations. *Journal of Machine Learning Research*, 2, 524–531.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy; Suggestions for an International Economic Policy*. <http://hdl.handle.net/1765/16826>
- UN Comtrade. (2024). <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>
- Wohl, I., & Kennedy, J. (2018). *Neural network analysis of international trade*. US International Trade Commission: Washington, DC, USA.
- World Bank. (2015). *Kazakhstan Economic Update*.
- World Trade Organization (WTO). (2015). *World Trade Report*.

Žmuk, B., & Jošić, H. (2020). Forecasting Stock Market Indices Using Machine Learning Algorithms. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 18(4), 471–489. <https://doi.org/10.7906/indecs.18.4.7>

SUMMARY

This study aims to analyze Turkey's trade volume with the Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan) within the framework of the international trade gravity model and to forecast the trade volume with these countries for the years 2024 and 2025. The analysis utilizes export and import data between Turkey and these countries from 1992 to 2023. The data includes countries' GDPs and distances as numerical variables, while border, language, landlocked status, and World Trade Organization (WTO) memberships are used as dummy variables.

The data has been processed using various machine learning models to predict trade volumes, including Linear Regression, Gaussian Process Regression and Multilayer Perceptron (MLPs). The success of these models has been compared based on Mean Absolute Percentage Error (MAPE) values. The analysis results indicate that the MLP model provides the most accurate predictions with the lowest MAPE values.

The international trade gravity model is widely used to understand the fundamental factors determining trade flows. This model analyzes the impact of economic size and distance between countries on trade volumes. In addition to these core variables, this study also evaluates factors such as shared borders, common language, landlocked status, and WTO membership. Shared borders and common language typically facilitate trade, while landlocked status can increase trade costs. WTO membership is significant for trade liberalization and reducing trade barriers.

The analysis of the data offers an in-depth perspective on the complex dynamics of trade relations between Turkey and the Turkic Republics. The data from 1992 to 2023 enables an examination of the evolution of these relationships over time and the impact of economic and political changes on trade volumes. In this context, the effects of economic size, geographical, and political factors on trade flows have been thoroughly analyzed.

The use of machine learning models provides significant advantages in predicting trade volumes. Linear Regression models the linear relationships between variables, while Gaussian Process Regression can capture more flexible and complex relationships. Multilayer Perceptron, employing deep learning techniques, can recognize intricate patterns in trade data. Comparing these models is crucial for identifying the most suitable forecasting method.

The study's findings show that the Multilayer Perceptron model is the most successful in predicting trade volumes. The model's low MAPE values demonstrate its superiority in understanding complex trade dynamics and forecasting future trade trends. This finding underscores the effectiveness of advanced machine learning methods in trade analysis.

A better understanding and prediction of trade relations between Turkey and the Turkic Republics will significantly contribute to the formulation of regional economic policies. Accurate trade volume forecasts play a critical role in economic planning and policy-making processes. Additionally, this study provides valuable insights for developing strategies to enhance trade with these countries.

Specifically, the application of such analyses in shaping and implementing trade policies can provide a solid foundation for increasing economic cooperation and reducing trade barriers. In this context, the study's findings can help Turkey manage its regional trade policies more effectively and strengthen its economic relationships with the Turkic Republics.

Moreover, this study highlights the potential of machine learning models in trade analysis. The ability to process large datasets and uncover complex relationships allows for more accurate and insightful predictions. These capabilities are particularly valuable in the rapidly changing global economic environment, where traditional models may fall short in capturing emerging trends and patterns.

The implications of this study extend beyond the academic sphere. Policymakers can leverage the insights derived from advanced machine learning models to devise more informed and strategic economic policies. For instance, understanding the trade dynamics between Turkey and the Turkic Republics can help identify key areas for policy intervention, such as infrastructure development, trade agreements, and diplomatic initiatives.

Furthermore, this research underscores the importance of integrating modern analytical tools in economic research. The successful application of machine learning models in this study sets a precedent for future research endeavors, encouraging the adoption of similar methodologies in other contexts. This approach not only enhances the accuracy of predictions but also broadens the scope of analysis, allowing researchers to explore a wider range of variables and their interactions.

In conclusion, this study provides a comprehensive analysis of trade relations between Turkey and the Turkic Republics and forecasts future trade volumes using advanced machine learning models. The results demonstrate the effectiveness of Multilayer Perceptron in predicting trade volumes, highlighting the potential of sophisticated machine learning techniques in understanding complex trade dynamics. This research offers valuable insights for policymakers and contributes to the academic literature on international trade. The findings will aid in shaping effective regional economic policies and developing strategies to enhance trade relations, ultimately fostering stronger economic ties between Turkey and the Turkic Republics.

The Compatibility of the Late Ottoman Economy Politics with the Real Economy

Ahmet Yavuz ÇAMLI*

ABSTRACT

Two dynamics have been influential on the basic thought that refers to the political economy of the Ottoman State in the recent period. These are the modern economic thought of Western origin, which emerged in parallel with traditional thought, and the national economic thought that emerged and developed as a reaction to this. The first trend, liberalization, was driven by the idea of free trade or commercial capitalism. The aim of this study is to reveal to what extent the political economy, which has developed depending on economic thought, has been assimilated in the commercial field within the framework of the real economy. According to the findings obtained from current research, the ideological thought that forms the framework of Ottoman economic thought has recently been shaped in line with Ottomanism, Islamism and Turkism movements. It can be argued that the recent political economy and subsequent activities aimed to keep the state afloat according to the conditions of the period. It can be said that these commercial activities are in the style of periodic practices and discourses that are produced quickly, do not have much philosophical depth, and have political and ideological aspects.

Key Words: Ottoman, Ottoman Economic Thought, Ottoman Economy Politics,
JEL Sınıflandırması: A14, B00, E60

Son Dönem Osmanlı Ekonomi Politikasının Reel Ekonomiyle Bağdaşımı

ÖZ

Osmanlı'nın son dönemde ekonomi politikasını refere eden temel düşünce üzerinde iki dinamik etkili olmuştur. Bunlar geleneksel düşünceye koşut olarak ortaya çıkan Batı kaynaklı modern iktisadi düşünce ve buna tepki olarak ortaya çıkıp gelişen milli iktisadi düşüncedir. İlk eğilimde, liberalleşme boyutunda serbest ticaret veya ticari kapitalizm düşüncesi ile hareket edilmiştir. Bu çalışmanın amacı da iktisadi düşünceye bağlı olarak gelişen ekonomi politikasının reel ekonomi çerçevesinde ticaret alanı çerçevesinde ne derece özümsemediğini ortaya çıkarmaktır. Güncel araştırmalardan elde edilen bulgulara göre Osmanlı iktisadi düşüncesinin çatısını oluşturan ideolojik düşünce, son dönemlerde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları doğrultusunda şekillenmiştir. Son dönemlerdeki ekonomi politikasının ve akabinde faaliyetlerin dönemin şartlarına göre devleti ayakta tutabilmek amacı taşıdığı ileri sürülebilir. Bu ticari faaliyetlerin hızla üretilen, felsefi derinliği fazla olmayan, siyasi ve ideolojik tarafları ağır basan dönemsel uygulama ve söylemler tarzında oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Osmanlı İktisadi Düşüncesi, Osmanlı Ekonomi Politikası
JEL Classification: A14, B00, E60

INTRODUCTION

Economic policies reveal the economic mentality of a state. Factors such as managers' knowledge, strategic thinking skills, analysis abilities, historical

*Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Prog., ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0746-9755

(Makale Gönderim Tarihi: 30.04.2024 / Yayına Kabul Tarihi:08.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1461631

Makale Türü: Araştırma Makalesi

knowledge, ability to follow and read conjunctural developments, ability to produce ideas, and the extent to which they are intertwined with society are the factors that make up political economy. For this reason, when making an evaluation about the political economy, instead of relying solely on economic data, an interdisciplinary examination can lead to much more rational determinations.

As it is known, the Ottoman maintained its sovereignty over a very wide area for a very long time. It does not only include Muslim societies. It has gathered groups from different languages, religions, races, cultures and traditions under one umbrella (Duran and Çamlı, 2019). For this reason, if political economy and Ottoman dynamics are to be a research subject, first of all, periodic boundaries should be specified or a categorical interpretation should be made. Otherwise, interpreting yesterday from today's perspective would create a situation that contradicts scientific facts. Important factors such as the conditions of the period in question, the developments that deeply affected the society and the state at that time, public pressure, and the motivations that guided the society must absolutely form a basis.

It is necessary to reveal the motivating force, ideology or spirit behind the political economy field and take this as a starting point. As it is known, the Ottoman is a state institutionalized by Islamic law from its foundation to the last moment. All issues such as policies, decisions, audits, practices, and penal systems are handled within the scope of Sharia law. Naturally, this is the power that refers to economic policies.

In this regard, the study will try to analyze the compatibility of the late Ottoman political economy with the real economy. During the research, mostly current data and national/international literature will be used. The trade area in the real sector was determined as the boundaries of the study. It is planned that the study will add a new and updated interpretation to the literature on the subject. In this process, the late Ottoman economic mentality, the basic principles of the 19th century Ottoman Empire, the effects of the principles and values that constitute the economic mentality on the economic policies related to the trade sectors, and the effects of the policies put forward based on economic thought on economic development will be discussed in the context of the trade sector.

I. OVERVIEW OF THE REFERENTIAL THOUGHT SYSTEM

The self-sufficiency or success of the Ottoman Empire continued until the second half of the 1700s. If there is to be a turning point in decline, politically, militarily or economically, it should be 1774. With the signing of the Treaty of Küçük Kaynarca, it became clear that there was destruction in all areas. Naturally, a search for a solution is initiated as a result of the alarm raised by the system that has kept the state alive for many centuries. The disintegration and struggle of a structure firmly rooted in history naturally spreads over a long period. The period from 1774 to 1923 is a sign of this. During this time, the Ottoman system entered into tough struggles in every field. While there is resistance in some areas, disintegration is seen in some areas, and modernization is witnessed in others. III. Selim is important at this point. His period was the period of both renewal and the

beginning of the modernization of the Western thought system. Then II. Mahmud's period, on the other hand, points to a time when the Ottomanism movement was rapidly adopted by opening an internal front. During the Constitutional Monarchy periods, alongside Westernization and Ottomanism, Islamist activities and mentality were tried to be codified in almost every field (Hammond, 2022: 35-45).

The ideological thought that forms the framework of Ottoman economic thought is shaped in line with the recent Ottomanism, Islamism and Turkism movements. In the Ottoman economic thought system, two basic tendencies are effective: Western-based modern economic thought, parallel to traditional thought, and national economic thought, which emerged and developed as a reaction to this. (Morys, 2022; Omer, 2021: 43-74). It can be argued that the generally adopted ideas, policies and methods were in the style of periodic practices and discourses that were produced rapidly in order to keep the state alive according to the conditions of the period, did not have much philosophical depth, and had political and ideological sides

Recently, there has been a two-way intellectual interpretation in the Islamic world within the political, economic, ideological and religious debates. The first are the intellectuals who tend to Westernize and stay close to the political, social and economic developments of the West. The second is a group of intellectuals who prioritize Islamic values and want to receive only science, technology and methodology from the West. These synthesisist and eclectic intellectuals. They deal with economic issues within politics, education, philosophy, religion and morality. Although economic thought is seen as their weakness, they think mainly about Islamic economics because they are far from pure economics. On the other hand, due to the conditions of the period, it seems that they do not have much time to spare for economic issues (İmamoğlu, 2022: 1047-1056).

What lies ahead of them is a rapidly disintegrating state, a homeland whose lands are melting away, and a society that is disintegrating and disintegrating. It is inevitable that they act urgently in order to save the state and society. For this reason, natural thinkers adopt a reactionary style of action rather than an actional one. As a matter of fact, this situation is clearly felt in the policies put into effect. Because the Ottoman authorities could not produce independent policies due to capitulations. New agreement means a new concession in economic life. The incompatibility between the ways and methods to achieve the determined goals and the current conditions leaves its mark on real life. Despite everything, the Ottoman administrators fought hard to improve the conditions and make them more convenient. Depending on the demolition process and restructuring process experienced in the examined period, the land use system as well as trade, agriculture, industry, fiscal and monetary policies underwent extensive changes. Attempts are made to replace traditional institutions and policies with institutions and policies transferred from the West.

II. RECENT POLITICAL ECONOMY

The economic policies of the Ottoman tended to liberalize from the beginning of the 19th century, especially after the Tanzimat, in line with the

Ottoman economy's effort to integrate with the industrialized European economies. This trend is clearly felt in the policies put forward regarding the agriculture, industry and trade sectors. Agricultural policies come to the fore in the modernization process. Because in the Ottoman, the leading sector in economic development was determined as the agricultural sector (Karpat, 2022: 11-15). For this reason, the elimination of traditional institutions and methods and the substitution of new and modern institutions and methods are most common in the agricultural sector. This directly affects the trade sector.

During the restructuring process, basic programs to improve agriculture are revealed, official and private institutions that will implement the program are determined, practices that improve agricultural production are supported, the expansion of agriculture and the conversion of idle lands to agriculture are encouraged, agricultural schools are opened, local financial units are established, quality seeds are distributed, modern agricultural tools are distributed. -Materials are imported, production for foreign markets is expanded and encouraged. Many similar policies are pursued to reinforce the dominant position of the agricultural sector in the economy (Demir, 2023: 72). It is observed that agricultural development was achieved to a certain extent, especially in the period after the 1880s, under the influence of various factors. It can also be said that specialization and meta-agriculture are beginning to occur.

In the period under consideration, Ottoman decision-makers took important steps for the growth of the industrial sector. Large-scale factories are established under the leadership of the state, and efforts are made to modernize existing and new enterprises. In fact, with a rational move, incorporation policies are put into effect. However, it is seen that the targets to be achieved in the industrial sector are often not achieved (Pammer and Tuncer, 2022). Because the lack of technical capacity, capital accumulation and domestic financing institutions to support the determined policies creates a serious problem for the sector. In addition, the dominance of quality and cheap goods from Europe in the domestic market causes the demand for domestic goods to decline (Ramazan and Cingöz, 2020).

The domestic producer loses its competitive advantage against the foreign producer. One reason for this is that liberal ideas and trade were liberalized before the conditions were mature. Due to capitulations, measures that protect the domestic industry and producers cannot be taken most of the time, and the measures taken when they find the opportunity are weak and ineffective. On the other hand, in terms of economic development, the trade sector motivates economic activities. Although domestic trade was always more important than foreign trade in the Ottoman Empire, Ottoman foreign trade achieved rapid growth from the first quarter of the 19th century to the First World War, especially under the influence of external factors such as the industrial revolution and developments in production and transportation technology (Çiğdem, 2020: 101). The Ottoman economy strengthens its relations with industrialized Western countries through direct foreign capital investments. In other words, it can be said that it is mostly foreign demand that shapes foreign trade. Accordingly, the expansion of foreign trade

volume generally follows a fluctuating course. Depending on the long-term economic conjuncture, export and import volumes tend to grow sometimes faster and sometimes slower (Bozpinar, 2021: 330).

When talking about the trade sector, the first thing to mention is the Baltalimanı Trade Agreement signed in 1838. It is known that this development, which left its mark on the commercial sector in the examined period, affected the decisions to be taken until the last moment of the state. When the 1861 Trade Agreements are added to this, the Ottoman Empire turns into a market where commercial activities are carried out freely for foreigners. In addition, the fact that the economy was based on agriculture and trade was almost indexed to agriculture caused the Ottoman society to lose the commercial advantages it would have gained depending on the international economic and commercial conjuncture to foreigners (Sali et al, 2020). On the other hand, in the trade sector, initiatives are taken to protect local traders. II. During the reign of Abdulhamid, the Ministry of Commerce and Agriculture was established. In the following process, the authority and duty area of the Ministry was expanded and this institution was transformed into the Ministry of Commerce. Institutions focus on protecting domestic merchants, not making more concessions in domestic trade, and acting more independently in foreign trade (Demikha et al, 2021).

The first Ottoman trade school started education in 1881, but was closed in 1888 because there were not enough students. In the post-1908 period, emphasis was placed on trade-related courses in the education system, evening classes were opened, special trade courses were organized for women, and trade courses were given by different organizations. Additionally, apprenticeship schools are opened. Protective policies in trade cannot be fully implemented due to capitulations. However, with the start of World War I, decisions began to be taken independently. In this direction, from the beginning of the 19th century to 1914, the Ottoman Empire's trade with European states in general grew at a rate that has not been recorded before. The trade sector displays a very dynamic appearance, except for the period of international economic crisis (Somel, 2001).

At the end of the examined period, the Ottoman economy transformed into a structure that exported agricultural goods while importing manufactured goods and certain foodstuffs. It can be said that recent developments have been achieved to a certain extent in the Ottoman economy, depending on the international conjuncture. In other words, although some negative situations may arise in the industrial sector, we can talk about an economic structure that is open to the outside world and in which partial modernization takes place.

III. REAL SECTOR: TRADE

As revealed by current research, the trade of the Ottoman was in constant flux in terms of volume and value. In this process, changes arising from the international conjuncture occur, especially in the last centuries. In research on trade in the 19th century of the Ottoman, the foreign trade of the state is generally highlighted. Most historians mention that there is not enough information about the state in general regarding domestic trade.

First of all, if we give brief information about Ottoman internal trade, Quataert, like many researchers, complains about the lack of data on this subject. Despite this, Ouataert emphasizes the following three items on the subject in terms of providing ideas. Firstly, the commercial value of Ottoman goods in Damascus in 1860 was five times the commercial value of all other foreign goods. Secondly, according to the statistics of Diyarbakır, Mosul and Harput for 1890, the total value of trade is 1 million British pounds. This figure is 5 percent of the total export value of the same year. Considering that these three centers were economically secondary among the Ottoman cities at that time, the overall size of the internal trade figures is quite striking. Thirdly, in 1914, approximately 25% of the total agricultural production was exported. This means that a high rate of 75% of the total agricultural production is subject to domestic trade (Bulut and Altay, 2021; Ouataert, 2004).

Research indicates that the Ottoman trade with Europe showed a certain expansion until the 1780s. The speed of this expansion is too limited to be compared with the increase rate of Ottoman and European trade after the Napoleonic Wars between France and England. However, no matter how much expansion is mentioned, European trade had a low share in total agricultural production or total agricultural commodity production until the second quarter of the 19th century. Due to the Ottoman's spread over a wide area and the difficulty of transportation conditions, until the end of the 18th century, both interregional trade within the borders of the country and the trade volume with Russia and Egypt were more prominent than the trade with Central Europe. The Ottoman trade with Europe first expanded in the Balkan provinces due to their border relations. In this context, merchants from Serbia, Mora, Wallachia, Moldavia and Egypt are favorite segments for Europeans. Anatolia's trade with Europe remained quite low compared to these regions in the 18th century (Pamuk, 2017: 102).

The expansion rate of Ottoman foreign trade depends on international cyclical fluctuations. Excluding the years when the Ottoman State was at war and foreign trade decreased due to loss of territory, it is obvious that the long-term fluctuations, especially in the Western European and North American economies throughout the 19th century, also affected the Ottoman foreign trade. This effect is clearly noticeable when the share of foreign trade in total trade is examined in the long term. At the end of the 18th century and even at the beginning of the 19th century, the foreign trade volume of the Ottoman was 2% or 3% of the total production within the state. Huge changes occur within the century. For example, it is determined that Anatolia's foreign trade volume increased approximately 12-15 times between 1820 and 1914. Between 1870 and 1898, the expansion rate of Ottoman foreign trade decreased. The most important reason for this is that the world economy was in recession between 1873 and 1896. Accordingly, the second reason is the slowdown in the growth rates of industrialized economies and the decrease in the general level of prices. International cyclical movements also reflected on the Ottoman economy, slowing down the growth rate of Ottoman-European trade. The third reason is the decrease in demand from European countries, again based on the above reasons (Pamuk, 2018: 15-31).

From the late 19th and early 20th centuries until 1913, an expansion in the Ottoman dental trade is noticeable. There are two main reasons for the growth in this period. The first is that Western Europe has overcome the period of stagnation and entered a new period of expansion and accumulation. The intense demand of Europeans for Ottoman raw materials increases the amount of exports. Export revenues also lead to an increase in the tendency to import. Thus, an expansion is recorded in the total foreign trade volume. In addition, during this period, there was a revival not only in foreign trade with Western Europe, but also in foreign trade with other countries in general. The second reason is the infrastructure investments of foreign direct capital. Especially railway investments play a leading role in increasing the foreign trade volume. However, in the early 20th century, the proportion of British, French and Germans among 1000 merchants registered in Istanbul alone did not exceed 3%. The most important thing is that this minority controlled at least 50% of the Ottoman foreign trade. The majority of the remaining population consists of non-Muslims. On the other hand, as you go inland, the emphasis is on the side of Muslim merchants (Blaydes and Paik, 2021).

A. Expansion of Foreign Trade

The annual growth rates of Ottoman foreign trade are as follows: Between 1839 and 1854, exports at current prices were 5.3%, imports at current prices were 5.5%, exports at constant prices were 5.3%, and imports at constant prices were 6.4%. Between 1857 and 1873, exports at current prices were 5.0%, imports at current prices were 4.9%, exports at constant prices were 6.2%, and imports at constant prices were 5.2%. Between 1879 and 1899, exports at current prices were 1.2%, imports at current prices were 0.6%, exports at constant prices were 2.7%, and imports at constant prices were 2.5%. Between 1897 and 1907, exports at current prices were 4.3%, imports at current prices were 6.0%, exports at constant prices were 3.4%, and imports at constant prices were 4.6%. Between 1897 and 1913, exports at current prices were 3.0%, imports at current prices were 5.4%, exports at fixed prices were 1.9%, and imports at fixed prices were 4.4% (Baldwin, 2022; Pamuk, 2018: 28).

Before the period examined, that is, in 1840, the total exports of the Ottoman Empire were 4.7 million British pounds at current prices. In 1913, total exports increased to 28.4 million pounds. Between 1840 and 1913, exports increased more than 5 times in current prices. When we look at the total imports of the state, a value increasing from 5.2 million British pounds in 1840 to 39.4 million British pounds in 1913 is recorded. The increase in imports during the same period is more than 6.5 times. According to calculations made based on 1880 prices, the increase in exports between 1840 and 1913 was determined to be 10 times, and the increase in imports was 12 times (Pamuk, 2018: 25). In the Ottoman economy, while per capita exports at current prices were 0.23 British pounds in 1840, per capita exports increased to 1.36 pounds sterling in 1913. Likewise, per capita imports increased from 0.25 pounds in 1840 to 1.89 pounds in 1913 (Eldem, 2024; Arıkanlı, 2022).

The fact that the Ottoman and European export growth rates are close to each other shows that the Ottoman Empire progressed parallel to the European and, more generally, the world economy in the 19th century. While total exports constituted 14.1% of GNP in 1913, total imports corresponded to 19.4% of GNP. Again in 1913, 26.5% of the total agricultural production was exported. However, even according to these values, the Ottoman economy progressed in the first quarter of the 20th century in a line that was open to the outside world, acting in harmony with the world economy, exporting raw materials and importing finished goods. A vibrant production system can be mentioned for an economy that exports more than 10% of the total production and more than 20% of the total agricultural production and also produces for the domestic market (Husfeldt, 2023).

The effects of the rapid growth in foreign trade on the Ottoman economy were not as favorable to the Ottoman as the first positive connotations that come to mind. In the middle of the century, the share of imports and exports in total production was quite limited and the foreign trade volume was below ten percent. The increase and development of agricultural commodity production for foreign markets in the following period is mostly recorded in coastal regions where transportation costs decrease due to the expansion of the transportation network (Hanedar and Uysal, 2020).

B. The Composition of Foreign Trade

Looking at the composition of foreign trade, approximately 90% of Ottoman exports in the early 20th century consisted of raw materials and foodstuffs. Imports largely include manufactured goods. By 1910, the main items in imports consisted of foodstuffs such as wheat, flour, rice, sugar and coffee. The share of these imported items in total imports is more than 30%. In the examined period, tobacco, wheat, barley, raisins, figs, raw silk, raw wool and opium are the main export goods in the group. The share of these eight products in the total export amount in 1880 was 51%. It is not possible for any basic agricultural product to have a share higher than 12% in total export revenues. In other words, the Ottoman terms of foreign trade did not depend on the change in the international conjuncture of only one or a few agricultural products in the period under consideration. The share of the same goods group in the total export amount in 1913 decreased to 44% (Mills, 2020).

The fact that wheat exports had a 7% share at the beginning of the examined period and that this share decreased to 1% by 1913 can be shown as the reason for the decrease in the total rate. In the period under consideration, after the main export items, the second group consists of goods such as acorns, hazelnuts, cotton and olive oil. The share of secondary goods alone in total exports does not exceed 5%. On the other hand, products such as tobacco, opium, mohair, acorns, raisins and figs are items that are especially in demand by England and Germany. According to these data, it is possible to say that the demand elasticity for the mentioned goods was not infinite and that Ottoman supply conditions affected export prices to some extent. The only manufactured goods item that has a significant share among export items is hand-woven carpets and rugs (Aydın, 2021; Parry, 2022).

In import items, important goods can be shown as glass, porcelain, clothing, metal goods and medical drugs. Among these, there are also luxury items. Imported goods are mostly of British origin. Goods imported from England began to be imported from Germany-Austria towards the end of the century (Ortaylı, 2006: 220).

The rates of commodity groups in Ottoman foreign trade at the end of the examined period are important to understand the current situation. Looking at the Composition of Exports by Commodity Groups and the Ratio of Commodity Groups in the Ottoman Empire in 1911-1913, the following data are obtained: Foodstuffs 33-35%, Raw Materials 56-58%, Agricultural, Industrial, etc. Materials and Raw Materials 89-93%, Semi-Finished Goods (Processed Leather, etc.) 2-3%, Finished Goods (Wool Goods, Carpets, etc.) 6-7%. Two points attract attention here: First, the share of wheat and barley in total exports began to decline from the beginning of the 1880s, and accordingly, the share of foodstuffs tended to decline at the end of the century. Another notable group of goods is woolen goods. While the share of woolen goods such as carpets and rugs in total exports did not exceed 2% in the 1890s, by 1913 woolen goods occupied around 6-7% of total exports (Pamuk, 2018: 152-3).

Composition of Imports by Commodity Groups in 1911-1913 is as follows: Foodstuffs (Grains, Flour, Rice, Sugar, Coffee, Tea, etc.) 31-38%, Various Raw Materials and Intermediate Goods (Coal, Petroleum, Processed Metals, Paint, etc.) 6-10%, All Types of Yarn (Cotton, etc.) 4%, Cotton, Woolen, Silk, Linen Weaving Products (Clothing Goods) 36-38%, Investment Goods (Half of them are railway construction materials) around 8%, Other Manufactured Goods (Mainly Guns and Ammunition During War Periods) 8-10% (Boyar and Fleet, 2021).

There are some noteworthy points in the table of composition of imports by commodity groups. First of all, imports of manufactured goods are over 50%. This is a natural situation considering the position of the Ottoman economy vis-à-vis world economies. Additionally, the share of food products is quite high. While the Ottoman Empire exported wheat and various grains in the 1880s, by 1913 it began to import wheat, flour and various grains. Importing wheat, which is a basic agricultural product, is a negative situation.

Several factors are effective behind why this product became imported instead of being exported. The main reason is that the USA started to export wheat. Accordingly, there was a decrease in wheat prices in international markets, and therefore wheat prices in the Ottoman markets were also reduced. While European countries could implement protectionist policies in the face of this situation, the Ottoman Empire was prevented from adopting such a policy in the first place, especially with the 1838 Baltalimanı Treaty. Accordingly, while there was a decrease in Ottoman wheat exports, imported wheat became widespread in the domestic market. On the other hand, with the separation of the Balkan provinces, which largely provide Istanbul's wheat supply, from the land, production also decreases at this rate (Muradov, 2018).

C. Considering the Stakeholders of Foreign Trade

The share of foreign states in the export volume of the Ottoman in 1832 is as follows: Austria 30%, France 14.3%, England 13.3%, Russia 12.6%, Germany 2.1%. In 1852, these proportions of the Ottoman export volume change as follows: Austria 28.0%, England 20.1%, France 15.8%, Germany 11%, Russia 8.3% in the trade volume. By 1872, 27.2% of the Ottoman export volume was shared by England, 25.3% by France, 14.7% by Russia, 14.3% by Austria and 0.4% by Germany. In 1911, 17.9% of exports were to England, 14.1% to France, 11.4% to Germany, 8.0% to Austria, 3.9% It is made to Russia. The reason why Austria had a high rate in the 1830s and 1850s was the transit trade through the country (Pamuk, 2018: 32).

The share of foreign states in the import volume of the Ottoman Empire in 1832 was as follows: Russia with 31.3%, England with 19.0%, Austria with 16.9%, France with 9.9% and Germany with 3.1%. . In 1852, 26.2% of imports went to Austria, 25.5% to England, 13.6% to Russia, 9.7% to Germany, 9.3% It belongs to France. By 1872, the Ottoman Empire's import volume was 32.4% from England, 13.6% from Germany, 12.9% from Austria, 12.3% from France and 9.2% from Russia. In 1911, 23.9% of imports were from England, 13.9% from Austria, 13.7% from Germany, 8.7% from Russia and 8.4% from France (Pamuk, 2018: 33).

According to what Pamuk quotes from British foreign trade statistics, the Ottoman Empire's exports to England grew by 5% annually between 1820 and 1838, the period in which the signs of liberalization were seen, and by 6.8% annually between 1838 and 1854, which included the transition period to economic liberalism. England's exports to the Ottoman Empire, excluding Egypt and Morea, increase from an annual average of 500,000 pounds sterling in 1818 to an annual average of 651,000 pounds sterling in 1822 and to an annual average of 1,729,000 pounds sterling in 1838. Accordingly, there is an annual export increase exceeding 6% at current prices. During the transition period between 1838 and 1854, an annual expansion of 3.4% was recorded in imports from England (Pamuk, 2018: 27).

As it is known, England's share in foreign trade began to decrease after the 1870s, even though they were still at the top of the list. Foreign direct investments are also effective in this regard. It is known that the British lead in this type of investments. However, the interest shown by the British varies according to the international conjuncture. Starting from 1865, British investments in the Ottoman Empire began to decrease. As the share of foreign trade volume declined, the share of the British in direct investments, which was 56% in 1888, subsequently decreased to 15% in 1914. Despite the relative superiority of England in previous periods, French and German capital made its weight felt seriously in the Ottoman market after the 1880s (Cole, 2018).

In the early and even mid-19th century, Austria had a great advantage, such as geographical proximity, in Ottoman foreign trade compared to England. Despite the quality and competitiveness of British origin products, as well as the intense pressure of British politicians, businessmen and merchants, Austria has an

important place in the foreign trade of the Ottoman Empire, with the advantage of both geographical proximity and the ease of transportation and transportation of the Danube River. However, with the Ottoman Empire losing territory in the Balkans, Austria lost perhaps its only trump card against the British and its share in the Ottoman foreign trade volume gradually decreased (Mestyán, 2021).

France, which had an important position in Ottoman foreign trade in the classical period, could not maintain this position in the 19th century. French origin products lose their power and importance in the face of competition from British origin products in cotton textile products, the most popular products of the century. However, the Ottoman Empire is still a very important resource for France. First of all, the Ottoman Empire is a major supplier of raw materials and food products for France, as well as for other states. So much so that France's imports from the Ottoman Empire had a dimension that alleviated the foreign trade deficit of the Ottoman Empire arising from other European economies. On the other hand, France, which shared with Germany the gap created by the British decreasing their influence in the Ottoman economy, opened businesses in Turkey in order to increase its effectiveness in commercial activities. 80% of the existing French businesses in 1914 were established after 1893, as the British reduced their investments (Arıkanlı, 2022).

The majority of Ottoman and Russian trade consists of trade between the Ottoman Balkan provinces and Russia. As it is known, commercial relations between the Ottoman Empire and European countries are based on the export of raw materials and the import of finished goods. The commercial activities of the Ottoman Empire with Russia consist of raw material export and raw material import. Therefore, the Ottoman-Russian trade volume could not expand as much as the Ottoman-European trade. In addition, when the important privileges that Russia received from the Ottomans with the Treaty of Edirne in 1829 were granted to European countries with the Treaty of Baltalimanı in 1838 and subsequent treaties, the Russian superiority in trade life was short-lived. This development led to a decrease in Russia's share in the Ottoman foreign trade volume. In the following periods, as a result of the separation of the Balkan provinces from the Ottoman lands, the trade with Russia declined further, and as it was said at the beginning, the basis of the Ottoman-Russian trade was the Balkan provinces-Russia trade (Brisku, 2019).

During the period 1840-1873, the foreign trade of the Ottoman with Germany was mainly carried out with the Balkan provinces such as Russia and in transit via Austria. Germany's attempt to compete with England in the Ottoman markets, especially in Anatolia, was seen in the 1880s and 1890s. In the last quarter of the 19th century, Ottoman exports consisted of around 190 items and imports consisted of around 250 items. Considering only Anatolia, the following can be said about exports: tobacco to the USA; grains to various countries; Walnut tree logs, mohair, cotton, silk, cocoon, opium to France; nuts, acorns, wool, cotton to England; Fish and fish oil to Italy; Flax and hemp are the main countries and export products to the Middle East (Christensen, 2017).

The following information is available about imports from Anatolia towards the end of the 19th century: flour, grains, sugar, coffee, alcohol, spirits, alcoholic beverages, cotton products, silk products, woolen products, velvet, leather and leather products, iron from France, all kinds of iron goods, glassware, paper, bricks and tiles were imported. Bakery products (such as pasta and biscuits) were imported from Italy. Coffee, tea, cotton goods, silk goods, woolen goods, leather and leather goods, iron and all kinds of iron goods and paper were imported from England. Sugar, cotton products, silk products, woolen products, leather and leather products, medical drugs, glassware, candles and matches were imported from Austria. Cotton products, silk products and woolen products were imported from the USA. Medical drugs from Germany, olive oil from the islands, iron and all kinds of iron goods from Belgium, oil and other products from Russia were brought to various cities in Anatolia (Provence, 2017).

On the other hand, the transportation of all these exported and imported goods is mostly done by ships. However, the Ottoman merchant fleet was not at a sufficient level. This situation is understandable when looking at the statistics. As a matter of fact, 15% of the Ottoman Empire's trade with Russia, 20% of its trade with Romania, 25% of its trade with Egypt, 25% of its trade with Greece, and 5% of its trade with Austria and Italy were carried out by Ottoman ships. Domestic ships have no share in the trade with either Europe or the USA (Petriat, 2021).

The issue of Foreign Trade Balance in Foreign Payments is also important. In the period between 1830 and 1853, when trade tended to be liberalized due to agreements, the foreign trade deficit was not of a significant size before the inflow of foreign capital. According to Pamuk's calculations, the foreign trade deficit in this period was -0.9 on average annually. This limited amount of deficit is mainly covered by revenues from Egypt. Net fund inflow was provided to the Ottoman Empire between 1854 and 1875, which covers the period when foreign direct capital used especially borrowing and infrastructure investments as entry channels. Due to the development of the world economy, the channeling of the fund to the Ottoman markets through borrowing accelerated in 1869. While the foreign trade balance in this period had an average annual deficit of -3.1, this large-scale foreign trade deficit was financed with some of the foreign funds entering the country (Pamuk, 2018: 192-4).

The period between 1876 and 1887 covers the years when world economies were simultaneously in crisis. As it is known, while the Ottoman finance was going bankrupt, the Public Debt Administration was established in 1881. This institution re-determines the target of net funds arising from foreign borrowing by seizing the main revenue items of the state. The main function of this institution is the transfer of surplus value from the Ottoman country to Europe. As a result of these developments, it is observed that the foreign trade deficit was closed to some extent, but a significant foreign trade surplus did not occur. According to the data, an average annual deficit of -0.3 was recorded in the foreign trade balance between 1876 and 1887. When we look at the sub-periods of the same period in the Ottoman foreign trade balance, there is an average annual deficit of -0.9 in the 1876-1881

period, and an average annual surplus of +0.3 in the 1882-1887 period (Tunçer, 2020).

The most important feature of the period covering the years 1888-1896 is the large-scale foreign direct investments in railways and other areas. The negative impact of this initiative on the foreign trade balance is that imports expand with the influence of foreign investments and cause the deficit to increase (Uca, 2024). In the nine-year period, the foreign trade balance has an average annual deficit of -1.6. The years 1897-1913 were the period when world economies developed. In the years 1897-1903, which constitute the first part of this period, foreign debt payments and profit income arising from direct foreign investments were realized in the Ottoman economy to a significant extent, which enabled the foreign trade deficit to be closed. After 1903, the foreign trade deficit increased incredibly. In other words, foreign trade was in balance between 1897 and 1903. In the years 1904-1913, the foreign trade balance had an average annual deficit of -7.7 (Pamuk, 2018: 194).

Generally speaking, there is an average annual deficit of -2.2% in Ottoman foreign trade in the period 1830-1913. There is a fluctuating pattern in this period, which covers a long period. Sometimes decreasing and sometimes increasing deficits are observed, but in any case, it is certain that the established opinion that the Ottoman foreign trade had enormous deficits does not correspond to the truth (Şimşeker and Sabancı, 2024: 197-205).

CONCLUSION

The Ottoman has succeeded in maintaining its sovereignty over a wide geography for centuries. The Ottoman, which set out with the aim of always existing, not only included Muslim societies within itself, but also united groups of different religions, cultures and traditions under one roof. It had the ability to manage these communities with policies of tolerance. In the Ottoman, fields such as administration, law, economy, judiciary and legislation were built on Islamic principles and values system. In this process, the emergence of interactions with different societies is inevitable. In addition, administrators show the flexibility to evaluate the rational and legitimate traditions of the Muslim-Turkish states that preceded them and the traditions of the societies that ruled in the same geography. However, while we can talk about a more positive situation for the establishment and development periods called the classical period, it is witnessed that this dynamic organization began to fail in the following and recent periods. The first half of the 18th century was a period in which failures and destruction were not clearly felt for the Ottoman. Up to this stage, the Ottoman had the power to manage its own economy with rational and flexible interventions and policies. Towards the end of the 18th century, it was realized that the system could not be maintained as before, with the policies and practices adopted until then. Due to the influence of internal and external factors, intense destruction occurs in many areas. Indeed, the energy behind the developments in this period reveals the thoughts and developments of the 19th and 20th centuries.

In the last periods of the Ottoman, European states grew economically at an unprecedented rate. The Ottoman became a state where economic, political and financial crises became chronic. So much so that this period is expressed by many researchers as the longest and most difficult century of the state. Tanzimat, II. In this period, which was divided into the Abdulhamid and Constitutional Monarchy periods, Ottoman intellectuals realized the impossibility of the state and society running with the old institutions and understandings and found the solution in the transfer of European political and economic institutions to Turkey. Under the influence of Ottoman intellectuals, who were influenced by Western ideologies and institutions, ideologies such as Ottomanist, Islamist, Turkist and Westernist, whose boundaries and programs were not well planned and whose details were not very clear, emerged.

Recently, while Western reform activities continue, another rapidly developing process is the fact that the state is rapidly collapsing. Stuck between the collapse and reform processes, Ottoman intellectuals had to find urgent solutions. In such a political and economic conjuncture environment, they produce unsystematic, superficially approaching problems and somewhat scattered solutions that aim to save the day. In addition, they quote Western ideas and institutions without making in-depth and systematic analysis. The thought structures of Ottomanist, Islamist, Turkist and Westernist intellectuals are generally very close to each other. Therefore, depending on the order in which they came to power, they put forward policies that are almost a repetition and continuation of each other.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Doç. Dr. Ahmet Yavuz ÇAMLI tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCE

- Arıkanlı, Z. (2022). Ottoman-French Relations. (Edited by Denizeau, Aurélien; Örmeci, Ozan). *Turkish-French Relations: History, Present, and the Future*, Cham: Springer International Publishing, 3-31.
- Aydın, A. (2021). Reflection of British Imperialism in the Ottoman Empire; Baltalimani Trade Agreement. *Journal of Awareness*, Vol.6, No.3, 101-114.
- Baldwin, J. E. (2022). European Relations with the Ottoman World. (Edited by Beat Kümin). *The European World 1500–1800*, UK: Routledge, 197-208.
- Blaydes, L. and Paik, C. (2021). Muslim Trade And City Growth Before the Nineteenth Century: Comparative Urbanization in Europe, The Middle East and Central Asia. *British Journal of Political Science*, Vol. 51, No. 2, 845-868.
- Brisku, A. (2019). Ottoman-Russian Relations. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, Oxford.
- Boyar, E. and Fleet, K. (2021). An Overview of Economic Life in Ottoman Anatolia. (Edited by Ebru Boyar, Kate Fleet). *Making a Living in Ottoman Anatolia*, Leiden: Brill, 1-20.

- Bozpinar, C. (2021). Osmanlı Kapitalist Üretimi Örneği: XIX. Yüzyıl Bursa İpek Manüfaktürleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Vol. 10, No. 1, 325-344. doi.org/10.15869/itobiad.810219.
- Bulut, M. and Altay, B. (2021). The Ottoman economy (1870-1913): Preliminary Second-generation Estimates. *Turkish Journal of Islamic Economics (TUJISE)*, Vol. 9, No. 1, 95-118. doi.org/10.26414/A485.
- Christensen, P. H. (2017). *Germany and The Ottoman Railways: Art, Empire, and Infrastructure*. Yale University Press.
- Çiğdem, Ü. (2020). Türkiye Sanayisinde Osmanlı Devletinin Etkileri. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, Vol. 4, No. 6, 86-106. Doi.org/ 10.18560/cukurova.1096.
- Demikha, L., Shaharuddin, A. B., and Ridzuan, A. R. (2021). The Effects Of Foreign Direct Investment, External Debts And Trade Openness On Economic Growth: Evidence From The Ottoman Empire 1881-1913. *International Journal of Economics and Business Research*, Vol. 21, No. 3, 387-410.
- Demir, K. (2023). Osmanlı Devleti'nde Tarımda Makineleşme ve Basının Rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 77, 69-85. doi.org/10.51290/dpusbe.1249386.
- Duran, B. and Çamlı, A. Y. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Toplumunun Sosyo-Ekonomik Yapısı (Max Weber'in Patrimonyalizm Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi), İstanbul: Hiper Yayınları.
- Eldem, E. (2024). The Ottoman Empire and Turkey: A Great Place To Visit, A Hard Place To Live. *New Perspectives on Turkey*, 1-12. doi.org/10.1017/npt.2024.3.
- Hammond, A. (2022). *Late Ottoman Origins of Modern Islamic Thought*, Cambridge University Press.
- Hanedar, A. Ö. and Uysal, S. (2020). Transportation Infrastructure And Economic Growth in A Dissolving Country:(Ir) Relevance Of Railroads In The Ottoman Empire. *Economic History of Developing Regions*, Vol. 35, No. 3, 195-215.
- Husfeldt, J. D. V. (2023). Institutions and Economic Growth in the Late Ottoman Empire: A *Quantitative Approach*, 1820-1913.
- İmamoğlu, H. V. (2022). Coğrafi Keşiflerden Sonra Oluşan Yenidünya Düzeni Ve Osmanlı Ekonomi Politikası. *Journal of History School*, Vol. 15, No. LVII, 1025-1041. Doi.org/10.29228/joh.55790.
- Karpat, K. (2022). *Osmanlı Modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mestyan, A. (2021). A Muslim Dualism? Inter-Imperial History and Austria-Hungary in Ottoman Thought, 1867–1921. *Contemporary European History*, Vol. 30, No. 4, 478-496.
- Mills, S. (2020). *A Commerce of Knowledge: Trade, Religion, and Scholarship between England and the Ottoman Empire, 1600-1760*. Oxford University Press.
- Morys, M. (2022). Has Eastern Europe Always Lagged Behind the West? Historical Evidence from Pre-1870. *Review of Income and Wealth*, Vol. 68, 3-21.
- Muradov, A. (2018). Ottoman Trade Relations in the 19th Century. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, Vol. 1, No. 3, 120-129.
- Omer, S. (2021). Examining the concept of Pan-Islamism. *Al-Itqan: Journal Of Islamic Sciences And Comparative Studies*, Vol. 5, No. 2, 21-51.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Göz. Geç. 25. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Pammer, M. And Tuncer, AC. (2021) *Economic Policy During The Long 19th Century*. (Edited by Morys, M.). *The Economic History Of Central, East And South-East Europe: 1800 To The Present*. London, UK: Routledge.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. 8. Basım. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Parry, J. (2022). *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*. Princeton University Press.
- Pétriat, P. (2021). The Uneven Age Of Speed: Caravans, Technology, And Mobility In The Late Ottoman And Post-Ottoman Middle East. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 53, No. 2, 273-290. doi.org/10.1017/S002074382100012X.

- Provence, M. (2017). *The Last Ottoman Generation And The Making Of The Modern Middle East*. Cambridge University Press.
- Ramazan, İ. and Cingöz, M. (2020). Merkantalizm Ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Konumu. *Akademik Hassasiyetler*, Vol. 7, No. 14, 379-398.
- Sali, M. A., Saharuddin, D. S. and Darni, D. Y. (2020). Ottoman Trade Policy and Activities in Europe and Asia. *AL-FALAH. Journal of Islamic Economics*, Vol. 5, No. 1, 1-21. Doi.org/10.29240/alfalah.v5i1.1181
- Somel, S. A. (2001). *The modernization of public education in the Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, Autocracy and Discipline*. Leiden: Brill.
- Şimşeker, S. A., and Sabancı, Z. (2024). An Alternative Approach To Total Economy Of The Late Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, Vol. 60, No. 2, 195-217. Doi.org/10.1080/00263206.2023.2198222.
- Tunçer, A.C. (2020). *Leveraging Foreign Control: Reform in the Ottoman Empire*. (Edited by Barreyre, N. And Delalande, N. *A World of Public Debts. Palgrave Studies in the History of Finance*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48794-2_6.
- Uca, S. (2024). Constructing Turkish Foreign Policy: From the “Grand Strategy” to the “Strategic Depth”. *New Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 1.
- Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. 3. Baskı. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ekonomik Politika Belirsizliği, Turizm Gelirleri ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

Elif Hilal NAZLIOĞLU*

ÖZ

Küresel belirsizliklerin ekonomik ve finansal göstergeler üzerindeki etkisi son yıllarda üzerine odaklanılan önemli bir araştırma sorusudur. Turizm sektörünü geliştirmek, turizm gelirlerini sürekli hale getirmek için politikalar tasarlayan, ekonomisi kırılgan bir yapıya sahip olan ve yükselen piyasa ekonomisi özelliği gösteren Türkiye, belirsizlik göstergelerinin ekonomik etkilerinin ampirik analizine oldukça uygun bir örnektir. Bu çalışma, küresel ekonomik politika belirsizliği ve döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Ocak 2012-Eylül 2022 dönemi aylık veriler kullanılarak, zaman serisi nedensellik ve eş bütünleşme analizleri yapılmıştır. Eşbütünleşme analizi, uzun dönemde küresel ekonomi politikası belirsizliğindeki artışın Türkiye'de turizm gelirlerini azalttığını, döviz kurundaki artışın turizm gelirlerini artırdığını göstermektedir. Nedensellik analizi, kısa dönemde değişkenler arasında bilgi transferi olmadığını işaret etmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye turizm altyapısını geliştirmek amacıyla tasarlanan uzun vadeli politikaların hem küresel belirsizlik hem de kurları etkileyen dinamikleri dikkate alması gerekliliği yönünde kanıtlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Politika Belirsizliği, Turizm Geliri, Döviz Kuru, Eşbütünleşme, Nedensellik

JEL Sınıflandırması: D89, F31, Z30

The Relationship Between Economic Policy Uncertainty, Tourism Receipts and The Exchange Rate: The Case of Türkiye

ABSTRACT

An important research question that has received much attention in recent years is the impact of global uncertainties on economic and financial indicators. Türkiye, which is a very appropriate example for the empirical analysis of the economic impact of uncertainty indicators, as it is designing policies to develop the tourism sector and make tourism receipts sustainable, has a fragile economy and is an emerging market economy. This study aims to examine the impact of global economic policy uncertainty and exchange rates on tourism receipts. In this regard, time series causality and cointegration analyses were conducted using monthly data for the period January 2012-September 2022. Cointegration analysis shows that in the long run, increases in global economic policy uncertainty reduce tourism receipts in Türkiye, while exchange rate appreciation increases tourism receipts. Causality analysis indicated that there was no information transfer between variables in the short run. These findings provide evidence that long-term policies to improve Türkiye's tourism infrastructure should take into account both global uncertainty and exchange rate dynamics.

Key Words: Economic Uncertainty, Tourism Receipts, Exchange Rate, Cointegration, Causality

JEL Classification: D89, F31, Z30

*Öğr. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi Denizli Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü. enazlioglu@pau.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-4425-7479

(Makale Gönderim Tarihi: 23.02.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 13.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1441935

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Belirsizlik veya riskler doğal afet, savaşlar, krizler, politik ve siyasi nedenler veya ani politika değişiklikleri gibi durumlardan dolayı oluşabilmektedir (Bloom vd., 2013: 1594). Belirsizlik, insanların gelecekteki gelir akımları ile ilgili endişelerini de arttırabilmektedir. Bu doğrultuda bireyler tüketim tercihlerini azaltma ve tasarruf yapma eğilimine yönelebilirler (Carroll, 1996: 296). Ekonomilerde riskler ve belirsizlikler olduğunda tüketiciler kendilerini güvende hissetmemelerinden dolayı en az şekilde etkilenmek için sürekli bir arayış içindedirler (Kök ve Nazlıoğlu, 2020: 246). Küresel ekonomik görünüm her zamankinden daha belirsiz ve tüm paydaşlar ve hükümetler çeşitli ekonomik politika kararlarıyla ilgili belirsizliklere karşı hassas bir dönemdedir (Işık vd., 2020: 1345). 2008 Küresel Ekonomik Krizi, 2010 Avrupa Borç Krizi, 2011 Arap Baharı, 2019 Covid-19 Pandemisi ve 2022 Ukrayna-Rusya savaşı gibi ekonomik, siyasi, politik ve bulaşıcı hastalıkların neden olduğu risk ve belirsizlikler ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilerken turizm sektörü için de olumsuzluklara neden olabilmektedir. Nitekim koronavirüs salgını sonrası alınan seyahat kısıtlamaları kararları ulusal ve uluslararası anlamda turizm faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir.

Ekonomik ve politik belirsizlikler yatırımcıların, karar alıcıların ve tüketicilerin davranışlarında değişikliklere neden olduğu bilinen bir gerçek olmakla birlikte ülkelerin ekonomik performanslarının olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Hanehalkı (tüketiciler) artan ekonomik politik belirsizlik karşısında harcamalarını kısma ve tasarruflarını artırma konusunda daha ihtiyatlı davranarak davranışlarını değiştirebilirler (Giavazzi ve McMahon 2012: 529; Baker vd., 2016: 1595; Dragouni vd., 2016: 81). Bu konuda yapılan çalışmalardan Giavazzi ve McMahon (2012), Almanya'daki hane halklarının ekonomik politika belirsizliği yükseldiğinde tasarruflarını artırdığını yani harcamaların azaldığını tespit etmişlerdir. Kısa dönem için tüketim ve büyüme üzerinde olumsuz etki gösterirken, orta dönemde ise tasarrufların değerlendirilme şekline bağlı olarak ekonomik büyüme üzerindeki etkinin değiştii ifade edilmiştir (Güney, 2020:3). Bu durumda belirsizliğe verilen tepkiler, turizm ve konaklama endüstrisindekilerin yanı sıra turistlerin davranışlarında da kendini göstermektedir (Payne vd., 2022: 24). Bu bağlamda, son zamanlarda haber temelli ekonomik politika belirsizlik ölçümleri (Baker vd., 2016: 1593-1636) ile çeşitli turizm göstergeleri arasındaki etkileşimi inceleyen bir literatür ortaya çıkmaya başlamıştır.

Turizm sektörünün gelişimi birçok ülke için ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinden dolayı oldukça önemlidir. Turizm sektörü ekonomik krizler, doğal afetler, politik sorunlar, iç karışıklıklar (siyasi sorunlar) ve salgın hastalıklar gibi olaylardan hızlı bir şekilde etkilenmektedir (Tsai ve Chen, 2011: 159). Bu tür etkilere karşı turistlerin iptal ve erteleme gibi davranışlarla göstermiş oldukları tepkiler turizm sektörü için gelir kaybı, belirsizlik ve kırılganlık gibi durumlar oluşturmaktadır (Wu vd., 2022: 609). Turizm sektörünün olumsuz olarak etkilenmesi birçok ekonomik faaliyetin de çarpan etkisi nedeniyle olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Artan belirsizliklerle birlikte tüketicilerin seyahat ve

tatil planları iptal edilebiliyor veya ertelenebiliyor. Bu nedenle, politikaya bağlı ekonomik belirsizliklerin, yerleşik ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin ötesinde turizm talebini etkilemesi beklenmektedir (Işık vd., 2020: 1346). Türkiye, Morgan Stanley Capital International (MSCI) sıralamasına göre yükselen piyasa ekonomisi olmasının yanı sıra turizm gelirleri açısından da dünyada ilk on ülke içerisinde yer almaktadır (MSCI, 2023; UNWTO, 2023). Bu çalışma, küresel ekonomik politika belirsizliği (GEPU) ile Türkiye turizm gelirleri ve Dolar/TL döviz kuru eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. Pandemi öncesi 2019 yılı itibariyle Türkiye turizm gelirleri, toplam GSYH'ya %5,4 katkıda bulunurken yine aynı dönemde yıllık 751\$ kişi başı ortalama harcamaya sahip, 44 milyon turist sayısı ve 38 milyar dolar turizm geliriyle zirveye çıkmıştır (TÜİK, 2023). Bilindiği üzere Covid-19 salgını ekonomilerde kesintiye neden olmakla birlikte 2021 yılı tekrar bir toparlanma getirmiştir. 2021 yılı itibariyle Türkiye turizm gelirleri 30 milyar dolar, ziyaretçi sayısı ise 29 milyon kişi civarında olmuştur. Kişi başı ortalama harcama 1021\$ seviyesine çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, küresel ekonomik politika belirsizliği ve döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bunun için Ocak 2012-Eylül 2022 dönemi aylık verileri kullanılarak, zaman serisi nedensellik ve eşbütünleşme analizleri yapılmıştır. Eşbütünleşme analizi, uzun dönemde küresel ekonomi politikası belirsizliğindeki artışın Türkiye'de turizm gelirlerini azalttığını, döviz kurundaki artışın turizm gelirlerini artırdığını göstermektedir. Nedensellik analizi, kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkileri olmadığına işaret etmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye turizm altyapısını geliştirmek amacıyla tasarlanan uzun vadeli politikaların hem küresel belirsizlik hem de kurları etkileyen dinamikleri dikkate alması gerekliliği yönünde kanıtlar içermektedir.

Literatür incelemesi Türkiye için turizm gelirleri, GEPU endeksi ve Dolar/TL döviz kuru arasındaki ilişkide boşluk olduğunu göstermektedir. Literatürde yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde bu çalışmanın bu anlamda ilk çalışmalardan biri olabileceği düşünülmektedir. Ampirik literatürde, genel olarak EPU endeksi belirsizliğin bir ölçümü için kullanılmış; ancak Türkiye için hesaplanan bir EPU endeksi olmadığından dolayı çoğunlukla Avrupa ülkelerine ait belirsizlik endeksleri kullanılarak analizler yapılmıştır.

Çalışmada ikinci bölümde seçili literatür özetlenmiş; üçüncü bölümde metodoloji özü itibariyle tanıtılmış dördüncü bölümde veri tanımlanmış; beşinci bölümde ampirik bulgular yorumlanmış ve nihayet çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür, ekonomik politik belirsizlik (EPU) endeksi ve makroekonomik faktörler arasındaki ilişki incelenmiş olup belirsizliğin ekonomik değişkenler üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Cekin, Pradhan, Tiwari ve Gupta (2020) EPU endeksi ile farklı ülkelerin ulusal EPU endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiş olup değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlılık saptamışlardır. Korkmaz ve Güngör (2018) EPU endeksi ve finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi sektör

endekslerini kullanarak incelemiş ve EPU'nun sektör endekslerini istatistikî olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Buradan itibaren turizm sektörü ve ekonomik politik belirsizlik arasındaki bağlantı üzerine literatür çalışılacaktır. Gozgor ve Ongan (2017) ABD için EPU ve turist harcamaları arasındaki bağlantıyı Ocak 1998-Aralık 2015 dönemi için incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre daha yüksek belirsizliğin uzun vadede turizm harcamalarında önemli azalmalara yol açtığı tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada Gozgor ve Demir (2018) gelişmiş ve gelişmekte olan 17 ekonomi için EPU'nun seyahat harcamaları üzerindeki etkisini En Küçük Kareler Kukla Değişken modeli (LSDV) ile analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre EPU'daki bir artış, toplam seyahat harcamalarını %3 ve kişisel seyahat harcamalarını da %6 azaltmaktadır. Ayrıca EPU'nun seyahat harcamalarına etkisi gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tsui, Balli, Tan ve Lau (2018) Yeni Zelanda'da EPU'nun iş turizmi üzerindeki etkisini 2008-2015 dönemi için Panel Veri Yerçekimi Modeli kullanılarak araştırmışlardır. Sonuçlar, iki ekonomik faktörün (Yeni Zelanda'nın EPU endeksi ve ikili ticaret hacimleri) ve iki ekonomik olmayan faktörün (uçuş mesafesi ve toplam direkt uçuş koltukları), iş turizmi akışlarındaki bazı farklılıkları açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Singh, Das, Jana ve Tiwari (2019) ABD için EPU ve uluslararası turist akışları arasındaki ilişkiyi Ocak 1997-Nisan 2017 dönemi için incelemişlerdir. İlk aşamada, ülkeye özgü EPU ve küresel EPU'nun turist akışları üzerindeki etkisini ikinci aşamada ise, küresel EPU'nun etkisini ortadan kaldırarak ülkeye özgü EPU'nun turist akışları üzerindeki etkisini farklı zaman boyutlarındaki değişimleri yakalamak için Dalgacık Analizi yaklaşımını kullanarak araştırmışlardır. Sonuçlara göre: (a) politika belirsizliği şokunun etkisi turist akışı üzerinde çok az anlîk etkiye sahiptir, (b) olumsuz ekonomik olayların olması nedeniyle turist akışları üzerinde orta ile uzun dönemde şoklar devam etmektedir, (c) yurt içi piyasaların etkisi (ülkeye özgü) EPU, ABD için küresel EPU'ya kıyasla daha baskın olduğu görülmüştür. Wu ve Wu (2019) Avrupa EPU'su ile İspanya, Portekiz, İtalya, İrlanda ve Yunanistan'daki turizm faaliyetleri arasındaki bağlantıyı 1995-2015 arası dönem için incelemişlerdir. Granger nedensellik analizine dayanan sürekli dalgacıklar, dalgacık tutarlılığı ve dalgacık faz farkı yaklaşımlarının kullanıldığı çalışmada sonuçlar, kısa vadede Avrupa EPU'sundan uluslararası turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve uzun vadede ise Avrupa EPU'su ve Avrupa ülkelerinin uluslararası turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Akadiri, Alola ve Uzuner (2020) ekonomik büyüme için ek bir faktör olarak içeren çok değişkenli bir Granger nedensellik modelinde Amerika, Avrupa ve Asya-Pasifik'te 12 ülke için uluslararası turist gelişleri ve EPU bağlantısı 1995–2016 döneminde incelenmektedir. Sonuçlara göre ABD, Fransa ve İrlanda'da çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; Kanada, Almanya, Çin ve Brezilya'da uluslararası turist gelişlerinden EPU endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Işık, Sırakaya-Türk ve Ongan (2020) Ocak 1996–Eylül 2017

döneminde Meksika ve Kanada'dan ABD'ye gelen uluslararası turist akışlarındaki turizm talebini tahmin etmede EPU endeksinin etkinliğini ve etkisi araştırılmıştır. Bulgular, EPU endeksindeki artışların ABD'ye yönelik turizm talebinde düşüşlere yol açması nedeniyle EPU'nun önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. EPU endeksindeki artışlar, Kanadalıların ABD'ye yaptıkları tatilleri Meksikalılara göre oransal olarak daha fazla azaltmalarına neden olduğu bulunmuştur. Wu ve Wu (2020) EPU ve BRIC ülkeleri turizm sektörü arasındaki ilişkiyi yıllık veriler bazında Granger nedensellik analizine dayalı Dalgacık Analizi yaklaşımı ile incelemiştir. Sonuçlar değişkenler arasında zaman ve sıklığa göre değişen ilişkiler olduğunu göstermiştir. Brezilya 'da kısa ve orta vadede EPU'dan uluslararası turizm gelişlerine tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Çin ve Rusya'da ise uzun dönemde EPU ve uluslararası turizm gelişleri üzerinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Wu, Wu, Wang, Wu ve Wu (2021) Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'deki (BRIC) uluslararası turist gelişleri ve EPU arasındaki ilişkileri 1995-2018 yılları arası dönem için Granger nedensellik analizine dayanan üç boyutlu dalgacık yaklaşımını kullanarak incelemiştir. Sonuçlar, ekonomi politikalarına ilişkin belirsizliğin sadece makroekonomik değişkenleri değil turizm faaliyetlerini de etkilediğini göstermektedir. EPU'nun uluslararası turist varışları üzerinde kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli etkileri tespit edilmiştir. Gürsoy (2021) Türkiye Bist turizm endeksi ve Rusya, İngiltere ve Almanya EPU endeksleri arasındaki ilişkiyi Ocak 1997-Ekim 2020 dönemi için Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılarak incelemiştir. Sonuçlar Rusya ve Almanya'da EPU'daki artış ve azalışın BIST turizm endeksini etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca İngiltere EPU'su ile BIST turizm endeksi arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Wu, Wu, Liu, Wu, & Wu (2022) GEPU ile kırılmalı beş ülkedeki (Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye) turizm faaliyetleri arasındaki ilişkiyi 1997-2018 dönemi için üç boyutlu dalgacık dönüşümü bağlam yapılarını kullanarak analiz etmişlerdir. İlişkinin genellikle zaman içinde değiştiğini ve düşükten yükseğe frekans döngüleri gösterdiğini bulmuşlardır. GEPU endeksi turizm faaliyetleri ile birlikte hareket ettiğinde zamanlama ve sıklık durumlarının değiştiğini göstermişlerdir. Akdağ, Kılıç, Gürlek ve Alola (2022) seçili 20 destinasyon için 2001-2017 periyodunda EPU ve turizm gelirleri arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Sonuçlara göre EPU endeksi ile giden turizm harcamaları arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmuştur.

Literatür taramasının genel olarak sonuçlarını değerlendirilirse değişkenler arasında eşbütünlük, nedensellik ilişkileri olduğu ancak ilişkinin yönünün ve zamanının değiştiği vurgulanmaktadır. Ayrıca dalgacık analizi uygulanan çalışmaların genel sonuçları ise değişkenler arasında zaman ve sıklığa göre değişen ilişkiler olduğunu göstermektedir. Son olarak özellikle artan ekonomik politika belirsizliğinin turizm gelirlerini azalttığı söylenebilir.

II. METODOLOJİ

Türkiye'de Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği Endeksi, turizm gelirleri ve Dolar/TL döviz kuru arasındaki dinamik ilişkileri ampirik olarak incelemek için, uzun dönemli kararlı durum dengesini kuran eşbütünlük analizinden ve

potansiyel tahmine yönelik bilgileri ortaya çıkaran nedensellik analizinden yararlanılmaktadır. Aşağıda kullanılan ekonometrik araçların detaylarına kısaca değinilmektedir.

A. Eşbütünleşme Testleri

Uzun dönemli durağan durum dengesini incelemek için Engle ve Granger (1987) ve Phillips ve Ouliaris (1990) eşbütünleşme testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Eşbütünleşme analizi için tahmin edilen regresyon modelinin genel formu aşağıdaki gibidir:

$$y_t = \delta'z_t + \beta'x_t + u_t \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

burada y_t turizm gelirlerini içeren bağımlı değişken, x_t Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği Endeksi ve Dolar/TL döviz kuru değişkenlerini içeren açıklayıcı değişkenler matrisi, β eşbütünleşme katsayısı, z_t deterministik terimler matrisi ve δ deterministik terim katsayısıdır. Deterministik terim sabitli model için $z_t = [1]$ ve sabit ve trendli model için $z_t = [1, t]$ olarak tanımlanmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını test etmek için hata teriminin sıfır hipotez altında birim kök içerdiği (eşbütünleşmenin olduğu), alternatif hipotez altında durağan olduğu (eşbütünleşmenin olmadığı) sınanmaktadır. Bu hipotez testi için Engle ve Granger (1987), eşbütünleşmenin varlığını incelemek için Dickey ve Fuller'in (1981) ADF birim kök testini, Phillips ve Ouliaris (1990) ise Phillips ve Perron'un (1990) PP birim kök testini kullanmaktadır.

B. Nedensellik Testleri

Granger (1969) nedenselliği test etmek için VAR(p) modelini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

$$y_t = \gamma + \Phi_1 y_{t-1} + \dots + \Phi_p y_{t-p} + u_t \quad (2)$$

burada y_t m adet içsel değişkeni temsil etmektedir. γ sabit terimler vektörü, $\Phi = (\Phi_1, \dots, \Phi_p)'$ katsayı matrisi ve u_t hata terimidir. Bu düzende, Granger nedenselliğini test ederken ilgili y_t değişkeni için p parametresine sıfır kısıtı ($H_0: \Phi_1 = \dots = \Phi_p = 0$) getirilmektedir. Granger nedenselliğini test etmek için kullanılan Wald istatistiği, p serbestlik dereceli asimptotik bir χ^2 dağılımına sahiptir.

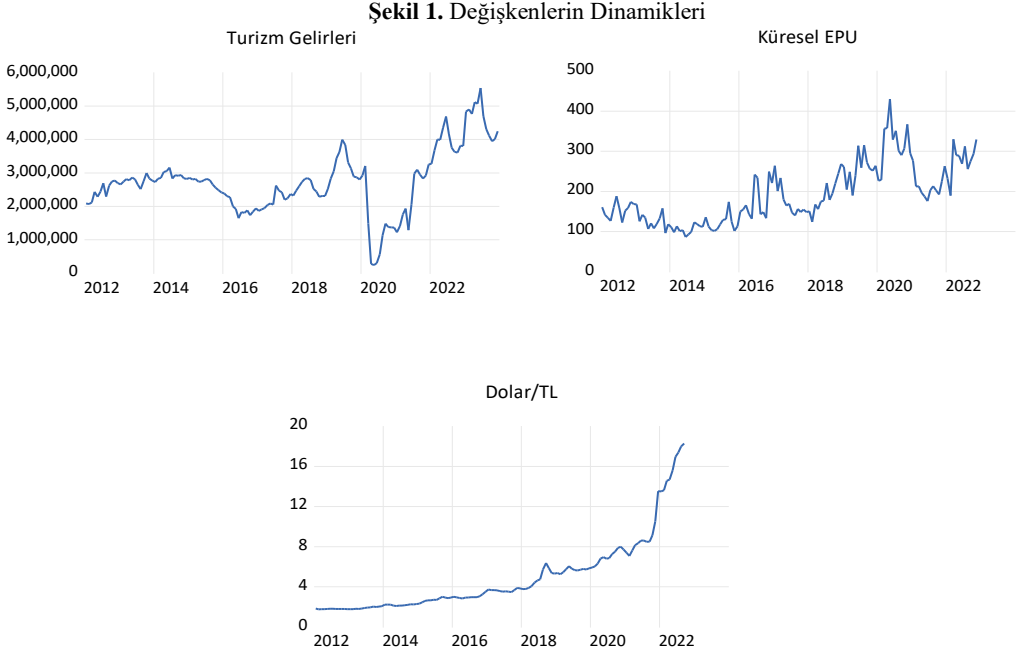
C. Veri

Çalışmada Küresel Ekonomi Politika Belirsizliği Endeksi (GEPU)¹, Türkiye turizm gelirleri (TG) ve Dolar/TL döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır.

¹GEPU Endeksi, 21 ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avustralya, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, Fransa, Güney Kore, Hindistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Kanada, Kolombiya, Meksika, Rusya, Şili, Yunanistan) ulusal EPU endekslerinin GSYH ağırlıklı ortalamasıdır. Her bir ulusal EPU endeksi, ekonomi (E), politika (P) ve belirsizlik (U) ile ilgili üç terim içeren kendi ülkesine ait gazete makalelerinin görece sıklığını yansıtır. Diğer bir deyişle, her bir aylık ulusal EPU endeksi değeri, o ay içinde kendi ülkesindeki ekonomi politikası belirsizliğini tartışan gazete makalelerinin payı ile orantılıdır. Küresel Ekonomik Politika Belirsizliği (GEPU) Endeksi ilk olarak, 1997 veya ilk yıldan 2015'e kadar her bir ulusal EPU endeksinin ortalama 100'e yeniden normalize edilmiş ve ülkeler için regresyona dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Daha sonra IMF'nin Dünya Ekonomik Görünümün yer aldığı veri tabanından alınan GSYH verilerini kullanarak, her ay için GEPU Endeksi değerini 21 ulusal EPU endeksi değerinin GSYH ağırlıklı ortalaması olarak

Değişkenler Ocak 2012-Eylül 2022 dönemi için aylık frekansta 129 gözlemden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler için detaylı bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir. Küresel ekonomi politika belirsizliği endeksi (GEPU) www.policyuncertainty.com, turizm gelirleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ve Dolar/TL kuru TCMB’den derlenmiştir. Turizm gelirleri mevsimsellik barındırdığından, ekonometrik tahminlerde Census X-13 yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmış veri kullanılmıştır. Birim kök, eşbütünlük ve nedensellik analizlerinde değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

Şekil 1, değişkenlerin zaman dinamiklerini göstermektedir. Turizm gelirlerinin mevsimsellik barındırdığı dikkat çekmektedir. Serideki dalgalanma Türkiye turizminin deniz, kum, güneş özelliğinden kaynaklı olarak yaz aylarında artış ve kış aylarında düştüğü görülmektedir. Covid-19 pandemisinin ilan edilmesinden sonra seyahat yasaklarının konulmasıyla turizm gelirleri en düşüş seviyesini görmüştür. Küresel EPU olarak ifaden edilen GEPU’da ani yükseliş ve düşüşler olduğu görülmektedir. Bu noktalar endekste riskin arttığı ve azaldığı yerler olup riske maruz kalınan dönemleri göstermektedir. İlk olarak Brexit oylamasının olduğu Haziran 2016’da riskin yükseldiği görülmektedir. Covid-19 pandemisinin etkisiyle 2020 yılı Şubat ayında 228’den Mart ayında 356’ya, devamında 430 puana çıkmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

hesaplanmaktadır. GEPU Endeksi'ne giren 21 ülke, SAGP'ye göre ayarlanmış bir temelde piyasa döviz kurlarının %80'ini ve küresel üretimin de yaklaşık %71'ini oluşturuyor (Baker, Bloom ve Davis, 2016).

2012-2022 dönemi için Dolar/TL grafiğine baktığımızda Türk Lirasının değer kaybına uğradığı görülmektedir. Yabancı paranın ulusal para karşısında değerlendirilmesi turist açısından olumlu bir durum olarak görülmekte iken döviz geliri açısından olumsuz bir durum olarak genel kabul görmektedir. 2018 yılına kadar 1 dolar 4 TL'nin altında işlem görmekte iken bu tarihten itibaren sürekli bir yükselme olduğu görülmektedir. Özellikle Temmuz 2018 Rahip Brunson Krizinden sonra Dolar/TL için bir şok yaşandığı ifade edilebilir. Daha sonra 2019 yılında ortaya çıkan koronavirüs pandemisinden sonra küresel anlamda ekonomik olarak yaşanan olumsuzluklar, 2022 Rusya-Ukrayna savaşı gibi ve devamındaki enerji piyasasındaki yaşanan olumsuzluklar hem küresel ekonomik belirsizliklerde hem de Türkiye için Dolar/TL döviz kurunda dalgalanmalara neden olmuştur.

Tablo 1, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayılarını rapor etmektedir. Belirsizlik endeksi ilgili dönemde ortalama 190.06 olmuştur. Turizm gelirleri ortalama aylık 2,5 milyar \$ olmuş, en yüksek 2022 yılı Ağustos ayında 6,7 milyar \$ olmuştur. Burada dikkat çeken bu ayda ortalamanın üç katı bir gelir elde edilmiş olmasıdır. En düşük gelirin elde edildiği Nisan 2020 dönemi, Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin ilan edilip yasakların başladığı Mart 2020 sonrası süreçtir. Döviz kuru ortalama 4.97 TL olmuş, en yüksek 2022 Ağustos ayında 18.28 TL olmuştur. Ayrıca çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) istatistiklerinden elde edilen Jarque-Bera test istatistiğine göre serilerin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir.

Korelasyon katsayısı, -1 ile +1 arasında değer alır ve iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü ve gücünü gösterir. GEPU endeksi ile Türkiye turizm gelirleri için ilişkinin yönü negatif ve güçlü olmadığı görülmektedir. Dolar/TL'nin GEPU ile ilişkisi pozitif yönlüdür. Kur ile turizm gelirleri arasında pozitif yönlü güçlü olmayan bir ilişki gözükmemektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

İstatistik	TG	GEPU	Dolar/TL
Ortalama	2556378	190.06	4.97
Maksimum	6754657	430.25	18.28
Minimum	175638	86.29	1.75
Standart Sapma	1361199	72.94	3.78
Çarpıklık	0.69	0.79	1.81
Basıklık	2.81	2.97	6.04
Jarque-Bera	10.68	13.46	120.77
Olasılık	0.004	0.001	0.000
Korelasyon	TG	GEPU	Dolar/TL
TG	1		
GEPU	-0.093	1	
Dolar/TL	0.216	0.640	1

III. AMPİRİK BULGULAR

Eşbütünlük ve nedensellik analizleri için öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda değişkenlerin birim kök dereceleri ve durağanlıklarının analizi için Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller – ADF) (Dickey Fuller, 1979) ve durağanlık için KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin, 1992) testleri kullanılmıştır. Değişkenlerin hem seviye hem de farkı için birim kök testi sonuçları Tablo 2’te gösterilmiştir. Seviye değişkenler için ADF testi TG ve kurun birim kök içerdiğini

ancak GEPU'nun sabit ve trendli model için seviyede durağan olduğunu; KPSS testi TG'nin seviyede durağan olduğunu ancak diğer değişkenlerin birim kök içerdiğini göstermektedir. Dolayısıyla, ADF ve KPSS testleri GEPU'nun seviyede durağan olup olmadığına ilişkin fikir birliği sağlamamaktadır. Çünkü ADF testine göre GEPU değişkeni seviyede birim kök içerirken, KPSS testine göre seviyede durağan gözükmektedir. Bununla birlikte, ADF ve KPSS testleri tüm değişkenlerin birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Birim Kök Analizi Sonuçları

Değişken	Deterministik Terim	Seviye		Birinci Fark			
		ADF	KPSS	ADF	KPSS		
lnTG	Sabit	-1.886	0.121	-7.869	***	0.068	
	Sabit ve trend	-1.648	0.067	-7.837	***	0.066	
lnGEPU	Sabit	-2.045	1.048	***	-15.057	***	0.122
	Sabit ve trend	-4.718	***	0.119	*	-15.003	***
lnDolar/TL	Sabit	1.998	1.358	***	-7.901	***	0.053
	Sabit ve trend	-0.983	0.239	***	-8.350	***	0.061

Not: ADF testi için maksimum gecikme sayısı 12 olup optimum gecikme sayısı ise Schwarz bilgi kriteri ile belirlenmiştir. KPSS testinde uzun dönem varyans, Bartlett çekirdek tahmincisine göre belirlenmiş olup bant genişliği (bandwidth) Newey-West metodu ile elde edilmiştir. ADF testi kritik değerleri sabitli model için -3.482 (%1), -2.884 (%5) ve -2.578 (%10); sabit ve trendli model için -4.031 (%1), -3.445 (%5) ve -3.147 (%10)'dur. KPSS testi kritik değerler sabitli model için 0.739 (%1), 0.463 (%5) ve 0.347 (%10); sabit ve trendli modelde 0.216 (%1), 0.146 (%5) ve 0.119 (%10)'dur. ***, **, ve * sembolleri 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Birim kök analizi sonuçları, böylece, değişkenlerin seviyelerinde birim kökün varlığına işaret ederken, birinci farklarının durağan olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi olabileceği ihtimalini beraberinden getirmektedir. Tablo 3, Engle ve Granger (1987) ve Phillips ve Ouliaris (1990) eşbütünlüşme testleri sonuçlarını yansıtmaktadır. Her iki test sonuçları hem sabit hem de sabit ve trend içeren model için eşbütünlüşme yoktur boş hipotezinin reddedildiğini; böylece turizm gelirlerinin GEPU ve Dolar/TL ile uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Eşbütünlüşme Analizi Sonuçları

Deterministik Terim	EF-ADF	Olasılık	PO-Za	Olasılık
Sabit	-3.677*	0.069	-3.798*	0.051
Sabit ve trend	-4.513**	0.023	-4.095*	0.065

Not: EG-ADF: Engle and Granger (1987) ADF eşbütünlüşme testi. PO-Za: Phillips ve Ouliaris (1990) Za eşbütünlüşme testi. EG-ADF testi için maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmış ve optimal gecikme Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PO-Za testinde uzun dönem varyans, Bartlett çekirdek tahmincisi ile elde edilmiş ve bant genişliği (bandwidth) Newey-West metodu ile belirlenmiştir. EG-ADF ve PO-Za testlerinde kritik değerler sabitli model için -4.308 (1%), -3.768 (5%), -3.449 (10%); sabit ve trendli model için -4.645 (1%), -4.157 (5%), -3.843 (10%).

Uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı, eş bütünlüşme parametrelerinin tahminini gerektirmektedir. Bunun için OLS, Ordinary Least Squares, FMOLS, Fully Modified Ordinary Least Squares (bkz. Phillips ve Hansen, 1990), CCR, Canonical Cointegrating Regression (bkz. Park, 1992) ve DOLS, Dynamic Ordinary Least Squares (bkz. Stock ve Watson, 1993) tahmincileri kullanılmıştır. OLS tahmincisinin açıklayıcı değişkenlerin hata terimiyle ilişkili olduğu durumda ortaya çıkan içsellik sorunu altında sapmalı ve tutarsız olduğu

bilinirken; FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri eşbütünleşme parametrelerinin içsellik sorunu altında sapmasız ve tutarlı şekilde tahmin edilmesini mümkün hale getirmek amacıyla geliştirilmiştir. Tablo 4, bu yaklaşımlardan elde edilen eşbütünleşme katsayı tahminlerini göstermektedir. Eşbütünleşme regresyon modeli hata terimlerinde olası değişen varyans ve/veya otokorelasyon sorununun varlığı durumunda, katsayı tahminlerinin tutarlı elde edilmesini sağlamak için Newey and West (1987) değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı (heteroscedasticity and auto-correlation consistent) uzun dönem varyanslara dayalı t-istatistikleri için olasılık değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, sabit veya sabit ve trendli model spesifikasyonlarında, trend değişkeni istatistiki olarak anlamlı bulunduğu için yorumlar sabit ve trendli modele göre yapılmıştır. Son olarak, eşbütünleşme modeli değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılarak tahmin edildiği için katsayılar esneklik olarak yorumlanmıştır.

OLS'e göre GEPÜ'daki %1 artış Türkiye turizm gelirlerini %0.8 azaltmaktadır. Dolar/TL kurundaki %1 artış turizm gelirlerini %1.2 artırmaktadır. Her ne kadar FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri farkı varsayımlara dayalı olarak içsellik sorununu ele alsın da bunlardan elde edilen katsayılar birbirleri ile tutarlıdır. Buna göre, GEPÜ'daki %1 artış Türkiye turizm gelirlerini yaklaşık %0.95 azaltırken; TL'nin dolar karşısında %1 değer kaybetmesi Türkiye turizm gelirlerini %1.35 ila 1.50 arasında azaltmaktadır. Böylece, turizm gelirlerinin belirsizlik esnekliği birden küçük iken kur esnekliği birden büyüktür.,

Tablo 4: Eşbütünleşme Katsayı Tahminleri

Değişken	OLS	FMOLS	CCR	DOLS
Sabit	18.086*** (0.000)	18.650*** (0.000)	18.749*** (0.000)	18.797*** (0.000)
@Trend	-0.016*** (0.000)	-0.018*** (0.000)	-0.019*** (0.007)	-0.016** (0.020)
lnGEPÜ	-0.807*** (0.000)	-0.943*** (0.000)	-0.967*** (0.000)	-0.964*** (0.000)
lnDolar/TL	1.243*** (0.000)	1.475*** (0.000)	1.502*** (0.000)	1.353*** (0.001)

Not: OLS: En küçük kareler (ordinary least squares). FMOLS: Tam değiştirilmiş en küçük kareler (fully modified ordinary least squares, bkz. Phillips ve Hansen, 1990). CCR: Kanonik eşbütünleşme regresyonu (canonical cointegrating regression, bkz. Park, 1992). DOLS: Dinamik en küçük kareler (dynamic ordinary least squares, bkz. Stock ve Watson, 1993). DOLS tahmini için maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmış ve optimal öncül (lead) ve gecikme (lag) sayıları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içerisindeki değerler, Newey and West (1987) değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı ((heteroscedasticity and auto-correlation consistent) uzun dönem varyanslara dayalı t-istatistikleri için olasılık değerlerini göstermektedir. Uzun dönem varyanslar, bant genişliği (bandwidth) Newey-West metodu ile belirlenmiş ve Barlett çekirdek tahmincisi ile elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi, kısa dönem için nedensellik ilişkilerinin olabileceğini ihtiva etmektedir. Nedensellik ilişkilerinin analiz için Granger (1969) yaklaşımından yararlanmak mümkündür. Bu yaklaşım, değişkenlerin durağan hallerinin kullanılmasını gerektirdiği için VAR tahminleri serilerin birinci farkları kullanılarak yapılmıştır. Önemli bir diğer nokta, VAR modeli tahmin edilirken hata terimlerinde otokorelasyon probleminin olmadığı ve istikrar koşulunun sağlandığı gecikme sayısının (p) belirlenmesidir. Bu kapsamda, 12 gecikmeli VAR modeli tahmininden başlayarak 1 gecikmeli VAR modeli tahminine kadar tahminde otokorelasyon ve istikrar koşulu kontrol edilmiş ve uygun gecikme sayısı üç (3) olarak belirlenmiştir.

Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir. Sonuçlar genel anlamda, değişkenler arasında kısa dönemli nedensellik ilişkilerinin olmadığı yönünde kanıtlar sunmaktadır. Kurdan GEPU'ya tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş olup; bunun yüzde 10 anlam düzeyinde olduğu düşünülürse, çok güçlü olmadığı söylenebilir. Böylelikle, kısa dönemde döviz kuru, turizm gelirleri ve GEPU arasında öngörü bilgisi verebileceğine dair güçlü bir kanıt bulunamamıştır.

Tablo 5: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Açıklayıcı Değişken		
	D(lnTG)	D(lnGEPU)	D(lnDolar/TL)
D(lnTG)		1.574 [0.665]	0.549 [0.907]
D(lnDolar/TL)	0.759 [0.859]	0.175 [0.981]	

Not: Nedensellik Wald istatistiği VAR(3) modeline bağlı olarak elde edilmiştir. *, yüzde 10 anlam düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, küresel ekonomik politika belirsizliği, Türkiye turizm gelirleri ve Dolar/TL döviz kuru arasındaki bağlantı Ocak 2012-Eylül 2022 dönemine ait aylık veriler kullanılarak analizler yapılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla GEPU'nun Türkiye turizm gelirleri ve Dolar/TL döviz kuru üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışmadır. Granger Nedensellik ve Engle Granger, Phillips Ouliaris ve Eşbütnleşme Tahmincileri (DOLS, FMOLS ve CCR) analiz yöntemleri kullanılarak, belirsizlik seviyesindeki artışın turizm gelirlerini azalttığı tespit edilmiştir. Uzun dönemde kurun artışı turizm gelirlerini pozitif etkilemektedir. Bulgularımız, turistlerin belirsizlikle ilgili ekonomi politikalarında bir artış yaşadıklarında turizm harcamalarını azaltma eğiliminde olduklarına işaret etmektedir. GEPU'daki %1'lik artış turizm gelirlerini %0.8 negatif etkilemekte ve turizm gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır. Kurdaki %1 artış turizm gelirlerini %1.2 pozitif etkileyerek artış sağlamaktadır.

Analiz sonucunda elde edilen bilgiler ekonomik politika belirsizliklerinin turizm faaliyetlerini olumsuz etkilediği bulgusunu elde eden diğer çalışmalar ile paralellik göstermektedir (Gozgor ve Ongan, 2017; Gozgor ve Demir, 2018; Singh vd., 2019; Işık vd., 2020). Bu çalışmadan elde edilen nedensellik ilişkisinin olmadığı bulgusu literatür ile paralel değildir (Wu ve Wu, 2019; Akadiri vd., 2020; Wu ve Wu, 2020 ve Wu vd., 2021). Bu sonucun hem kullanılan örneklem ülke(ler) hem de nedensellik ilişkisinin araştırıldığı ekonometrik yöntemler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Sonuçlar, politika yapımcıların ekonomik politikaları hakkındaki belirsizliklerin turizm sektörü üzerindeki uzun dönem etkisini dikkate almaları gerektiğini göstermektedir. Turizm gelirlerine dayalı kararlar alınırken küresel ekonomik politik belirsizliğin dikkate alınması önem arz etmektedir.

Gelecekteki çalışmalar farklı ülke veya ülke grupları için belirsizlik faktörleri ve döviz kurları arasındaki ilişkileri değişik ekonometrik yöntemler kullanarak analiz edebilirler. Belirsizlik ve döviz kurları arasındaki ilişki ekonomiler için önemli bir gelir etkisi olan turizm gelirleri için yeni bir bakış açısı sağlayabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Öğr. Gör. Dr. Elif Hilal NAZLIOĞLU tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akadiri, S. S., Alola, A. A., and Uzuner, G. (2020). Economic Policy Uncertainty and Tourism: Evidence From The Heterogeneous Panel. *Current Issues in Tourism*, 23(20), 2507-2514. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1687662>
- Akdağ, S., Kılıç, İ., Gürlek, M., & Alola, A. A. (2023). Does Economic Policy Uncertainty Drive Outbound Tourism Expenditures in 20 Selected Destinations?. *Quality & Quantity*, 57(5), 4327-4337. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-022-01538-y>
- Baker, S. R., Bloom, N., and Davis, S. J. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 131 (4), 1593–1636. <http://doi.org/10.1093/qje/qjw024>
- Bloom, N., M.A. Kose, and M. Terrones.(2013) Held Back by Uncertainty, Finance and Development. International Monetary Fund, Washington.
- Carroll, S. S. (1996). Estimating The Uncertainty in Spatial Estimates of Areal Snow Water Equivalent. *Hydrology Research*, 27(5), 295-312. <https://doi.org/10.2166/nh.1996.0011>
- Cekin, S.E., Pradhan, A.K., Tiwari, A.K., and Gupta, R. (2020). Measuring Co-dependencies of Economic Policy Uncertainty in Latin American Countries Using Vine Copulas. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 76, 207-217. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2019.07.004>
- Dickey, D.A., and Fuller, W.A., (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Society*, 75, 427–431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dragouni, M., Filis, G., Gavriilidis, K. and Santamaria, S. (2016). Sentiment, Mood and Outbound Tourism Demand. *Annals of Tourism Research*, 60 (1), 80–96. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2016.06.004>
- Economic Policy Uncertainty, (2023). https://www.policyuncertainty.com/global_monthly.html
- Engle, R. F., and Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55, 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Giavazzi, F. and McMahon, M. (2012). Policy Uncertainty and Household Savings. *Review of Economics and Statistics*, 94 (2), 517–531. https://doi.org/10.1162/REST_a_00158
- Gozgor, G. and Demir, E. (2018). The Effects of Economic Policy Uncertainty on Outbound Travel Expenditures. *Journal of Competitiveness*, 10(3), 5-15. <https://doi.org/10.7441/joc.2018.03.01>
- Gozgor, G., and Ongan, S. (2017). Economic Policy Uncertainty and Tourism Demand: Empirical Evidence from The USA. *International Journal of Tourism Research*, 19(1), 99-106. <https://doi.org/10.1002/jtr.2089>
- Granger, C.W.J., (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica* 37, 424–438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Güney, P.Ö. (2020). Ekonomik Politika Belirsizliği ve Döviz Kuru Oynaklığı. *Bankacılar Dergisi*, 114, 3-17. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/dergiler/dosya/89/tbb_114.pdf#page=5
- Gürsoy, S. (2021). Ekonomik Politik Belirsizliğin Turizm Getirileri Etkisi: Türkiye’den Kanıtlar. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 28-43. <https://dergipark.org.tr/en/pub/hsbdergi/issue/60365/852400>

- Işık, C. Sirakaya-Turk, E. ve Ongan, S. (2020). Testing The Efficacy of The Economic Policy Uncertainty Index on Tourism Demand in USMCA: Theory and Evidence. *Tourism Economics*, 26(8), 1344-1357. <https://doi.org/10.1177/1354816619888346>
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P., and Shin, Y., (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationary Against The Alternative of a Unit Root. *Journal of Econometrics* 54,159–178. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(92\)90104-Y](https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y)
- Korkmaz, Ö., ve Güngör, S. (2018). Küresel Ekonomi Politika Belirsizliğinin Borsa İstanbul'da İşlem Gören Seçilmiş Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS'18), 211-219. <https://doi.org/10.18506/anemon.452749>
- Kök, D. ve Nazhoğlu, E. H. (2020). Finansal Piyasalarda Asimetrik Nedensellik: BIST100, VIX ve Döviz Kuru Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (55), 245-262. <https://doi.org/10.18070/erciyesiiibf.659871>
- Park, J. Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119-143. <https://doi.org/10.2307/2951679>
- Payne, J. E., Nazlioglu, S., Mervar, A., and Niroomand, F. (2023). Economic Policy Uncertainty, COVID-19, and Tourist Stays in Croatia: Evidence from a Fourier Toda-Yamamoto Modeling Approach. *The International Trade Journal*, 37(1), 7-26. <https://doi.org/10.1080/08853908.2022.2134233>
- Phillips, P. C. B., and Ouliaris, S. (1990). Asymptotic Properties of Residual Based Tests for Cointegration. *Econometrica*, 58 (1), pp. 165-193. <https://doi.org/10.2307/2938339>
- Phillips, P. C., and Hansen, B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Singh, R., Das, D., Jana, R. K., and Tiwari, A. K. (2019). A Wavelet Analysis for Exploring the Relationship Between Economic Policy Uncertainty and Tourist Footfalls in the USA. *Current Issues in Tourism*, 22(15), 1789-1796. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1445204>
- Stock, J. H., and Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 783-820. <https://doi.org/10.2307/2951763>
- Tsai, C. H., & Chen, C. W. (2011). The Establishment of a Rapid Natural Disaster Risk Assessment Model for the Tourism Industry. *Tourism Management*, 32(1), 158-171. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.05.015>
- Tsui, W. H. K., Balli, F., Tan, D. T. W., Lau, O., and Hasan, M. (2018). New Zealand Business Tourism: Exploring the Impact of Economic Policy Uncertainties. *Tourism Economics*, 24(4), 386-417. <https://doi.org/10.1177/1354816617731387>
- TUIK, (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2023-49604>.
- Wu, T. P., and Wu, H. C. (2019). Causality Between European Economic Policy Uncertainty and Tourism Using Wavelet-Based Approaches. *Journal of Travel Research*, 58(8), 1347-1356. <https://doi.org/10.1177/0047287518803204>
- Wu, T. P., and Wu, H. C. (2020). A Multiple and Partial Wavelet Analysis of the Economic Policy Uncertainty and Tourism Nexus in BRIC. *Current Issues in Tourism*, 23(7), 906-916. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1566302>
- Wu, T. P., Wu, H. C., Wang, C. H., Wu, H., and Wu, Y. Y. (2021). The Effect of Economic Policy Uncertainty on BRIC Tourism. *Anatolia*, 32(3), 501-509. <https://doi.org/10.1080/13032917.2021.1916550>
- Wu, T. P., Wu, H. C., Liu, S. B., Wu, C. F., and Wu, Y. Y. (2022). Causality Between Global Economic Policy Uncertainty and Tourism in Fragile Five Countries: A Three-dimensional Wavelet Approach. *Tourism Recreation Research*, 47(5-6), 608-622. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1870072>

SUMMARY

Economic, political and infectious disease risks and uncertainties, such as the 2008 global economic crisis, the 2010 European debt crisis, the 2011 Arab Spring, the 2019 Covid-19 Pandemic, the 2022 Ukraine-Russia war and the 2023 geopolitical tensions in the Middle East, affect economic activity. Although it has a negative impact, it also changes social life. These events can also have a negative impact on the tourism sector. For example, the decisions on travel restrictions that were taken after the outbreak of the Covid-19 pandemic have brought national and international tourism activities to a standstill. It is generally accepted that the tourism sector, which is an important component of national income, has a significant economic impact in developing countries.

The aim of this study is to analyse the impact of the Global Economic Policy Uncertainty (GEPU) and the exchange rate on the tourism receipts of Türkiye. The period between the January of 2012 and the September of 2022 was considered as the period of analysis. Using monthly data, time series causality and cointegration analyses were carried out. Granger causality analysis has the advantage of providing predictive information between variables in the short run. Engle, Granger and Phillips Ouliaris cointegration analysis was used for the long-run relationship and OLS (Ordinary Least Squares), FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares), CCR (Canonical Cointegration Regression) and DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) estimators were used to estimate the cointegration parameters.

According to OLS, an increase of 1 % in the GEPU reduces the tourism receipts of Türkiye by 0.8 %. An increase of 1% in the dollar/TL exchange rate increases tourism receipts by 1.2%. Although the FMOLS, CCR and DOLS estimators deal with the endogeneity problem on the basis of different assumptions, the coefficients obtained from them are consistent with each other. Accordingly, while an increase of 1% in the GEPU reduces Türkiye's tourism receipts by approximately 0.95%, the depreciation of the TL by 1% against the dollar reduces Türkiye's tourism receipts by 1.35 to 1.50%. Thus, while the uncertainty elasticity of tourism receipts is less than one, the exchange rate elasticity is greater than one.

As a result, the cointegration analysis shows that, in the long run, an increase in the GEPU reduces tourism receipts in Türkiye, while an increase in the exchange rate increases tourism receipts. The causality analysis suggests that there is no causal relationship between the variables in the short run. These results provide evidence that long-term policies aimed at improving Türkiye's tourism infrastructure should take into account both global uncertainty and exchange rate dynamics.

Finally, the results of the study may contribute to new and comprehensive information on economic policy uncertainty and exchange rates in developing countries.

Üçüncü Sektördeki Profesyonel Çalışanların Gözünden Sektörün Ayırt Edici Özelliklerine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Gökhan GÜNEY*

ÖZ

Girişimler genel olarak kâr amacı güden ve kâr amacı gütmeyen girişimler olarak sınıflandırılmaktadır. Kâr amacı güden girişimleri ticari hedefin öncelikli olduğu özel sektör girişimleri, kâr amacı gütmeyen girişimleri ise sosyal fayda amaçlı üçüncü sektör girişimleri olarak genellemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı, üçüncü sektörün özel sektörden ayrılan yönlerinin ortaya koyulmasıdır. Bu amacın yanında, üçüncü sektörde çalışmak isteyenlerde bulunması gereken özelliklerin neler olabileceği konusu da çalışmada değerlendirilen bir diğer konudur. Bu amaçla, nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada, üçüncü sektörde profesyonel çalışan olarak kariyerlerini sürdüren katılımcılarla yarı yapılandırılmış bir formla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatların sonucunda, üçüncü sektör ve özel sektörün misyon, motivasyon, yapılanma ve amaçlarından kaynaklanan farklılıklarına vurgu yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu bulguların yanında, katılımcıların büyük çoğunluğunun, üçüncü sektörde çalışmayı hedefleyenlerin spesifik bazı kişilik özelliklerine sahip olmaları gerektiği düşüncesinde oldukları da görülmüştür. Üçüncü sektörde profesyonel olarak çalışan katılımcıların deneyimlerine ve gözlemlerine yer veren bu araştırmanın ulusal yazına katkıda bulunacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Üçüncü Sektör, Sosyal Fayda

JEL Sınıflandırması: B55, L26, L31, P31, L26

A Qualitative Research on The Distinctive Features of The Sector From The Side of Professional Employees in The Third Sector

ABSTRACT

Ventures can be generally classified as for-profit and non-profit enterprises. It is possible to generalize profit-oriented initiatives as private sector initiatives where the commercial target is the priority, and non-profit initiatives as third sector initiatives whose main purpose is to generate social benefit.

The purpose of this study is to reveal the aspects of the third sector that differ from the private sector. In addition to this purpose, the subject of what the qualifications should be for those who want to work in the third sector is another subject evaluated in the study. For this purpose, in this study, in which the qualitative research method was preferred, interviews were conducted in a semi-structured form with the participants who is working as professionals in the third sector. As a result of the interviews, it was revealed that the differences of the third sector and the private sector arising from their mission, motivation, structuring and objectives were emphasized. In addition to these findings, it was seen that the majority of the participants thought that those who aim to work in the third sector

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Seben İzzet Baysal Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, guneygokhan@ibu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-2786-9761

(Makale Gönderim Tarihi: 02.04.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 14.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1463533

Makale Türü: Araştırma Makalesi

should have some specific personality traits. Which includes the experiences and observations of the participants working professionally in the third sector, will contribute to the national literature.

Key Words: *Non-Governmental Organizations, Third Sector, Social Benefit*

JEL Classification: *B55, L26, L31, P31, L26*

GİRİŞ

On sekizinci yüzyıl düşünürlerinin fikirlerine dayanarak ortaya çıkmış olan üçüncü sektör kavramı 1970’li yıllarda geçerlilik kazanmaya başlamıştır. Sosyal sorunların giderek çeşitlenmesi ve sosyal sorunlarla mücadelenin zorlaşması üçüncü sektörün öneminin her geçen gün artmasını sağlamış ve kavram sosyal sorunlarla mücadelede önemli bir çözüm aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Genel bir sınıflandırma ile toplumda faaliyet gösteren girişimleri kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektör girişimleri şeklinde ayırmak mümkündür. Bu kapsamda özel sektör girişimlerinin kâr elde etme hedefiyle, kamu ve üçüncü sektör girişimlerinin ise sosyal fayda elde etme amacıyla hareket ettiği söylenebilir. Üçüncü sektörü kamu sektöründen ayıran unsur ise amaca ulaşmak için kullandıkları hareket alanı, gelir yaratma fonksiyonları ve ortaya koydukları etkileridir. Üçüncü sektörle beraber organize olan aktörler, gönüllü kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, NGO (Non Governmental Organizations), dernekler ve vakıflardır. Bu aktörlerin ortaya çıkış amacı ve yarattığı sosyal etkiyle bir sosyal sorun çözme aracı olarak kullanılmalrı aynı zamanda sosyal politikaların temel yürütücüsü olarak görülen devleti ve kamu politikalarını da destekleyici bir rol olarak görülmektedir. Özellikle küreselleşme ve neo-liberal politikaların devlet anlayışına etkisi neticesinde sosyal alanda yaşanan boşluklar temel sosyal politikaların uygulanmasında ve sosyal hizmetlerin sağlanmasında üçüncü sektörün etkinliğinin vurgulanmaya başlanmasını sağlamıştır. Bu durum kavramsal olarak üçüncü sektörün öneminin artmasını ve literatürde yer almaya başlamasını da beraberinde getirmiştir. Literatürde üçüncü sektörle ilgili çalışmaların farklı bakış açılarına sahip oldukları görülmektedir.

I. TEORİK ARKA PLAN

Dünya genelinde üçüncü sektörün öneminin artmasına paralel olarak üçüncü sektöre odaklanan çalışmaların sayısı da artmıştır (Ma ve Konrath, 2018). Üçüncü sektöre yönelik farklı tanımlamaların ve bakış açılarının olması yapılan araştırmaların da farklı perspektiflere sahip olmasına yol açmıştır.

Gonzalez ve arkadaşları (2020), üçüncü sektördeki örgütleri, belirli bir topluluk ya da sektör için sosyal fayda sağlamayı amaçlayan, mali bir amaç taşımayan örgütler olarak tanımlamaktadır. Burada toplumsal kazanç büyük oranda, belirli bir topluluk için daha iyi koşullar arayan kuruluşlara bağışlanan fonlar yoluyla sağlanmaktadır. Farklı bir bakış açısına göre ise, üçüncü sektör tanımı yapılırken yola çıkılan unsur, girişimlerin ortaya çıkışlarındaki misyon farklılıklarıdır. Buna göre üçüncü sektörün kâr amacı gütmemesi kâr odaklı işletmelerden ayırt edici bir unsur olarak görülmektedir. Kâr amacı gütmeyen sektör ile kârlılık hedefleyen sektör arasında girişim faaliyetleri olarak benzerlikler olsa da bazı belirgin farklılıklar da bulunmaktadır. Cheng ve Choi (2021)’e göre, üçüncü sektör girişimlerindeki en önemli iki fark, finansal kazançlar ve bu sektör

kuruluşlarının hizmet ettiği toplulukla ilgilidir. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar genellikle toplum içinde görülemeyen ve soyut sonuçlar doğuran sosyal kazançlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

Literatürdeki çalışmaların da üçüncü sektör tanımlarındaki gibi farklı perspektiflere sahip olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmaların bir kısmının üçüncü sektördeki kuruluşların performanslarına yönelik sonuçlar ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Connolly ve Hyndman, performans ölçümlerinin uygulanmaması halinde üçüncü sektör kuruluşlarının kötü yönetim ve etkisizlik eleştirilerine karşı koyamayacağını iddia etmektedir. Yazarlar, performans ölçülmesinin, kuruluşun kaynaklarını, faaliyetlerini ve başarılarını görünür hâle getireceğini ve bilinçli kararların ortaya çıkacağını vurgulamaktadır (Connolly ve Hyndman, 2004). Benzer şekilde Bradach ve diğerleri de “Kendimizi hangi sonuçlardan sorumlu tutacağız? Sonuçların maliyetleri ne olacak ve bu nasıl finanse edilecek?” soruları ile performans ölçümlerine ve üçüncü sektör için önemli görülen finansal kaynaklara dikkat çekmektedir (Bradach vd., 2008). Bu paraleldeki çalışmalar, üçüncü sektör kuruluşlarının sorumluluklarına ve kendilerini gelecekteki potansiyel bağış ve yardımlara bir alıcı olarak pazarlamalarına vurgu yapmaktadır (Crofts ve Bisman, 2010; Connolly ve Hyndman, 2004). Bu yaklaşıma yakın olan bazı çalışmalarda ise üçüncü sektör değerlendirmesi yapılırken fon sağlayanların ve bağışçıların baskılarının yanısıra finansman sağlamanın ve mevcut ekonomik kriz zamanlarında üçüncü sektör kuruluşlarının performans ölçümlerinin oldukça zor olduğu ortaya koyulmuştur (Barman, 2007; Lyon ve Arvidson, 2011; Tooley vd., 2010)

Literatürdeki yakın zaman çalışmaları ise üçüncü sektörün disiplinler arası bir noktaya evrildiğini göstermektedir. Buna göre; kapsamına aldığı grupların genel özellikleri ve koşulları, toplumların birbirilerinden farklılıkları, örgütler arası farklılıkların yanı sıra tarih, sosyal hizmet, işletme, hukuk, sosyoloji, siyaset bilimi ve kamu yönetimi kapsamını bu disiplinler arasında değerlendirmek mümkündür (Ma ve Konrath, 2018; Nirello ve Prouteau, 2018). Yine son dönem çalışmalarında değinilen bir diğer unsur ise şeffaflıktır. Bazı araştırmacılar üçüncü sektörle ilgili hakemlerden, editörlerden, fon sağlayıcı kuruluşlardan, öğrencilerden ve diğer paydaşlardan gelen genel bir karmaşa durumunun olduğunu, bu sebeple araştırma sorumluluğunun önemli hâle geldiğini ve özellikle akademisyenlerin metodoloji ve yaklaşımlarını daha detaylı gerekçelendirmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Beugelsdijk vd., 2020; Pratt vd., 2020)

Üçüncü sektörle ilgili çalışmalarda uygulayıcılar üçüncü sektör girişimlerinin parasal gelir elde etmekten ziyade sosyal bir misyon hedefinde olduğu konusunda hemfikirdir (Laurett ve Ferreira, 2018). Buna göre toplumun sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında üçüncü sektörün önemli rol oynadığı söylenebilir (Fulton, Oyakawa ve Wood, 2019). Ancak günümüzde artan rekabet koşulları ve sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda faaliyetlerin çeşitlendirilmesi gerekliliği özellikle fon yaratma ve gelirin sürekliliği bağlamında üçüncü sektör için de farklı stratejileri gerektirmektedir (Tian ve Konrath, 2019). Sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla üçüncü sektör

girişimlerinin liderlik ve profesyonelleşme ile sürekli bir gelişim sürecine girmeye çalışmaları muhtemeldir.

Bu durum gelir yaratma, sürdürülebilirlik, faaliyetleri çeşitlendirme gibi unsurların sektör fark etmeksizin tüm girişimler için varlığını sürdürme noktasında hayati kavramlar olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda benzer sorulara yanıt aramaya çalışsalar da literatürde akademisyen ve araştırmacıların üçüncü sektör ve özel sektör girişimciliğinin taban tabana zıt görünen sektörler olduğunu düşündükleri görülmektedir. Ruvio, Rosenblatt ve Hertz- Lazarowitz (2010) tarafından yapılan çalışmada, kâr amacı gütmeyen girişimcilerin kâr amacı güdenlere göre daha az muhafazakâr oldukları ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre üçüncü sektörün sürekli değişen sosyo ekonomik ortama uyum sağlamalarında risk alma istekliliğinin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Sektörel bazlı yapılan bir başka değerlendirmede ise insan kaynaklarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Buna göre insan kaynakları üçüncü sektör kuruluşlarının misyonuna ulaşmaları için vazgeçilmez bir kaynak olarak değerlendirilmekte ve üçüncü sektörün etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasında her geçen gün daha da önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir (Bastida, Morimon ve Carreas, 2018). Vincent ve Marmo (2018) ise çalışmalarında üçüncü sektörün olmazsa olmaz koşulunu sosyal açıdan sorumlu yöneticiler yetiştirmek olarak görmektedir. Çalışmada sosyal adalet kavramı ön plana çıkarılmakta ve kendilerini sosyal adalete adayan yöneticilerin bu adanmışlığı örgütsel olarak da sağlayabileceklerine vurgu yapılmaktadır.

Üçüncü sektörle ilgili araştırmaların büyümesi göz önüne alındığında, sektör araştırmalarının ana çıkış noktaları, birkaç istisna dışında ampirik bulgulara ve bunların sonuçlarına odaklanma eğilimindedir (Kim ve Raggo, 2022: 2). Gerek tanımlamaların farklılaşması gerekse üçüncü sektörle ilgili çalışmaların farklı boyutlara odaklanması, literatürde kavram karmaşası olmaması için sektörel farklılıkları ve üçüncü sektörün ayırt edici özelliklerini ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Yapılan çalışma ile literatürde eksik görülen bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Araştırma, “üçüncü sektörle özel sektör arasındaki farklılıklar nelerdir?” sorusuna cevap aramaktadır. Üçüncü sektörde çalışmak için sahip olunması gereken özelliklerin neler olduğu konusu da çalışmada incelenen bir diğer konudur. Araştırmanın akademik önemi, literatürde her iki sektörü deneyimleyen çalışanların deneyimlerine yer veren başka bir çalışmaya rastlanılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın pratik önemi ise, üçüncü sektörde istihdam edilecek kişilerde hangi kişilik özelliklerinin bulunması gerektiğine yönelik ortaya koyacağı sonuçların bu sektörde istihdamı hedefleyen kişilere katkı sunması hedefi ile ortaya çıkacaktır.

II. SOSYAL SORUN ve ÜÇÜNCÜ SEKTÖR

Sosyal sorunlar toplum içerisinde ortaya çıkmakta ve toplumun bütününe ilgilendirmektedir. Tarihsel süreçte, daha iyi bir toplum olma düşüncesi sosyal politikalara olan ihtiyacı artırmış ve sosyal refah, sosyal adalet, sosyal barış, sosyal denge gibi birleştirici, adil ve dengeleyici sosyal politika hedefleri ön plana çıkmıştır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik ortaya çıkan çeşitli engeller,

toplumsal refahın ve huzurun sağlanmasında risk oluşturmakta ve sosyal sorun olarak değerlendirilmektedir (Bozkır, 2014:1-3).

Çağdaş anlamda sosyal sorunların ortaya çıkışı Sanayi Devrimi dönemine dayanmaktadır. Sanayi Devrimi döneminde hâkim olan iktisadi liberalizm anlayışı ile ortaya çıkan ağır ve güvensiz çalışma, kadın ve çocukların en ağır işlerde çalıştırılması ve emek sömürüsü, sefalet düzeyinde ücretler ve gayri insani çalışma koşulları sosyal sorunların başlangıcını oluşturmaktadır. Daha geniş bakış açısıyla ise sosyal sorun kavramı, toplumu oluşturan bütün grupların toplumsal ilişkilerinde ortaya çıkan gerginlikler, uyuşmazlıklar ve çatışmaları ifade etmektedir. Bu anlamda toplumun bütününe veya toplum gruplarının birbirleriyle olan ilişkilerini olumsuz etkileyen her türlü durum sosyal sorun olarak adlandırılabilir (Koray, 2012: 30).

Günümüzde toplumların yapısal ve fonksiyonel olarak değişimlere uğraması sosyal sorunların da nicelik ve niteliğinin değişmesine sebep olmaktadır. Bugünün sosyal sorunları genel olarak işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, ayrımcılık, istismar, salgın hastalıklar, göç, eğitim imkanlarına erişimde fırsat eşitsizlikleri, sağlık imkanlarına erişimde fırsat eşitsizlikleri ve çevre sorunlarından oluşmaktadır. Buna göre günümüz dünyasında sosyal sorun kavramının geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Üstünsoy, 2023: 1). Sosyal sorunlarla mücadelede en önemli görev devlete düşmektedir. Çünkü sosyal politikaların temel yürütücüsü devlettir. Sosyal sorunların tüm toplumu etkileyen yapısı sosyal devlet anlayışının önemini artıran bir durumdur.

Sosyal devlet anlayışı, toplumdaki bireylerin yaşam standartlarını artıran, hayat kalitelerinin yükselmesini amaçlayan, resmi ve sivil toplum kuruluşlarının eşgüdüm halinde mücadeleye katkı vermesini sağlayan bir noktada görülmektedir (Kayalidere ve Şahin, 2014: 59).

Sosyal devlet anlayışında bireylerin ve hane halklarının sosyo ekonomik sorunlarına yönelik politikalar geliştirilmekte olsa da sosyal sorunlarla mücadelede hiçbir örgüt ya da sektörün tek başına yeterli olamayacağı bilinmektedir (Kümbül Güler, 2011: 1). Bu sebeple sosyal sorunlarla mücadele ederken farklı ve sıra dışı bakış açıları kamu politikalarını destekleyici olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Bir başka ifade ile toplumdaki sorunların çözümü ve politikaların oluşturulması noktasında farklı sektörlerin iş birliği ile çalışması son derece önemlidir.

Çağdaş demokrasilerde sektörel ayırım üç temel sektöre göre yapılmaktadır. Bu sektörlerden ilki genel veya katma bütçeli idareler ve belediyelerde kamu hizmetini sürdüren görevlilerden oluşan kamu sektörüdür. İkinci sektör kâr elde etme güdüsüyle hareket eden özel sektördür. Üçüncü sektör ise kâr amacı gütmeksizin gönüllü katılımı temel alan vakıf, dernek, sivil toplum örgütü gibi gönüllü kuruluşlardan oluşan sektördür. Üçüncü sektör, “vatandaş sektörü”, “gönüllü kuruluşlar sektörü”, “sivil toplum sektörü”, “kâr amacı gütmeyen sektör” ve “kâr amacı gütmeyen kuruluşlar” olarak da adlandırılmaktadır (Işık, 2016, 33). Bu tabirlerdeki ortak nokta kâr amacı gütmeksizin sosyal fayda üretme amacıdır. Üçüncü sektörde sıklıkla vurgulandığı gibi kâr amacı olmasa da bu kuruluşlar da faaliyetlerini sürdürebilmek için dengeli bir bütçe oluşturmak ve

sürdürülebilirliğini sağlamak durumundadır. Bu noktada üçüncü sektörde bağışların ve hayırseverlik unsurunun faaliyetlerin devamlılığı bakımından önemli olduğu görülmektedir (Forrer vd., 2014: 13). Gelir yaratma unsuru olarak bu durum üçüncü sektörü özel sektörden ayıran önemli bir farklılıktır.

Üçüncü sektörün diğer sektörlerden farklılıkları aşağıdaki tablo ile özetlenebilmektedir.

Tablo 1. Sektörler Arası Farklılıklar

Sektör Konumlandırması	Özel Sektör	Kamu Sektörü	Üçüncü Sektör
Amaç	Kâr elde etmek	Vatandaşların hayat standardını artırmak	Sosyal fayda üretmek
Koordinasyon	Piyasa dengesi	Otorite	Ortak amaçlar
Uygulama Mekanizması	Kanun	Kurallar ve denetim	Erdem
Alan	İşletmeler	Kamu kurumları	Vakıflar, Dernekler, Sivil Toplum Örgütleri

Kaynak: Brown, L. D. ve D. C. Korten (1998) “ Understanding Voluntary Organizations: Guidelines for Donors” Country Economics Dept. World Bank: Washington, DC.

Tablo 1’de aktarılan sektörel farklılıklar dikkate alındığında üçüncü sektör, özel sektörün ekonomik, kamu sektörünün bürokratik hedeflerine alternatif görülen ve toplumsal fayda amacıyla olan bakış açısıyla, gönüllülük olgusuna yapılan vurgu ile ortak bir amaç etrafında toplanarak oluşturulan kuruluşlar olarak tanımlanabilmektedir (İlhan, 2013: 2).

Üçüncü sektörün diğer sektörlerden ayrılan bir diğer yönü de insan kaynağının yapısıdır. Üçüncü sektörde faaliyetler gönüllüler ve profesyonel (ücretli) çalışanlar aracılığıyla sürdürülmektedir.

Tüm bu farklılıklar üçüncü sektörün gerek ortaya çıkış amacı ve sürdürülebilirliği gerekse de hedeflediği sosyal fayda amacıyla özel sektörden ayrıldığını göstermektedir. Ancak yine belirtmek gerekir ki sosyal refahın sağlanması için devletin, üçüncü sektörün ve özel sektörün etkin ve eşgüdüm içinde çalışması gerekmektedir (Powell ve Steinberg, 2006: 13).

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci, üçüncü sektör girişimlerinin toplum yapısında meydana gelen sosyal ve ekonomik değişimlerde rolünün artmasına sebep olmuştur (Güney, 2022: 1). Bu durum dernekler, vakıflar, sivil toplum örgütleri gibi toplumsal fayda amacıyla olan üçüncü sektörün önemini artıran bir unsur olmuştur.

Sosyal politikaların temel yürütücüsü olarak devlet vurgusu yapılırsa da sosyal sorunların giderek çeşitlenmesi, küreselleşme ve neo – liberal politikalarla devletin sorgulanmaya başlanması gibi unsurlar sosyal politikalarla mücadelede yeni aktörlerin ortaya koyulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum önceleri kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı bağlamında refah devleti sosyal görevlerinin piyasa kavramına kaydırılmasını ortaya çıkarmıştır. Ancak kâr amaçlı işletmelerin bu görevi yerine getirme çabaları hem ortaya çıkış amacıyla bağdaşmamış hem de yeterli görülmemiştir. Bu sebeple sosyal sorunlarla mücadelede kamu politikalarını destekleyici ikinci unsur olma rolünde sosyal fayda amacı ile hareket eden üçüncü sektör ön plana çıkmaya başlamıştır. Buna paralel olarak kâr amacı gütmeyen kuruluşların refah devleti anlayışıyla beraber devletle işbirliği içinde oldukları ve yükselişe geçtikleri görülmektedir (Özdemir, 2007:387).

Günümüzde değişen dünya koşulları ve yaşanan hızlı dönüşüme bağlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta çeşitli amaçları gerçekleştirmek ve sürekli biçimde nicelik ve niteliği değişen sosyal sorunlara çözüm getirmek amacıyla üçüncü sektör girişimlerinin sayılarının, duyarlılık ve etkilerinin arttığını söylemek mümkündür.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE AMACI

Bu çalışmada, üçüncü sektörün özel sektörden ayrılan yönlerinin ortaya koyulması ve üçüncü sektörde çalışmak isteyenlerde bulunması gereken özelliklerin neler olabileceğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, katılımcıların sahip oldukları deneyim ve görüşlerinden en etkin şekilde yararlanılması hedefiyle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmada amaca yönelik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaca yönelik örneklemede seçilen katılımcılar en iyi bilgilerin alınmasına yönelik kasıtlı biçimde çalışmaya dahil edilmektedir. Buna göre çalışmanın örneklemini, üçüncü sektörde profesyonel olarak çalışan (ücretli çalışan) kişiler oluşturmaktadır. Örneklemin ayırt edici unsurları, üçüncü sektörde profesyonel çalışan olmak ve geçmişte özel sektör deneyiminin bulunması kriterleri olarak belirlenmiştir.

Araştırmada bu kriterlere uyan 11 katılımcı ile yarı yapılandırılmış bir formla derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme yönteminin tercih edilmesinin sebebi bu yöntemin katılımcılara konu hakkında ayrıntılı sorular yönelterek derinlemesine bilgi alma imkânı sağlamasıdır (Aziz, 2010: 85). Araştırmada görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmenin araştırmacıya sağlamış olduğu esneklik bu yöntemin tercih edilmesinin temel sebebidir.

Katılımcılar belirlendikten sonra, araştırmacı tarafından katılımcılara araştırmanın amacı ve süreci ile ilgili bilgi aktarılmış, gönüllülük esasının vurgulandığı, gizlilik konusundaki hassasiyet, 20 dakikalık ortalama tahmini görüşme süresi bilgisi ve etik kurul onayı ile ilgili bilgilerin bulunduğu katılımcı bilgi formu e- posta ile gönderilmiştir. Araştırmanın Etik Kurul onayı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 01.03.2024 tarihli ve 2024/02 toplantısında değerlendirilerek uygun bulunmuştur.

Araştırmaya ilişkin görüşmeler Microsoft Teams aracılığı ile çevrimiçi biçimde yarı yapılandırılmış bir form aracılığı ile yapılmış ve görüşmelerin 6'sı katılımcıların onayları dahilinde kaydedilmiştir. Diğer 5 görüşme ise katılımcıların isteği ile kaydedilmemiş, bu görüşmelerdeki cevaplar araştırmacı tarafından not alınarak dökümü sağlanmıştır. Görüşmeler katılımcıların isteğinden dolayı Katılımcı 1, Katılımcı 2, Katılımcı 3 biçiminde kodlanmıştır. Araştırmanın başlangıcında ücretli çalışanları olan 20 üçüncü sektör kuruluşundan katılımcıya ulaşma hedefi koyulmuş ancak 11 profesyonel çalışanla görüşüldükten sonra tekrar eden bilgilerin ortaya çıkmaya başlaması neticesine doyunluğa ulaşıldığı düşünülerek görüşmeler sonlandırılmıştır.

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular şu şekildedir:

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Soru Formu

Yaşınız:
Cinsiyetiniz:
Eğitim Durumunuz:
Özel Sektörde Deneyim Süreniz:
Üçüncü Sektörde Deneyim Süreniz:
Daha önce gönüllülük deneyiminiz oldu mu? Üçüncü sektörde çalışmaya nasıl karar verdiniz?
Özel sektör deneyiminizle üçüncü sektör deneyiminizi nasıl karşılaştırırsınız?
Üçüncü sektörde çalışmak isteyenlerde ne gibi özellikler olmalıdır? Kişilik özellikleri olarak üçüncü sektöre ait özellikler var mıdır?
Ekleme istedikleriniz var mıdır?

Araştırmada görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizinde araştırmada toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ulaşılması amaçlanmaktadır.

IV. BULGULAR

Araştırmanın bulguları demografik- sosyal bulgular ve mülakat analizleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir.

A. Demografik- Sosyal Bulgular

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik ve sosyal özelliklerine ait bulgular aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcılara Ait Demografik ve Sosyal Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Mezuniyet	Üçüncü Sektör Deneyimi	Özel Sektör deneyimi
K1	Kadın	41	Yüksek Lisans	8 yıl	10 yıl
K2	Kadın	37	Ön Lisans	8 yıl	4 yıl
K3	Kadın	47	Lisans	5 yıl	17 yıl
K4	Erkek	30	Lisans	2 yıl	5 yıl
K5	Kadın	44	Lisans	8 yıl	11 yıl
K6	Kadın	40	Lisans	3 yıl	9 yıl
K7	Erkek	47	Yüksek Lisans	3 yıl	12 yıl
K8	Kadın	36	Yüksek Lisans	5 yıl	7 yıl
K9	Kadın	31	Lisans	3 yıl	2 yıl
K10	Erkek	34	Yüksek Lisans	2 yıl	4 yıl
K11	Kadın	60	Yüksek Lisans	22 yıl	3 yıl

Tablo 2’de verilen bilgilere göre araştırmada yer alan katılımcıların 8’i kadın 3’ü erkektir. Yaş ortalaması 40,6’dır. Katılımcılardan 5’i yüksek lisans, 5’i lisans ve 1’i de ön lisans mezunudur. Katılımcıların tamamının her iki sektörde de deneyimi bulunmaktadır. Üçüncü sektör deneyim ortalaması 6,2 yıl ve özel sektör deneyim ortalaması: 7,6 yıldır.

B. Mülakat Analizleri

Araştırmada, katılımcılardan elde edilen bulgular oluşturulan 2 tema ile ele alınmıştır. Birinci tema “Üçüncü Sektör ve Özel Sektörün Farklılıkları”, ikinci tema ise “Üçüncü Sektörde İstihdamın Niteliği” olarak belirlenmiştir.

Üçüncü Sektör ve Özel Sektörün Farklılıkları

Her iki sektörde de deneyimi bulunan katılımcıların sektörel farklılıklarla ilgili değerlendirmelerini ortaya koymak amacıyla “Üçüncü Sektör ve Özel Sektörün Farklılıkları” adlı tema oluşturulmuş ve katılımcıların görüşleri Tablo 4 yardımıyla sıralanmıştır.

Tablo 4: Üçüncü Sektör ve Özel Sektör Farklılıkları Tema Dağılımı

Tema	Alt Tema (Kodlar)	İfadelerin Dağılımı	Frekans (Katılımcı Sayısı)
Üçüncü Sektör ve Özel Sektörün Farklılıkları	Göreve Bakış Açıları	Göreve bakış açısı sektöre göre farklılık göstermektedir.	8
		Görev tanımlarının farklılaşması	8
		Sektör farkı olmaksızın görev bilincine vurgu	3
	Sektörel Hedefler	Her iki sektörün hedeflerinin birbiri ile zıt olduğunu düşünüyorum.	11
		Üçüncü sektördeki sosyal amaçlar	7
	Özel sektördeki rekabet	4	

Katılımcıların sektörel farklılıklarla ilgili verdikleri cevaplar analiz edildikten sonra “Göreve Bakış Açıları” ve “Sektörel Hedefler” alt temalarına ulaşılmıştır.

Tablo 4’deki verilere göre, katılımcıların 8’i göreve bakış açılarının sektöre göre farklılık gösterdiğini düşünmektedir. Bu katılımcılar sözü edilen farklılığın özel sektör ve üçüncü sektörde ortaya koyulan görev tanımlarından dolayı ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu düşüncede olan bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Özel sektörde 17 yılımı geçirdim. Farklı şirketlerde deneyimlerim oldu. Özellikle kurumsal bir yerde çalışıyorsanız iş akışlarının sistemli bir şekilde gerçekleştiğini görebilirsiniz. Daha net bir görev tanımından bahsediyorum. Sorumluluk alanlarınız, göreviniz, hangi durumda nasıl hareket edeceğiniz hepsi belirgin. Üçüncü sektörde ise herkesin amacı ortak olduğundan yardım etme düşüncesiyle bazen sorumluluk alanları karışabiliyor” (Katılımcı 3).

“Sivil toplumda çalışmakla özel sektörde çalışmak arasında epey farklılık var. Özel sektörün konfor alanının daha fazla olduğunu söyleyebilirim. Özellikle gelir yaratmaya bağlı olarak sürdürülebilirlik, kurumsallaşma ve profesyonel iş hayatı anlamında sivil topluma göre çok daha iyi noktada sektör ...” (Katılımcı 8).

“Gönüllülük yaptığımdan dolayı sektörü tanıyor olduğumu düşünsem de özel sektörden vakıfa geçtiğim ilk dönemlerde zorlandığımı söyleyebilirim. Çünkü burada herkes ortak çalışmaya gayret ettiği için profesyonel çalışan olduğunuz zaman görev dağılımı karmaşıklaşıyor...” (Katılımcı 6).

Katılımcılardan 3’ü ise göreve bakış açısı ile ilgili sektörel ayırım yapmanın doğru olmadığı ve hangi sektörde olursa olsun kişilerin görev bilincinin motivasyona etki ettiği düşüncesindedir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“... sonuçta görev bilinci sorumluluktan doğar. Bu anlamda ister özelde çalışın ister vakıfta hatta kamuda, hangi sektörde olduğunuzun bir önemi yok görevinizi layıkıyla yapmanız gerekir.” (Katılımcı 11).

“Sektörlerin birbiriyle taban tabana zıt olduğunu düşünsem de motivasyonun kişiden kaynaklandığına inanırım. Yani bir kişi hangi işi yapıyor olursa olsun hakkını vermeyi düşünmeli. Aksi durumda zaten mutsuzluk kaçınılmaz oluyor...” (Katılımcı 7).

“Sektörel Hedefler” adlı ikinci alt temada ise katılımcıların tamamının özel sektör ve üçüncü sektör arasında amaçlar, stratejiler ve hedefler bağlamında zıtlıklar olduğunu düşündükleri görülmektedir. Tablo 4’e göre katılımcılardan 7’si sektörel farklılıkları değerlendirirken üçüncü sektör ve özel sektörün fayda-kâr hedefi zıtlığına vurgu yapmaktadır. Bu görüşlerden bazıları aşağıdaki gibi değerlendirilmektedir:

“... Öncelikle vakıfta sosyal amaçlarla hareket ediyoruz. Buradaki herkes fayda üretmeyi amaçlıyor. Özel sektördeki yıllarımda gördüğüm rekabet odaklı, hedef baskılı ortam ile buradaki uyum çok çok farklı. Esasında senelerdir burada olmamın da sebebi bu” (Katılımcı 1).

“Özel sektör deneyiminden sonra sivil topluma geçtiğimde beni ilk etkileyen durum misyon farklılığıydı. Uzun zaman kurumsalda çalıştıktan sonra faydalı işler yapabilme durumu aslında hayata bakışıma kadar etkiledi. Bir çalışma yaparken bunun çıktılarının ekonomik değil de birilerinin hayatını güzelleştirecek bir çıktı olduğunu görmek tarif edilmesi zor bir his. Bence sivil toplumu özel sektörden ayıran temel nokta da bu şekilde ortaya çıkıyor” (Katılımcı 5).

“... yani klasik deyimle özel sektörde daha fazla nasıl kazanılırı tartışırken burada ise başkalarının hayatlarına dokunmaya çabalıyoruz (Katılımcı 10).

Katılımcılardan 4’ü ise özel sektördeki rekabete bakış açısının sektörler arasındaki farkı belirlediğine yönelik ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerden bazıları şu şekildedir:

“... özel sektörde yıkıcı bir rekabetin olduğunu söylemek lazım. O rekabetin içinde her an kendinizi korumak durumunda hissediyorsunuz. Burada ise daha çok nasıl faydalı olabiliriz düşüncesi var. Aradaki en temel fark bence bundan kaynaklanıyor” (Katılımcı 7).

“... özel sektörde müthiş bir performans baskısı vardı. Hem zamanla hem rakiplerle hem de sistemin bize dayattığı puanlarla yarışıyoruz. Sivil toplumda ise klasik olacak ama başkalarının hayatına dokunmakta yarışıyoruz. Bundan öte bir motivasyon bence yok” (Katılımcı 4).

Araştırma bulgularına göre katılımcıların tamamı özel sektör ve üçüncü sektörün ayrılan yönleri olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu girişimlerin ortaya çıkış amaçlarından işleyişine kadar taban tabana zıt bakış açılarıyla hareket ettiğini düşünmektedir. Bazı katılımcılar ise sektörler arası farklılığı iki sektörün organizasyonel ilerleyişi ile bağdaştırmaktadır. Bu katılımcıların vurgu yaptıkları temel unsurlar “sorumluluk alanları” ve “kurumsallaşma” bağlamında sektörler arasında ciddi farklılıklar olduğu yönündedir.

- Üçüncü Sektörde İstihdamın Niteliği

Araştırmadaki ikinci tema “Üçüncü Sektördeki İstihdamın Niteliği” olarak ortaya koyulmuştur. Bu tema çerçevesinde katılımcıların üçüncü sektör istihdamı ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmesi amaçlanmıştır. Katılımcı görüşleri Tablo 5 yardımıyla aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Tablo 5: Üçüncü Sektörde İstihdamın Niteliği Tema Dağılımı

Tema	Alt Tema (Kodlar)	İfadelerin Dağılımı	Frekans (Katılımcı Sayısı)
Üçüncü Sektörde İstihdamın Niteliği	Geçmişteki Gönüllülük Deneyimi	Üçüncü sektörde çalışmaya başlamadan önce bir gönüllülük deneyimim olmuştur.	7
		Daha önce bir gönüllülük deneyimim olmamıştır.	2
		Üçüncü sektörde çalışmaya başladıktan sonra gönüllülük faaliyetlerine de katılmaya başladım.	2
	Kişisel Özellikler	Üçüncü sektöre özgü bazı kişisel özellikleri olduğunu düşünüyorum.	10
Sektörlere özgü kişisel özellikler olduğunu düşünmüyorum.		1	

“Üçüncü Sektörde İstihdamın Niteliği” temasında katılımcıların verdikleri cevapların analiz edilmesinin ardından “Geçmişteki Gönüllülük Deneyimi” ve “Kişisel Özellikler” alt temalarına ulaşılmıştır. İlk olarak üçüncü sektörde profesyonel olarak çalışanların geçmişte bir gönüllülük deneyimi olup olmadığı, gönüllülük deneyimi varsa bu deneyimin üçüncü sektörde çalışma fikrine etkisi olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Tablo 5’teki veriler, katılımcılardan 7’sinin üçüncü sektörde istihdam edilmeye başlamadan önce gönüllülük deneyimlerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu katılımcılardan bazılarının ifadeleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

“Üniversite yıllarımda kanserli çocuklarla ve sokak hayvanlarıyla ilgili gönüllülük çalışmalarım olmuştur. Ardından özel sektörde çalışmaya başladım ama bu esnada da gönüllülük faaliyetlerine zaman buldukça katılıyordum. Gönüllülük çok farklı bir hissiyat, şahsen bana kendimi hep iyi hissettiren bir durum. Bu sebeple de sivil toplumda profesyonel olarak çalışabileceğim bir imkân bulunca hiç düşünmeden kabul ettim. Bu tercihte elbette ki gönüllü çalışmaların büyük bir etkisi vardır. Çok uzun süren bir çalışma hayatım yok henüz yolun başında sayılıyorum ancak şu an burada bulunmaktan da son derece mutluyum” (Katılımcı 9).

“... gibi birçok alanda gönüllü olarak çalıştım, hâlen de devam ediyorum. Sivil toplumla bu gönüllülük süreçlerimde tanıştım. Sonrasında da ücretli çalışan olarak burada bir kariyer fırsatı buldum, tabi özel sektörden sonra burası biraz daha zor ama motivasyon bakımından birçok faktör de var” (Katılımcı 6).

“Evet, yurtdışında master sürecindeyken gönüllülük faaliyetlerine katılmışım. Sosyal boyutlu bir şeyler için çabalamak gibi bir hedefim hep vardı...” (Katılımcı 7).

“... tabiki de. Ömrümün neredeyse üçte biri derneklerde vakıflarda geçti. Çok güzel sistemlerin kurulduğunu, çok mutlu anların yaşandığını gördüm. Olumsuz da çok manzara gördük, üzüldük ve daha güzele nasıl ulaşırız tartıştık. Daha fazla kişiye ulaşmayı hedefledik. Emekli de oldum ama hâlâ gönüllü faaliyetlerinde bulunmaya devam ediyorum” (Katılımcı 11).

4 katılımcı ise geçmişte bir gönüllülük deneyiminin olmadığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar, üçüncü sektörde çalışmalarını kariyerlerinde yeni bir adım olarak değerlendirmiştir. Katılımcılardan 2'si ise üçüncü sektörde çalışmaya başladıktan sonra gönüllülük faaliyetlerine de başladıklarını dile getirmiştir. Katılımcıların ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

“... esasında biraz yoğunluktan biraz da özel sektörün baskısından gönüllülük faaliyetlerine zamanım kalmıyordu. Özelde çalışırken bir yöneticim sivil topluma geçmişti, beni de davet edince onunla beraber sektör değiştirdim” (Katılımcı 8).

“... maalesef gönüllülük deneyimim burada çalışmaya başlamadan önce yoktu. Ancak şu an burada ücretli çalışırken aynı zamanda gönüllülük faaliyetlerinde de bulunuyorum” (Katılımcı 2).

Katılımcılardan elde edilen bulgular gönüllülük deneyiminin üçüncü sektörde çalışmaya yönelik bakış açısında etkisi olduğunu göstermiştir. Bulgular üçüncü sektörde çalışmadan önce gönüllülük deneyimi olmayan bazı çalışanların da sektöre katıldıktan sonra gönüllülükle tanıştıklarını ve gönüllü olarak çalışmaya devam ettiklerini de ortaya koymuştur.

“Kişisel Özellikler” adlı ikinci alt tema ise üçüncü sektörde istihdam edilmek isteyenlerde bulunması gereken bazı kişisel özelliklerin olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma bulguları katılımcıların tamamına yakınının (10 katılımcı) üçüncü sektöre özgü bazı kişilik özelliklerinin bulunduğu düşüncesinde olduklarını göstermektedir. Katılımcı ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

“Bence kesinlikle sektöre has kişilik özellikleri var. Bu sektörde mutlaka enerji dolu olmak gerek. Yine çözüm odaklı olmak bence olmazsa olmaz çünkü burada hepimizin amacı sorun çözmek. Bu sebeple de sorun çözen kişilere ihtiyaç duyuyoruz” (Katılımcı 1).

“... sorumluluk, esneklik, kendi kendini motive edebilmek bence en olması gereken özellikler sivil toplumda çalışan kişiler için.” (Katılımcı 5).

“... ama ben kesinlikle empatiyi olmazsa olmaz görüyorum. Çünkü burada sürekli farklı farklı dezavantajlı kişilere yardım etmek için çabalıyoruz. Empati kuramayan bir kişinin burada uzun süre kalabileceğini veya o motivasyonu sağlayabileceğini ben çok düşünmüyorum açıkçası” (Katılımcı 7).

“... işin özü senelerdir sivil toplumdayım, burada çok fazla gönüllü gördüm. İnsanlar bir hevesle geliyor, bir iki çalışma sonrasında kayboluyorlar. Bu durum ücretli çalışanlar için de geçerli. Bence bu sektörde beklenti başkalarının hayatına dokunmak, çevrenin sorunlarına dertlenmek, yeni bir şeyler için sürekli bir arayış içinde olmak, yeniliklere açık olmak olmalı. Gündelik beklentilerle sivil toplumda bulunmak bana çok sürdürülebilir gelmiyor” (Katılımcı 11).

Bir katılımcı ise çalışan özelliklerinin sektör ayrımı yapılmaksızın değerlendirilmesi gerektiğine yönelik düşüncesini şu şekilde belirtmiştir:

“Bir çalışan ister özel sektörde olsun ister kamuda isterse de sivil toplumda sorumluluk bilincinde olmalı, uyumlu olmalı, yaptığı iş ne olursa olsun en iyisini

yapmaya çalışmalı ve çalışkan olmalıdır. Ben bu sektörel ayrımları çok doğru bulmuyorum.” (Katılımcı 3).

Araştırmada katılımcılardan elde edilen bulgular katılımcıların tamamına yakınının üçüncü sektör çalışanlarında bazı kişilik özelliklerinin bulunması gerektiğini düşündüklerini ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların ifadelerine göre üzerinde durulan özellikler empati, sorumluluk bilincinin gelişmiş olması, enerjiklik, fayda sağlamaya hevesli olmak, esneklik olarak vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Sosyal sorunların giderek çeşitlenmesi bu sorunlarla mücadele edilmesi için farklı araçlar geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Sözü geçen sorunları genel olarak, işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, ayrımcılık, istismar, salgın hastalıklar, göç, eğitim imkanlarına erişimde fırsat eşitsizlikleri, sağlık imkanlarına erişimde fırsat eşitsizlikleri ve çevre sorunları ile genellemek mümkündür. Ancak sosyal sorunlar yelpazesinin daha büyük ve giderek çeşitlenen bir konumda olduğunu da söylemek mümkündür. Sözü edilen bu çeşitlilik sosyal sorunlarla mücadelede kamu politikaların yetersiz kalmaya başlamasına neden olmaktadır. Bu sebeple kamu politikalarını destekleyici yenilikçi fikirlere ve girişimlere ihtiyaç duyulmakta, sosyal sorunlara çözüm amacıyla olan girişimlerin önemi de her geçen gün artmaktadır. Sosyal fayda üretmek misyonuyla hareket eden üçüncü sektör girişimleri bu sebeple akademik çevrenin de önem verdiği bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Bu araştırmada, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, üçüncü sektör ve özel sektör arasındaki farklılıklar her iki sektörde deneyim sahibi olan çalışanların deneyimleri aracılığıyla ortaya koyulmuştur. Buna göre araştırmadan elde edilen bulgular, katılımcıların özel sektör ve üçüncü sektör arasında birçok farklılık bulunduğunu düşündüklerini göstermektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu bu farkın, girişimlerin ortaya çıkış amaçlarından işleyişine kadar taban tabana zıt bakış açılarıyla hareket ettiğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Az sayıda katılımcı ise sektörler arası farklılığı iki sektörün organizasyonel ilerleyişi ile bağdaştırmaktadır. Bu katılımcıların vurgu yaptıkları temel unsurlar “sorumluluk alanları” ve “kurumsallaşma” bağlamında sektörler arasında ciddi farklılıklar olduğu yönündedir.

Araştırmanın bulguları, üçüncü sektörde çalışmak isteyenlere özgü bazı kişilik özelliklerinin bulunması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Katılımcı ifadeleri bu özelliklerin empati, sorumluluk bilincinin gelişmiş olması, enerjiklik, fayda sağlamaya hevesli olmak, esneklik gibi özellikler olduğunu göstermektedir.

Araştırmada değerlendirilen bir diğer konu ise daha önceki gönüllülük deneyiminin üçüncü sektörde profesyonel olarak çalışma kararına etkisini ortaya koymaktır. Araştırma bulgularına göre 7 katılımcı üçüncü sektörde çalışmaya başlamadan önce gönüllülük deneyiminde bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu deneyimlerinin sivil toplumda çalışmalarına etki ettiğini belirtmişlerdir. 4 katılımcı ise geçmişte bir gönüllülük deneyimlerinin bulunmadığını belirtmiştir. Bu katılımcılardan üçü ise üçüncü sektörde çalışmaya başladıktan sonra gönüllülük faaliyetlerine bulunmaya başladıklarını ifade etmiştir.

Bu sonuçlar üçüncü sektör ve gönüllülük arasında yakından bir ilişki olduğu düşüncesini de destekler nitelikte değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma geçmişinde özel sektör deneyimi bulunan ve şu an üçüncü sektörde profesyonel olarak kariyerlerini sürdüren çalışanların gözünden sektörler arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Araştırmada ortaya koyulan diğer sonuçlar ise; katılımcıların üçüncü sektörde çalışmak ile ilgili düşünceleri ve bu sektörde çalışmak için sahip olunması gerektiğini düşündükleri kişilik özellikleridir. Araştırmanın, her iki sektörü deneyimleyen kişilerin gözünden yapılmasının, üçüncü sektörle ilgili literatüre katkıda bulunacağı ve bu sektörde çalışmayı hedefleyen kişilere sektörle ilgili değerlendirme fırsatı vereceği düşünülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda üçüncü sektör girişimlerinin istihdam yaratma kapasitelerine ve üçüncü sektörün faaliyetlerini sürdürmelerinde birincil insan kaynağı olarak görülen gönüllülerle ilgili deneyimlere de yer verilecek çalışmalar yapılmasının literatüre çeşitlilik kazandırabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÜNEY tarafından ele alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aziz, A. (2010). “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri” Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Brown, L. D. ve D. C. Korten (1998). “Understanding Voluntary Organizations: Guidelines for Donors” Country Economics Dept., World Bank :Washington, DC.
- Bozkır, S.A. (2014). “Devletin Niteliğinin Değişmesi: Müdahaleci Kapitalizm ve Sosyal Refah Devleti, Sosyal Politika”, Bursa, Dora Yayıncılık.
- Barman, E. (2007). What is the Bottom Line for Nonprofit Organizations? A History of Measurement in the British Voluntary Sector, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 18 No. 2, Pp. 101-115.
- Bastida, R., Marimon, F., and Carreras, L. (2018). Human Resource Management Practices And Employee Job Satisfaction İn Nonprofit Organizations. *Annals Of Public And Cooperative Economics*, 89(2), 323e338.
- Beugelsdijk, S., Van Witteloostuijn, A., and Meyer, K. E. (2020). A New Approach to Data Access and Research Transparency (DART). *Journal of International Business Studies*, 51, 887–905. <https://doi.org/10.1057/S41267-020-00323-Z>
- Bradach, J.L., Tierney, T.J. and Stone, N. (2008). Delivering on the Promise of Nonprofits, *Harvard Business Review*, Vol. 86 No. 12, pp. 88-97.
- Cheng, Y., and Choi, J. H. (2021). Dealing With Endogeneity to Understand the Societal Impact of the Third Sector: Why Should We Care and What Can We Do About It? *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*.
- Connolly, C. and Hyndman, N. (2004). Performance Reporting: a Comparative Study of British and Irish Charities, *The British Accounting Review*, Vol. 36 No. 2, pp. 127-154.
- Crofts, K. and Bisman, J. (2010). Interrogating Accountability: An Illustration of the Use of Leximancer Software For Qualitative Data Analysis, *Qualitative Research İn Accounting and Management*, Vol. 7 No. 2, Pp. 180-207.

- Forrer, J., Kee, J. J., and Boyer, E. (2014). *Governing Cross-Sector Collaboration* San Francisco: John Wiley and Sons.
- Fulton, B. R., Oyakawa and Wood, R. L. (2019). Critical Standpoint: Leaders Of Color Advancing Racial Equality İn Predominantly White Organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 30(2).
- Gonzalez-T. Maya-J., I., Holgado, D., E., Mun˘oz-Alvis, A. Ortega, M. (2020). More Money, More Problems? Resource Dependence and Professionalization of Non-governmental Social Services Organizations in Southern Spain. *Voluntas*, 31(6), 1212–1225.
- Güney, G. (2022). “Sosyal Sorunlarla Mücadelede Yenilikçi Bir Bakış Sosyal Girişimcilik”. N. Altuntepe, (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımlarla Uygulamalı Sosyal Bilimler* 49-67, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Işık, V. (2016). “Çalışmanın Evrimi ve Sosyal Girişim”, Bursa, Ekin Yayınevi.
- İlhan, H. (2013). “Gönüllü Kuruluşlar Kavramsal Çerçeve”, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Kayalidere, G.ve Şahin, H. (2014). “Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk” *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 57-75.
- Kim, M. and Rago, P. (2022). Taking Stock on How We Research the Third Sector: Diversity, Pluralism, and Openness, *Voluntas*, Vol:33: 1107-1113).
- Koray, M. (2012). “Sosyal Politika” Ankara, İmge Kitabevi.
- Kümbül, G. B. (2011). “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Girişimcilik: Ashoka Üyelerinden Sosyal Yenilikçi Örnek Uygulamalar” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 79-111.
- Laurett, R. ve Ferreira, J.J. (2018). Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Strateji: Sistematik Bir Literatür Taraması ve Gelecekteki Araştırmalar İçin Gündem. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(5).
- Lyon, F. and Arvidson, M. (2011). “Social Impact Measurement As An Entrepreneurial Process”, Third Sector Research Centre.
- Ma, J., and Konrath, S. (2018). A Century Of Nonprofit Studies: Scaling The Knowledge of The Field. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29, 1139–1158.
- Nirello, L. and Prouteau, L. (2018). The French Nonprofit Sector: A Literature Review. *Voluntaristics Review*, 3(2), 1–79. <https://doi.org/10.1163/24054933-12340023>.
- Özdemir, S. (2007). “Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti”, İstanbul, İTO Yayınları.
- Powell, and R.Steinberg (2006). “The Nonprofit Sector: A Research Handbook” (1-10). *Yale University Press*: New Heaven.
- Pratt, M. G., Sarah, K., and Richard, W. (2020). Editorial essay: The Tumult over transparency: Decoupling transparency from replication in establishing trustworthy qualitative research. *Administrative Science Quarterly*, 65(1), 1–19.
- Ruvio, A., Rosenblatt, Z., and Hertz-Lazarowitz, R. (2010). Entrepreneurial leadership vision in nonprofit vs. for-profit organizations. *The Leadership Quarterly*, 21(1).
- Tian Y. ve Konrath, S. (2019). The Effects Of Similarity On Charitable Giving İn Donor E Donor Dyads : A Systematic Literature Review. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 1e24., 1-24.
- Tooley, S., Hooks, J. and Basnan, N. (2010). “Performance Reporting By Malaysian Local Authorities: Identifying Stakeholder Needs”, *Financial Accountability & Management*, Vol. 26 No. 2, Pp. 103-133.
- Üstünsoy, M. (2023). Bir Sosyal Sorun Olarak Yoksulluğun Sağlık Alanı Üzerindeki Etkileri, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(1), 408-416.
- Vincent, D., and Marmo, S. (2018). Commitment to Social Justice And Its Influence On Job Satisfaction and Retention Of Nonprofit Middle Managers. *Human Service Organizations Management, Leadership and Governance*, 42(5), 457e473.

SUMMARY

Enterprises operating in the society are generally classified as public sector, private sector and third sector. This sectoral classification determines the type of enterprise according to the purpose of establishment, the objectives they set forth and the functions they use to achieve these objectives. Accordingly, it is accepted in the literature that private sector enterprises act with the aim of making profit, while public and third sector enterprises act with the aim of achieving social benefits. The third sector initiatives that are of interest to the study and whose distinctive characteristics are aimed to be revealed are voluntary organisations, non-profit organisations, non-governmental organisations, NGOs (Non Governmental Organizations), associations and foundations.

In this study, the concept of social problems, which are becoming increasingly diversified and difficult to combat, is emphasised and the third sector, which is considered to play an effective role in combating these problems, is evaluated. The aim of the study is to reveal the ways in which third sector initiatives differ from private sector initiatives. In addition to this main objective, the specific characteristics that should be found in those who want to work in the third sector constitute another objective.

In the literature, it has been observed that studies on the third sector are evaluated in an interdisciplinary dimension and that they are studied in a diversity that varies according to the conditions, social differences and characteristics of the groups within the scope of history, social work, business, law, sociology, political science and public administration. In this research, since it is a concept that is studied in different disciplines, it is aimed to clearly reveal the differences of the sector in order to avoid concept confusion in the literature. In order to achieve this goal, the focus is on comparing the experiences of people who are currently employed in the third sector and those who have worked in the private sector in the past.

In the study, qualitative research method was preferred in order to benefit from the experiences and opinions of the participants in the most effective way. In order to obtain the best information from the participants, purposeful sampling method was used and the distinguishing features of the sample were determined as being a professional employee in the third sector and having private sector experience in the past. In-depth interviews were conducted with 11 participants who met these criteria using a semi-structured form.

As a result of the interviews conducted in the research, it was revealed that the third sector has aspects that differ from the private sector. These differences are evaluated as differences in mission, motivation, organisation and purpose. In addition, participant statements show that people working in the third sector should have personality traits such as empathy, developed sense of responsibility, energetic, eager to benefit, and flexibility.

It is thought that conducting the research from the perspective of people who have experienced both sectors will contribute to the literature on the third sector and will provide an opportunity for those who aim to work in this sector to evaluate the sector.

Social Entrepreneurship Practices: The Example of Ahi Organization

Hamza ÖZ*

ABSTRACT

In this study, the relations between social entrepreneurship and the Ahilik Organization were examined in the context of the practices implemented in the Ahilik Organization, which has an important place in Turkish history. In the first part of the study, the concept of social entrepreneurship was explained, and in the second part, the Ahilik Organization was discussed in detail. The third part evaluated the practices implemented in order to explain the relationship between the two structures in terms of similarities and differences. Among the most important findings of the study is that every Ahi is also a social entrepreneur, but not every social entrepreneur is also an Ahi. In addition, it was emphasized that the value-based practices implemented by these institutions should be an example for today's civil society organizations.

Key Words: Entrepreneurship, Social Entrepreneurship, Ahi Order, Ahi Organization

JEL Classification: I25, L26, L31

Sosyal Girişimcilik Uygulamaları: Ahilik Teşkilatı Örneği

ÖZ

Bu çalışmada, sosyal girişimcilik ile Ahilik Teşkilatı arasındaki ilişkiler, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Ahilik Teşkilatı'nda gerçekleştirilen uygulamalar bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde sosyal girişimcilik kavramı açıklanmış, ikinci bölümde ise Ahilik Teşkilatı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise, her iki yapı arasındaki ilişkiyi benzerlikler ve farklılıklar bağlamında açıklamak üzere yapılan uygulamaları değerlendirmiştir. Araştırmanın en önemli bulguları arasında, her Ahi'nin aynı zamanda bir sosyal girişimci olduğu ancak her sosyal girişimcinin aynı zamanda bir Ahi olmadığı yer almaktadır. Ayrıca, bu kurumlar tarafından yerine getirilen değer temelli uygulamaların günümüz sivil toplum örgütleri için bir örnek teşkil etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Sosyal Girişimcilik, Ahilik, Ahilik Teşkilatı

JEL Sınıflandırması: I25, L26, L31

INTRODUCTION

While the concept of entrepreneurship, whose importance increased with the industrial revolution, only referred to establishing a business and engaging in commercial activities before 1980, today it focuses on the value created rather than the profits obtained. Although there is value creation in all types of entrepreneurship, the value offered in social entrepreneurship differs from other types of entrepreneurship.

The concept of social entrepreneurship has two basic dimensions: "entrepreneurship" and "social mission" (Martin and Osberg, 2007; Tishler, 2018).

*Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü.
hamza.oz@bozok.edu.tr, ORCID Bilgisi:0000-0002-5214-428X

(Makale Gönderim Tarihi: 06.07.2024 / Yayına Kabul Tarihi:13.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1511576

Makale Türü: Araştırma Makalesi

While the entrepreneurship dimension includes elements such as creativity, evaluating opportunities and taking risks, the social mission dimension targets social problems (Aldawood, 2020; Kargin et al., 2018). While Leadbeater (1997) defines social entrepreneurship as the use of entrepreneurial behavior for social purposes or the use of the profit for disadvantaged groups, Drayton (2002) explains this concept as a tool of change that focuses on the solution of social problems. Martin and Osberg (2007) define social entrepreneurship as efforts to identify social injustices and provide a better future for society.

Although social entrepreneurship is new as a concept, it is old as a phenomenon. There have always been social entrepreneurs in history, but they were not called social entrepreneurs. The concept of social entrepreneurship came to the fore in the 1980s when Bill Drayton founded Ashoka, an organization that provides worldwide funding to social entrepreneurs (Kılıç, 2013). Social entrepreneurs are non-profit individuals and act with a focus on solutions to social problems. Their main goal is not to make a profit, but to discover the potentials within the society, thus reducing unemployment and poverty, increasing the level of personal income, and thus positively affecting the social balance (Demirel, 2017).

The Ahi Organization, an important institution in Turkish history, played an important role in identifying and eliminating social injustices. The Ahi Organization is an organization that regulates the training, operation and control of tradesmen and craftsmen operating in various cities, towns and villages of Anatolia from the first half of the 13th century to the beginning of the 20th century (Çağatay, 1981).

The word Ahi means brotherhood or generosity in Arabic (Kaya, 2013). It is stated that in Turkish, it is derived from the word "Akı" and includes meanings such as bravery, heroism and generosity (Bayram, 1991). From the early 13th century until the late 19th century, when it was implemented, Ahi Order functioned as a consultation center and support point for individuals in need of help in social life, community services, foreigners and poor tradesmen. In this process, Ahiism was accepted as an element of balance in social life (Gök, 2021).

METHODOLOGY

The research was designed according to the case study design, which is one of the qualitative research designs. Merriam (2013) defines the case study as a comprehensive description and analysis of a specific system. On the other hand, Creswell (2007) defines the case study as a qualitative research method in which the researcher examines one or more limited situations in depth over time using multiple data collection methods (observations, interviews, audiovisual materials, documents, reports). This approach includes a detailed examination of the situations and the themes related to these situations. The literature review method was also used as a data collection method in the research. According to Balcı (2013), the literature review is the summary, synthesis and examination of the literature on the information related to the research problem. The literature includes the following sources: Professional journals, reports, scientific books and monographs, government documents, theses. All these sources can help clarify the

research problem or the situation addressed in the research in many ways. In this research, the relationship between the Ahi organization and social entrepreneurship was discussed and evaluated in the context of similarities and differences.

RESULT

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

The concept of social entrepreneurship was first introduced in Europe in 1990 in the Italian magazine “*Impresa Sociale*”. The origin of the concept is based on new cooperative-like initiatives that emerged in the late 1980s, especially in response to unmet needs in the areas of work integration and personal services. Work integration social enterprises (WISEs) have come to the fore in Europe since the mid-1990s and have been associated with social entrepreneurship. In the USA, the concept of social entrepreneurship dates back to the late 1970s, when small communities and religious groups consisting of individuals sold homemade products and established markets to support voluntary donations. The economic downturn, the decline in welfare and significant cuts in federal funding during this period caused non-profit organizations to expand their commercial activities and close the gap in their budgets. These developments contributed to the establishment of the concept of social entrepreneurship in the USA (Defourny and Nyssens, 2010).

Social entrepreneurship was born as a response to complex social needs (Jiao, 2011). With the establishment of the Ashoka Foundation, social entrepreneurship has three main approaches. The first approach defines social entrepreneurship as the combination of commercial entrepreneurship with social impacts. The second approach views social entrepreneurship as innovation for social impacts. The third approach limits social entrepreneurship to positive businesses, direct services and facilitating associations. However, there is no universal definition for social entrepreneurship (Tan et al., 2005).

Social entrepreneurship refers to the process of finding solutions to social problems by using entrepreneurial characteristics (Ashoka Foundation, 2020). Social entrepreneurship is a process that combines economic values in order to create social value (Özdevecioğlu and Cingöz, 2009). According to this definition, economic and social criteria are used together. In social entrepreneurship, from an economic perspective, the aim is to achieve continuous production of goods and services, a high degree of autonomy, taking significant economic risks and obtaining more economic output with a minimum number of employees, while from a social perspective, it is aimed to have a determined social goal, an initiative initiated by a group of citizens. Presence, participatory decision making and limited profit distribution (Mulgan et al., 2007). Social entrepreneurship can be defined as any commercial enterprise carried out by a business with the aim of creating a social purpose or social value in line with economic discipline, innovation and determination. Social enterprises can also be structured as an independent department or a non-profit subsidiary within an organization (Alter, 2007). In this context, social enterprises can be defined as a collaboration between non-profit non-governmental organizations (NGOs) outside of government institutions and

private sector enterprises that seek profit. Thanks to their flexible boundaries, social enterprises can carry out both profit-oriented and non-profit activities (Işık, 2013).

Social entrepreneurship emphasizes the aim of pursuing opportunities, using innovation and creativity, and creating social value by focusing on the solution of social problems. Social value can be realized in the form of reducing costs or increasing benefits for society. It can also occur through the provision of goods and services, the creation of missing institutions, or the reshaping of existing institutions (Roundy, 2013). In this context, social entrepreneurship includes activities undertaken to achieve the social mission of an organization (Ojeda, 2021).

Abu-Saifan (2012) defines social entrepreneurship by listing characteristics such as mission leadership, emotional, change agency, thought leadership, social value creation, social sensitivity, management, visionary and responsible. Social entrepreneurship covers an area that concerns all segments of society, not just at the local level. The focus of social entrepreneurs is the solution of unmet or unexpressed needs such as poverty, social inadequacy and environmental problems (Mair, 2010). Bandinelli (2017), on the other hand, states that social entrepreneurship aims to include a social dimension as a part of economic behavior. Therefore, the social contribution provided by social entrepreneurs is important.

Social entrepreneurship was first used as a tool for commercial entrepreneurship to carry out social activities. However, in recent years, it has been observed that non-profit organizations also engage in social entrepreneurship activities for the purpose of providing social benefits and financial resources (Paksoy, 2002). The use of the concept of social entrepreneurship has gone beyond the fact that entrepreneurship not only emerges in social fields, but also involves creative human activities and has social externalities. The main purpose of social enterprise is to improve society and eliminate inequalities (Bandinelli, 2007). Social enterprises are structures that emerge due to reasons such as the inadequacy of the free market or government institutions in providing services or the inability of customers to evaluate certain services correctly. Such enterprises aim to produce "added value", which is a mixture of economic and social values (Dart, 2004). Social enterprises are a combination of cooperatives that produce economic value and charities that provide social value. An ideal social enterprise conducts its economic activities with the aim of creating social impacts (Somerville, 2012). In this context, it can be said that the essence of social enterprises requires the integration of social welfare and commercial purposes (Wry and York, 2015). In short, social enterprises can be seen as a strategic response to environmental challenges and various problems faced by non-profit organizations (Dart, 2004).

Social entrepreneurs can be defined as people who listen to the voice of the society, identify needs and provide the resources necessary to produce appropriate solutions to these needs (Özdevecioğlu and Cingöz, 2015). In social entrepreneurship activities, elements such as desire for social needs, creating social value, innovation and effective use of resources are important (Kaya İnceiplik, 2018; Besler, 2010). The main task of a social entrepreneur is to recognize a problem that exists in society and develop appropriate solutions. The social

entrepreneur identifies the source of the problem, convinces the society of new approaches, and contributes to solving the problem by changing the system. Social entrepreneurs are not satisfied with just giving fish or teaching how to fish; On the contrary, they work with determination to revolutionize the fish industry (Denizalp, 2009; Erşen et al., 2010).

The characteristics of social entrepreneurs are listed by Dees (1998) and Mort, Weerawardena and Carnegie (2002) as follows: Social entrepreneurs aim to create and develop social value by acting in line with the mission they have determined. To achieve this mission, they constantly seek new opportunities and pursue these opportunities with determination. They also serve as change agents and are constantly engaged in the process of innovation, adaptation and learning. They operate boldly, do not rest content with the resources at hand, and exhibit high levels of accountability behavior. They exhibit virtuous entrepreneurial behavior and a balanced and harmonious behavior between their goals and activities. They pursue and evaluate opportunities, are innovative, proactive and tend to take risks in important decisions. According to Cannon, social entrepreneurs have three basic motivations: devoting income from different sources to a future social cause, organizing employees with a socially objective support system, and ensuring that new generations are aware of social areas (Cited by Erturgut and Soyşekerçi, 2012).

The increasing complexity of social problems necessitates intersectoral collaborations in the process of producing solutions. In this context, it has been observed that an intensive network of relationships has been formed between non-profit organizations and businesses in recent years. The importance of such collaborations is increasing in terms of carrying out social entrepreneurship activities effectively and providing more added value for both society and organizations. These collaborations allow organizations in different sectors to develop more sustainable solutions to social problems by bringing together their own unique resources and capabilities (Sarıkaya, 2010). Social entrepreneurs create lean and flexible organizational structures with both paid and volunteer employees. One of the most distinctive characteristics of social entrepreneurs is their ability to bring individuals, organizations and complex networks together (Özdemir, 2010). From this point on, social entrepreneurship is not about providing aid, but about the support of the institutions that will provide aid to the institutions that will receive aid through sponsors in order to be exempt from tax.

Social entrepreneurship activities can be found in almost every period of human history because the right of individuals and local communities to self-govern is seen as more important than the right of the central government to govern. In ancient times, among the first people who earned their living by gathering and hunting, there are examples of social entrepreneurship such as helping each other, solving common problems and doing things collaboratively.

Social entrepreneurship emerged as a field of literature in the Anglo-American academic world in the early 1900s (Erturgut and Soyşekerçi, 2012). The history of social entrepreneurship in the Western world dates back to long periods. For example, there were significant periods of social entrepreneurship in Great

Britain in the 12th and 13th centuries. Hundreds of voluntary churches established by churches attract attention in this period. Vinoba is among the social entrepreneurs worldwide who make significant contributions to society. Bhava, Mahatma Names such as Gandhi and Martin Luther can be counted (Abolarin, 2014).

Florence Nightingale in the 19th century Names such as became pioneers in the field of social entrepreneurship by establishing nursing schools. Similarly, in the 20th century, Maria Montessori set an example in the field of social entrepreneurship. Additionally, in the 19th and 20th centuries, projects to address social problems, such as centers to combat alcohol and drug addiction, were carried out in both the United States and Great Britain (Bornstein and Davis, 2010).

Worldwide, the history of social entrepreneurship is full of important names and organizations. For example, the Anti-Slavery Society founded by William L. Garrison in the fight against slavery in America and the Hull House founded by Jane Adams to help the poor are among these important names. Similarly, Grameen Bank, founded by Muhammad Yunus to provide financial support to the poor in Bangladesh, became an important turning point in the field of social entrepreneurship (Mair and Martí, 2006).

Examples of social entrepreneurship can be seen in Turkish history along with the development of social activities. The establishment of foundations and Ahi organizations during the Seljuk period and the existence of Ahi orders and Guild organizations during the Ottoman Empire are examples of social entrepreneurship. For example, the solidarity and educational activities of Ahis within the society are the steps that form the basis of social entrepreneurship. Additionally, solutions to various social problems were produced through the foundations established in the Ottoman Empire (Coşkun, 2015).

Examples of social entrepreneurship in Turkish history are also seen in areas related to health and disadvantaged groups. Organizations such as Zeynep Kâmil Hospital, founded by Princess Zeynep Kâmil, and Darüşşafaka School, founded by Yusuf Ziya Mr, are among the leading examples of social entrepreneurship in Turkey (Denizalp, 2009).

The high level of welfare of the society in developed countries is attributed to the fact that social entrepreneurship started in these countries in the early periods and its legal basis is clearly defined. However, despite the increasing importance of social entrepreneurship in Turkey, the fact that its legal framework is not fully determined remains a deficiency. Although targets related to the concept of social entrepreneurship were set especially in the 10th and 11th Development Plans, it is seen that targets related to social entrepreneurship are not included in the 12th Development Plan covering the years 2024-2028 (Aktaş and Akdeve, 2024).

AHI ORGANIZATION

Craftsmen that existed in Anatolia from the 13th century to the 20th century. Although it was inspired by the Futuwwa organization, Ahiism actually stands out as an organization specific to Anatolian Turks (Andaç, 1994; Bayram, 2012). While Fütüvvet means helping each other in business and supporting each

other, Ahiism is the developed and changed version of this concept. In Anatolia, people with futuwwa characteristics were called "Ahi" (Andaç, 1994; Çağatay, 1981; Kaya, 2013).

The origin of the term futuwwa, "feta", is an adjective used in the pre-Islamic Arab society for generous, hospitable and helpful people as well as noble and brave people. This meaning continued during the Islamic period, but it led to different interpretations as a result of different cultural interactions in different regions where Islam spread. With the development of Sufism under the influence of Turkish and Persian cultures in the 10th and 11th centuries, new meanings were added to the concept of "feta". During this period, the ideal "feta" type was defined as a person who was extremely honest, generous, worked for others, helpful, had broad tolerance, forgave faults, was merciful, feared God, was good-natured and elegant. With this evolution, the ideal type of "ahi" emerged as opposed to the ideal of "feta". According to one view, the fact that people who entered the path of Sufism addressed each other with the Arabic word "ahi" led to the term "ahi" being used in Anatolia to mean "brother". This shows that the term "ahi" emerged outside Anatolia, especially in the 10th and 11th centuries. With the development of Sufism, the terms "feta" and "ahi" began to be used together. Another view states that the word "ahi" is derived from the Turkish word "akı", which means "openhanded" and "generous" in sources such as *Divanu Lugati't-Türk* and *Atabetü'l-Hakayık*. In this case, the letter "k" in the word "akı" was replaced by the letter "h" as a result of a widespread sound change in Turkish and took the form of "ahi" (Hacıgökmen, 2012).

The Ahi Organization, which initially operated in the leather and shoe industry, expanded over time to include all tradesmen in the region (Akgündüz, 2014; Gündüz et al., 2012). Akhism adopted moral values, business order and solidarity and played an important role in Turkish history as a religious, economic and social structure. It was founded in Anatolia in the 13th century under the leadership of Ahi Evran and developed under the influence of social, cultural, political and commercial conditions (Göksel and Yüksel, 2020). The organization aimed to produce solutions to problems with its internal dynamics and to regulate the relations between various segments in a harmonious way (Akgündüz, 2014; Göksel and Yüksel, 2020; Gündüz et al., 2012; Köprülü and Köprülü, 2015).

The influence of Sufism on economic activities emerged through the craft structures, which were pre-capitalist production organizations. It is possible to talk about Ahilik as the first manifestation of this channel in the historical development in Anatolian geography. According to Ülgener (1991), the social and political characteristics of medieval Anatolia cannot be isolated from religion and Sufism. Similarly, issues such as work ethics, becoming a tradesman, moving away from trade and inefficiency cannot be evaluated outside of Sufism. In this context, Ülgener (1991) states that understanding these elements without a Sufi perspective is insufficient.

The Ahi organization, which was based on the foundations of the Futuwwa organization and reshaped in the specific socio-cultural conditions of Anatolia, is a

structure born from the harmony of Turkish and Islamic cultures. Initially having a mystical character, the Ahi organization acquired a political character in the second half of the 13th century, and a military character in the period of the principalities that emerged with the collapse of the Seljuk administration at the end of this century. In the mid-15th century, when the Ottoman central administration was strengthened, the Ahi organization entered a historical development process in which professional characteristics were at the forefront (Demirtaş, 2021).

According to Bayram (2012), Ahiism aims to act with a solidarity spirit that will ensure that people are at peace in this world and the afterlife. According to Gündüz and et al (2012), Ahiism is an organization that has adopted social solidarity and cooperation as its basic principles. According to Battuta, he states that there were Ahi tribes everywhere where Turkmens settled in Anatolia lived and that they were effective in hosting foreigners who came to their cities, taking care of them, providing them with food and accommodation, and saving them from bandits and profiteers (Cited by Bozpinar, 2020). In this context, the Ahi Organization undertakes the task of providing mutual social assistance and security by establishing the mutual aid fund, also known as the middle fund. The basic principles of Ahiism; Humanity, seeking solutions to the problems of young people, prioritizing education and accepting it as a lifelong process, providing educational activities in the military field, providing social service activities, seeing economic independence as real independence, undertaking services that the state cannot reach in the public sphere, private enterprise and It includes the characteristics of accepting ownership, working to keep economic life alive, cooperatives and unionism (Bayram, 2012; Kaya, 2013). Gölpınarlı (1954) lists the qualities that an Ahi should have as being generous, not postponing prayers, being modest, keeping one's hands off the world, earning lawful income, being knowledgeable and not going to the door of lords.

The Ahi Organization has practices similar to some of the activities carried out by non-profit organizations today. The fact that the ancient Turks generally lived a nomadic lifestyle made it difficult for them to accumulate great wealth. However, if there were individuals in the society who became extremely rich, they were allowed to distribute some of this wealth back to the society (Durak, 2013). The spirit of Ahism reflected the solidarity and community understanding in working life and manifested itself in the covered bazaars, guilds and bazaar stalls in Anatolia, Istanbul and Rumelia. This spirit managed to maintain its existence in the lifestyle and mentality of merchant communities for centuries, even though the institutions it was based on changed over time (Ülgener, 2006). Although there are some practices of the Ahi Organization that are reflected today, they began to disintegrate for various reasons starting from the 16th century (Ekinci, 1989).

This organization, which has an important influence in the social and economic fields as well as in the moral, military and political fields, has fulfilled the functions of today's social security institutions, chambers of tradesmen and craftsmen, cooperatives, unions and municipalities. However, beyond these, it has also played a remarkable role as an institution that shapes business ethics. This

function has perhaps a quality that does not have a direct equivalent today (Öztürk, 2002).

Ahilik, as an organization specific to Turkish culture, played an important role in protecting consumers in Anatolia and in rooting Turks in the region. Ahilik, which continued its existence as a structure specific to Muslims until the 17th century, transformed into a new organization called "gedik" that allowed people from different religions to work together with the expansion of the Ottoman Empire's sovereignty. Gedik is a Turkish term meaning "monopoly and privilege" and was officially used in 1927. During the Tanzimat period, monopoly and the gedik system were abolished because they were thought to hinder the development of trade. In the 18th century, Ahilik reached its peak during the Ottoman period and the maintenance and security of trade routes were ensured with the support of the state. However, with the collapse of the Ottoman Empire, the Ahilik system also degenerated and the guilds were corrupted. In 1912, the guilds were completely abolished, thus the Ahilik system became history. Efforts to solve the problems experienced by tradesmen and craftsmen during the Union and Progress period were unsuccessful and the Ahi system collapsed (Marşap, 2023).

AHI ORGANIZATION AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

The Ahi Organization played an important role in organizing the social life of Anatolia (Andaç, 1994; Gündüz et al., 2012; Kaya, 2013). He carried out various activities to solve social problems and prevent unemployment. Today, organizations such as village chambers can be seen as an extension of the Ahi tradition. Ahiism primarily aims to ensure that people do not face hunger and poverty (Bayraktar, 2005).

According to Gölpinarlı (1954), the aim of Ahilik is to establish good relations between the rich and the poor, the producer and the consumer, labor and capital, the people and the state and to achieve social justice. Social entrepreneurship is the support of the institutions that will provide assistance to the institutions that will receive assistance through sponsorship. At this point, it is possible to say that the aim of Ahilik and the aim of social entrepreneurship are similar.

The Ahi Organization was a structure operating in the leather and shoe sector in Anatolia in the 13th century, but it has become an application covering all sectors throughout history. This organization has become a structure with professional characteristics at the forefront. This structure, which was organized in a structure specific to Muslims until the 17th century, underwent structural changes with the expansion of the Ottoman state's sovereignty and transformed into structures such as "foundations", "gediks" or "guilds". It could not compete with the developing technology with the industrial revolution and ended its existence within the capitalist system. Social entrepreneurship, on the other hand, has historically been based on activities such as helping each other, solving common problems, and doing business by cooperating among the first people who made a living by gathering and hunting in ancient times, but it emerged as a field of

literature in the Anglo-American academic world in the early 1900s (Erturgut and Soyşekerci, 2012).

One of the important similarities between social entrepreneurship and the Ahi Organization is that they are shaped around the principle of altruism and volunteerism. Studies carried out to bring solutions to social problems in areas such as health, education, culture and economy are of critical importance for both social entrepreneurship and the Ahi Organization. Social entrepreneurs are defined as individuals who have gained respect in society and have a special motivation. Similarly, Ahis, who have a respected position in the society in the Ahi Organization, have become prominent people of the society with a special motivation. Therefore, it can be said that every Ahi is a social entrepreneur (Bayram, 2012).

The specific weight of social entrepreneurship is “competition”, while that of Ahilik is “solidarity” (ikbal, ecstasy, affection). The Ahilik Organization emphasizes the importance of higher quality and socially beneficial products, not competition in production (Şimşek, 2002). In the Ahi tradition, while quality and social benefit are at the forefront in production, the ambition for profit is kept in the background. However, in social entrepreneurship, competition is also in favor of the activity providing social benefit and creating social value. In this respect, there is a harmonious relationship between Ahilik and social entrepreneurship.

Social entrepreneurship activities generally come to the fore in situations where the state is not fully sufficient, especially when various problems are experienced in areas such as disadvantaged groups, health and education. The Ahi Organization is organized as a non-governmental organization operating in every field needed by the state, including military services. Civil initiative and social solidarity are important in both organizational models.

Another common point between social entrepreneurship and the Ahi organization is sharing the profits with the members of the society. While in social entrepreneurship the profit is generally spent on reactivation, in the Ahi Organization there is a tradition of sharing a certain point of wealth with other members of the society. This practice contributes to the general well-being of society in line with social entrepreneurship.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Social entrepreneurship is a type of entrepreneurship that begins with the evaluation of unmet needs in society as opportunities and aims to provide social benefit through activities carried out on a voluntary basis in areas such as education, health, economy, environment and culture. This definition shows that the origins of social entrepreneurship date back to ancient times. In the early ages when people formed societies, helping each other, attempting to solve common problems and doing things together can be considered the first examples of social entrepreneurship.

The Ahi organization also coincides with this understanding and principles. In Ahi, practices such as helping the poor, treating the sick, and providing shelter, nutrition and employment support to the unemployed and disadvantaged are

concrete examples of the principles of social entrepreneurship. In this context, it is possible to say that every Ahi is also a social entrepreneur. However, due to the Ahi's connection with Sufism and Futuwwa, it is not possible to say that every social entrepreneur is an Ahi. Today, Ahi Culture Week is celebrated with various events every year, and the successes and moral principles of tradesmen and craftsmen are rewarded. Ahilik has formed the basis of organizations such as public banks, surety cooperatives and Bağ-Kur, and has great importance among tradesmen and craftsmen.

At this point, it should be emphasized that the main thing in social entrepreneurship is not to provide aid, but to ensure that the institutions that will provide aid to the institutions that will be provided with aid through sponsorship in order to be exempt from tax. In the Ahi organization, there is no such sponsorship, but the production of quality goods within the solidarity of tradesmen. When evaluated from this perspective, there are differences between the Ahi organization and social entrepreneurship.

The Ahi organization has become archaic today. It exists in name as it was implemented in the past, but it does not exist in substance. Of course, there are those who have replaced this organization throughout history, but it is not possible to evaluate them as if they still existed in a pre-capitalist system. Based on the fact that individuality has increased with the advancement of technology, it should be accepted that there is no need for solidarity organizations today. Instead, what is needed are social entrepreneurs who can ensure that people who will provide aid reach the people or institutions that will be provided aid.

Social entrepreneurship and organizations such as the Ahilik Organization are civil society organizations that focus on eliminating deficiencies by operating in areas where public services are inadequate. Institutions such as the Ahi Organization, which has an important place in Turkish history, constitute the basic starting point of the civil society that offers examples of social entrepreneurship today. This shows that social entrepreneurship activities have taken the Ahi tradition to a new dimension in the 21st century.

In this research, the Ahilik Organization was tried to be explained with examples as an example of social entrepreneurship practice and the relationship between them was tried to be determined by revealing the similarities and differences. In the future studies, examples of social entrepreneurship can be examined in the context of foundations, guilds and tradesmen organizations that have an important place in Turkish culture such as the Ahilik Organization. Examples of social entrepreneurship leadership presented by these organizations can be examined. In addition, it can be suggested as a result of this study that legislative studies should be included that will pave the way for social entrepreneurship organizations to develop a policy in line with the Ahilik tradition in their activities.

Research and Publication Ethics Statement

Throughout the entire process of the article, we have adhered to the research and publication ethics principles of the Journal of Management and Economics.

Author Contributions

The entire article was written by Assoc. Prof. Dr. Hamza ÖZ.

Statement of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Abolarin, M. E. (2014). *Social entrepreneurs: a phenomenological study of social value*. Doctoral Thesis, Capella University.
- Abu-Saifan, S. (2012). Social entrepreneurship: definition and boundaries. *Technology Innovation Management Review*. (2)2, 22-27.
- Akgündüz, M. (2014). The organisation of ahilik based on brotherhood in commercial life. *Harran University Journal of Faculty of Theology*, (31) 1. 9-18.
- Aktaş, Ü. N., & Akdeve, E. (2024). Social entrepreneurship and its development process in Turkey *Suggestion Journal*, (19) 61. 164-185.
- Aldawood, A. (2020). *Women leaders in social entrepreneurship: leadership perception, and barriers*. Doctoral Thesis. Seattle University.
- Alter, K. (2007). *Social enterprise typology*. https://knowhow3000.org/wp-content/files/CoPs/KM/Global%20Social%20Enterprise/Sessions/1.%20Introduction/Social_Enterprise_Typology_Updated_Novem.pdf Erişim Tarihi: 25.8.2024.
- Andaç, F. (1994). Ahi organisation in the Ottoman period. *Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*. 11, 1-14.
- Ashoka Foundation (2020). <http://ashokaturkiye.org/hakkimizda>.
- Balcı, A. (2013). *Research in social sciences: methods, techniques and principles*. (10th ed.). Ankara: Pegem Akademi
- Bandinelli, C. (2017). *Social entrepreneurship: sociality, ethics, and politics*. Doctoral Thesis. University of London,
- Bayraktar, L. (2005). *Ahlik and morality*. I. Ahî Evran-ı Veli and Ahilik Research Symposium, Kırşehir: Gazi University Ahi Culture Research Centre Publications.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evran and the establishment of ahi organisation*. Damla Matbaacılık.
- Bayram, S. (2012). Local elements of economic life in the Ottoman Empire: ahilik organisation and artisan guilds. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*. 21. 81-114.
- Besler, S. (2010). Social entrepreneurship. Senem Besler (Edt), *Social entrepreneurship* in. Beta Publications.
- Bornstein, D. & Davis, S. (2010). *Social entrepreneurship*. Oxford University Press. 2010.
- Bozpinar, C. (2020). Ahilik as narrated by Ibn Battûta: An ulgenerist perspective. *Journal of History School*. <https://doi:10.29228/joh.44764>
- Coşkun, E. (2015). *The role of voluntary organisations in pre-school social entrepreneurship education*. Master Thesis. Yalova University, Institute of Social Sciences.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches* (2th. Ed.). USA: SAGE Publications
- Çağatay, N. (1981). *A Turkish institution, ahilik*. Selcuk University Press.
- Dart, R. (2004). The legitimacy of social enterprise. *Nonprofit Management & Leadership*, 14(4), 411-424.
- Dees, G.J. (1998). The meaning of "social entrepreneurship". Comments and suggestions contributed from. *The Social Entrepreneurship Founders Working Group* in. Durham: NC: Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Fuqua School of Business, Duke University.
- Defourny, J. & Nyssens, M. (2010). Social Enterprise, in K. Hart, J.-L. Laville & D. Cattani, eds., *The Human Economy: A Citizen's Guide*, 284-292, Polity Press: Cambridge.

- Demirel, E. T. (2017). Social entrepreneurship. Kaygın, E. (Ed.). *Entrepreneurship: basic concepts, types of entrepreneurship, current issues entrepreneurship* in 121-140. Cinius Publications.
- Demirtaş, F. (2021). Fütüvvet and Ahilik in the Anatolian Seljuk State: From the Institution of Politics to the Politics of Institution. *Bilimname*, (46), 41-68.
- Denizalp, H. (2009). *Social entrepreneurship for social transformation*. Fersa Matbaacılık Ltd. Şti.
- Drayton, W. (2002). The citizen sector: becoming as entrepreneurial and competitive as business. *California Management Review*, 44(3), 120-132.
- Durak, İ. (2016). Social entrepreneurship and ahilik organisation: theoretical framework. *Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*. 47. 101-120.
- Ersen, T. B., Kaya, D. & Meydanoğlu, Z. (2010). *Social enterprises and Turkey needs analysis report*. İstanbul: TÜSEV Publications. 50.
- Ersoy, E. (2012). Living architects of turkish society from past to present: Ahis. *Turkish World Studies*.201. 171-184.
- Erturgut, R., & Soyseskeri, S. (2012). Social entrepreneurship effect on educational activity: The research in turkey universities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46(1997), 3954–3958. [https://doi: 10.1016/j.sbspro.2012.06.178](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.178)
- Gök, M. (2021). Ahilik organisation and socio-economic effects. *International Journal of Social and Economic Sciences*. 11(2). 91-120.
- Gökbunar, R., Kargin, M. & Aktaş, H. (2018). Social entrepreneurship in universities: opportunities and recommendations. *Journal of Management and Economics* 25(1), 155-170.
- Göksel, A., & Yüksel, A. N. (2020). Ahi organisation as an example of regional clustering. *Ahi Evran University Journal of Institute of Social Sciences*. 6(3), 794-812.
- Gölpınarlı, A. (1954). Fütüvvet organisation and sources in islamic and Turkish cities. *Istanbul University, Faculty of Economics*, 11/1-4, 6-354.
- Gündüz, A. Y., Kaya, M., & Aydemir, C. (2012). An evaluation on the studies on the protection of consumers in the Ahi organisation and today. *Afyon Kocatepe University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*. 14(2). 37-54.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). The transformation of ahilism into an artisan organisation in anatolia and its reflections on the fief system: The case of Ankara. *Selcuk University Journal of Turkiat Studies*, 32, 263-91.
- Işık, V. (2013). The concept of work changed by corporate social responsibility and social enterprises as a new field of work. *Journal of Social Security*, 3(1), 101-131.
- Jiao, H. (2011). A conceptual model for social entrepreneurship directed toward social impact on society. *Social Enterprise Journal*. 7(2). 130-149.
- Kaya İnceplik, G. (2018). *Success factors for sustainable social enterprises: a theoretical model on the case of Turkey*. Master Thesis. İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Social Structure Social Change.
- Kaya, U. (2013). A professional organisation in values education: Ahilik. *Journal of Values Education*, 11(26). 41-69.
- Kılıç, S. (2013). A research on determining the perceptions of entrepreneurship and transformative leadership of social entrepreneurs. *Journal of Entrepreneurship and Development*. 8(1), 103-128.
- Köprülü, M. F., & Köprülü, O. (2015). *The foundation of the Ottoman Empire*. Alfa Press and Publication Distribution.
- Leadbeater, C. (1997). *The rise of the social entrepreneur*. London: Demos.
- Mair, J. & Martí, I. (2006). Social entrepreneurship research: a source of explanation, prediction and delight. *Journal of World Business*, 41(1). 36-44.
- Mair, J. (2010). Social entrepreneurship: taking stock and looking ahead. A. Fayolle ve H. Matlay (Eds.), *Handbook fo research on social entrepreneurship* in. Cheltenham: Edward Elgar: IESE Business School Working Paper No. WP-888.
- Marşap, G. (2023). Ahilik understanding and strategic leadership approach in anatolia in the light of universal ethical values. *Journal of Human and Social Sciences Research*, 12(3), 1948-1964. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1258910>.

- Martin, R. L. & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: the case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 28-39.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research: a guide to design and application* (Translation from 3rd Edition, Translation Editor: S. Turan). Ankara: Nobel Publication Distribution
- Mort, G. S., Weerawardena, J. & Carnegie, K. (2002). *Social entrepreneurship: towards conceptualization and measurement*. American Marketing Association Conference Proceedings, 13.5
- Mulgan, G., Tucker, S., Ali. R. & Sanders, B. (2007). *Social innovation: what it is, why it matters, how it can be accelerated*. London: University of Oxford, Young Foundation.
- Ojeda, D. P. (2021). *Design by social entrepreneurs: the analysis of four chilean social entrepreneurs*. Doctoral Thesis. Lancaster University (United Kingdom).
- Özdemir, B. K. (2010), Social entrepreneurship and sustainable development, (ed. Senem Besler), *Social Entrepreneurship* (in) Beta, İstanbul, pp.93-116.
- Özdevecioğlu, M. & Cingöz, A. (2015). Social entrepreneurship and social entrepreneurs: theoretical framework. *Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 32. 81-95.
- Öztürk, N. (2002), Ahi organisation and its evaluation in terms of today's economy, working life and business ethics, *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 7(Special Issue), 1-12.
- Paksoy, M. (2002). *Human and total quality management in the working environment* (282). Istanbul: Istanbul University Faculty of Business Administration Publications.
- Roundy, P. T. (2013). *The stories of social entrepreneurship: narrative discourse and social enterprise resource acquisition*. Doctoral Thesis. The University of Texas at Austin.
- Sarıkaya, M. (2010), Social entrepreneurship in nonprofit organisations, (ed. Senem Besler), *Social Entrepreneurship* (in) Beta, İstanbul, pp.31- 52.
- Somerville, P. (2012). Understanding social enterprise: theory and practice. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 13(3), 220-221.
- Şimşek, M. (2002). *Ahilik:TKY and an application in history*. Istanbul: Hayat Publications.
- Tan, W-L, Williams, J., & Tan, T-M. (2005). Defining the 'social'in 'social entrepreneurship': altruism and entrepreneurship. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(3). 353-365.
- Tishler, B.J. (2018). *Exploring knowledge and awareness of social entrepreneurship*. Doctoral Thesis. Nova Southeas.
- Ülgener, S. (2006). *The morality and mentality world of economic dissolution*, Istanbul: Derin Publications.
- Wry, T. & York, J.G. (2015). An identity based approach to social enterprise. *Academy of Management Review*, 42(3), 437-460.

İç Denetim ve Kurumsal Risk Yönetimi Konularında Yayımlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Analiz

İpek YAYLALI*

ÖZ

Teknolojide yaşanan değişimler iş dünyasında rekabeti hızlandırmıştır. Rekabetin artması faaliyetlerde çeşitliliğe ve istihdamın artmasına yol açmıştır. Sürekliliği sağlamak isteyen işletmeler ister istemez bu değişimlere yönelmek zorunda kalmışlardır. Fakat, değişim birtakım riskleri de beraberinde getirmiştir. İşletmelerin varlığını devam ettirebilmeleri noktasında olası riskleri tanımaları, risklere karşı hazırlıklı olmaları ve riskleri fırsatlara çevirmeleri önemli adımdır. İşletmeler nezdinde tehlike oluşturan risklerin nasıl ve ne şekilde önlenmesi gerektiği konusunda iç denetim ve kurumsal risk yönetimi yaklaşımlarının dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda konunun önemini daha da vurgulamak adına bu alanda çalışılan tezlerin incelenmesi ve literatüre katkılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma, YÖK tez veri tabanında iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konuları hakkında yayımlanmış lisansüstü tezler esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularında Türkiye’de 2010-2023 yılları arasında yazılan lisansüstü tezlerin üniversite, konu, yayın dili, yayımlandığı enstitü, yayımlandığı ana bilim dalı, danışman unvanı, kullanılan yöntem ve genel yapısı sınıflandırılarak analizi yapılmıştır. Söz konusu çalışma, işletmelerde büyük kayıplara yol açan risklerin tespiti ve önlenmesi hususunda iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularında son 13 yıl içerisinde gereken önemin tartışması yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, Risk Odaklı İç Denetim, Risk Yönetimi, Kurumsal Risk Yönetimi, Lisansüstü Tezler

JEL Sınıflaması: M40, M41, M42, M49

An Analysis of Postgraduate Theses Published on Internal Auditing and Corporate Risk Management

ABSTRACT

Changes in technology have accelerated competition in the business world. Increased competition has led to diversity in activities and increased employment. Businesses that want to ensure continuity have inevitably had to turn to these changes. However, change has also brought along some risks. It is an important step for businesses to recognize possible risks, to be prepared for risks and to turn risks into opportunities in order to continue their existence. It has become necessary to consider internal audit and enterprise risk management approaches on how and how to prevent risks that pose a danger to businesses. In this direction, in order to further emphasize the importance of the subject, it is aimed to examine the theses studied in this field and to reveal their contributions to the literature. The study is based on the postgraduate theses published in the YÖK thesis database on internal audit and corporate risk management. Postgraduate theses on internal audit and corporate risk management written in Turkey between 2010 and 2023 were analyzed by classifying the university, subject, language of publication, institute of publication, main discipline of publication, title of advisor, methodology used and general structure. This study tries to interpret the discussion

* Dr. Öğr.Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ipek.yaylali@medipol.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7171-7752

(Makale Gönderim Tarihi: 13.06.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 13.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1500575

Makale Türü: Araştırma Makalesi

of the importance of internal audit and corporate risk management in the last 13 years in terms of detecting and preventing risks that cause great losses in enterprises.

Key Words: *Internal Audit, Risk-Focused Internal Audit, Risk Management, Corporate Risk Management, Postgraduate Theses*

JEL Classification: *M40, M41, M42, M49*

GİRİŞ

Küreselleşme, teknolojiye yaşanan değişim, rekabet vb. faktörler işletme yapısını, varlıkları ve yönetim stratejilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Rekabet unsurunun gündeme gelmesiyle birlikte günümüz koşullarında işletmelerin risk yaklaşımı konusundaki düşünceleri değişime uğrayarak faaliyetlerde ortaya çıkan risklerin fırsata yönlendirilmesini hızlandırmıştır (Koç, 2022). Dijitalleşmenin önem kazandığı çağda, işletmelerin olası risklere karşı daha tedbirli olmalarını gündeme getirmiş ve faaliyetlerde ortaya çıkan risklerin iç denetim kapsamında değerlendirmesine yol açmıştır. İç denetim, riskleri önlemedeki önemi ve işletmelerin hesap verebilirliğinin yanı sıra diğer kurumların hesap verebilirliğini sağlama açısından da destek sağlayıcıdır (Karyağdı, 2019).

Günümüz dinamik piyasasında etkin kurumsal yönetim yaklaşımı kamuoyu ve düzenleyici kuruluşların odak noktası niteliğindedir. Kurumsal yönetim yaklaşımının önemli bir parçası olan iç denetim fonksiyonu, işletmelerde endişe yaratan risklerin önlenmesi hususunda ilgi odağı haline gelmiştir (Buallay ve diğerleri, 2017). Kurumsal yönetimin en önemli bileşeni iç denetim fonksiyonudur. İşletmelerde yolsuzluk ve usulsüzlüklere ilişkin kamuoyu endişesi artmakta olup, yolsuzluk ve hilelerin tespiti için işletmelerde iç denetim fonksiyonunun incelenmesini gerekli kılmaktadır (Al-Matari & Mgamal, 2019).

Bu çalışmada, Türkiye’de 2010-2023 yıllarında iç denetim ve kurumsal risk yönetimi üzerine yazılan lisansüstü tezlerin incelenmesi ve istatistiksel verilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Günümüz koşullarında işletmelerde yaygınlaşan yolsuzluk ve suistimallerin önlenmesi konusunda önemli hale gelen iç denetim ve kurumsal risk yönetiminin eğitim kapsamında ne derecede dikkate alındığına ilişkin farkındalığı belirtmektir. Çalışmanın ilk bölümünde; iç denetim, risk odaklı iç denetim, risk yönetimi ve kurumsal risk yönetimi hakkında genel kavramsal tanımlama, amaç ve önemine değinilmiş ve işletmelere sağladığı faydalar ele alınmıştır. İkinci bölümde iç denetim ve kurumsal risk yönetim ilişkisinin riskleri ölçeklendirme ve önlemedeki rolüne değinilmiştir. Üçüncü bölümde konuyla ilgili olarak Türkiye’de 2010-2023 yıllarında yazılan lisansüstü tezlerin analizi yapılmıştır. Son bölümde ise konuya ilişkin değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir. Özellikle literatür kapsamında değerlendirildiğinde Türkiye bağlamında farklı çalışmanın olması çalışmanın önemi ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

1. TEMEL KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. İç Denetim ve Risk Odaklı İç Denetimin Tanımı ve Önemi

İç denetim; fırsatların iyileştirilmesi, işletmeye değer katma, kurumsal hedefler, operasyonel hedeflerin belirlenmesi, kontrol ve denetimin etkinliği sağlama, kurum süreçlerinin iyileştirilmesi, risk olasılığını azaltma konularında

güvence ve danışmanlık hizmeti sağlayan disiplinli bir yaklaşımdır (Ferramosca ve diğerleri, 2017). Diğer bir ifadeyle iç denetim, işletmeye her alanda katkı sağlayan, belirlenen hedeflere ulaşmayı amaçlayan, iç kontrolün etkinliğini ölçen, risk yönetimin analizini değerlendiren ve işletmede var olan iş süreçlerine destek sağlayan önemli bir fonksiyon niteliğindedir. İç denetim aynı zamanda süreçlerin yönetiminde tavsiyelerde bulunan ve yürürlükteki tüm yasa ve yönetmeliklere uymada işletmelere yardımcı olmaktadır (Hanifah ve diğerleri, 2023). İç denetim, işletmenin hem finansal tablolar hem de muhasebe kayıtları üzerinde yapılan bir inceleme olup, belirlenmiş üst yönetim politikalarına uygunluğu sağlamada, muhasebede hata ve hileleri önlemede, devlet düzenlemelerine uyumu denetlemede, kontrol yeterliliğini sağlamada yönetime destek sağlamaktadır (Kotb ve diğerleri, 2020); (Salma, 2022). İç denetim, işletmenin paydaşlarının karşılaşılabileceği bilgi eksikliğini gidermede ve yönetim kurulu tarafından alınan kararların doğruluğunu sağlamada önemli işleve sahiptir (Agyei-Mensah, 2016). İç denetim fonksiyonu, işletmenin performansına katkıda bulunmak için incelemeler yapar ve işletme için değer yaratır (Koutoupis & Pappa, 2018). İç denetim, paydaşlara bağımsız, tarafsız ve objektif güvence ile tavsiye ve içgörü sağlayarak kurumsal yönetimin ayrılmaz bir bileşeni olarak görülmektedir (Behrend & Eulerich, 2019).

İç denetim faaliyeti, kurumsal yönetimin geliştirilmesi ve kurumsal yönetim kalitesinin yükseltilmesi kapsamında temel bir anahtardır (Kontogeorgis, 2018). İşletme faaliyetlerinde iç denetimin verimliliği, işe değer katma, performansı artırma, olası hileleri önleme, kontrollerin etkin işleyişini sağlama gibi diğer katma değerler üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Postula ve diğerleri, 2020). Dolayısıyla iç denetim, işletme içerisinde bağımsız ve tarafsız bir pozisyon olarak tanımlanmakta ve işletmede maddi ve maddi olmayan unsurları değerlendirmede yönetime rehberlik görevi sağlamaktadır (Jihad, 2019). İç denetim departmanı, muhasebenin bel kemiği olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, muhasebe sistemlerinin uygulanmasında kilit unsur görevindedir (Al-Matari ve diğerleri, 2014)

İç denetim, süreçlerde etkin ve verimliliği sağlamak, kaynakların ve varlıkların etkin kullanımı ile önemli konulara odaklanması kapsamında risk temelli bir denetim yaklaşımı öngörmüştür (Azzali & Mazza, 2018). Risk odaklı denetim yaklaşımı, iç kontrollerin etkinliği ve risk yönetimi hakkında güvence sağlar (Lois ve diğerleri, 2021). Risk odaklı iç denetim, yönetimin faaliyetleri yönetmede başarısını, işletmenin risk yönetiminin değerlendirilmesini, risklerin belirlenmesi, yönetilmesi ve izlenmesi süreçlerinde katkı sağlar (Türedi ve diğerleri, 2015).

İşletme faaliyetlerinde risk barındıran kararlara ilişkin bakış açıları değişmiş olup eskiye oranla değerlendirildiğinde çok farklı boyutlara geldiği görülmektedir.

Özellikle işletme yönetim anlayışında ortaya çıkan değişimler beraberinde denetim yöntemlerinde de değişimlere yol açmıştır (Çarıkçı & Yıldırım, 2020).

Risk odaklı iç denetim anlayışı, riskin işletmenin risk iştahına göre etkin olarak yönetildiğine dair verilen bir güvence hizmetidir (Griffiths, 2006). Söz konusu risk odaklı iç denetim anlayışı ile iç kontrol sisteminin yeterlilik ve uygunluğunu değerlendirmek, riskin gözetilmesinde gerekli olan bilgileri elde etmek, endüstri veya bir iş alanında geçerli olan uygulamaları tanımlamak mümkün olabilmektedir (Thomas, 2007).Günümüz koşullarında kurumsallaşma kapsamında ortaya çıkan birtakım yolsuzluk, tehdit ve skandallara ortam hazırlayabilecek olayların takip edilmesinde ve olası risklerin tespit edilmesinde geleneksel denetim yaklaşımının eksik kaldığı görülmektedir. İşletmeler faaliyetlerinde sürdürülebilirliği sağlamada sorunların nedenini analiz ederek ilgili tedbirleri almaya ve denetime yönelik gerekli mevcut kaynakları işletmenin risk profiline göre uygulamaları kapsamında risk odaklı iç denetim sistemine yönelmişlerdir (Mandalas & Can, 2020).

Risk odaklı iç denetimin temel amacı; iç kontrol sistemi ve kurumsal risk yönetim yapılarının doğru şekilde tasarlanıp tasarlanmadığı ve işletmenin amaçlarına uygun olarak çalışıp çalışmadığını değerlendirmektir (Türedi ve diğerleri, 2015). Risk odaklı iç denetim planlaması, çağdaş iç denetimin esas bir özelliği şeklinde kabul görmektedir (Eulerich ve diğerleri, 2020).

B. Risk, Risk Yönetimi ve Kurumsal Risk Yönetiminin Tanımı ve Önemi

Kaliteli, nitelikli, devamlı ve doğru hizmetlerin sağlanması adına ileriye yönelik hedeflerin önceden tasarlanması ve belirlenen amaç ve hedeflere göre işlemlerin doğru yönetilmesi hayati öneme sahiptir. İşletmeler, faaliyetler kapsamında sürekliliği ve güvenilirliği aksatacak faktörleri belirlemeleri gerekmektedir. Bu düşünce, süreçlerin doğru yönetilmesi ve olası risklerin daha iyi tanımlanması kapsamında “Risk Yönetimi” kavramını doğurmuştur (Yereli, 2007). Gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle birlikte risk yönetimi, işletme ve finansal kuruluşlar için önemli bir konu haline gelmiştir (Remenyi & Sherwood-Smith, 2012).

Risk yönetimi, işletmelerin hedeflerine ulaştığından emin olmak adına olası riskleri tanımlamayı, anlamayı ve değerlendirmeyi kapsamaktadır. Bu bakımdan risk, ilgili işletmenin sektör, işlemlerin türü ve karmaşıklığı ile ilişkilidir (The Institute of Risk Management (IRM), 2021). Risk yönetimi, işletmenin gelirine, sermayesine ve mal varlığına yönelik tehditleri belirleme, değerlendirme ve kontrol etmeye yardımcı olma sürecidir (Ho Sy & Dan, 2023). Risk yönetimi, olası kayıplara maruz kalma ihtimalini en aza düşüren ve iç kontrol sistemi ile minimize edilmesini içeren sistematik bir yöntem biçimidir (Sung & Zhang, 2013).

Risk yönetimi, işletmelerin faaliyetlerinde karlılığı elde etmeleri adına gerekli düzenlemeleri sağlamak, varlık, kaynak ve işletmenin kazanma gücünü korumak, olası risklerin varlığı halinde zararların düşük seviye ile atlatılması süreçlerinde faaliyetlerin planlanması, kontrol edilmesi ve yönetilmesi süreçlerini kapsamaktadır (Emhan, 2009). Risk yönetimi, dört basamaklı süreçten meydana gelmekte olup, risklerin belirlenmesi, risklerin analiz edilmesi, risklerin

değerlendirilmesi ve risklere yanıt verilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Anderson & Schröder, 2010).

Risk yönetiminin temel amacı, işletme faaliyetlerinde var olan risklerin olumsuz etkilerini en aza indirmektir. İşletme bünyesinde başarılı bir strateji; paydaşların nitelik, zaman, maliyet, güvenlik beklentilerini tamamlamaya fayda sağlar (El-Sayegh, 2014). Diğer bir ifadeyle risk yönetimi, risklerin ortaya çıkma sıklığını belirlemek, risklerin ne olduğunu analiz etmek, olası risklerin nasıl, ne şekilde ve nerelere etki edebileceğini anlamak, riskin etki derecesini belirlemek ve olası riskleri yöneterek kontrolleri azaltmayı (Abuyassin ve diğerleri, 2017) ve dış belirsizlikler tarafından ortaya çıkan olası riskler ile zararları azaltmayı hedeflemektedir (Lima ve diğerleri, 2020).

Enron gibi 2000’li yıllarda yaşanan skandallar, 2007 yılında ABD (Amerika Birleşik Devletleri)’nde finansal kuruluşlarda başlayan ve 2008 yılında daha fazla etkisini derinden hissettiren finansal kriz mevcut muhasebedeki risklerin mevcut risk yönetim mantığı ile önlenemeyeceğini gözler önüne sermiştir (Hashem & Hashem, 2023); (Kulinich ve diğerleri, 2023). Söz konusu ekonomik krizler işletme yönetiminin risk yönetimi konusundaki eksiklerini ortaya çıkarmış ve yönetimin kurumsal yönetim uygulamalarındaki zayıflıkların altını çizmiştir (Bergner & Filzen, 2022). Özellikle COVID döneminde benzer eksikler daha net şekilde gözlemlenmiştir (Grove ve diğerleri, 2021). Son zamanlarda yapılan çalışmalar risk konusunda köklü değişikliğe ihtiyaç olduğunu göstermiştir (Bracci ve diğerleri, 2022); (Schäfer ve diğerleri, 2022); (Mahama ve diğerleri, 2023).

Risk yönetimi kapsamında olan işletmeler risklere karşılık verme, farkındalık, rekabette avantajı sağlama, belirsizliklerle mücadele etme konularında gerekli alt yapıları oluşturma ve teknolojideki değişimlere hızlı uyum sağlayabilme hedefiyle hareket etmelidir. Bu kapsamda işletmeler, faaliyetlerini doğru planlayabilme ve sürdürülebilirliği sağlama aşamasında maruz kaldığı riskleri doğru yönetebilme kabiliyetine sahip olmaları gerekmektedir (Karabacak, 2021).

Kurumsal risk yönetimi, COSO tarafından; “Yönetim kurulu, yönetim ve personelden etkilenen; strateji belirleme ve iç denetimlerde tüm işletme yapısında uygulanan; işletme varlığını etkileyebilecek olası oluşumları belirleyen, yönetim hedeflerine uyumlu kalan, makul güvenceleri sağlamak için tasarlanmış bir süreçtir” (COSO, 2004) şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonra COSO “KRY Bütünleşik Çerçevesi”, 6 Eylül 2017’de yenilenerek, “Kurumsal Risk Yönetimi-Riskin Strateji ve Performansla Bütünleştirilmesi” adıyla yayımlanmıştır. Güncel versiyon ile risk, strateji, amaç, performans, revizyon, bilgi, iletişim ve raporlama konuları vurgulanmıştır. Yapılan güncelleme çerçevesinde kurumsal risk yönetimi yaklaşımı küp yerine helezon şeklinde gösterilmiştir (COSO, 2017).

Şekil 1. COSO Kurumsal Risk Yönetimi Çerçevesi 2017

Kaynak: (COSO, 2017).

Kurumsal risk yönetimi, işletmedeki riskleri ve fırsatları tümüyle değerlendirerek, ortaya çıkan riskleri yönetmektedir. Bu bağlamda, işletme değerini oluşturma ve işletme değerini artırma amacı şeklinde uygulanmaktadır. Kurumsal risk yönetiminin amacı, işletmenin performansını yükselterek rekabet etme yeteneğinin geliştirilmesine destek sağlamaktır (Yerekapan & Eskin, 2020).

2. İÇ DENETİM ve KURUMSAL RİSK YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Değişimle birlikte işletme faaliyetlerinde artan çeşitlilik muhasebe ve diğer alanlarda karmaşıklığa yol açarak, güvenilir ve geçerli bilgiye gereksinimi artırmıştır. İşletme bünyesinde güvenilir ve geçerli bilgi iç denetim çalışmalarının kalitesini artırır. İyi bir iç denetim fonksiyonu; kontrol ve risk yaklaşımlarına katkı sağlar, öneriler geliştirir ve kontrol mekanizmalarının etkinliğini değerlendirir. Diğer bir ifadeyle iç denetim faaliyeti, işletmelerin güvenilirliği için önem teşkil etmektedir (Çankaya ve diğerleri, 2012).

İşletmelerin müşteri beklentilerine yetişmesi ve faaliyetlerini eksiksiz yürütebilmesinin yanı sıra kendi ihtiyaçlarına yanıt verebilecek iş süreçlerine sahip olması, iş süreçlerinin denetlenmesi, güncellenmesi ve kontrol edilmesi süreklilik açısından önemlidir. Tüm bunların eksiksiz olarak yerine getirilmesinde ise iç denetimin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. İç denetim fonksiyonu, süreçlerin doğru yönetilip yönetilmediği, risklerin ne derece etkin yönetildiği, faaliyetlerde ne kadar verimli ve etkin olduğu konularıyla ilgilenmektedir. İç denetim tüm faaliyetleri yürütürken “proaktif bir yaklaşım” ile hareket ederek, hata ve hile riskinin meydana gelmeden tespitini gerçekleştirmektedir (Akçakanat, 2012). Etkin bir iç denetim faaliyetinin temel görevlerinden biri olası risklerin değerlendirilmesi ve etki derecesinin en aza düşürülmesi olup, gerekli tavsiyelerde bulunarak işletmenin başarı potansiyelini artırır.

İşletmeler rekabette uyum, dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve faaliyetlerde çeşitlilik gibi faktörler nedeni ile biraz daha risk alarak büyümeye gitmektedirler. Söz konusu risklerin miktarı ve türü sektöre göre farklılık göstermekte ve riskleri önleme gereksinimi bir zorunluluk olarak hem kamu kurumlarının hem de işletme sahiplerinin kâbusu haline gelebilmektedir. Riskler için gerekli önlemler alınmadığı sürece büyük felaketlerin yaşanması kaçınılmaz olup, özellikle muhasebe ve finans alanlarında kurumsal risk yönetiminin önemli bir araç olduğu dikkat çekmektedir (Walker ve diğerleri, 2002). Diğer bir ifadeyle kurumsal risk yönetiminin uygulanmaması halinde işletmeler nezdinde risklerin etki derecesi ağır sonuçlara yol açacaktır. İşletmede çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler ve diğer paydaşların önemli kararlarda yanlış yöntemler yüzünden yanlış stratejilerin uygulanmasına ortam hazırlayacaktır. Bu doğrultuda, yönetim ve diğer çıkar grupların ilişkilerinin dengelenmesinde, doğru planların yapılmasında ve vergi kaybının azalmasında önemli yer tutmaktadır (Dvorsky ve diğerleri, 2021).

Dünyada eşi benzeri görülmemiş bir sağlık krizi olan Covid-19 salgını insanları etkilediği kadar işletmeleri de zor durumda bırakmıştır. Salgın kapsamında getirilen kısıtlamalar ticari faaliyetlerin sekteye uğramasına ve finansal açıdan zorlukların yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu ticari faaliyetlerde yaşanan olumsuzluklar ister istemez çalışma tarzlarında birtakım değişikliklere

neden olmuştur. İşletmeler salgın döneminde uzaktan çalışmaya uyum sağlarken, iç denetimde bu süreçten etkilenmiştir (Altuk, 2021). Aynı zamanda Covid-19 salgını gibi krizler, işletmelerin iç denetim birimlerine ne kadar hâkim olduklarını ortaya koyan dönemlerdir (Sebilcioğlu, 2020). Covid-19 salgını denetim ve raporlama gibi birçok alanda etkili olmuştur. İşletmeler kapsamında objektif bir bakış sergileyen bağımsız denetime önemli sorumluluklar yüklenmiştir (Karakaya, 2020).

Covid-19 salgını ile ortaya çıkan küresel gelişmeler kuşkusuz her işletmeyi olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. İşletmelerini yeni sürece uyarlamaya çalışan yöneticiler, olası riskler karşısında nasıl önlem almaları gerektiği, riskleri önceden tahmin etme konusunda neler yapılabileceği ve risklerle nasıl baş edecekleri gibi konulara odaklanmışlardır. Salgın nedeni ile uzaktan çalışma modeline geçilmiş olup bu durum birtakım riskleri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu durum karşısında işletmeler belirsizlik ve beklemedikleri olası riskleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu aşamada sağlam bir denetim alt yapısına sahip olan işletmelerin daha az etkilendiği görülmüştür. Söz konusu salgın döneminde ve sonrasında risk yönetimi ile iç denetim fonksiyonları hızlı bir değişime uğramıştır. İç denetimden beklenen ve salgın döneminde değişime zorlanan risk yönetim süreçleri de hala tartışmaların odağındadır (Yeşilçelebi, 2022).

Covid-19 salgınının yarattığı bu olumsuz süreçler işletmelerin küresel ekonomik krize bağlı olarak sürdürülebilirliğe yönelik endişeleri giderek artmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin ekonomik kriz kapsamında sürekliliklerini sağlayabilmek ve olası risklere karşı gerekli tedbirleri almak için bu süreçte hızlı davranabilen, aksiyon alabilen ve sonuca ulaşabilen doğru denetim mekanizmaları ile denetçilere gereksinim artmıştır (Bircan, 2020).

İç denetim ve kurumsal risk yönetimi birbirini tamamlayıcı iki önemli yaklaşımdır. Bu iki yaklaşımın birlikte uygulanması sonucunda iç denetimin kurumsal risk yönetimini kapsayacak şekilde faaliyetlerde uygulanması ve güven faktörünün oluşmasında önemli hale gelmiştir (Türedi ve diğerleri, 2015). Bu doğrultuda, iç denetim ve kurumsal risk yönetiminin sağlayacakları faydalara ayrı ayrı bakılmaksızın, ortak olarak katkı sağlayabilecekleri konulara odaklanılmalıdır. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi, risk değerlendirme süreçlerinde ortak hareket etmelidir (Hopkin, 2017).

3. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın amacı, yöntemi ve bulguları değerlendirilmiştir.

A. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, 2010-2023 yılları arasında YÖK Ulusal tez veri tabanında “İç Denetim ve Kurumsal Risk Yönetimi” başlıklarını kapsayan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, YÖK veri aracılığı ile belirtilen yıllar arasında muhasebe ve denetimde önemli yer edinen iç denetim ve kurumsal risk yönetiminin değişimi, bilinirliği ve eğitimdeki yerinin önemini ortaya koymak üzere yayımlanan tezlerin yıl, üniversite, yayın dili, yayınlandığı enstitü, yayınlandığı ana bilim dalı, danışman unvanı, yöntem, konu ve genel yapısı

sınıflandırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada sadece “iç denetim ve kurumsal risk yönetimi” kavramlarını içeren başlıklar dahil edilmiştir. Çalışma, yalnızca YÖK ulusal tez merkezi ile sınırlı tutulmuş olup diğer akademik dergilerde yayımlanan makaleler kapsam dışı tutulmuştur. Diğer kısıt ise çalışmanın 2010-2023 ile sınırlandırılmasıdır. Çalışmada tezlerin ulaşılabilirliği ile ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Araştırmanın yöntemi açıklandıktan sonra bulgular tespit edilmiş ve değerlendirmeleri yorumlanmıştır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada YÖK ulusal tez merkezi veri sitesinden yararlanılarak literatür taraması yapılmıştır. Çalışma evreni olarak YÖK Ulusal tez merkezi uygulamasında “iç denetim ve kurumsal risk yönetimi” kavramları ile detaylı arama yapılmıştır. Araştırma 2010 ve 2023 yıllarını kapsamaktadır. 2010 öncesi tezler çalışmaya dahil edilmemiştir. 2010-2023 yılları arasında çalışmaya konu edilen toplam 378 adet yüksek lisans ve doktora tezi incelenmiştir. Çalışmada 378 tezin denetim, finans ve muhasebe alanı ile ilgili olduğu tespit edilmiş ve söz konusu tezler detaylı olarak irdelenmiştir.

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerine göre veriler toplanarak reel sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır. Zira nicel araştırma yöntemlerinde sayısal verilerin toplanması, analiz ve yorumlanma amacıyla kullanılmaktadır. Nicel araştırma yöntemleri kullanılarak elde edilen istatistiksel bilgiler, gözlemsel araştırmalar içinde yer alan betimsel araştırmalar sınıfına benzer yöntemle yorumlanmıştır. Araştırmanın özellikle zaman kısmıyla ilgili kısıtlar içermesi, konunun daha güncel ve anlam kargaşasından uzak sonuçlar vermesi bakımından önemlidir.

C. Araştırmanın Bulguları

İç denetim ve kurumsal risk yönetimi alanında YÖK ulusal tez merkezi veri tabanı aracılığıyla yazılan izinli yüksek lisans ve doktora tezleri detaylı tarama seçenekleri ile taranarak çalışmada belirtilen yıllar arasında 378 adet teze ulaşım sağlanılmıştır.

Araştırmada incelenen 378 adet lisansüstü tez çalışmasına yönelik bulgular sunulmuştur:

Tablo 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Tez Sayısı		Yüzde	
	İç Denetim	KRY	İç Denetim	KRY
2010	23	3	7	6
2011	20	-	6	-
2012	11	5	3	11
2013	15	-	5	-
2014	18	2	5	4
2015	12	3	4	6
2016	23	6	7	13
2017	22	2	7	4
2018	31	2	9	4
2019	54	13	16	29
2020	24	2	7	4
2021	30	2	9	4
2022	23	5	7	11
2023	25	2	8	4
Toplam	331	47	100	100

Tablo 1’de iç denetim ve kurumsal risk yönetimi ile ilgili tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde; çalışmanın en yüksek 2019 yılında olduğu görülmektedir. 2019 yılında hem yüksek lisans hem de doktora alanında çalışılan tezlerin toplamı 67 olup, 54’ü iç denetim, 13’ü ise kurumsal risk yönetimi oluşturmaktadır. 2010-2023 yılları arasında kurumsal risk yönetim konusunun hem yüksek lisans hem de doktora alanında yeterli çalışılmadığı gözlemlenmiştir. Daha fazla iç denetim çalışmalarının olması, kısa vadeli işletme yönetiminin dikkate alındığını, kurumsal risk alanında fazla çalışmalara yönelmesi gerektiğini ortaya koymakla birlikte genel araştırma mantığında da değişmesi gerektiğini düşündürmektedir. Yapılan araştırmalar ile ilgili tarihteki yaşanan politik, ekonomik ve sosyal olayları da etkileşim bakımından beraber değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili tarihlerde yaşanan ekonomik krizlerin ve sonrasındaki pandemi sürecinin araştırma konularına ve yöntemlerine etkilerinin olabileceği unutulmamalıdır. Genel ayırım olarak iç denetim çalışmalarının daha geleneksel ve eski olduğu, buna karşılık organizasyonlarda daha stratejik kararların alınabilmesi bakımından kurumsal risk yönetimi konusunun ve uygulamalarının kullanılmasının faydalı olabileceği dikkate alınmalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde; 2019 yılından sonra yapılan tez çalışmalarının giderek azaldığı söylenebilir. 2019 yılı sonrası tez sayılarındaki ciddi azalışlar ya araştırma yöntemlerinin yetersiz olması ya da eğitim alanında konuya gereken önemin verilmemesi düşünülebilir.

Tablo 2. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tezin Türü	Sayı	Yüzde %
Yüksek Lisans	292	77
Doktora	86	23
Toplam	378	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere; muhasebe, denetim ve finans alanında iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konusunda YÖK ulusal tez merkezinde toplam 378 adet tez mevcut olup, 292’si yüksek lisans, 86’sı ise doktora tezidir. Tezlerin %77’si iç denetim, %23’ü ise doktora tezi olduğu görülmektedir. Çalışmada sadece YÖK ulusal tez merkezindeki araştırmaların dikkate alınması kısıtlama olarak görülse de aslında eldeki verilerin doğruluğu ve yapılan çalışmaların ulusal tez merkezi denetiminden geçtiği düşüncesinden dolayı daha doğru ve tartışmasız neticelere ulaşılmasını destekleyeceği düşünülmektedir. YÖK ulusal tez merkezine ait ulusal hafıza ve denetime tabi alanın verilerinin, sorgulanabilirlik ve şeffaflık özellikleriyle çalışmaya eklenmesinin, neticeleriyle bilimsel bakış ve yorumlama açısından literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora	
	İç Denetim	KRY	İç Denetim	KRY
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1		1	
Aksaray Üniversitesi		1		
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	1		
Anadolu Üniversitesi	4	2	5	
Ankara Üniversitesi	11		2	
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi			1	
Ankara Başkent Üniversitesi	1			

*İpek Yaylalı / İç Denetim ve Kurumsal Risk Yönetimi Konularında Yayımlanmış
Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Analiz*

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	2			
Ankara Ufuk Üniversitesi	2			
Atatürk Üniversitesi	1		4	
Adnan Menderes Üniversitesi	1			
Ankara Atılım Üniversitesi	2			
Balıkesir Üniversitesi	2			
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	1			
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2			
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	2		
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2			
Çukurova Üniversitesi		1	1	1
Cumhuriyet Üniversitesi	1		1	
Dokuz Eylül Üniversitesi	5		1	
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi				1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	3		1	
Erciyes Üniversitesi				2
Fırat Üniversitesi	2			
Gaziantep Üniversitesi	5			
Gazi Üniversitesi	10	2	1	
Galatasaray Üniversitesi	1			
Gebze Teknik Üniversitesi				1
Gümüşhane Üniversitesi	1			
Giresun Üniversitesi	1			
Hacettepe Üniversitesi	3		2	
Harran Üniversitesi	2			
İstanbul Aydın Üniversitesi	5	3	1	
İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi	4	1	1	
İstanbul Beykent Üniversitesi	3	1		
İstanbul Bilgi Üniversitesi	4			
İstanbul Esenyurt Üniversitesi	1			
İstanbul Gelişim Üniversitesi	3		1	
İstanbul Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1			
İstanbul Işık Üniversitesi	3			
İstanbul Doğuş Üniversitesi				1
İstanbul Maltepe Üniversitesi	2			
İstanbul Okan Üniversitesi	26	1	1	
İstanbul Piri Reis Üniversitesi			1	
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	1			
İstanbul Teknik Üniversitesi			1	
İnönü Üniversitesi	2		2	1
İstanbul Üniversitesi	6	1	8	
İstanbul Altınbaş Üniversitesi	1			
İstanbul Arel Üniversitesi	8			
İstanbul Ticaret Üniversitesi	19	2	1	1
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	1			
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi			1	
İzmir Yaşar Üniversitesi			2	
Kafkas Üniversitesi				
İstanbul Kadir Has Üniversitesi				1
İstanbul Yeditepe Üniversitesi			1	
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1		1	
Karabük Üniversitesi		2		
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	2			
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	2			
KTO Karatay Üniversitesi	6			
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1		1	
Kırıkkale Üniversitesi	2			

Kocaeli Üniversitesi	2			
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	2	1	4	
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1	1	3	1
Marmara Üniversitesi	35	2	13	2
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1		1	
Necmettin Erbakan Üniversitesi	5			
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	4		1	
Niğde Üniversitesi	2			
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	1			
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	1			
Pamukkale Üniversitesi	3			1
Sakarya Üniversitesi	2		1	
Selçuk Üniversitesi	6			
Süleyman Demirel Üniversitesi	9		2	2
Tarsus Üniversitesi	1			
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	1	1		
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	5		1	1
Trakya Üniversitesi	3	1		
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	1			
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	1			
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1			1
Yıldız Teknik Üniversitesi	1	3		
Yozgat Bozok Üniversitesi		1		
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	2			
Toplam	262	30	69	17

Tablo 3'te tezlerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında; iç denetim ve kurumsal risk yönetimi alanında en fazla yüksek lisans tezinin iç denetim alanında 35 adet Marmara Üniversitesi, 11 adet Ankara Üniversitesi, 26 adet İstanbul Okan Üniversitesi, 10 adet Gazi Üniversitesi ve 19 adet ise İstanbul Ticaret Üniversitesi olduğu görülmektedir. Doktorada ise iç denetim alanında 13 adet Marmara Üniversitesi, 5 adet Anadolu Üniversitesi ve 8 Adet İstanbul üniversitesi takip etmektedir. Kurumsal risk yönetimi alanında ise hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinin yeterli düzeyde çalışılmadığı görülmektedir. Sadece iç denetim alanında Marmara Üniversitesi'nin daha fazla çalışma yaptığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, iç denetim konusu daha çok çalışılmış olup kurumsal risk yönetimi çalışmalarının az olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Yöntem	Yüksek Lisans	Doktora
Anket	104	53
Mülakat	39	15
Derleme	58	2
Örnek Olay	91	16
Toplam	292	86

Tablo 4'te görüldüğü üzere, 292 adet yüksek lisans tezinin 104'ü, 86 adet doktora tezinin ise 53'ünde ağırlıklı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya göre anket yöntemini örnek olay ve derleme yöntemi takip etmektedir. Örnek olay yönteminde 91 adet yüksek lisans, 16 adet doktora tezi olduğu görülmektedir. Derleme yönteminde ise 58 adet yüksek lisans tezini, 2 adet doktora tezi takip etmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Yüksek Lisans	Doktora
Firma Performansı ve KRY	4	4
Bağımsız Denetim ve KRY		1
Yerel Yönetim ve KRY		1
Sanayi İşletmeleri ve KRY		1
Aracı Kurumlarında İç Denetim	1	
Bankacılık Sektöründe İç Denetim	23	5
Yönetişim- Risk ve İç Denetim		5
Kurumsal Yönetim ve İç Denetim	15	1
Dijitalleşme ve İç Denetim	2	2
Kurumsal Kültür ve İç Denetim		1
Sanayi İşletmeleri ve İç Denetim	1	2
Mesleki Şüphencilik ve İç Denetim		1
Kurumsal Kaynak Planlama ve İç Denetim	1	1
Entegre Raporlama ve İç Denetim	1	1
İnsani Yardım Sektöründe İç Denetim	1	
Vakıf Üniversitelerinde İç Denetim	5	
Finans Sektörü ve İç Denetim		1
İç Denetim ve Risk yönetimi	9	1
Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İç Denetim	1	
Maliyet Muhasebesi ve İç Denetim	1	
Perakendecilik Sektöründe İç Denetim	1	
Sigorta Sektörü ve İç Denetim	1	1
İç Denetim ve İç Kontrol	15	
Milli Eğitim Bakanlığı ve İç Denetim	1	
Sağlık Kurumları ve İç Denetim	1	
Sosyal Medya Riskleri ve İç Denetim	1	
Sürekli Denetim ve İç Denetim	1	1
İMKB Şirketleri ve İç Denetim		1
Adli Muhasebe ve İç Denetim	1	
Üretim Sektöründe İç Denetim	4	
İç Denetim ve Yönetici Algısı		1
Finans Kuruluşlarında İç Denetim	1	
Kontrol Faaliyetlerinde İç Denetim	1	
Kurumsal Karne ve KRY	1	
İç denetim ve Hizmet Kalitesi		1
KOBİ'lerde İç Denetim	1	
Devlet Üniversitelerinde İç Denetim	4	1
Yapay Zekâ ve İç Denetim	1	
Otel İşletmelerinde İç Denetim	2	
İnsan Kaynaklarında İç Denetim	1	
Sürdürülebilirlik ve İç Denetim	1	
Küresel bulanık ve İç Denetim		1
Siber Güvenlik ve İç Denetim	2	2
Bağımsız Denetim ve İç denetim	14	3
Finansal Performans ve İç Denetim		4
Sermaye Şirketlerinde İç Denetim	1	
Hile ve İç Denetim	10	2
Denetim Komitesi ve İç Denetim		1
Mesleki Uygulama ve İç Denetim	1	1
Belediyelerde İç Denetim	9	3

KOBİ'lerde KRY	2	1
Sivil Havacılık Sektöründe KRY	1	
Finans Dışı Şirketlerde KRY	1	1
Denetim Komitesi ve KRY	1	
Eğitim Kurumlarında KRY	1	
KRY ve İç Denetim	4	3
Kamu Kurumlarında İç Denetim	28	3
Kamu Kurumlarında KRY	1	1
Basel II ve KRY		1
Müşteri Memnuniyeti ve İç Denetim	1	
Futbol Kulüplerinde İç Denetim	1	
Madencilik Sektöründe İç Denetim	1	
Bilgi Teknolojileri ve İç Denetim	1	1
İç Denetim ve İletişim	1	
Muhasebe Bilgi Sistemi ve İç Denetim	1	
Dış Kaynak Kullanımında İç Denetim	1	
Yatırım Hileleri ve İç Denetim		1
Katılım Bankaları ve İç Denetim		1
Risk Değerlendirme ve İç Denetim	9	
Aile Şirketlerinde İç Denetim	6	1
Aile Şirketlerinde KRY		1
Telekomünikasyon Sektöründe KRY	1	
KRY ve Çalışanların Algısı	1	
Bilgi Teknolojileri ve KRY	1	
Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İç Denetim		2
Havayolu İşletmelerinde KRY	1	
Kooperatiflerde İç Denetim	1	
Gıda Sektöründe İç Denetim	1	
İç Denetim ve Çalışanların Algısı	1	
Kapasite Olgunluk Modeli	1	
Diğer	82	18
Toplam	292	86

Tablo 5'te tezlerin konularına göre dağılımına bakıldığında; 292 adet yüksek lisans ve 86 adet doktora tezinin ağırlıklı olarak bankacılık, risk değerlendirme, kamuda iç denetim ve bağımsız denetim yönünde çalışmaların olduğu görülmektedir. İç denetim alanında yüksek lisans tezlerinin kurumsal yönetim, hile, risk değerlendirme, iç kontrol vb. konularıyla birlikte ele alındığı görülmektedir. Doktora alanında ise iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularında yeteri kadar çalışmaların yapılmadığı söylenebilir. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi alanında yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları başlıklar halinde sunulmuş olup, özellikli konular dışında kalanlar ise "Diğer" olarak ifade edilmiştir.

Tablo 6. Tezlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Tez Dili	Yüksek Lisans	Doktora
Türkçe	275	74
İngilizce	17	11
Almanca		1
Toplam	292	86

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 292 adet yüksek lisans tezinin 275’i, 86 adet doktora tezinin ise 74’ü ağırlıklı olarak Türkçe olarak yayımlanmıştır. Yüksek lisans tezlerin 17’si, doktora tezlerin 11’i ise İngilizce yayım dili takip etmektedir.

Tablo 7. Tezlerin Enstitüye Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans	Doktora
İşletme Anabilim Dalı	195	69
Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı	2	
Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı	2	1
Muhasebe ve Denetim Anabilim Dalı	19	2
İşletme Yönetimi Anabilim Dalı	5	
Bankacılık Anabilim Dalı	8	3
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	6	2
Özel Hukuk Anabilim Dalı	1	
Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı	1	
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	13	4
İktisat Anabilim Dalı	5	
Avrupa Birliği Anabilim Dalı	1	
Mimarlık Anabilim Dalı	1	
İç Denetim ve Risk yönetimi Anabilim Dalı	1	
Sağlık Kurumları Yöneticiliği Anabilim Dalı	1	
Sermaye Piyasası ve Borsa Anabilim Dalı	1	
Dış Ticaret Eğitimi Anabilim Dalı	1	
Bilgi Teknolojileri Anabilim Dalı	1	
Sivil Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı	1	
İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı	1	
Ekonomi Finans Anabilim Dalı	2	
Sanayi Politikaları ve Teknoloji Yönetimi Anabilim Dalı	1	
Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı	1	
Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı	1	
Matematik Mühendisliği Anabilim Dalı	1	
Maliye Anabilim Dalı	8	1
Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı	1	
Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı	2	
Aktüerya ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı	1	
Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı	1	3
Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Anabilim Dalı		1
Denetim ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı	2	
Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı	1	
Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı	1	
Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı	1	
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı	1	
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı	1	
Toplam	292	86

Tablo 7’de tezlerin enstitüye göre dağılımına bakıldığında; 292 adet yüksek lisans ve 86 adet doktora tezinin ağırlıklı olarak işletme anabilim dalı, muhasebe ve denetim anabilim dalı, kamu yönetimi anabilim dalı, maliye anabilim dalı ve bankacılık anabilim dallarında çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunun yüksek lisans alanına özgü olup, doktora alanında yapılan çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir.

Tablo 8. Tezlerin Unvana Göre Dağılımı

Danışman	Yüksek Lisans	Doktora
Dr. Öğr. Üyesi / Yrd. Doç. Dr./Dr.	95	5
Doç. Dr.	79	17
Prof. Dr.	118	64
Toplam	292	86

Tablo 8’de görüldüğü üzere, 292 adet yüksek lisans tezinin 118’si, 86 adet doktora tezinin ise 64’ünde ağırlıklı olarak Prof. Dr. ile çalışıldığı, akabinde yüksek lisans tezinin 95’i Dr. Öğr. Üyesi, 79’un ise Doç. Dr. ile çalışıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle doktora alanında çalışmaların çoğu Prof. Dr. ile çalışıldığı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında işletmelerin varlığı önem taşımaktadır. İşletmelerin insan ihtiyaçlarını karşılayabilme noktasında varlıklarını sürdürebilmeleri önem arz etmektedir. Bu noktada işletmelerin hayatta kalabilmesi aldığı tedbirlere bağlıdır. Söz konusu tedbirlerin başında önemli yer edinen iç denetim ve risklerin değerlendirilmesinde kurumsal risk yönetiminin gerekliliği ön plana çıkmaktadır. İlgili tedbirlerin işletme faaliyetlerinin etkin ve verimli yönetilmesinde fayda sağlayacağı bir gerçektir. Günümüz koşullarında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabet ortamına uyum sağlayabilmeleri muhasebe ve denetim alanında sağlanan güvenilir bilgilerin elde edilmesi ile ilişkilidir. O halde muhasebe ve denetim alanında işletmelerin daha çok yoğunlaşması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Çalışmada iç denetim ve kurumsal risk yönetim konularının yıllar itibariyle hangi düzeyde literatüre ne boyutta katkı sağladığını incelemek üzere YÖK ulusal tez merkezi veri aracılığı ile 2010-2023 yılları dikkate alınarak toplam 378 adet yüksek lisans ve doktora tezi incelemeye alınmıştır. 292 adet yüksek lisans, 86 adet doktora tezine sorunsuz erişim sağlanmıştır.

Çalışmada edinilen bilgiler incelendiğinde; son on üç yıl içerisinde özellikle 2019 yılında çalışmaların yoğun olarak yapıldığı ve diğer yıllarda ise bu oranların giderek düştüğü gözlemlenmiştir. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularının son on üç yıl içerisinde gerilemesinin temel nedeni eğitimde ve iş dünyasında muhasebe ve denetim alanlarına gereken önemin verilmemesi şeklinde düşünülebilir. Özellikle iş dünyasında maliyet faktörünün etkin olması da diğer önemli neden olarak gösterilebilir.

Yüksek lisans ve Doktora alanlarında iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularının yoğun çalışıldığı üniversitelerin başında Marmara Üniversitesi gelmekte olup, daha sonra Ankara Üniversitesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi ve son olarak da İstanbul Üniversitesi takip etmektedir. Bu üniversiteler muhasebe ve denetim alanında literatüre önemli katkı sağlamaktadırlar. İç denetim ve kurumsal risk yönetiminde konular çoğunlukla hile, kurumsal yönetim, bankacılık, kamuda iç denetim, risk değerlendirme, iç kontrol vb. çalışmalar ele alınmıştır. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi kapsamında ele alınan çalışmaların araştırma yöntemlerinde anket yöntemi her iki yaklaşımda da ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Daha sonra örnek olay ve derleme yöntemi takip etmektedir. İlgili çalışmalar incelendiğinde konu ile ilgili daha çok Türkiye'nin sanayii şehirlerinin bulunduğu üniversitelerde çalışmaların fazla olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Marmara Bölgesi'nde yapılan çalışmaların nispeten fazlalığı, bölgede bulunan sanayi alanlarının ve ticari işletmelerin fazlalığı ile ilişkilendirilebilir. Son yıllarda devletin de yönlendirmesi ile bilişim teknolojilerinin etkin kullanılması, her alanda olduğu gibi muhasebe ve işletme alanlarında da daha fazla denetim, kurallara uyulmadaki etkinlik ve değerlendirme alanlarına mecburi yönelmeyi artırmaktadır. Bu sebeple önceki dönemlerde bazen aksatıldığı veya esnetildiği düşünülen muhasebe ve bağlantılı olarak kurumsal denetim alanlarına daha fazla dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu konuda zaman geçtikçe ilgilinin ve önemin artması, genç nesillerin konuya yönelmeleri, işletmelerin bu tarz eğitim ve bilgi seviyeleri yüksek çalışanlara önem vermeleri gerekmektedir.

Bu çalışmada iç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularına ilişkin veriler YÖK veri tabanından taranarak analiz kapsamına dahil edilmiştir. Sadece tek bir veri tabanının analiz için kullanılması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Sonraki araştırmalarda YÖK veri tabanı dışında WOS, Google Scholar, Scopus, Trdizin, Ulakbim gibi indekslerin yer aldığı veri tabanında yayımlanmış ilgili konular için çalışmaların yapılabilmesi, farklı araştırmaların değerlendirilmesi ve analize tabi tutularak karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmesi sonraki çalışmalara öneri niteliği taşımaktadır. Bu çalışma aracılığı ile hem ulusal hem de uluslararası düzeyde muhasebe ve denetim çalışmalarına vakıf olunabilecektir.

Çalışma hayatına katkılarının kısa vadede olmasa bile uzun vadede fazla olacağı bilinen kurumsal risk yönetimi, organizasyonların stratejik kararlar almasında, iç denetimler neticesinde elde edilen sonuçlara karşılık işletmelerin analizler yaparak yönetim kademesinin doğru yönlendirilmesi neticesinde karar alınmasına bilgi verme anlamında destek olmaktadır. Sonuçta tüm işletmelerin buldukları piyasa şartlarında öncelikle ayakta kalabilmeleri, sonrasında ise rekabete girmeleri gerektiğinden verilecek her üretim, yönetim ve pazarlama kararlarının hayati öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. İşletme yöneticilerinin, ilgili kısımlarda çalışanların ve özellikle işletme sahiplerinin iç denetim neticesi kurumsal risk yönetimine önem vermeleri, bu konuda eğitimleri ve bilimsel yayınları takip ederek eğitilmiş bireyler oluşturmaları gerekmektedir. Yönetim konusunda iç denetim sonrasında verilerin elde edilmesi işleyiş gereğidir. Asıl önemli olan elde edilen verilerin aksiyona yani kurumsal kararlar alınmasına aktarılması olduğundan işletmelerde bu işleyişe yönelik kurumsal kültür oluşturulması da işleyişin kişilere değil organizasyona bağlı yürütülmesinin doğru olacağı mantığında organizasyonlara güç katacaktır.

Yapılan araştırma kapsamında, iç denetim ve kurumsal risk yönetimi alanında yapılan araştırma literatüre katkı sağlayacağı yönündedir. Bu alanda araştırma yapmayı düşünen araştırmacılara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. İç denetim ve kurumsal risk yönetimi konularında çalışılan tezler, muhasebe ve denetim alanında yeni fikirlerin ortaya konulması kapsamında değişimlere yol açacaktır. Doğal olarak her çalışmalarda bulunan kısıtlımların bu

çalışmada da bulunduğu bilinmelidir. Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomi, sağlık ve sosyal hayattaki olumsuzlukların, krizlerin ve salgın hastalıkların etkilerinin yok sayılmaması, konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem göstermektedir. Zira 2019 yılından sonra fazla çalışmanın yapılmaması, yaşanan küresel salgının da kesin olmasa bile dolaylı etkilerinin olabileceğini, sonrasında yaşanan ekonomik dalgalanmaların çalışanların ve işletmelerin davranışlarında farklılaşma yaşanmasına yol açabileceği düşünülmelidir. Bununla beraber çalışmanın amaçları içinde en etkin olan kısmın, daha yeni ve güncel veriler üzerinde çalışılmış olunmasından dolayı konu ile ilgilenen araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunabilmesidir. Muhasebe ve denetim konularında uzmanlaşmak isteyen ya da konuya ilişkin yakın tarihteki araştırmalardan özet bilgi almayı amaçlayanlar için de bir çeşit index verileri içereceği tahmin edilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, iç denetim konusunun ağırlıklı olarak çalışıldığı, fakat kurumsal risk yönetimi konularının literatürde araştırmaya yeterince konu edilmediği gözlemlenmiştir. Oysaki işletmelerin sürdürülebilirliği, insan ihtiyaçlarının karşılanması, faaliyetlerin etkin yönetimi, istihdamın sağlanması ve en önemlisi vergi kaybının doğmaması için işletmelerin can damarı olan muhasebe ve denetim alanlarına gereken önemin verilmesi önem arz etmektedir. İşletmelerde ortaya çıkan olumsuz durumlar sadece işletmeleri etkilememekte aynı zamanda bu durumdan toplum ve devlet de nasibini almaktadır. Bu denli hayati öneme sahip olan muhasebe ve denetim alanının üniversite kapsamında daha çok konu edinmesi, muhasebe ve denetim derslerinin artırılması ve hem lisans hem de lisansüstü ders programlarında muhasebe ve denetim bölümünün zorunlu ders olarak okutulması önem taşımaktadır. Unutulmamalıdır ki işletmelerin hayatta kalabilmesi ve istihdamın sağlanması bu iki yaklaşımın varlığı ile mümkündür. Kurumsal risk yönetimi konularında daha fazla çalışmanın yapılması ve yapılacak bu çalışmaların eski çalışmalar ile karşılaştırılarak hem gelişimin hem de aksayan yönlerin ortaya konulması, gelecek çalışmalar için araştırmacılara öneri olarak gösterilebilir. Zira organizasyonların sürdürülebilirliği, yalnızca iç denetim faaliyetleri ile değil, çalışan ve tüketici ihtiyaçlarının karşılanabilirliği ile ilişkili olduğundan konunun hassasiyeti unutulmamalıdır. Ayrıca işletmelerin de tıpkı insanlar gibi bir hayat döngüsünün olduğu, alınan tedbir veya yapılan denetimlerin etkilerinin, olumlu veya olumsuz anlamda hemen görülemeyeceği, süreçlerin uzun süreceği de stratejik yönetim bağlamında bilinmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi İpek YAYLALI tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abuyassin, N., Yousif, A., & Forghami, Z. (2017). *Evaluating Risk Management in Jordanian Construction Projects: An ISO 31000-2009 Implementation Perspective*: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-74123-9_34.
- Agyei-Mensah, B. K. (2016). Internal Control Information Disclosure and Corporate Governance: Evidence from an Emerging Market. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 16(1), 79-95.
- Akçakanat, Ö. (2012). Kurumsal Risk Yönetimi ve Kurumsal Risk Yönetim Süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(7), 30-46.
- Al-Matari, E. M., & Mgamal, M. H. (2019). The Moderating Effect of Internal Audit on the Relationship Between Corporate Governance Mechanisms and Corporate Performance Among Saudi Arabia Listed Companies. *Contaduría y Administración, Especial Gobierno Corporativo*, 64(4), 1-27.
- Al-Matari, E. M., Al-Swidi, A. K., & Fadzil, F. B. (2014). The Effect of the Internal Audit and Firm Performance: A Proposed Research Framework. *International Review of Management and Marketing*, 4(1), 34-41.
- Altuk, V. E. (2021). Covid-19 Salgınının İç Denetim Üzerindeki Etkileri: Bir Çözüm Önerisi Olarak Uzaktan Denetim. *Denetişim*, (22), 15-26.
- Anderson, T. J., & Schröder, P. W. (2010). *Strategic Risk Management Practice: How to Deal with Major Corporate Exposures*. Cambridge University Press.
- Azzali, S., & Mazza, T. (2018). The Internal Audit Effectiveness Evaluated with an Organizational, Process and Relationship Perspective. *International Journal of Business and Management*, 13(6), 238-254.
- Behrend, J., & Eulerich, M. (2019). The Evolution of Internal Audit Research: A Bibliometric Analysis of Published Documents (1926–2016). *Accounting History Review*, 29(1), 103-139.
- Bergner, J., & Filzen, J. J. (2022). Is your C-Suite Risk Literate? *Business Horizons*, 65(5), 591-601.
- Bircan, N. G. (2020). Belirsizlik ve kriz durumlarında çevik denetim anlayışı ve denetim mesleği üzerine etkileri: COVID-19 vakası üzerine bir değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*, 30(161), 245-258.
- Bracci, E., Mouhcine, T., Rana, T., & Wickramasinghe, D. (2022). Risk Management and Management Accounting Control Systems in Public Sector Organizations: A Systematic Literature Review. *Public Money & Management* 42(6), 395-402.
- Buallay, A., Hamdan, A., & Zureigat, Q. (2017). Corporate Governance and Firm Performance: Evidence from Saudi Arabia. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 11(1), 78-98.
- COSO. (2004). *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Enterprise Risk Management Framework (Draft)*, USD: COSO.
- COSO. (2017). *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance*. USD: COSO.
- Çankaya, F., Dinç, E., & Kara, M. (2012). İç Denetimin Başarısını Etkileyen Denetim Türleri: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (39), 47-67.
- Çarıkcı, O., & Yıldırım, A. (2020). Risk Odaklı İç Denetimin Stratejik Yönetim Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 302-313.
- Dvorsky, J., Belas, J., Gavurova, B., & Brabenc, T. (2021). Business Risk Management in the Context of Small and Medium-Sized Enterprises. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 1690-1708.
- El-Sayegh, S. M. (2014). Project Risk Management Practices in the UAE Construction Industry. *International Journal of Project Organisation and Management*, (6), 121-137.
- Emhan, A. (2009). Risk Yönetim Süreci ve Risk Yönetimde Kullanılan Teknikler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 209-220.

- Eulerich, M., Georgi, C., & Schmidt, A. (2020). Continuous Auditing and Risk-Based Audit Planning- An Empirical Analysis. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 17(2), 141-155.
- Ferramosca, S., D'Onza, G., & Allegrini, M. (2017). The Internal Auditing of Corporate Governance, Risk Management and Ethics: Comparing Banks with other Industries. *International Journal of Business Governance and Ethics*, 12(3), 218-240.
- Griffiths, D. (2006). Risk Based Internal Auditing: Three Views on Implementation. pp.1-2.
- Grove, H., Clouse, M., & Xu, T. (2021). COVID Reflections on Corporate Governance. *Corporate Governance and Sustainability Review*, 5(1), 94-106.
- Hanifah, A. M., Kuntadi, C., & Pramukty, R. (2023). Literature Review: Pengaruh Sistem Pengendalian Internal, Peran Audit Internal, Komitmen Manajemen Terhadap Good Corporate Governance. *Jurnal Economina*, 2(6), 1318-1330.
- Hashem, F. R., & Hashem, A. R. (2023). How Can Management Accounting Contribute to Risk Management Strategies within Organization Case Study of Small and Medium Enterprises: Evidence from Emerging Countries. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), 1-21.
- Ho Sy, T. D., & Dan, C. (2023). Risk Management in Vietnamese Government Institutions: Case of Tourism Industry. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 3(4), 1188-1194.
- Hopkin, P. (2017). Fundamentals of Risk Management: Understanding, Evaluating and Implementing Effective Risk Management. USA: Kogan Page Limited.
- Jihad, N. (2019). Recent Trends of Internal Audit and its Role in Supporting Competitive Advantage, A Thesis Submitted for Fulfillment of the Master's Degree of the Philosophy of Accounting. *Sudan University of Science and Technology, Sudan*.
- Karabacak, H. (2021). Kurumsal Risk yönetiminin Biçimlendiren Eğilimlere İlişkin Bir Değerlendirme ve Geleceğe Bakış. *Uzmanların Kaleminden Farklı Boyutlarda Risk ve Risk Yönetimi*. Gazi Kitabevi.
- Karakaya, G. (2020). COVID-19 Gündeminde İşletme Sürekliliği ve Bağımsız Denetim İlişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(3), 14-29.
- Karyağdı, N. G. (2019). KOBİ'lerde Kurumsal Yönetim ve İç Denetimin Uygulanmasının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Malatya İli Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 320-344.
- Koç, S. (2022). İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol Yapısı Etkileşimi. *İşletme*, 3(1), 105-120.
- Kontogeorgis, G. (2018). The role of internal audit function on corporate governance and management. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 8(4), 100-114.
- Kotb, A., Elbardan, H., & Halabi, H. (2020). Mapping of Internal Audit Research: A Post-Enron Structured Literature Review. *Accounting, Auditing, & Accountability Journal*, 33(8), 1969-1996.
- Koutoupis, A. G., & Pappa, E. (2018). Corporate Governance and Internal Controls: A Case Study from Greece. *Journal of Governance and Regulation*, 7(2), 91-99.
- Kulinich, T., Andrushko, R., Prosovykh, O., Sterniyuk, O., & Tymchyna, Y. (2023). Enterprise Risk Management in An Uncertain Environment. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), 1-16.
- Lima, P. A., Crema, M., & Verbano, C. (2020). Risk Management in SMEs: A Systematic Literature Review and Future Directions. *European Management Journal*, 38(1), 78-94.
- Lois, P., Drogalas, G., Nerantzidis, M., Georgiou, I., & Gkampeta, E. (2021). Risk-Based Internal Audit: Factors Related to its Implementation. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 21(4), 645-662.
- Mahama, H., Rana, T., Marjoribanks, T., & Elbashir, M. Z. (2023). Principles-Based Risk Regulatory Reforms and Management Control Practices: A Field Study. *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 36(3), 773-800.
- Mandalas, M. D., & Can, E. N. (2020). Kurumsal Risk Yönetimi Kapsamında Risk Odaklı İç Denetim Analizi; Marmara Bölgesindeki Devlet Üniversitelerine Yönelik Bir Araştırma. *Denetişim*, (20), 78-95.

- Postula, M., Irodenko, O., & Dubel, P. (2020). Internal audit as a tool to improve the efficiency of public service. *European Research Studies Journal*, 23(3), 699-715.
- Remenyi, D., & Sherwood-Smith, M. (2012). *IT Investment: Making A Business Case*. Routledge.
- Salma, D. K. (2022). Masa Depan Peran Audit Internal Di Indonesia. *Jurnal Akuntansi Multiparadigma*, 13(2), 277-293.
- Schäfer, F. S., Hirsch, B., & Nitzl, C. (2022). Stakeholder Pressure as a Driver of Risk Management Practices in Public Administrations. *Journal of Accounting & Organizational Change* 18(1), 33-56.
- Sebilcioğlu, F. (2020). COVID-19: Yönetim Kurullarının Alacağı Önlemler ve Kurumsal Yönetim Açısından Düşündükleri. http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/gundemler/Corona%20Serisi/Korona_Serisi_Fikret_Sebilcioglu.pdf.
- Sung, M. C., & Zhang, J. (2013). Risk Management Capability Building in SMEs: A Social Capital Perspective. *International Small Business Journal*, (67), 670-689.
- The Institute of Risk Management (IRM). (2021). What is Enterprise Risk Management? <https://www.theirm.org/what-we-do/what-is-enterprise-riskmanagement>.
- Thomas, M. (2007). The Seven-step Process to Risk-based Auditing. *FSA Times, Florida, ABD: IIA*, pp.1-6.
- Türedi, H., Karakaya, G., & İldem, M. (2015). Kurumsal Yönetim ve İç Denetim İlişkisi. *Sayıştay Dergisi*, (96), 55-74.
- Walker, P. L., Shenkir, W. G., & Barton, T. L. (2002). Enterprise Risk Management: Pulling it all Together. *Altamonte Springs, FL: Institute of Internal Auditors Research Foundation*.
- Yerekapan, A., & Eskin, İ. (2020). Kurumsal Risk Yönetimi ve Firma Büyüklüğünün Firma Performansı Üzerine Etkisi: BİST Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(1), 61-74.
- Yereli, A. N. (2007). Muhasebe Bilgi Sistemlerinin Risk Yönetimine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (23), 15-32.
- Yeşilçelebi, G. (2022). İç Denetim Bağlamında Covid-19'un Kurumsal Risk Yönetimi Süreçleri Üzerine Etkileri. *Denetişim*, (25),77-93.

SUMMARY

In this study, master's and doctoral theses covering the topics of "Internal Audit and Enterprise Risk Management" in YÖK National Thesis Database between 2010 and 2023 were examined. The aim of the study is to evaluate the year, university, language of publication, institute, main discipline, advisor title, method, subject and general structure of the theses published in order to reveal the change, awareness and importance of the place of internal audit and corporate risk management, which have an important place in accounting and auditing between the years specified by YÖK data. In the study, only the titles including the concepts of "internal audit and corporate risk management" were included

In the study, a literature review was conducted by using YÖK national thesis center data site. As the study population, a detailed search was made with the concepts of "internal audit and corporate risk management" in the YÖK National thesis center application. The research covers the years 2010 and 2023. Theses before 2010 were not included in the study. A total of 378 master's and doctoral theses were examined between 2010 and 2023. In the study, 378 theses were found to be related to the field of auditing, finance and accounting and these theses were analyzed in detail.

Permitted master's and doctoral theses written in the field of internal audit and corporate risk management through the YÖK national thesis center database

were scanned with detailed scanning options and 378 theses were accessed between the years specified in the study. The findings of 378 postgraduate thesis studies examined in the study are presented;

Distribution of Theses by Year; In 2019, the total number of theses in both master's and doctoral programs was 67, of which 54 were on internal audit and 13 on corporate risk management. It has been observed that the subject of corporate risk management has not been sufficiently studied both in the master's and doctoral fields between 2010-2023. **Distribution of Theses by Type;** There are 378 theses on internal audit and corporate risk management in the YÖK national thesis center, 292 of which are master's theses and 86 are doctoral theses. It is seen that 77% of the theses are internal audit theses and 23% are doctoral theses. **Distribution of Theses by Universities;** it is seen that the highest number of master's theses in the field of internal audit and corporate risk management are 35 at Marmara University, 11 at Ankara University, 26 at Istanbul Okan University, 10 at Gazi University and 19 at Istanbul Commerce University. In doctoral theses, Marmara University has 13 in the field of internal audit, followed by Anadolu University (5) and Istanbul University (8). In the field of corporate risk management, it is seen that both master's and doctoral theses are not sufficiently studied. **Distribution of Theses According to Research Methods;** 104 out of 292 master's theses and 53 out of 86 doctoral theses mainly used the survey method. According to the research, survey method is followed by case study and compilation method. **Distribution of Theses According to Subjects;** 292 master's theses and 86 doctoral dissertations are mainly on banking, risk assessment, internal audit in public sector and independent audit. It is seen that master's theses in the field of internal audit are handled together with corporate governance, fraud, risk assessment, internal control, etc. In the field of doctorate, it can be said that there are not enough studies on internal audit and corporate risk management. **Distribution of Theses According to Language of Publication;** 275 of 292 master's theses and 74 of 86 doctoral theses were published mainly in Turkish. Seventeen of the master's theses and 11 of the doctoral theses were published in English. **Distribution of Theses According to Institute;** 292 master's theses and 86 doctoral theses were mainly conducted in the departments of business administration, accounting and auditing, public administration, finance and banking. It can be said that most of these studies are specific to the master's field and the studies conducted in the field of doctorate are insufficient. **Distribution of Theses According to Title;** It was observed that 118 of 292 master's theses and 64 of 86 doctoral theses were mainly worked with Prof. Dr., followed by 95 of the master's theses with Dr. Lecturer and 79 with Assoc. It was observed that 95 of the master's theses and 79 of the doctoral theses were conducted with Assoc.

When the information obtained in the study is analyzed; it is observed that in the last thirteen years, especially in 2019, studies have been carried out intensively and these rates have gradually decreased in other years. The main reason for the decline in internal audit and corporate risk management in the last thirteen years can be considered as the lack of importance given to accounting and auditing in education and in the business world. The cost factor, especially in the business

world, can be shown as another important reason. In general, it has been observed that internal auditing has been predominantly studied, but corporate risk management has not been the subject of sufficient research in the literature. However, it is important to give the necessary importance to the accounting and auditing fields, which are the lifeblood of the enterprises, in order to ensure the sustainability of the enterprises, to meet human needs, to manage the activities effectively, to provide employment and, most importantly, to prevent tax loss.

BRICS+T Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Askeri Harcamaların GSYİH Üzerindeki Etkisi: Fourier Bootstrap ARDL Yaklaşımı

Neman EYLASOV *

Ramazan KILIÇ ****

Ayşe Nur ŞAHİNLER **

Nijat GASIM ****

ÖZ

Askeri harcamalar, bir ülkenin savunma politikalarının temelini oluşturarak uluslararası arenada hayati bir rol oynamaktadır. Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ilk kez Benoit (1973, 1978) tarafından incelenmiş ve bu ilişki literatüre "Benoit hipotezi" olarak geçmiştir. Bu çalışmada askeri harcamalar ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Benoit hipotezi kapsamında BRICS+T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri için 1992-2021 yıllık veri kullanılarak araştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlıkları, ADF ve Esnek Fourier ADF birim kök testleri kullanılarak incelenmiş ve ardından Fourier Bootstrap ARDL ve Bayer-Hanck yöntemleriyle değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. FB-ARDL yöntemi, eş-bütünleşme ilişkisini sadece Türkiye'de bulurken, Bayer-Hanck eş-bütünleşme testi tüm ülkelerde eş-bütünleşme ilişkisi tespit etmiştir. FB-ARDL uzun dönem tahmin sonucuna göre Türkiye'de finansal gelişme ekonomik büyümeyi pozitif, askeri harcamalar ise negatif etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye'de Benoit hipotezi geçersizdir. BRICS ülkeleri için FMOLS uzun dönem tahmin sonuçları şu şekildedir; A) Brezilya ve Güney Afrika hariç tüm ülkelerde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. B) Rusya ve Çin'de askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. C) Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'da askeri harcamaların ekonomik büyümeyi negatif etkilediği görülmüştür (Benoit hipotezi geçersizdir). Son olarak, çalışmada tüm ülkeler için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto yöntemiyle araştırılmış ve sonuçlar çalışmanın son bölümünde raporlanmıştır. Çıkan ekonometrik sonuçlara dayanarak, farklı politika önerileriyle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Benoit Hipotezi, Fourier Bootstrap ARDL, Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Fourier ADF, Fourier Toda-Yamamoto

JEL Sınıflandırılması: P24, O16, H56, C32, C51

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, e-posta: nemaneylasov@ogr.iu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0087-2808

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: aysenursahinler@aybu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-8724-8444

*** Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: ramazan.kilic@dpu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-2484-7471

**** Araştırmacı, Bakü Devlet Üniversitesi, Araştırma, Geliştirme ve Yenilik Mükemmeliyet Merkezi, e-posta: nijatgasim@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3976-1283

(Makale Gönderim Tarihi: 24.03.2023 / Yayına Kabul Tarihi: 13.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1270661

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Impact of Financial Development and Military Expenditures on GDP in BRICS+T Countries: Fourier Bootstrap ARDL Approach

ABSTRACT

Military expenditure plays an important role in the international arena as it forms the basis of a country's defence policy. The relationship between military expenditures and economic growth was first examined by Benoit (1973, 1978) and this relationship was mentioned in the literature as the "Benoit hypothesis". In this study, the effect of military expenditures and financial development on economic growth was investigated using 1992-2021 annual data for BRICS + T (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Türkiye) countries within the scope of the Benoit hypothesis. The stationarity of the variables was examined using ADF and Flexible Fourier ADF unit root tests, and then the cointegration relationship between the variables was investigated with Fourier Bootstrap ARDL and Bayer-Hanck methods. While the FB-ARDL method found a cointegration relationship only in Türkiye, the Bayer-Hanck cointegration test detected a cointegration relationship in all countries. According to the FB-ARDL long-run estimation result, financial development in Türkiye affects economic growth positively and military expenditures negatively. Therefore, the Benoit hypothesis is invalid in Türkiye. FMOLS long-run estimation results for BRICS countries are as follows; A) The effect of financial development on economic growth is positive and significant in all countries except Brazil and South Africa. B) Military expenditures do not have a statistically significant effect on economic growth in Russia and China. C) It has been observed that military expenditures negatively affect economic growth in Brazil, India, and South Africa (Benoit hypothesis is invalid). Finally, the causality relationship between the variables for all countries in the study was investigated with the Fourier Toda-Yamamoto method and the results were reported in the last section of the study. Based on the econometric results, the study was concluded with different policy recommendations.

Key Words: Benoit Hypothesis, Fourier Bootstrap ARDL, Financial Development, Economic Growth, Fourier ADF, Fourier Toda-Yamamoto

JEL Classification: P24, O16, H56, C32, C51

GİRİŞ

Akademik literatürde, ekonomik büyüme ile askeri harcamalar arasındaki ilişki, farklı teorik yaklaşımlar, ekonometrik yöntemler ve çeşitli ülke grupları üzerinde detaylı olarak incelenmiştir. Özellikle Benoit (1978) tarafından yürütülen öncü çalışma, askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair ilgiyi artırmıştır. Ancak literatürde askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif mi yoksa negatif mi olduğu konusunda kesin bir uzlaşma bulunmamaktadır.

Askeri harcamaların ekonomik büyüme ile olan ilişkisi, genellikle dört farklı hipotez altında ele alınmaktadır: askeri harcamalara dayalı büyüme, büyümeye dayalı askeri harcamalar, geri besleme hipotezi ve tarafsızlık hipotezi. Benoit (1978)'in çalışması, askeri harcamalardaki artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösterirken, Deger (1986) ise askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Ram (1993), bu iki farklı yaklaşımı arz ve talep yönlü etkiler olarak ayırtmıştır. Arz yönlü etkilerde kıt kaynakların fırsat maliyetleri üzerinde durulmaktadır ve Deger (1986)'e göre askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu vurgulanmıştır.

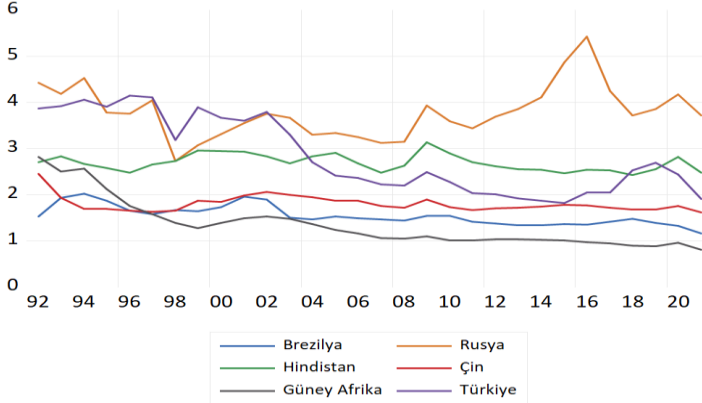
Literatürde, birçok çalışma askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu savunmaktadır (Rothschild, 1973; Lim, 1983; Asseery, 1996; Karagol ve Palaz, 2004; Mylonidis, 2008; Manamperi, 2016; Becker ve Dunne, 2023). Ancak Ram'e göre bu negatif etkinin tam olarak ortaya çıkabilmesi için askeri harcamaların sosyal refaha katkısının sıfır olması gerekmektedir. Ayrıca askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebileceğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Frederiksen ve Looney, 1983; Mueller ve Ateşoğlu, 1993; Yıldırım vd., 2005; Yıldırım ve Öcal, 2016; Ajmair vd., 2018; Ünsal, 2020; Dimitraki ve Win, 2021; Raifu ve Aminu, 2023). Askeri harcamaların artışı kamu harcamalarındaki genel bir artışın çarpan etkisiyle ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilir. Bu literatürde "talep yönlü etki" olarak da adlandırılmaktadır. Karadam vd. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada savunma harcamalarının ekonomiye teknoloji transferleri, güvenlik sağlama ve insan sermayesi oluşturma gibi pozitif dışsallıklar sağladığı belirtilmiştir. Bu dışsallıkların ekonomik büyümenin olumlu bir şekilde teşvik edilmesinde etkili olabileceği görülmektedir.

Ekonomik büyümenin askeri harcamaları etkileyebileceğini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Joering, 1986; Gokmenoglu vd., 2015; Yıldız ve Yıldız, 2019). Safdari vd. (2011)'ne çalışmasına göre, yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip bir ülke hem yurt içi hem de yurt dışı tehditlere karşı güvenliğini sağlamak için savunma harcamalarını artırabilir. Bu durum ekonomik büyümenin kazanımlarını korumak ve ülkenin istikrarını sürdürmek amacıyla bir strateji olarak kabul edilebilir.

Askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çift yönlü bir ilişki şeklinde ortaya çıkabilir: Askeri harcamalardaki artış ekonomik büyümeyi farklı yollarla etkileyebilir; bunlar talep ve arz gibi dinamikleri içerir. Öte yandan ekonomik büyüme kapitalist kalkınmanın devamı için savunma harcamalarına olan ihtiyacı artırabilir. Bu durum geri besleme mekanizmasıyla çalışır (Hatemi-J vd., 2018: 1195). Son olarak tarafsızlık hipotezi çerçevesinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu bağlamda askeri harcamaların ekonomik büyümeyle değil, çatışma ve tehditlerin artışıyla ilişkili olarak yükseldiğini öne sürer (Hatemi-J vd., 2018: 1195). Yani ekonomik büyüme hızı artsa bile askeri harcamaların yükselmesi ekonomik büyümeye değil, ulusal veya uluslararası güvenlik tehditlerinin büyümesine bağlıdır. Bu hipotez, askeri harcamaların ekonomik büyümeyle doğrudan bir korelasyona sahip olmadığını fakat askeri tehditlerin ve çatışmaların artışıyla şekillendiğini belirtir. Korkmaz ve Bilgin (2017), Kılıç vd. (2018) ve Lobont vd. (2019) tarafından yapılan çalışmalar geri besleme hipotezini destekler sonuçlar bulurken, Özer (2020) ve Ayla (2020) tarafından yapılan çalışmalar yansızlık hipotezini destekler sonuçlar bulmuşlardır. Şekil 1'de BRICS+T ülkelerinin 1992-2021 döneminde askeri harcamalarının GSYİH'nin yüzdesi olarak gösterilmiştir. Grafiklerde, tüm ülkeler için çeşitli savaş, pandemi ve kriz durumlarına bağlı olarak yapısal kırılmaların olduğu görülmektedir. Grafikten de görüldüğü gibi, askeri harcamalar en yüksek olan ülke Rusya'dır. 2018 pandemi öncesinde Türkiye'nin Hindistan'dan daha yüksek askeri

harcamalara sahip olduğu, ancak pandemi sonrasında bu harcamaların azaldığı gözlemlenmektedir.

Şekil 1. BRICS+T Ülkelerinde Askeri Harcamalar

Kaynak: World Bank (2023)

Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişki konusunda literatürde geniş bir fikir birliği olmamakla birlikte, bu ilişkiyi açıklamak için dört temel hipotez öne sürülmüştür. İlk olarak, arz yönlü büyüme hipotezi finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini savunmaktadır (King ve Levine, 1993; Demetriades ve Hussein, 1996; Xu, 2000; Ghirmay, 2004; Colombage, 2009; Menyah vd., 2014; Eyüboğlu ve Akan, 2020; Gürsucu, 2021; Fendoğlu, 2021). Bu yaklaşıma göre, finansal gelişme ekonomik büyümeyi teşvik ederken, finansal aracılık hizmetleri sayesinde tasarrufların artması ve daha etkin yatırımların gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır (Patric, 1966; Gregorio, 1995; Al-Yousif, 2002).

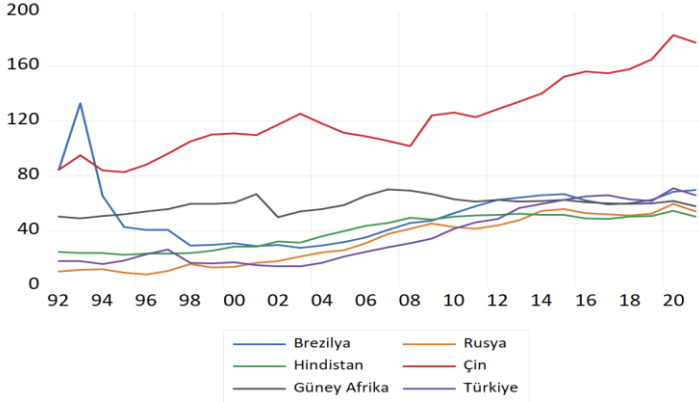
Robinson (1952) çalışmasına dayanan ikinci görüş, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi izlediğini vurgular (Demetriades ve Hussein, 1996; Al-awad ve Harb, 2005; Colombage, 2009; Erkişi, 2018). Bu tek yönlü ilişki literatürde talep yönlü olarak da bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik büyüme arttıkça finansal hizmetlere olan talep ve dolayısıyla finansal aracılık hizmetleri de artış gösterecektir. Şirketlerin içsel kaynaklarından finansman kapasitesinin azalması ve farklı sektörler arasındaki büyüme farklılıkları, finansal aracılığa olan ihtiyacı artırır. Finansal sistem ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla genişleyerek daha fazla ve kaliteli hizmet sunmaya yönelecektir (Patrick, 1966: 174).

Üçüncü hipotez, diğer iki hipotezin öngördüğü tek yönlü ilişkiye karşı çift yönlü bir ilişkiyi savunmaktadır (Shan vd., 2001; Al-Yousif, 2002; Apergis vd., 2007; Ergür ve Özek, 2020). Berthélemy ve Varoudakis (1995), finansal gelişme ve ekonomik büyümenin birbirini çift yönlü olarak güçlendirdiğini öne sürmektedir. Finansal gelişme ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biridir, çünkü finansal araçlar hane halkının tasarruflarını toplayarak bunları verimli yatırım projelerine yönlendirmektedir. Bu süreçte bankalar gibi finansal kurumlar bilgi toplama ve değerlendirme işlevleri sayesinde kaynakların en uygun alanlara

tahsis edilmesini sağlamaktadır. Finansal aracılık sermaye birikimini hızlandırarak firmaların fiziksel sermaye ve işgücüne daha verimli erişimini sağlar; bu da üretkenliği artırır ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Ayrıca finansal gelişmenin getirdiği ölçek ekonomileri, bankaların verimliliğini artırarak aracılık maliyetlerini düşürür ve dolayısıyla sermaye tahsisini daha etkin hale getirmektedir. Diğer yandan ekonomik büyüme finansal sektör üzerinde önemli dışsallıklar yaratarak onun gelişimini teşvik etmektedir. Reel sektördeki büyüme, tasarrufların artmasına ve finansal piyasaların genişlemesine yol açmaktadır. Bu genişleme, bankaların ve diğer finansal kurumların verimliliğini artırarak işgücü verimliliğini yükseltmektedir. Ayrıca büyüyen finansal piyasa, bankacılık sektöründe ölçek ekonomileri yaratarak finansal aracılık hizmetlerinin maliyetini düşürmektedir. Ancak bu süreç aynı zamanda eksik rekabet koşullarını da beraberinde getirebilir; çünkü finansal piyasaların büyümesi, bankaların sayısını artırarak finansal aracılık marjlarını daraltabilmektedir. Sonuç olarak ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki bu karşılıklı etkileşim birbirini güçlendiren bir döngü oluşturmaktadır. Son olarak finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceği görüşü de literatürde yer almaktadır (Gregorio ve Guidotti, 1995; Singh, 1997; Sing ve Weisse, 1998; Al-Yousif, 2002; Önder, 2022). Bu yaklaşıma göre gelişmekte olan ülkelerde hisse senedi piyasalarının yüksek volatilitesi ve belirsiz fiyatlandırma süreçleri etkili yatırım tahsisatını engelleyebilmektedir. Ayrıca iç ve dış ekonomik şoklar hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki etkileşimleri karmaşılaştırarak makroekonomik istikrarsızlığı artırabilmekte ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Şekil 2'de 1992-2021 döneminde BRICS+T ülkelerinin finansal gelişmesi, GSYİH'nin yüzdesi olarak sunulmuştur. Çin, finansal gelişim açısından en önde gelen ülke olarak belirginleşmektedir. Brezilya ise 1993 yılında ülkenin para birimi olan Brezilya realinin değer kaybetmesiyle ani bir düşüş yaşamıştır. Diğer ülkelerde ise finansal gelişim zamanla artmış ve benzer değerler gözlenmiştir.

Bu çalışmada, BRICS+T ülkelerinde askeri harcamaların ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Benoit hipotezi çerçevesinde araştırılmıştır. Literatürde BRICS+T ülkeleri için bu konuda kısıtlı çalışma bulunması nedeniyle, Yilanci vd. (2020), Nazlioglu vd. (2016), Enders ve Lee (2012) tarafından literatüre kazandırılan yöntemlerle analiz yapılarak literatüre önemli bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Şekil 2. BRICS+T Ülkelerinde Finansal Gelişme

Kaynak: World Bank (2023)

Çalışmanın giriş bölümünden sonra gelen birinci bölümde, finansal gelişmenin ve askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen eski çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölüm olan model ve veri kısmında, ekonometrik bir model oluşturulmuş ve değişkenler tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında kısa bir bilgi sunulmuştur. Dördüncü bölümde ise ekonometrik yöntemlerden elde edilen ampirik sonuçlar yorumlanarak sonuç kısmında politika önerileri sunulmuştur.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, literatür taraması iki temel başlık altında incelenmiştir. İlk olarak, finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara odaklanılmıştır. Ardından Benoit hipotezi bağlamında askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen eski çalışmalara değinilmiştir.

A. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Önder (2022), Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Endonezya ve Türkiye gibi kırılırgan beşli ülkeler için 1990-2019 dönemine ait verileri kullanarak, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Panel Westerlund eş-bütünleşme testi kullanılmış ve sonuçlar, Endonezya dışındaki tüm ülkelerde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.

Eyüboğlu ve Akan (2020), Türkiye'de finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1980-2016 dönemi için RALS-EG eş-bütünleşme yöntemiyle incelemiştirlerdir. FMOLS ve DOLS uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, Türkiye'de finansal gelişimin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada Granger nedensellik testi kullanılarak finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Türkiye'ye ilişkin diğer çalışmalar, Ozcan ve Ari (2011), Akkay (2010) ve Gürsucu (2021) tarafından yapılmış ve bu çalışmalarda da Granger ve Toda-

Yamamoto nedensellik yöntemleri kullanılarak finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Fendoğlu (2021) çalışmasında Fourier ADL eş-bütünleşme yöntemini kullanarak Türkiye`de 1960-2017 dönemi için finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmiştir. Fourier ADL eş-bütünleşme sonucuna göre Türkiye`de değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi bulunmamıştır. Eş-bütünleşme ilişkisi bulunmadığından değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisinin belirlenmesi için Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmış ve Türkiye`de finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Türkiye için yapılan bir diğer çalışmada Uslu (2022) Maki ve Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eş-bütünleşme testlerini kullanarak 1960-2019 dönemi için finansal gelişme göstergelerinden olan para arzı ve kredi miktarı değişkenleri ve ekonomik büyüme değişkeni arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Çıkan uzun dönem sonuçlarına göre finansal gelişme göstergelerinden olan hem para arzı hem de kredi miktarı değişkenleri ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Sofuoğlu (2022) çalışmasında, D8 ülkelerinde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Panel VAR yaklaşımıyla 1985-2020 dönemi için incelenmiş ve finansal gelişmede meydana gelen şokların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Pata (2020) çalışmasında ARDL sınır testi ile Türkiye`de 1965-2017 dönemi için finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. ARDL uzun ve kısa dönem sonuçlarına göre finansal gelişim ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Şahin ve Temelli (2022) BRICS+T ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmada, panel tesadüfi etkiler modelini kullanarak, finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Driscoll ve Kraay tahmincisine göre, BRICS+T ülkelerinde finansal gelişimin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ergür ve Özek (2020) BRICS+T ülkeleri için Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testi kullanarak finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çıkan nedensellik sonuçlarına göre Çin`de finansal gelişim ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü, Brezilya`da ise finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Son olarak, Erkişi (2018) çalışmasında panel veri yöntemi kullanarak BRICS+T ülkeleri için ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

B. Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (Benoit Hipotezi)

Benoit (1978), 44 gelişmekte olan ülkenin 1950-1965 yıllarına ait verilerini kullanarak yaptığı ilk çalışmada, askeri harcamalar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda, askeri harcamaların iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın

ardından, askeri harcama ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sayısında artış gözlemlenmiştir.

Gokmenoglu vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'nin 1988-2013 döneminde askeri harcamalar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen ve VECM yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, iktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Korkmaz ve Bilgin (2017) çalışmasında, Johansen-Juselius ve Granger nedensellik testlerini kullanarak Türkiye ve ABD'nin 1961-2015 dönemi için uzun dönem denge ilişkisini incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, ABD için nedensellik ilişkisi bulunmamıştır, ancak Türkiye için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Manamperi (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye ve Yunanistan'ın 1970-2013 dönemlerine ait verileri kullanarak askeri harcamalar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi VECM ve ARDL yöntemleriyle analiz etmiştir. Sonuçlar, savunma harcamalarının Türkiye için hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak Yunanistan için yapılan analizde, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur.

Ajmair vd. (2018) çalışmalarında, Pakistan'ın 1990-2015 dönemi için savunma harcamaları, asker sayısı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testiyle incelemişlerdir. Bulgularında ise kısa dönem için savunma harcamaları ve asker sayısının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ancak uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen sadece asker sayısıdır.

Kılıç vd. (2018), G8 ülkeleri için 1992-2016 yılları arasındaki verileri kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi panel veri ve Emirmahmutoğlu-Köse nedensellik yöntemleriyle incelemiştir. Çalışmanın nedensellik sonuçlarına göre, G8 ülkelerinde askeri harcamalardan iktisadi büyümeye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Lobonç vd. (2019), Romanya'nın 1991-2016 dönemine ait verilerini kullanarak değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Yapılan nedensellik analizi sonucunda, savunma harcamaları ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yıldız ve Yıldız (2019), 1990-2015 yılları arasında beş ülke için Konya panel nedensellik yöntemini kullanarak değişkenler arasındaki nedensellik yönünü incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, sadece İran'da değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Diğer tüm ülkeler için ise ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik gözlemlenmiştir.

Aydın (2021), Türkiye için Benoit hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla 1960-2017 verilerini kullanarak ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerini uygulamıştır. Sonuçlar, Türkiye verilerinin Benoit hipotezini desteklediğini göstermektedir, yani savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca nedensellik sonuçlarına göre,

askeri harcamalardan iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Özer (2020) çalışmasında Türkiye için, Fourier ADL koentegrasyon ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerini kullanarak 1960-2017 yılları arasındaki değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ancak çalışmanın sonuçlarına göre ne eş-bütünleşme ne de nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Oğul (2022), ABD, Çin, Hindistan, Rusya ve Birleşik Krallık ülkeleri için 1960-2017 döneminde askeri harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Pedroni ve Kao panel eş-bütünleşme testleriyle araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, askeri harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu belirlenmiştir.

Dimitraki ve Win (2021) çalışmalarında, Ürdün'ün 1970-2015 dönemine ait verileri kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi kırılmalara izin veren Gregory-Hansen eş-bütünleşme ve ARDL sınır testi ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Ürdün'de askeri harcamalar ile iktisadi büyüme arasında kısa ve uzun vadeli pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Ünsal (2020) çalışmasında, 1970-2017 yılları arasında G7 ülkelerine panel veri tahmini yaparak değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak, G7 ülkelerinde askeri harcamaların iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca G7 ülkeleri için Benoit hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayla (2020) çalışmasında, 1997-2018 dönemi için D8 ülkeleri için panel veri analizi yaparak askeri harcamaların iktisadi büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulamadığını ortaya koymuştur. Son olarak, Çınar ve Ünsal (2021) tarafından yapılan çalışmada, 1997-2019 verileri kullanılarak 9 Orta Doğu ülkesinde değişkenler arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Araştırmada, Orta Doğu ülkelerinde savunma harcamaları ile GSYH arasında uzun dönemde pozitif ve asimetric bir ilişki olduğu, ancak kısa dönemde bu ilişkinin negatif ve simetric olduğu belirlenmiştir.

II. MODEL VE VERİ

Bu çalışmada, 1992-2021 dönemi için Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin Güney Afrika ve Türkiye'de askeri harcamalar ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Benoit hipotezi çerçevesinde araştırmak için Denklem 1'de belirtilen fonksiyon kullanılmıştır.

$$GDP = f(FD, MX) \quad (1)$$

Burada değişkenlerin logaritması alınarak, Denklem 2'deki ekonometrik model oluşturulmuştur.

$$LGDP_t = \beta_0 + \beta_1 LFD_t + \beta_2 LMX_t + u_t \quad (2)$$

Denklem 2'de β_0 sabit terimi, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. β_1 ve β_2 parametreleri ise sırasıyla finansal gelişme ve askeri harcamalarının katsayılarını belirtmektedir. Genel olarak finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir; bu nedenle Denklem 2'de, tüm ülkeler için β_1 katsayısının pozitif olması gözlenebilir (Saidi, 2018; Asteriou ve Spanos, 2019; Ahmed vd., 2022). Diğer bir yandan Benoit hipotezinin geçerli

olabilmesi için β_2 katsayısının da pozitif bir değere sahip olması gerekmektedir (Dimitraki ve Win, 2021; Oğul, 2022; Ünsal, 2022). Eğer β_2 katsayısı negatif bir değere sahip olursa, Benoit hipotezi geçersiz olacaktır (Budhathoki, 2024; Azam, 2020; Klein, 2004). Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımı Tablo 1'de sunulmuştur. Tüm değişkenlerin verileri Dünya Bankası'ndan elde edilmiş ve ekonometrik analizlerde değişkenlerin logaritmik dönüşümleri kullanılmıştır.

Finansal gelişme göstergeleri arasında M1/GDP (dar para arzı), M2/GDP, M2Y/GDP ve M3/GDP gibi oranlar bulunmasına rağmen, bu çalışmada finansal gelişmeyi ölçmek için bankalar tarafından özel sektöre sağlanan yurt içi kredi oranı (GSYİH'nın yüzdesi) tercih edilmiştir. King ve Levine (1993)'e göre, finansal hizmetlerin genişlemesi ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Daha gelişmiş bir finansal sistem, reel sektöre daha fazla kredi sağlar ve riskleri çeşitlendirmektedir. Bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredi oranı, finansal gelişimi değerlendirmek için kullanılan bir göstergedir ve yüksek oranlar genellikle daha hızlı ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmektedir.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenlerin Tanımları

Sembol	Değişkenler	Birim
GDP	Kişi başına GSYİH	Sabit 2015 ABD doları
FD	Finansal Gelişme	Bankalar tarafından özel sektöre yurt içi kredi (GSYİH'nin yüzdesi)
MX	Askeri Harcamalar	GSYİH'nin yüzdesi

Tablo 2'de tüm ülkeler için değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri sunulmuştur. Görüldüğü üzere ülkelerde ekonomik büyüme (GDP) değişkeni normal dağılmaktadır. Hesaplanan Jarque-Bera test istatistik değerinin olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmemektedir. Finansal gelişim (FD) değişkeni ise Brezilya ülkesinden başka diğer tüm ülkelerde normal dağılmaktadır. Son olarak, askeri harcamalar (MX) değişkeni sadece Çin ve Güney Afrika'da normal dağılmamaktadır. Dolayısıyla değişkenlerin logaritmik değerleri alınarak analize devam edilmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

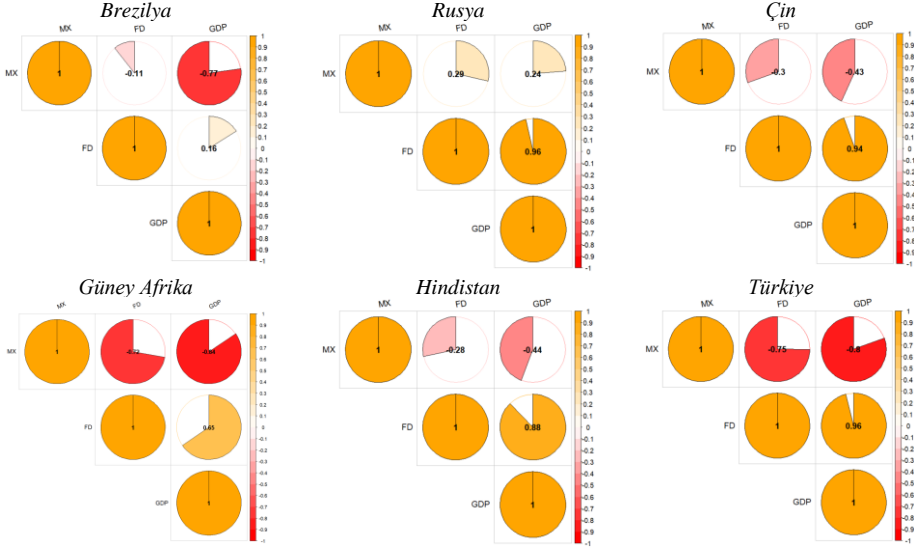
Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

		GDP	FD	MX
Brezilya	Ortalama	7653.686	52.28646	1.544097
	Maksimum	9216.132	133.0759	2.016008
	Minimum	5911.687	27.68567	1.163682
	Standart Sapma	1042.870	22.14554	0.212622
	Jarque-Bera	2.756446	30.70314	2.769536
	Olasılık	0.252026	0.000000	0.250382
Rusya		GDP	FD	MX
	Ortalama	7553.095	32.56645	3.785382
	Maksimum	10251.68	59.58230	5.425148
	Minimum	4515.509	8.293505	2.732649
	Standart Sapma	2004.817	17.90826	0.564066
	Jarque-Bera	3.366381	3.271525	4.271027
Olasılık	0.185780	0.194804	0.118184	
Hindistan		GDP	FD	MX
	Ortalama	1128.247	39.62220	2.690243
	Maksimum	1961.961	54.57172	3.129385
	Minimum	546.4410	22.51077	2.424285

	Standart Sapma	464.1482	12.06263	0.180387
	Jarque-Bera	2.697026	3.866590	1.617816
	Olasılık	0.259626	0.144671	0.445344
Çin		GDP	FD	MX
	Ortalama	4895.939	122.7599	1.800430
	Maksimum	11223.26	182.8681	2.449542
	Minimum	1100.646	83.09731	1.613074
	Standart Sapma	3196.052	27.64713	0.170959
	Jarque-Bera	2.840662	1.828505	49.72629
	Olasılık	0.241634	0.400816	0.000000
Güney Afrika		GDP	FD	MX
	Ortalama	5434.057	59.50025	1.344891
	Maksimum	6263.104	70.38188	2.817651
	Minimum	4269.700	48.97013	0.809813
	Standart Sapma	755.0447	5.625629	0.523995
	Jarque-Bera	3.612622	0.446127	14.24473
	Olasılık	0.164259	0.800064	0.000807
Türkiye		GDP	FD	MX
	Ortalama	8399.288	35.91269	2.845248
	Maksimum	13449.93	70.89658	4.139697
	Minimum	5376.159	14.01066	1.812848
	Standart Sapma	2464.418	20.53717	0.830287
	Jarque-Bera	2.757493	3.708226	3.461094
	Olasılık	0.251894	0.156592	0.177187

Şekil 3`te tüm ülkeler için askeri harcamalar, finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki korelasyon matrisleri pasta grafiği şeklinde gösterilmiştir. Brezilya`da askeri harcamalar ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında negatif yüksek düzeyde bir ilişki, finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında ise pozitif düşük düzeyde bir ilişki mevcuttur. Rusya`da askeri harcamalar ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında pozitif düşük düzeyde bir ilişki, finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında ise pozitif yüksek düzeyde bir ilişki mevcuttur. Çin ve Güney Afrika`da askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında negatif ve orta düzeyde bir ilişki gözlenirken, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Son olarak, Hindistan ve Türkiye`de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki gözlemlenirken, Hindistan`ın askeri harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ve orta düzeyde bir ilişki, Türkiye'nin ise negatif ve yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Şekil 3. Pie Grafiği ile Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

III. METODOLOJİ

Bu bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında kısa bilgiye yer verilecektir. Şekil 4'te sıralandığı gibi, ilk olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri sunulmuş, ardından Dickey ve Fuller (1981) ADF ve Enders ve Lee (2012) Esnek Fourier ADF birim kök testleriyle değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Tüm ülkeler için değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi öncelikle Yılancı vd. (2020) Fourier Bootstrap ARDL yöntemiyle, daha sonra Bayer ve Hanck (2013) birleşik eş-bütünleşme testleriyle araştırılmıştır. Uzun dönem tahmin sonuçları FMOLS yöntemi ile raporlandıktan sonra, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Nazlioglu vd. (2016) Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testiyle incelenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Şekil 4. Ekonometrik Metodoloji Sıralaması

A. Durağanlık Testleri

Bu çalışmada, değişkenlerin durağanlık düzeyini belirlemek için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş DF testi ve yapısal kırılmaları dikkate alan Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Esnek Fourier ADF birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmada incelenen değişkenlere özgü olarak uyarlanan Genişletilmiş DF regresyon modelleri, Denklem 3, 4 ve 5'te sunulmuştur.

$$\Delta LGDP_t = \vartheta LGDP_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LGDP_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta LFD_t = \alpha + \vartheta LFD_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LFD_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta LMX_t = \alpha + \beta t + \vartheta LMX_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LMX_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada, Denklem 3 sabitsiz ve trendsiz modeli, Denklem 4 sabitli ve trendiz modeli, Denklem 5 ise hem sabitli hem de trendli modeli göstermektedir. Denklemlerde yer alan α sabit terimi, βt trendi, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. p gecikme sayısını göstermekte olup, AIC ve SC bilgi kriterleri ile otomatik olarak belirlenmektedir. Genişletilmiş DF birim kök testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H_0 : Seri birim kök içermektedir veya seri durağan değildir.

H_1 : Seri birim kök içermemektedir veya seri durağandır.

Değişkenlerin bir gecikmesi yani Denklem 3, 4 ve 5'te gösterilen ϑ katsayısının t-istatistiği MacKinnon (1996) çalışmasındaki kritik değerlerinden mutlak olarak büyük çıkarsa yokluk hipotezi reddedilecektir. Bir başka ifade ile seri seviyede durağan olacaktır.

Makro iktisadi değişkenlerde bazen zamana bağlı olarak kırılmalar görülmektedir. Bu yapısal kırılmalar ekonomik kriz, deprem, pandemi gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Yapısal kırılması olan bir zaman serisi değişkenine uygulanan genişletilmiş DF gibi doğrusal birim kök testleri sonuçları yanıltıcı olabilmektedir. Genişletilmiş DF birim kök testinde bu testlerden bir tanesidir. Durağan olan bir değişken yapısal kırılma içerdiğinde, Genişletilmiş DF birim kök testi bu değişkeni durağan değilmiş gibi gösterebilmektedir. Bu yüzden Enders ve Lee (2012) çalışmasında Genişletilmiş DF denklemine Fourier terimleri olarak tanımlanan sinüs ve kosinüs terimlerini ekleyerek, bu sorunu çözmüşlerdir. Esnek Fourier ADF olarak literatüre geçen bu birim kök testi son zamanlar sıklıkla kullanılmaktadır. Yukarıda yer alan Genişletilmiş DF regresyon denklemlerine Fourier terimler eklendiğinde Denklem 6, 7 ve 8'deki regresyon eşitliklerine dönüşmektedir.

$$\Delta LGDP_t = \vartheta LGDP_{t-1} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LGDP_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta LFD_t = \alpha + \vartheta LFD_{t-1} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LFD_{t-j} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta LMX_t = \alpha + \beta t + \vartheta LMX_{t-1} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta LMX_{t-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Bu denklemlerde yer alan k Fourier frekanslarının sayısını, $\pi=3,1415$, t trendi, T gözlem sayısını göstermektedir. Bu testin geçerli olabilmesi için, sinüs ve kosinüs katsayıları olan γ_1 ve γ_2 katsayılarından en az biri istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır. Eğer Fourier terimler istatistiksel olarak anlamlı değilse, klasik Genişletilmiş DF birim kök testi sonuçları geçerli olacaktır. Denklemdaki Fourier terimler anlamlı ve ϑ katsayısının t -istatistik değeri Enders ve Lee (2012) çalışmasındaki kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük bulunursa, yokluk hipotezi reddedilecektir. Yani, değişkenler Esnek Fourier ADF test sonucuna göre seviyede durağan olacaktır.

B. Eşbütünleşme Testleri

Çalışmada değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001) ARDL ve Bayer-Hanck (2013) birleşik eş-bütünleşme yöntemleri ile araştırılmıştır. Araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan eş-bütünleşme testlerinden biri olan ARDL sınır testi Pesaran vd. (2001) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu eş-bütünleşme testinin diğer eş-bütünleşme testlerinden farkı, değişkenlerin seviyede ve birinci dereceden durağan olmalarına izin vermesidir. Fakat değişkenlerden her hangi birisi ikinci dereceden durağan olmamalı ve bağımlı değişken $I(1)$ yani birinci farkında durağan olmalıdır. Denklem 2'deki model ARDL modeli olarak Denklem 9'daki gibi yeniden yazıla bilir.

$$\Delta LGDP_t = \alpha + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_{2i} \Delta LFD_{t-i} + \sum_{i=0}^v \beta_{3i} \Delta LMX_{t-i} + \gamma_1 LGDP_{t-1} + \gamma_2 LFD_{t-1} + \gamma_3 LMX_{t-1} + v_t \quad (9)$$

Denklem 9'da Δ değişkenin farkının alındığını, v_t ise hata terimini göstermektedir. z , x ve v ARDL gecikmeleri AIC ve SC bilgi kriterleri ile otomatik olarak belirlenmektedir. ARDL sınır testinde değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı $F_{tüm}$ ve $t_{bağımlı}$ test istatistikleri ile sınıanmaktadır. $F_{tüm}$ ve $t_{bağımlı}$ test istatistiklerinin hipotezleri aşağıdaki gibidir.

$$F_{tüm} = H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = 0 \text{ (eş-bütünleşme yoktur)}$$

$$t_{bağımlı} = H_0: \gamma_1 = 0 \text{ (eş-bütünleşme yoktur)}$$

Hesaplanan $F_{tüm}$ ve $t_{bağımlı}$ istatistik değerleri sırasıyla Narayan (2005) ve Pesaran vd. (2001) çalışmalarındaki üst kritik değerlerinden mutlak olarak büyük çıkarsa yukarıda gösterilen yokluk hipotezleri reddedilecektir. Ayrıca ARDL sınır testinin sonuçlarının güvenilir olması için bazı tanı testlerinin geçerli olması da gerekmektedir. McNown vd. (2018) çalışmalarında literatüre kazandırdıkları Bootstrap ARDL eş-bütünleşme yaklaşımı, birden çok bağımsız değişken olması halinde ARDL testine göre daha güçlü bulgular vermektedir. McNown vd. (2018) bağımsız değişkenler için Denklem 9'daki modelde $H_0: \gamma_2 = \gamma_3 = 0$ sıfır hipotezinin de test edilmesi için ilave bir F testinin ($F_{bağımsız}$) kullanılmasını önermektedirler. McNown vd. (2018) çalışmasında $F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ ve $t_{bağımlı}$ testleri bootstrap kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Diğer bir devam çalışması olan Genişletilmiş ARDL literatüre Sam vd. (2019) tarafından kazandırılmış ve testler için yeni kritik değerler üretilerek, bağımsız değişkenlerin sayısı 7'ye ulaşsa bile, başarılı sonuçlar elde edilmesi mümkün hale getirilmiştir.

$F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ ve $t_{bağımlı}$ testlerinin bulgularına göre aşağıdaki dört farklı durumdan söz etmek mümkündür:

1. $F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ ve $t_{bağımlı}$ anlamlı ise değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi mevcuttur.
2. $F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ ve $t_{bağımlı}$ anlamlı değilse değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi mevcut değildir.
3. $F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ anlamlı ve $t_{bağımlı}$ anlamlı değilse değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi mevcut değildir. Birinci dejenere durum.
4. $F_{tüm}$, $t_{bağımlı}$ anlamlı ve $F_{bağımsız}$ anlamlı değilse değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi mevcut değildir. İkinci dejenere durum.

Yılancı vd. (2020) literatüre kazandırdıkları çalışmada, McNown vd. (2018) tarafından önerilen Bootstrap ARDL modeline Fourier fonksiyonlarını dahil ederek Fourier Bootstrap ARDL modelini geliştirmişlerdir. Denklem 9'daki modele Fourier terimler eklendiğinde Denklem 10'daki forma dönüşmektedir.

$$\Delta LGDP_t = \alpha + \Phi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \Phi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^z \beta_{1i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_{2i} \Delta LFD_{t-i} + \sum_{i=0}^v \beta_{3i} \Delta LMX_{t-i} + \gamma_1 LGDP_{t-1} + \gamma_2 LFD_{t-1} + \gamma_3 LMX_{t-1} + v_t \quad (10)$$

Denklem 10'da k frekans sayısını, π 3.1415 ..., T gözlem sayısını, t trendi göstermektedir. $F_{tüm}$, $F_{bağımsız}$ ve $t_{bağımlı}$ için bootstrap simülasyonu kullanılarak kritik değerler üretilmektedir. Eğer hesaplanan test istatistik değerleri bootstrap kritik değerden mutlak değerce büyük çıkarsa değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi mevcut olacaktır. Çalışmadaki ikinci eş-bütünleşme testi olan Bayer-Hanck (2013) birleşik eş-bütünleşme testinde değişkenlerin tümü birinci farkında durağan bulunduğu uygulanmaktadır. Bayer ve Hanck (2013) çalışmasında Fisher formülünü kullanarak, Engle ve Granger (1987), Johansen (1995), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) eş-bütünleşme testlerinin olasılık değerlerini birleştirmiştir. Birleşik eş-bütünleşme test istatistikleri aşağıdaki gibidir;

$$EG - JOH = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH})] \quad (11)$$

$$EG - JOH - BO - BDM = -2[\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH}) + \ln(P_{BO}) + \ln(P_{BDM})] \quad (12)$$

Denklem 11 ve 12'de hesaplanan test istatistikleri Bayer ve Hanck (2013) çalışmasındaki kritik değerlerden mutlak olarak büyük bulunursa sıfır hipotezi reddedilecektir. Dolayısıyla değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunacaktır.

C. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için, genellikle kullanılan yaklaşım Granger (1969) tarafından sunulan VAR modelidir. Aynı dereceden durağan değişkenler ile kurulan VAR modelinin sıradan en küçük kareler tahminine dayanan ve katsayılar üzerine konulan kısıtlar ile nedenselliğin test edildiği Granger testinde, Wald test istatistikleri kullanılmaktadır. Ancak Sims vd. (1990) ve Toda ve Yamamoto (1995), katsayı kısıtlamalarına ilişkin testin standart olmayan asimptotik dağılıma sahip olduğunu ve bu testin farklı entegrasyon

derecelerine sahip VAR modeline uygulanamayacağını belirtmişlerdir. Bu nedenle Toda ve Yamamoto (1995), değişkenlerin farklı entegrasyon derecelerine sahip olduğu durumda bile bir denklem sisteminin tahminini kolaylaştıran genişletilmiş VAR metodolojisini önermişlerdir. Toda ve Yamamoto (1995) prosedürü değişkenlerin durağan ve farklı dereceden eş-bütünleşik olduğu durumlar için uygundur. TY test prosedürü aşağıda gösterilen adımlara dayanmaktadır;

1. Uygun Birim kök testleri kullanarak değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesinin (d) belirlenmesi.
2. VAR modeli için optimum gecikme uzunluğunun (k) belirlenmesi.
3. Gecikmesi ile genişletilmiş VAR ($k + d$) modelinin tahmin edilmesi.
4. Genişletilmiş VAR ($k + d$)'nin dirençli olup olmadığını diagnostik testlerle kontrol edilmesi.
5. Genişletilmiş VAR ($k + d$) modelinde Wald testinin tüm parametreler yerine ilk parametreler üzerinde yapılması.

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere uygun olarak, TY nedensellik testi

Denklem 13'teki gibi gösterilmektedir.

$$\begin{bmatrix} LGDP_t \\ LFD_t \\ LMX_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \beta_{10} \\ \beta_{20} \\ \beta_{30} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^k \begin{bmatrix} \beta_{11,i} & \beta_{12,i} & \beta_{13,i} \\ \beta_{21,i} & \beta_{22,i} & \beta_{23,i} \\ \beta_{31,i} & \beta_{32,i} & \beta_{33,i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} LGDP_{t-i} \\ LFD_{t-i} \\ LMX_{t-i} \end{bmatrix} + \sum_{j=1}^{d_{max}} \begin{bmatrix} \beta_{11,k+j} & \beta_{12,k+j} & \beta_{13,k+j} \\ \beta_{21,k+j} & \beta_{22,k+j} & \beta_{23,k+j} \\ \beta_{31,k+j} & \beta_{32,k+j} & \beta_{33,k+j} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} LGDP_{t-(k+j)} \\ LFD_{t-(k+j)} \\ LMX_{t-(k+j)} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1,t} \\ \varepsilon_{2,t} \\ \varepsilon_{3,t} \end{bmatrix} \quad (13)$$

En küçük kareler tahminleri kullanılarak standart Wald testi oluşturularak, FD ve MX'den GDP'ye (ve tersi) uzanan nedenselliği doğrulamak için parametre kısıtlaması getirilir. Asimptotik χ^2 dağılımına uyan bu test "sıfır kısıtlama" sayısına eşit serbestlik derecesine sahiptir. Denklem 13'te gösterilen sabit terimlerin zamana göre sabit olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım, değişkenlerdeki olası yapısal kırılmaların varlığından vazgeçilmesine yol açmaktadır. Ancak Enders ve Jones (2016) tarafından da belirtildiği üzere, yapısal kırılmaların varlığı göz ardı edildiğinde, VAR modelinin sonuçları yanlış belirleme hatasına maruz kalmaktadır. Bu uyarı göz önüne alındığında, Nazlioglu vd. (2016) TY yöntemine Fourier yaklaşımı uygulayarak kademeli yapısal kırılmalarla genişletmiştir. Fourier yaklaşımının kullanılması, TY yönteminin kademeli veya yumuşak kırılmaları yakalamasını sağlarken, kırılmaların sayısı, tarihleri ve biçimi hakkında ön bilgi gerektirmemektedir (Nazlioglu vd., 2016). Denklem 13'te gösterilen sabitler, örneğin β_{10} Denklem 14'te gösterildiği gibi zamana göre değiştiği varsayılmaktadır.

$$\beta_{10} = \beta_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (14)$$

Burada, k frekans sayısını, γ_1 ve γ_2 sırasıyla frekansın genişliğini ve hareketini, t trendi ve T örneklem büyüklüğünü ifade etmektedir. Denklem 14 dikkate alınarak, Denklem 13 yeniden düzenlenerek aşağıdaki gibi yazılmaktadır;

$$\begin{aligned}
\begin{bmatrix} LGDP_t \\ LFD_t \\ LMX_t \end{bmatrix} &= \begin{bmatrix} \beta_{10} \\ \beta_{20} \\ \beta_{30} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^k \begin{bmatrix} \beta_{11,i} & \beta_{12,i} & \beta_{13,i} \\ \beta_{21,i} & \beta_{22,i} & \beta_{23,i} \\ \beta_{31,i} & \beta_{32,i} & \beta_{33,i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} LGDP_{t-i} \\ LFD_{t-i} \\ LMX_{t-i} \end{bmatrix} + \\
\sum_{j=1}^{d_{max}} \begin{bmatrix} \beta_{11,k+j} & \beta_{12,k+j} & \beta_{13,k+j} \\ \beta_{21,k+j} & \beta_{22,k+j} & \beta_{23,k+j} \\ \beta_{31,k+j} & \beta_{32,k+j} & \beta_{33,k+j} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} LGDP_{t-(k+j)} \\ LFD_{t-(k+j)} \\ LMX_{t-(k+j)} \end{bmatrix} &+ \sum_{k=1}^n \begin{bmatrix} \gamma_{11} \\ \gamma_{21} \\ \gamma_{31} \end{bmatrix} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \\
\sum_{k=1}^n \begin{bmatrix} \gamma_{12} \\ \gamma_{22} \\ \gamma_{32} \end{bmatrix} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) &+ \begin{bmatrix} \varepsilon_{1,t} \\ \varepsilon_{2,t} \\ \varepsilon_{3,t} \end{bmatrix} \quad (15)
\end{aligned}$$

Denklem 15 aracılığı ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi denklem 13'te olduğu gibi, χ^2 dağılımına dayalı Wald istatistiği aracılığıyla test edebilir. Ayrıca bu spesifikasyon sayesinde, sabit terimin yeni biçimi (β_t) için Fourier dönüşümünü kullanmak, bilinmeyen tarih(ler) ve biçim(ler) ile olası yapısal kırılmaları dikkate alınması mümkündür.

IV. ANALİZ VE BULGULAR

Bu bölümde, değişkenlerin birim köklü olup olmadığı, Dickey ve Fuller (1981) ADF ve Enders ve Lee (2012) Esnek Fourier ADF birim kök testleri kullanılarak incelenmiştir. Tablo 3'te, her iki testin sonuçları bulunmaktadır. ADF birim kök testi sonuçlarına göre, tüm ülkeler için ekonomik büyüme (GDP), askeri harcamalar (MX) ve finansal gelişme (FD) değişkenlerinin birinci seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Esnek Fourier ADF birim kök testi, fark serileri üzerinde sağlıklı sonuçlar vermediği için yalnızca değişkenlerin seviyede durağanlıkları incelenmiştir. Esnek Fourier ADF sonuçlarına göre, sadece Rusya'nın ekonomik büyüme (GDP) değişkeninde Fourier terimlerinden olan sinüs ve kosinüs istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer ülkeler için ise tüm değişkenlerin Fourier terimleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığından, bu durum üzerinde yorum yapmaya gerek kalmamaktadır. Esnek Fourier ADF testi sonucuna göre, Rusya'da ekonomik büyüme (GDP) değişkeninin seviyede birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Genel olarak BRICS+T ülkeleri için tüm değişkenlerin birinci farkında durağan olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3. ADF ve Esnek Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	Değişkenler	Fourier ADF			
		ADF Test ist.	Test ist.	Frekans	F ist.
Brezilya	LGDP	-1.778	-1.405	2	5.004
	Δ LGDP	-4.045***	---	---	---
	LMX	0.057	-1.410	4	1.777
	Δ LMX	-4.787***	---	---	---
	LFD	-1.612	-2.768	1	5.300
	Δ LFD	-5.391***	---	---	---
Rusya	LGDP	0.052	1.418	1	7.298^a
	Δ LGDP	-3.166**	---	---	---
	LMX	-2.435	-3.438	1	3.445
	Δ LMX	-4.770***	---	---	---
	LFD	-0.982	-1.017	4	1.418
	Δ LFD	-5.012***	---	---	---
Hindistan	LGDP	-0.255	0.224	3	2.095
	Δ LGDP	-5.209***	---	---	---
	LMX	-1.749	-3.672	1	2.591
	Δ LMX	-5.667***	---	---	---

Çin	LFD	-0.926	0.357	1	6.188
	Δ LFD	-4.541***	---	---	---
	LGDP	-0.955	-1.797	2	2.801
	Δ LGDP	-2.638*	---	---	---
	LMX	-2.460	-5.926	1	5.692
	Δ LMX	-5.434***	---	---	---
Güney Afrika	LFD	-0.580	-0.825	5	3.480
	Δ LFD	-5.265***	---	---	---
	LGDP	-1.625	-1.268	1	5.117
	Δ LGDP	-3.969***	---	---	---
	LMX	-2.558	-2.231	3	2.896
	Δ LMX	-3.784***	---	---	---
Türkiye	LFD	-2.473	-2.472	3	2.267
	Δ LFD	-6.187***	---	---	---
	LGDP	0.349	0.070	4	2.287
	Δ LGDP	-5.211***	---	---	---
	LMX	-1.002	-1.174	4	2.695
	Δ LMX	-4.698***	---	---	---
	LFD	-0.598	-2.503	1	5.149
	Δ LFD	-4.122***	---	---	---

Açıklamalar: ***, ** ve * sırasıyla ADF için test istatistiğinin %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Sabitli modelde 100 gözlem için Esnek Fourier ADF F test istatistiğinin kritik değerleri %1, %5 ve %10'da sırasıyla 10.35, 7.58 ve 6.35'tir (Enders ve Lee, 2012). ^c, ^b ve ^a sırasıyla Fourier ADF için %1, %5 ve %10 seviyelerinde F istatistiğinin anlamlılığı göstermektedir.

Ülkeler için tüm değişkenlerin birinci farklarının durağan olduğu göz önüne alındığında, Yılancı vd. (2020) Fourier Bootstrap ARDL sınır testi ve Bayer ve Hanck (2013) birleşik eş-bütünleşme yöntemleriyle değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi araştırılabilir. Tablo 4'te öncelikle Fourier Bootstrap ARDL sınır testi sonuçları sunulmuştur. Bu teste göre, sadece Türkiye'de değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi belirlenmiştir. Türkiye için, $F_{tüm}$, $t_{bağımlı}$ ve $F_{bağımsız}$ test istatistikleri sırasıyla 4.543, -3.303 ve 6.610 olarak bulunmuştur. Her üç test istatistiği de bootstrap kritik değerlerinden mutlak olarak büyük olduğundan, sıfır hipotezi olan 'eşbütünleşme yoktur' reddedilmektedir. Diğer ülkeler için ise üç testten en az birinin bootstrap kritik değerlerinden küçük olduğu gözlemlendiğinden, eş-bütünleşme ilişkisi belirlenmemiştir.

Tablo 4. Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi Sonuçları

Ülkeler	Frekans	AIC	Gecikme	$F_{tüm}$	$t_{bağımlı}$	$F_{bağımsız}$			
Brezilya	1.30	-4.563	(2,2,2)	1.683	-1.469	2.117			
Rusya	1.30	-3.713	(2,2,2)	3.728	-2.991*	5.330			
Hindistan	0.30	-4.770	(2,2,2)	5.436*	-3.645*	2.271			
Çin	0.30	-6.664	(2,2,2)	3.163	-1.388	0.510			
G. Afrika	0.60	-5.427	(2,2,2)	5.227	-2.987	3.907			
Türkiye	1.80	-4.346	(2,2,2)	4.543*	-3.303**	6.610**			
Bootstrap Kritik Değerler									
	$F_{tüm}$			$t_{bağımlı}$			$F_{bağımsız}$		
Ülkeler	0.90	0.95	0.99	0.90	0.95	0.99	0.90	0.95	0.99
Brezilya	4.10	5.28	7.50	-2.20	-2.67	-3.54	4.16	5.70	8.49
Rusya	4.93	6.39	9.81	-2.79	-3.34	-4.47	5.53	7.29	12.22
Hindistan	5.33	6.54	10.47	-3.41	-3.82	-4.95	4.94	6.27	9.82
Çin	7.66	9.43	13.37	-4.22	-4.64	-5.63	7.36	9.17	13.44
G. Afrika	6.42	8.23	13.66	-3.74	-4.25	-5.66	5.04	6.50	11.84
Türkiye	3.95	5.37	9.04	-1.98	-2.62	-3.44	4.09	5.82	9.10

Açıklama: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

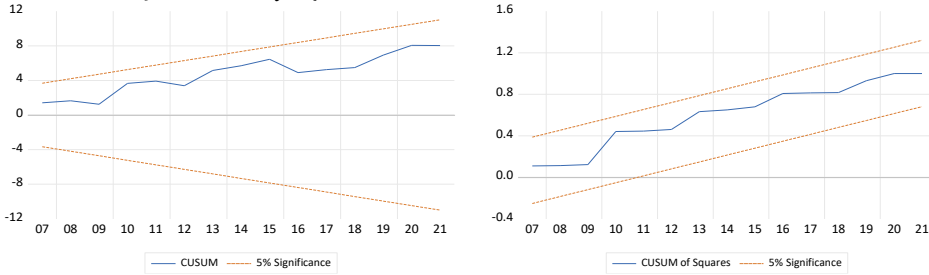
Tablo 4'te Türkiye için bulunan eş-bütünleşme ilişkisinin geçerliliğini doğrulamak için FB-ARDL modelinin diagnostik test sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir. Tablo 5'te Türkiye için FB-ARDL modelinin diagnostik test sonuçları sunulmuştur. Jarque-Bera (JB) testi normal dağılımı, Breusch-Godfrey (BG-LM) testi otokorelasyonu, Breusch-Pagan-Godfrey (BPG) testi değişen varyansı, Ramsey-Reset (RR) testi ise model spesifikasyonunu değerlendirmektedir. Tüm test istatistiklerinin p -değerleri 0.05'ten büyük olduğundan dolayı, sırasıyla "FB-ARDL modelinin normal dağılıma sahip olduğu", "FB-ARDL modelinde otokorelasyon sorunu olmadığı", "FB-ARDL modelinde değişen varyans sorunu olmadığı", ve "FB-ARDL modelinde model kurma hatası bulunmadığı" sıfır hipotezleri reddedilmemektedir.

Tablo 5. Türkiye için Fourier Bootstrap ARDL Diagnostik Test Sonuçları

Testler	Test istatistiği	p -değerleri
JB	2.035	0.361
BG-LM	0.431	0.658
BPG	0.430	0.918
RR	1.113	0.309

Tablo 4'teki Türkiye için belirlenen eş-bütünleşme ilişkisinin geçerli olabilmesi için son olarak FB-ARDL modelinin CUSUM kare ve CUSUM grafikleri Şekil 5'te gösterilmiş ve tahmin edilen parametrelerin güven aralığında olduğu görülmüştür. Bu durumda, Türkiye için FB-ARDL (2,2,2) modeli ile belirlenen eş-bütünleşme ilişkisi, tüm diagnostik test sonuçlarından başarıyla geçmiş ve uzun dönem tahminlerin yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Şekil 5. Türkiye için FB-ARDL CUSUM kare ve CUSUM Grafikleri

Fourier Bootstrap ARDL yöntemiyle Türkiye'de askeri harcamaların ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönem etkileri Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'da öncelikle Fourier terimlerin ve tüm katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Türkiye'de finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerinde pozitif, askeri harcamaların ise negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer değişkenler sabitken finansal gelişimde %1'lik artış ortalama olarak Türkiye'nin ekonomik büyümesinde %0,38 oranında artışa neden olacaktır. Bu bulgu, Uslu (2022), Pata (2020) ve Sahin ve Temelli (2022) çalışmaları ile örtüşmektedir. Diğer değişkenler sabitken Türkiye'nin askeri harcamalarında %1'lik artış ortalama olarak ekonomik büyümesinde %0,19 oranında azalışa neden olacaktır. Dolayısıyla Türkiye'de Benoit hipotezi geçersizdir. Bu bulgu, Manamperi (2016) çalışması ile örtüşmekte, Aydın (2021) çalışması ile örtüşmemektedir.

Tablo 6. Türkiye için Fourier Bootstrap ARDL Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
LFD	0.386855	0.015818	24.45698	0.0000
LMX	-0.196320	0.033186	-5.915784	0.0000
@SIN((2*3.14*1.80*@trend)/30)	-0.110729	0.030836	-3.590841	0.0023
@COS((2*3.14*1.80*@trend)/30)	-0.035965	0.009887	-3.637597	0.0020
Sabit Terim	9.405170	2.360242	3.984832	0.0010

Tablo 7'de, BRICS ülkeleri için FB-ARDL yöntemiyle eş-bütünleşme ilişkisi bulunmadığı için, bu ülkelerde Bayer-Hanck yöntemiyle tekrar eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Bulgulara göre, sabitli modelde Hindistan'dan başka diğer tüm ülkelerde eş-bütünleşme ilişkisi bulunurken, sabitli ve trendli modelde tüm ülkeler için eş-bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. $EG - J$ ve $EG - J - Ba - Bo$ test istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 7. BRICS ülkeleri için Bayer-Hanck Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Modeller	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	Fisher Tip Testi istatistikleri	Fisher Tip Testi istatistikleri	Fisher Tip Testi istatistikleri	Fisher Tip Testi istatistikleri
Ülkeler	$EG - J$	$EG - J - Ba - Bo$	$EG - J$	$EG - J - Ba - Bo$
Brezilya	58.328***	63.014***	55.333***	56.235***
Rusya	17.042***	28.745**	14.223**	20.419*
Hindistan	7.019	9.303	10.126*	32.382**
Çin	15.350**	29.376**	16.242**	26.541**
Güney Afrika	19.283***	44.287***	14.956**	32.015**
Kritik Değerler	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	$EG - J$	$EG - J - Ba - Bo$	$EG - J$	$EG - J - Ba - Bo$
1%	16.679	32.077	16.72	32.601
5%	10.895	21.106	10.858	21.342
10%	8.479	16.444	8.451	16.507

Açıklama: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

BRICS ülkeleri için FMOLS tahmin sonuçları Tablo 8'de sunulmaktadır. Çıkan FMOLS uzun dönem tahmin sonuçlarına göre Brezilya ve Güney Afrika'da finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, Rusya, Hindistan ve Çin'de finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer değişkenler sabitken Rusya'da finansal gelişmede %1'lik artış ortalama olarak ekonomik büyümede %0,42 oranında artışa neden olacaktır. Diğer değişkenler sabitken finansal gelişmede %1'lik artış ortalama olarak Hindistan ve Çin'in ekonomik büyümesinde sırasıyla %1,07 ve %3,09 oranında artışa neden olacaktır. Çıkan sonuçlar Şahin ve Temelli (2022) ve Önder (2022) çalışmaları ile uyusmaktadır.

Tablo 8. FMOLS Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
Brezilya	LFD	0.052970	0.048846	1.084438	0.2881
	LMX	-0.859381	0.137484	-6.250781	0.0000
	C	9.106694	0.213899	42.57469	0.0000
Rusya	LFD	0.427353	0.025945	16.47139	0.0000
	LMX	0.132373	0.117359	1.127938	0.2696
	C	7.307063	0.158443	46.11800	0.0000
Hindistan	LFD	1.079843	0.136580	7.906317	0.0000
	LMX	-1.613408	0.668113	-2.414872	0.0231
	C	4.649767	0.926594	5.018125	0.0000
Çin	LFD	3.099184	0.398677	7.773677	0.0000
	LMX	-2.112261	1.282832	-1.646561	0.1117
	C	-5.336727	2.131110	-2.504200	0.0189
Güney Afrika	LFD	0.143615	0.293656	0.489056	0.6289
	LMX	-0.395342	0.090447	-4.370984	0.0002
	C	8.101089	1.213615	6.675175	0.0000

Rusya ve Çin'de askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmazken, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Diğer değişkenler sabitken askeri harcamalarda %1'lik artış ortalama olarak Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'nın ekonomik büyümesinde sırasıyla %0,85, %1,61 ve %0,39 oranında azalışa neden olacaktır. Dolayısıyla bu ülkelerde Benoit hipotezi geçersizdir.

Tablo 9. Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	Nedensellik Yönü	χ^2	Frekans	Gecikme	Asimptotik Prob.	Bootstrap Prob.
Brezilya	MX→GDP	0.427	1.000	1.000	0.513	0.511
	GDP→MX	0.029	1.000	1.000	0.864	0.858
	MX→FD	0.546	1.000	2.000	0.760	0.771
	FD→MX	0.712	1.000	2.000	0.700	0.688
	GDP→FD	6.377*	2.000	2.000	0.041	0.065
	FD→GDP	0.568	2.000	2.000	0.752	0.745
Rusya	MX→GDP	1.745	2.000	1.000	0.186	0.204
	GDP→MX	2.665	2.000	1.000	0.102	0.126
	MX→FD	0.450	1.000	1.000	0.502	0.517
	FD→MX	0.604	1.000	1.000	0.436	0.445
	GDP→FD	10.676**	1.000	2.000	0.004	0.014
	FD→GDP	6.151*	1.000	2.000	0.046	0.082
Hindistan	MX→GDP	4.224*	3.000	1.000	0.039	0.051
	GDP→MX	3.264*	3.000	1.000	0.070	0.083
	MX→FD	0.145	1.000	2.000	0.929	0.930
	FD→MX	0.438	1.000	2.000	0.803	0.801
	GDP→FD	8.778***	1.000	1.000	0.003	0.007
	FD→GDP	0.154	1.000	1.000	0.694	0.698
Çin	MX→GDP	1.081	1.000	1.000	0.298	0.302
	GDP→MX	3.640*	1.000	1.000	0.056	0.073
	MX→FD	2.922	2.000	2.000	0.231	0.247
	FD→MX	3.349	2.000	2.000	0.187	0.225
	GDP→FD	25.856***	2.000	2.000	0.000	0.000
	FD→GDP	1.252	2.000	2.000	0.534	0.550
G. Afrika	MX→GDP	0.062	1.000	1.000	0.802	0.801
	GDP→MX	0.590	1.000	1.000	0.442	0.443
	MX→FD	0.661	3.000	1.000	0.415	0.411
	FD→MX	0.207	3.000	1.000	0.648	0.661

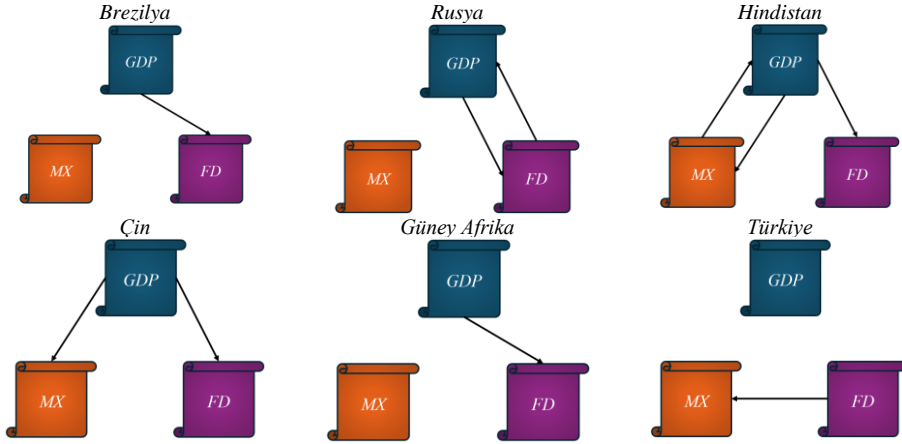
	GDP→FD	3.139*	1.000	1.000	0.076	0.097
	FD→GDP	0.001	1.000	1.000	0.972	0.968
Türkiye	MX→GDP	0.178	1.000	1.000	0.673	0.676
	GDP→MX	1.498	1.000	1.000	0.220	0.235
	MX→FD	0.429	1.000	1.000	0.512	0.514
	FD→MX	9.743***	1.000	1.000	0.001	0.004
	GDP→FD	0.307	1.000	1.000	0.579	0.586
	FD→GDP	2.291	1.000	1.000	0.130	0.144

Açıklama: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları Gauss 21 programında Nazlıoğlu (2021) tarafından yazılan kod çalıştırılarak raporlanmıştır.

Son olarak ülkeler için değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ile araştırılmış ve sonuçlar rakamsal olarak Tablo 9'da görsel olarak ise Şekil 6'da sunulmuştur. Sonuçlara göre Brezilya için ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Brezilya, gelişmekte olan bir ülke olarak, ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında doğrudan bir ilişki kurabilmektedir. Ekonomik büyüme, yatırım hacminin artmasına yol açarak finansal piyasaların derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, finansal gelişme, ekonomik büyümeyi aynı oranda tetiklemeyebilir; zira finansal piyasaların gelişimi, belirli bir ekonomik büyüklük ve istikrar düzeyini gerektirmektedir. Rusya'da finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Rusya gibi büyük doğal kaynak rezervlerine sahip ülkelerde, ekonomik büyüme çoğunlukla bu kaynakların ihracatına dayanmaktadır. Bu tür bir büyüme, finansal sektörün gelişimini teşvik ederken, gelişmiş bir finansal sektör de ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Özellikle enerji sektöründen elde edilen gelirlerin finansal sisteme entegre edilmesi, bu karşılıklı etkileşimi güçlendirmektedir. Hindistan'da hem ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasında çift yönlü nedensellik hem de ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Hindistan'da ekonomik büyüme, Pakistan'la yaşadığı sorunlarında dolayı ulusal güvenliği güçlendirme amacıyla savunma harcamalarının artırılmasına yol açabilmektedir. Bu tür artan savunma harcamaları, teknolojik gelişmeleri destekleyerek dolaylı olarak ekonomik büyümeyi de teşvik etmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, finansal gelişmeyi hızlandırabilir; ancak bu süreçte finansal gelişme, ekonomik büyümeyi yönlendiren temel bir unsur olarak da rol oynayabilmektedir. Çin'de ekonomik büyümeden hem askeri harcamalara hem de finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Çin'de hızlı ekonomik büyüme, savunma bütçesinin artırılmasına yol açabilir, büyüyen bir ekonominin küresel etkileri, daha güçlü bir askeri kapasite gerektirmektedir. Ayrıca bu ekonomik büyüme finansal gelişmeyi destekleyerek artan sermaye birikimi, finansal piyasalara yönelik talebi artırmaktadır. Güney Afrika'da ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Güney Afrika'da ekonomik büyüme, finansal piyasaların gelişimini doğrudan etkileyebilir; bu etki, büyümenin sermaye birikimini artırarak finansal araçlara olan talebi güçlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sınırlı olabilir, çünkü ekonomi hâlâ

doğal kaynak ihracatına bağımlı olabilmektedir. Son olarak Türkiye’de finansal gelişmeden askeri harcamalara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye’de finansal piyasaların gelişmesi, hükümetin askeri harcamaları finanse etme kabiliyetine olanak sağlayabilir. Gelişmiş bir finansal sistem, daha uygun maliyetli borçlanma ve yatırım olanakları sunarak savunma harcamalarını desteklemektedir.

Şekil 6. Ülkeler için Görsel FTY Nedensellik Yönleri

SONUÇ

Bu çalışmada, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye (BRICS+T) ülkelerinde askeri harcamaların ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Benoit hipotezi çerçevesinde 1992-2021 yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. İlk olarak, değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Esnek Fourier ADF birim kök testleriyle değerlendirilmiş ve tüm değişkenlerin birinci farklarının durağan olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada ayrıca BRICS+T ülkeleri için ilk defa Fourier Bootstrap ARDL eş-bütünleşme testi kullanılarak değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmış ve sadece Türkiye için anlamlı bir eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. FB-ARDL'nin uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, Türkiye’de finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, ancak askeri harcamaların ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de Benoit hipotezinin geçerli olmadığını işaret etmektedir. Diğer BRICS ülkeleri için Bayer-Hanck birleşik eş-bütünleşme testiyle değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi incelenmiş ve bu kez tüm ülkelerde eş-bütünleşme ilişkisi gözlemlenmiştir. FMOLS uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, Brezilya ve Güney Afrika’da finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Rusya, Hindistan ve Çin’de finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmüştür. Son olarak, Rusya ve Çin’de askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika’da askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde Benoit hipotezi geçerli değildir.

Çalışmada ayrıca değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisi Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir: Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'da ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Bu bulgu literatürdeki talep yönlü hipotezi desteklemektedir. Rusya'da ise ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığından dolayı yansızlık hipotezi geçerli olmaktadır. Hindistan'da askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, Çin'de ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Son olarak, Türkiye'de finansal gelişmeden askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika ve Türkiye'de askeri harcamaların ekonomik büyümeye olan olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli politika ve stratejiler uygulanabilir. Bunlar arasında askeri harcamaların verimliliğini artırmak, askeri endüstrinin dönüşümü, savunma ihracatı ve dış ticaretin teşviki, yatırım ortamının iyileştirilmesi, teknoloji ve inovasyona odaklanma ve eğitim ve insan kaynaklarına yatırım yapma önemlidir. Bu stratejiler, askeri harcamaların ekonomik büyümeye olan olumsuz etkilerini azaltırken, dışlama etkisiyle başa çıkmak için özel yatırımları teşvik edebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahmed, F., Kousar, S., Pervaiz, A., & Shabbir, A. (2022). Do Institutional Quality and Financial Development Affect Sustainable Economic Growth? Evidence from South Asian Countries. *Borsa Istanbul Review*, 22(1), 189-196.
- Ajmair, M., Hussain, K., Abbassi, F. A., ve Gohar, M. (2018). The Impact of Military Expenditures on Economic Growth of Pakistan. *Applied Economics and Finance*, 5(2), 41-48.
- Akkay, C. (2010). Finansal Entegrasyon Sürecinde Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Türkiye Açısından Dönemsel Olarak Araştırılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 55-70.
- Al-Awad, M., & Harb, N. (2005). Financial Development and Economic Growth in the Middle East. *Applied Financial Economics*, 15(15), 1041-1051.
- Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence from Developing Countries. *Review of financial economics*, 11(2), 131-150.
- Apergis, N., Filippidis, I., & Economidou, C. (2007). Financial Deepening and Economic Growth Linkages: a Panel Data Analysis. *Review of World Economics*, 143, 179-198.
- Asseery, A. A. (1996). Evidence from time series on militarizing the economy: The case of Iraq. *Applied Economics*, 28(10), 1257-1261.

- Asteriou, D., & Spanos, K. (2019). The Relationship Between Financial Development and Economic Growth During the Recent Crisis: Evidence from the EU. *Finance Research Letters*, 28, 238-245.
- Aydın, B. (2021). Türkiye Ekonomisi için Benoit Hipotezinin Geçerliliği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, (39), 1-27.
- Ayla, D. (2020). D-8 Ülkelerinde Savunma Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Üzerine Panel Veri Analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 141-169.
- Azam, M. (2020). Does Military Spending Stifle Economic Growth? The Empirical Evidence from Non-OECD Countries. *Heliyon*, 6(12).
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single-Equation Framework. *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283.
- Bayer, C., & Hanck, C. (2013). Combining Non-cointegration Tests. *Journal of Time series analysis*, 34(1), 83-95.
- Becker, J., & Dunne, J. P. (2023). Military Spending Composition and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 34(3), 259-271.
- Benoit, E. (1973). Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries. Lexington: Lexington Books.
- Benoit, E. (1978). Growth and Defense Expenditure. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271-280.
- Berthélemy, J. C., & Varoudakis, A. (1995). Thresholds in financial development and economic growth. *The Manchester School of Economic & Social Studies*, 63, 70-84.
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an Unstable Root in Conditional and Structural Error Correction Models. *Journal of econometrics*, 63(1), 37-60.
- Budhathoki, P. B., Dahal, A. K., & Bhattacharai, G. (2024). Does The Military Expenditure Hurt The Economic Growth? Evidence Derive from South Asian Countries. *Journal of Business and Management Review*, 5(3), 189-204.
- Colombage, S. R. (2009). Financial Markets and Economic Performances: Empirical Evidence from Five Industrialized Economies. *Research in International Business and Finance*, 23(3), 339-348.
- Çınar, İ. T., ve Ünsal, Y. (2021). Savunma Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Orta Doğu Ülkeleri Açısından Benoit Hipotezinin Sınanması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 276-289.
- Deger, S. (1986). Economic Development and Defense Expenditure. *Economic development and cultural change*, 35(1), 179-196.
- Demetriades, P. O., & Hussein, K. A. (1996). Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from 16 Countries. *Journal of development Economics*, 51(2), 387-411.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49, 1057-1072.
- Dimitraki, O., & Win, S. (2021). Military Expenditure Economic Growth Nexus in Jordan: an Application of ARDL Bound Test Analysis in the Presence of Breaks. *Defence and Peace Economics*, 32(7), 864-881.
- Enders, W., & Jones, P. (2016). Grain Prices, Oil Prices, and Multiple Smooth Breaks in A VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419.
- Enders, W., ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Ergür, H., & Özek, Y. (2020). Brics-T Ülkelerinde Finansal Gelişimin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 343-357.
- Erkişi, K. (2018). Financial development and economic growth in BRICS Countries and Turkey: A panel data analysis. *Istanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-17.

- Neman Eylasov & Ayşe Nur Şahinler & Ramazan Kılıç & Nijat Gasim / BRICS+T Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Askeri Harcamaların GSYİH Üzerindeki Etkisi: Fourier Bootstrap ARDL Yaklaşımı
- Eyüboğlu, K., & Akan, K. (2020). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: RALS-EG Eşbütünlüme Testi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 974-988.
- Fendoğlu, E. (2021). Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Fourier Testlerden Kanıtlar. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 3(2), 19-34.
- Frederiksen, P. C., & Looney, R. E. (1983). Defense expenditures and economic growth in developing countries. *Armed Forces & Society*, 9(4), 633-645.
- Ghirmay, T. (2004). Financial development and economic growth in Sub-Saharan African countries: evidence from time series analysis. *African Development Review*, 16(3), 415-432.
- Gokmenoglu, K. K., Taspınar, N., ve Sadeghieh, M. (2015). Military Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 25, 455-462.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Gregorio, D. J., & Guidotti, P. E. (1995). Financial development and economic growth. *World development*, 23(3), 433-448.
- Gürsucu, O. (2021). Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve finansal gelişme ilişkisi: Türkiye örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 69-79.
- Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W. Y., Lin, F. L., & Gupta, R. (2018). Asymmetric causality between military expenditures and economic growth in top six defense spenders. *Quality & Quantity*, 52, 1193-1207.
- Xu, Z. (2000). Financial development, investment, and economic growth. *Economic inquiry*, 38(2), 331-344.
- Joerding, W. (1986). Economic growth and defense spending: Granger causality. *Journal of Development Economics*, 21(1), 35-40.
- Johansen, S. (1995). Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models Oxford University Press. *New York*.
- Karadam, D. Y., Yildirim, J., & Öcal, N. (2017). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries and Turkey: a non-linear panel data approach. *Defence and Peace Economics*, 28(6), 719-730.
- Karagol, E., & Palaz, S. (2004). Does defence expenditure deter economic growth in Turkey? A cointegration analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 289-298.
- Kılıç, N. Ö., Açıdoğru, B., ve Beşer, M. (2018). G-8 Ülkelerinde Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 136-146.
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The quarterly journal of economics*, 108(3), 717-737.
- Klein, T. (2004). Military expenditure and economic growth: Peru 1970–1996. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 275-288.
- Korkmaz, Ö., ve Bilgin, T. (2017). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve ABD’nin Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 289-316.
- Lim, D. (1983). Another look at growth and defense in less developed countries. *Economic development and cultural change*, 31(2), 377-384.
- Lobont, O. R., Glont, O. R., Badea, L., ve Vatavu, S. (2019). Correlation of Military Expenditures and Economic Growth: Lessons for Romania. *Quality & Quantity*, 53(6), 2957-2968.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of applied econometrics*, 11(6), 601-618.
- Manamperi, N. (2016). Does Military Expenditure Hinder Economic Growth? Evidence From Greece and Turkey. *Journal of Policy Modeling*, 38(6), 1171-1193.
- McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping The Autoregressive Distributed Lag Test for Cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521.
- Menyah, K., Nazlioglu, S., & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New insights from a panel causality approach. *Economic Modelling*, 37, 386-394.

- Mueller, M. J., & Atesoglu, H. S. (1993). Defense spending, technological change, and economic growth in the United States. *Defence and Peace Economics*, 4(3), 259-269.
- Mylonidis, N. (2008). Revisiting the nexus between military spending and growth in the European Union. *Defence and Peace Economics*, 19(4), 265-272.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Nazlioglu, S. (2021) TSPDLIB: GAUSS Time Series and Panel Data Methods (Version 2.0). Source Code. <https://github.com/aptech/tspdlib>
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytaş, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (Reits): Gradual-Shift Causality and Volatility Transmission Analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Oğul, B. (2022). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: En Fazla Savunma Harcaması Yapan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Ozcan, B., & Ari, A. (2011). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 121.
- Önder, F. (2022). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Journal of Economics and Research*, 3(2), 36-48.
- Özer, M. O. (2020). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 186-197.
- Pata, U. K. (2020). Turizm, Finansal Gelişme, Ticari Açıklık ve Sermaye Stokunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 151-167.
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic development and Cultural change*, 14(2), 174-189.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Raifu, I. A., & Aminu, A. (2023). The effect of military spending on economic growth in MENA: evidence from method of moments quantile regression. *Future Business Journal*, 9(1), 7.
- Ram, R. (1993). Conceptual linkages between defense spending and economic growth and development: A selective review. *Defense spending and economic growth*, 19-39.
- Robinson, J. (1952) The generalization of the general theory, in *The Rate of Interest and Other Essays*, MacMillan, London.
- Rothschild, K. W. (1973). Military expenditure, exports and growth. *Kyklos*, 26(4), 804-814.
- Safdari, M., Keramati, J., & Mahmoodi, M. (2011). The relationship between military expenditure and economic growth in four Asian countries. *Chinese Business Review*, 10(2).
- Saidi, K. (2018). Foreign direct investment, financial development and their impact on the GDP growth in low-income countries. *International Economic Journal*, 32(3), 483-497.
- Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141.
- Shan, J. Z., Morris, A. G., & Sun, F. (2001). Financial development and economic growth: An egg-and-chicken problem?. *Review of international Economics*, 9(3), 443-454.
- Sims, C. A., Stock, J. H., & Watson, M. W. (1990). Inference in linear time series models with some unit roots. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 113-144.
- Singh, A. (1997). Financial liberalisation, stockmarkets and economic development. *The economic journal*, 107(442), 771-782.
- Singh, A., & Weisse, B. A. (1998). Emerging stock markets, portfolio capital flows and long-term economic growth: Micro and macroeconomic perspectives. *World development*, 26(4), 607-622.
- Sofuoğlu, E. (2022). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: D-8 Ülkelerinden Kanıtlar. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 453-469.

- Neman Eylasov & Ayşe Nur Şahinler & Ramazan Kılıç & Nijat Gasim / BRICS+T Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Askeri Harcamaların GSYİH Üzerindeki Etkisi: Fourier Bootstrap ARDL Yaklaşımı
- Şahin, D., & Temelli, F. (2022). Türkiye ve BRICS ülkelerinde turizm, finansal gelişme, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel veri analizi (1995-2019). *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 179-191.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Uslu, H. (2022). Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Yapısal kırılmalı bir analiz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 188-217.
- Ünsal, M. E. (2020). G7 Ülkelerinde Savunma Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *The Journal of Social Science*, 4(7), 25-33.
- World Bank, (2023). World Development Indicators Online Database. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023).
- Yıldız, B., ve Yıldız, G. A. (2019). Ortadoğu Ülkelerinde Savunma Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi. *Sayıştay Dergisi*, (112), 53-74.
- Yilanci, V., Bozoklu, S., & Gorus, M. S. (2020). Are BRICS Countries Pollution Havens? Evidence from a Bootstrap ARDL Bounds Testing Approach with a Fourier Function. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102035.
- Yildirim, J., & Öcal, N. (2016). Military expenditures, economic growth and spatial spillovers. *Defence and Peace Economics*, 27(1), 87-104.
- Yildirim, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.

SUMMARY

In this study, the impact of military expenditures and financial development on economic growth in Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Türkiye (BRICS+T) countries is examined using annual data from 1992 to 2021 within the framework of the Benoit hypothesis. Due to the limited research available for BRICS+T countries in the literature, the analysis aims to contribute significantly by employing methodologies introduced by Yilanci et al. (2020), Nazlioglu et al. (2016), and Enders and Lee (2012). Firstly, the stationarity of variables was assessed using Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Flexible Fourier ADF unit root tests, determining that the first differences of all variables are stationary. Additionally, for the first time for BRICS+T countries, the cointegration relationship between variables was investigated using the Fourier Bootstrap ARDL cointegration test, revealing a significant cointegration relationship only for Türkiye. According to the long-run estimation results of FB-ARDL, financial development positively affects economic growth in Türkiye, while military expenditures have a negative impact, indicating the invalidity of the Benoit hypothesis in Türkiye.

Furthermore, the cointegration relationship between variables was examined using the Bayer-Hanck combined cointegration test for other BRICS countries, revealing a cointegration relationship in all countries this time. According to the FMOLS long-run estimation results, financial development does not have a significant effect on economic growth in Brazil and South Africa, while it has a positive effect in Russia, India, and China. Lastly, military expenditures do

not have a significant impact on economic growth in Russia and China, but they have a negative impact in Brazil, India, and South Africa, suggesting the invalidity of the Benoit hypothesis in these countries. Additionally, the causality relationship between variables was examined using the Fourier Toda-Yamamoto causality test, yielding the following results: a one-way causality relationship from economic growth to financial development was observed in Brazil, India, China, and South Africa, supporting the demand-led hypothesis. However, in Russia, a two-way causality relationship between economic growth and financial development was found. In Türkiye, no causality relationship was found between financial development and economic growth, thus supporting the neutrality hypothesis. While in India, a two-way causality relationship between military expenditures and economic growth was detected, in China, a one-way causality relationship from economic growth to military expenditures was observed. Finally, a one-way causality relationship from financial development to military expenditures was found in Türkiye.

To mitigate the adverse effects of military expenditures on economic growth in Brazil, India, South Africa, and Türkiye, various policies and strategies can be implemented. These may include enhancing the efficiency of military expenditures, transforming the military industry, promoting defense exports and foreign trade, improving the investment environment, focusing on technology and innovation, and investing in education and human resources. These strategies can mitigate the adverse effects of military expenditures on economic growth while encouraging private investments to address the crowding-out effect.

Coğrafi İşaretli Pastacılık ve Fırıncılık Ürünleri: Marmara Bölgesi Örneği

Şevki ULEMA*

Dilek KARAKAŞ**

Serkan SEMİNT***

ÖZ

Çalışmanın temel amacı, Marmara Bölgesi'nde bulunan coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerini araştırmak, bu ürünler hakkında detaylı bilgi vermek ve literatüre katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi tekniği kullanılmıştır. İlk olarak Türk Patent ve Marka Kurumu sitesinden Marmara Bölgesi'nde bulunan 11 il için ayrı ayrı "pastacılık ve fırıncılık" kelimelileri taratılmış ve toplamda 25 adet coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin var olduğu tespit edilmiştir. Saptanan bu ürünlerin genel bilgileri bulgular kısmında tablo halinde verilmiştir. Her bir ürünün tescil tarihi, verildiği yer, tescil türü ve ürün adı detaylı bir şekilde verilmiştir. En fazla coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerine sahip illerin Balıkesir ve Bursa olduğu saptanmıştır. Tescillenen ilk coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürününün Balıkesir Höşmerim Tatlısı (2015) olduğu son coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünü ise Kırklareli Brakana Tatlısı (2023) olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan her bir coğrafi işaretli ürünler hakkında bulgular kısmında detaylı bilgiler verilmiştir. Son olarak markalaşma, coğrafi işaretli ürünler ve sürdürülebilirliğin öneminden bahsedilerek öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Marka, Marmara Bölgesi, Pastacılık, Fırıncılık
JEL Sınıflandırması: Z30, Z31, Z39

Geographically Indicated Pastry and Bakery Products: An Example of Marmara Region

ABSTRACT

The main purpose of the study is to research geographically indicated pastry and bakery products in the Marmara Region, to provide detailed information about these products and to contribute to the literature. For this purpose, document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. Firstly, the words "pastry and bakery" were scanned separately for 11 provinces in the Marmara Region from the Turkish Patent and Trademark Office website, and it was determined that there were a total of 25 geographically indicated pastry and bakery products. General information of these detected products is given in a table in the findings section. The registration date, place of issue, registration type and product name of each product are given in detail. It has been determined that the provinces with the most geographically indicated pastry and bakery products are Balıkesir and Bursa. It was revealed that the first registered geographically indicated pastry and bakery product was Balıkesir Höşmerim Dessert (2015) and the last geographically indicated pastry and bakery product was Kırklareli Brakana Dessert (2023). Detailed information about each geographically indicated product uncovered is given in the findings section. Finally, suggestions were

* Prof. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ulema@subu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5874-8797

** Doktorant, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, karakasdilekd@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0524-4907

*** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, serkansemint@kmu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6305-1898

(Makale Gönderim Tarihi: 02.04.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 14.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1463706

Makale Türü: Araştırma Makalesi

developed by mentioning the importance of branding, geographically indicated products and sustainability.

Key Words: *Geographical Indication, Brand, Marmara Region, Pastry, Bakery*
JEL Classification: *Z30, Z31, Z39*

GİRİŞ

Tüketicilerin satın alma davranışlarında markalı ürünlere olan eğilim dikkat çekmektedir. Bu eğilim gözlemlenirken markanın psikolojik ve fonksiyonel açıdan gelişme göstermesi tüketiciler açısından önemlidir. Marka niteliği taşıyan bazı ürünlerin coğrafi işaretli olduğu görülmektedir. Coğrafi işaretli ürünler bir alan veya bölgeye özgü karakteristik özellikleriyle öne çıkan ürünleri ifade etmektedir (Tepe, 2008).

Türkiye’de coğrafi işaret ve coğrafi işaretli ürünlerle ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Coğrafi işaret kavramını içeren çalışmalara bakıldığında çoğunlukla ekonomi (Şentürk, 2011; Kan, 2011; Meral, 2013), işletme (Esen, 2016; Durusoy, 2017; Küçükilyılmaz, 2019; Lalelidağ, 2020), hukuk (Gündoğdu, 2006; Suluk, 2018; Tuncay, 2009) ve ziraat (Oraman, 2015; Güler ve Saner, 2018; Aylangan vd., 2018) gibi alanlarda yazıldığı görülmektedir. Turizm bakış açısıyla ise çoğunlukla spesifik ürün ve ürünlerin incelendiği tespit edilmiştir (Kan vd., 2010; Özcan, 2016; Çukur, vd., 2020; Cebeci ve Şen, 2020). Bununla beraber coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirildiği çalışmalar da literatürde karşımıza çıkmaktadır (Oğuz, 2016; Kök ve Güngör, 2021). Coğrafi işaretli ürünlerin tamamına yönelik yapılan il, bölge ya da ülke bazlı çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmiştir (Savaşkan ve Kınır, 2020; Ekici, 2021).

Türkiye’de coğrafi işaretli yöresel ürünlerin uluslararası pazarlarda yer alması, bu ürünlerin bir pazarlama elemanı olarak kullanılabilir olması oldukça önemlidir (Özsoy, 2015). İyi bir bilinç oluştuğu takdirde bu ürünlerin gastronomi turizmi aracılığıyla ülke ekonomisine olan katkısı da artmış olacaktır (Ertan, 2010; Özdemir ve Altınar, 2018). Bu çalışmada Türkiye’nin Marmara Bölgesi’nde bulunan coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerini araştırmak ve bu bağlamda literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda literatür taraması yapılmış marka kavramı ve coğrafi işaret kavramı açıklanmıştır. Literatürde coğrafi işaretli birçok çalışmaya rastlanılmış fakat coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık üzerine yazılmış bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu bakımdan yürütülen bu çalışmanın özgün bir değere sahip olduğu düşünülmektedir.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Coğrafi işaretin işlevlerinden birisi ürüne marka değeri kazandırabilmektedir. Coğrafi işaretler, kullanılan ürünlerin menşeyini göstermesi nedeniyle markanın ilk şeklidir. Coğrafi işaretlerin amaçları arasında, sınırları belirlenmiş bir alanda tespit edilen ürünlerin güçlü markalara dönüştürülmesi, bu ürünlerin kalitesinin korunarak üreticilerin desteklenmesi ve ulusal değerlerin bozulmadan korunması, bunun ön plana çıkarılması ve gelecek nesillere aktarılması yer almaktadır. Coğrafi işaretler, yalnızca gelir getirici varlıklar açısından değil, aynı zamanda buldukları ülke ve bölgeler için de kültürel mirasın korunması ve

gelecek nesillere aktarılması açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. (Doğanlı, 2020). Coğrafi etiketli ürünler genellikle "markalı" üründen oluşur ve bu marka pazarda değerli sayılabilmektedir. Bilgi asimetrisi ve bilgi teorisi açısından coğrafi işaretlerin önemi büyüktür. Coğrafi işaretler, üreticiler ve tüketiciler arasındaki asimetrik bilgiden kaynaklanan piyasa başarısızlıklarıyla mücadelede farklılaştırıcı faktörler olarak kullanılmakta ve piyasaların etkin işleyişine katkıda bulunmaktadır. Bu ürünler ait oldukları bölgenin karakteristik özelliği olup bu bölgenin ekonomik kalkınmasını ve üretimini teşvik etmektedir (Çakaloğlu ve Çağatay, 2017).

A. Marka Kavramı

Marka, bir veya bir grup satıcının mal ya da hizmetlerini rakiplerinden farklılaştırmak üzere kullanmış oldukları isim veya semboldür (Aaker, 2009). Genel tanımıyla marka; isim, terim, renk, sembol, slogan, marka işareti gibi somut görsel ve işitsel unsurlarla üretici ya da satıcıların mallarını tanıtan, onu bu özellikleriyle başka ürünlerden ayıran, pazarlama ve reklam faaliyetlerinin odak noktası şeklinde ifade edilmektedir (Yüksek Avcılar ve Varinli, 2013; Durmaz ve Ertürk, 2016).

Marka kavramının net bir şekilde anlaşılması için marka özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir. Söylenmesi kolay, ulusal, her dilde kolayca telaffuz edilebilen, coğrafi veya genel ad olmayan, dikkat çekici, yasalara uygun, ayırt edici, çok yönlü ve üretilen ürüne karşılık gelebilecek bir isme sahip olmalıdır (İnaç ve Yacan, 2018). İşletmeler ürünlerini rakiplerinden farklı kılarak rekabet sağlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan kullandıkları semboller veya isimler dikkat çekmektedir. Örneğin, su farklı özelliklere sahip bir ürün değildir. Fakat marka sayesinde işletmeler mal ve hizmetlerini farklılaştırarak kendilerine sadık müşteriler oluşturabilmektedir (Blythe, 2001). Marka ile müşterilerin ürünler hakkındaki görüşleri ve hissettikleri ortaya çıkmaktadır. Güçlü bir markanın değeri müşterinin sadakatini ve tercihini yakalayabilme gücünü ifade etmektedir (Kotler ve Armstrong, 2004). Marka yalnızca somut bir ürünün farklılaştırılması demek değildir. Siyaset adamı, ünlü bir sanatçı, bir ülke veya bir şehir de bir marka olabilir. Öyle ki marka sadece bir tescil belgesi değildir aynı zamanda üretici tarafından tüketiciye verilmiş performans ve kalite sözüdür (Zengin ve İlteniz, 2005). Markalarla kurulan deneyim somut ya da soyut olabilmekle beraber markaya özgü küçük ve büyük karakteristik özellikleri içermektedir. İnsanların duydukları, söyledikleri, gördükleri, dokundukları ya da aldıkları kokular bu karakteristik özellikler sayesinde ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak marka ile ilgili her şey tüketicilerin markaya olan sadakatini veya markadan uzaklaşma eğilimini göstermektedir (Post, 2004).

Marka kavramı pek çok farklı kültürde aynı fonksiyonla ortaya çıkmıştır. Yunanların vazolarına koydukları işaretler ve simgeler, Çinlilerin ürettikleri seramiklerde kullandıkları semboller, Romalıların çömleklerine kazıdıkları damgalar ve Mısır, Mezopotamya ve Türkiye coğrafyasında arkeolojik kazılarda bulunan birçok farklı materyal üzerinde yer alan marka olarak sayılabilecek izler, bu duruma kanıt ve örnek niteliğindedir (Briciu ve Bricu, 2016). Kotler markayı

tüketicinin üreticiye sağladığı fayda, servis garantisi ve ayırt etme özelliği olarak ifade etmiş; iyi markaların kaliteli olarak değerlendirilmesi ve bu şekilde bilinmesi gerektiğini savunmuştur (Kotler, 1997). Markanın tüketiciler ve üreticiler üzerinde, mal ve hizmetler açısından bazı işlevleri vardır. Bu işlevler hem tüketicilere hem de işletmelere çeşitli faydalar sağlamaktadır. Markaya ait bu işlevler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Baş, 2015):

- Ürün kalitesinin belgelenmesi,
- Ürünün kolay bir şekilde tanınması,
- Ürünün devamlılığının ve satış hacminin olması,
- Yoğun talebe karşılık kârlılık hedefi ile yüksek fiyat tercih edilmesi,
- Gruptaki diğer ürünler üzerinde potansiyel oluşturması,
- Doğru raf düzeni sayesinde marka satışına destek sağlaması,
- Başarılı bir markalama ile düşük maliyetle yüksek kâr elde etmesidir.

Sonuç olarak markalar, ürün hakkındaki kararları kolaylaştırmak ve kendi üretim kararlarını basitleştirmek için tüketicilere kestirme bir yol sunarlar. Böylece tüketicilerin markaları tanınmasını ve hızlı bir şekilde karar vermesini sağlamış olurlar. Bu durum da ekonomik açıdan markaların tüketicileri ürünle alakalı iç (düşünce) ve dış (çevreyi izleme) bilgi alma durumundan ve maliyet unsurundan kurtarmış olacaktır (İçöz, 2013).

B. Coğrafi İşaret Kavramı

Coğrafi işaret, ayırt edici özellikleriyle bulunduğu bölge ile özdeşleşen ürünlere verilen işarettir. Bölgesel, yöresel veya geleneksel ürünlerde coğrafi işaretleme üretilen ürünlerin korunması ve sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir (Schneider ve Ceritoğlu,2010). Bununla beraber bölgenin ekonomik açıdan gelişim sağlamasında ve istihdam olanağı sunmasında etkilidir. Ancak coğrafi işaretler, yalnızca gelir getirici özellikleri ile değil, buldukları bölgenin kültürel açıdan gelecek nesillere aktarılmasında da ön plana çıkmaktadır (Doğanlı, 2020). Coğrafi işaret, kullanıldığı ürünün kökenini belirttiğinden markalama kavramının ilk hali olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. Mısır piramitlerinin yapımında kullanılan dayanıklı tuğlaların kökenini tespit etmek ve yine M.Ö. Yunanistan'ın Thasos Adası'ndaki şarapların kalitesini belirlemek için coğrafi işaretleme yapılmıştır (Kan, 2011). Dünyada yöresel ürünlerin coğrafi işaretlerle korunması çalışmaları oldukça eskiye dayanmaktadır. Örneğin Parmesan Peyniri İtalya'da 1612 yılında yayımlanan bir kanun ile koruma altına alınmış ve sadece Parma bölgesinde üretilbileceği belirtilmiştir (Kızıltepe, 2005).

Bir işaretin coğrafi işaret olarak adlandırılması için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Bu özellikler; ürün, işaret, belirli bir coğrafya, ürünün karakteristik özellik taşıması, coğrafi kökeni arasındaki ilişki gibi nitelikleri içermektedir. Bu nitelikler coğrafi işaretlere konu olan ürünlerin diğer ürünlerden farklı olduğunu belirtmekte ve sahte işaretlerle haksız kullanımların önüne geçmektedir (Kan ve Gülçubuk, 2008). Coğrafi işaretin “Mahreç işareti” ve “Menşe adı” olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Mahreç işareti ile üretilen ürünler farklı coğrafi bölgelerde üretilirken Menşe Adı ile üretilen ürünler ise sadece buldukları coğrafi bölge ile sınırlandırılmıştır (Durusoy, 2017).

Menşe Kavramı: Bir ürünün bütün özellikleri veya başlıca özellikleri belli bir bölgeye ait beşerî ve doğal kaynakları içeriyorsa bu türdeki coğrafi işaretler ‘menşe adı’ olarak ifade edilmektedir. Ürünlerin üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin hepsi mevcut coğrafya içerisinde gerçekleşmelidir. Dolayısıyla Menşe adı ile tescillenmiş ürünlerin kaynağını aldıkları yöre ile bağları kuvvetlidir (Türkpatent, 2023). Örneğin Ezine peyniri tescil belgesinde “Kaz dağlarının kuzey ve batı kesimlerinde yer alan Ezine, Bayramiç ve Ayvacık ilçelerinin doğal bitki örtüsü ve su kaynaklarıyla beslenen koyun, keçi ve ineklerden elde edilen sütlerden üretilen bir peynirdir” şeklinde belirtilmiştir. Dolayısıyla Ezine peynirinin bu bölge dışında üretilmesi mümkün değildir.

Mahreç Kavramı: Belirli bir ülke, yöre ya da bölgeden kaynaklanan, belirgin bir özelliği, ünvanı ya da karakteristik özellikleri ile o bölgeye özgü ürünlerin üretimi, işlenmesi ve diğer niteliklerden en az bir tanesinin sınırları belirlenen yerde gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Türkpatent, 2023). Bu ürünler çoğunlukla bilgi, beceri veya ustalığa dayanan el sanatları ve gıdaları içermektedir. Örneğin, Çorum leblebisi, Mersin cezeryesi gibi ürünler hammaddeleri olan nohut ve havucun başka yerlerden getirilerek ismini aldığı coğrafyada üretilmesi ile elde edilmektedir (Tekelioğlu, 2019).

Coğrafi işaret kapsamında açıklanan her iki işaret türünde de kesin olan şey, belirtilen ürünün en az bir özelliğinin sınırları belli bir bölgeye ve o bölgedeki kültürel hayata bağlı olması gerekliliğidir. Böylelikle ürün önce ülke içinde bir nitelik kazanarak tanınmakta sonrasında ise tüm dünya pazarlarında rakipsiz bir şekilde piyasaya sürülmektedir (Polat, 2017). Coğrafi işaretin temel amacı, bir yöreye ait olan doğal ürünlerin sahte ve yapay olanlara karşı muhafaza edilmesini sağlamak, tarımsal üretimde çeşitliliği teşvik ederek bu ürünleri kültürleriyle birlikte korumaktır. Bununla beraber kırsal gelişmeye ek olarak çiftçilerin refah seviyesini artırmak, özgün ürünleri ön plana çıkarıp göçü azaltmak yine coğrafi işaretlemenin amaçları arasında yer almaktadır (Tanrıku, 2018).

II. METODOLOJİ

Çalışma nitel bir yöntem olarak tasarlanmış ve doküman analizi tekniği ile irdelenmiştir. Doküman analizi tekniğinde yazılı belgelerin içeriğini sistematik olarak analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu analiz, basılı ve elektronik yöntemlerle tüm verileri incelemek ve değerlendirmek için tercih edilen bir yöntemdir (Wach, 2013). Nitel çalışmalarda tercih edilen diğer çalışmalar gibi doküman analizi de ilgili konu hakkında bilgi vermek, anlam çıkarmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin yorumlanmasını ve incelenmesini gerektirmektedir (Corbin ve Strauss, 2008). Bu bağlamda Marmara Bölgesi’nde bulunan coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerini araştırmak, bu ürünler hakkında detaylı bilgi vermek ve literatüre katkı sağlamak araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Hedeflenen amaca ulaşmak için Türk Patent ve Marka Kurumunun web sitesinden “Pastacılık ve Fırıncılık” kelimeleri taranarak 25 adet pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu ürünler hakkında bilgiler derlenerek yazılmıştır. Her bir ürünün

bilgisi değerlendirilmiş ve türlerine göre ayrılmıştır. Araştırmanın evrenini coğrafi işaretli ürünler oluştururken örneklemi ise coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünleri oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri 15.01.2024-18.02.2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiş ve Marmara Bölgesi nezdinde yazılmış olan coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünleri üzerine yazılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle yürütülen bu çalışma özgün bir değer niteliği taşımakta ve bu açıdan önem arz etmektedir.

III. BULGULAR

Marmara Bölgesi'nde coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünleri araştırılmıştır. Bu ürünler Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde ilk coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürününün Balıkesir Höşmerim Tatlısı (2015) olduğu saptanmıştır. Son coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürününün ise Kırklareli Brakana Tatlısı (2023) olduğu tespit edilmiştir. Genele bakıldığında en fazla coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerine sahip olan illerin Balıkesir (?) ve Bursa (6) olduğu göze çarpmaktadır. Bu illeri sırasıyla Sakarya ve Kocaeli (3), Çanakkale ve Tekirdağ (2) takip etmektedir. Coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin tümü mahreç işareti türünde alınmıştır. Marmara Bölgesi'ne yıl bazında bakıldığında ise pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin tescil edildiği yıl 2021 olarak saptanmıştır.

Tablo 1: Marmara Bölgesi Coğrafi İşaretli Pastacılık ve Fırıncılık Ürünleri

Sıra	Coğrafi İşaretin/Geleneksel Ürünün Adı	Tescil Tarihi	Türü	Başvuru Yapan İl	Tescil Ettiren Kurum
1	Deva-i Misk Helvası	06.01.2021	Mahreç İşareti	Edirne	Edirne Ticaret Borsası
2	Brakana Tatlısı	13.11.2023	Mahreç İşareti	Kırklareli	Büyükmandıra El Sanatları ve Doğal Yaşam Derneği
3	Bayramiç Tahin Helvası	09.08.2021	Mahreç İşareti	Çanakkale	Bayramiç Ziraat Odası
4	Biga Peynir Tatlısı	11.01.2023	Mahreç İşareti	Çanakkale	Biga Ticaret ve Sanayi Odası
5	Bursa Cantık	01.11.2021	Mahreç İşareti	Bursa	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
6	Bursa Cevizli Lokum	01.11.2021	Mahreç İşareti	Bursa	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
7	Bursa Süt Helvası	04.10.2021	Mahreç İşareti	Bursa	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
8	Bursa Tahinli Pide	01.11.2021	Mahreç İşareti	Bursa	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası
9	Kemalpaşa Tatlısı	18.06.2021	Mahreç İşareti	Bursa	Mustafakemalpaşa Ticaret ve Sanayi Odası
10	İnegöl Sütü Kadayıfı	09.06.2023	Mahreç İşareti	Bursa	İnegöl Belediyesi
11	Bilecik Pazaryeri Helvası	27.12.2017	Mahreç İşareti	Bilecik	Bilecik Ticaret ve Sanayi Odası
12	Adapazarı Kabak Tatlısı	03.05.2021	Mahreç İşareti	Sakarya	Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası

13	Sakarya Üre Tatlısı	25.09.2023	Mahreç İşareti	Sakarya	Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası
14	Taraklı Uğut Tatlısı	27.07.2021	Mahreç İşareti	Sakarya	Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası
15	Gebze Bayram Çöreği	28.05.2021	Mahreç İşareti	Kocaeli	Gebze Ticaret Odası
16	Karamürsel Simit Dolması	10.07.2023	Mahreç İşareti	Kocaeli	Karamürsel Belediyesi
17	İzmit Simidi	10.09.2019	Mahreç İşareti	Kocaeli	Kocaeli Ticaret Odası
18	Hayrabolu Tatlısı	09.08.2021	Mahreç İşareti	Tekirdağ	Hayrabolu Belediyesi
19	Tekirdağ Peynir Helvası	09.09.2020	Mahreç İşareti	Tekirdağ	Tekirdağ Ticaret ve Sanayi Odası
20	Ayvalık Lor Tatlısı	26.12.2022	Mahreç İşareti	Balıkesir	Ayvalık Belediyesi
21	Ayvalık Sakızlı Kurabiye	26.01.2023	Mahreç İşareti	Balıkesir	Ayvalık Belediyesi
22	Balıkesir Hışmerim Tatlısı	31.07.2015	Mahreç İşareti	Balıkesir	Balıkesir Aşçı Köfteci ve Benzerleri Esnaf Odası
23	Balıkesir Kaymaklısı	24.11.2022	Mahreç İşareti	Balıkesir	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi
24	Savaştepe Sarıbeyler Seferberlik Çöreği	12.09.2022	Mahreç İşareti	Balıkesir	Balıkesir Büyükşehir Belediyesi
25	Yağlılar Basma Helvası	27.02.2023	Mahreç İşareti	Balıkesir	İvrindi Belediyesi

Deva-i Misk Helvası: Bu helva 39 baharat ve malzeme, yumurta akı, şeker ve potasyum bitartarat kullanarak elde edilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti Edirne ilinin tarihi mirasına ait bir üründür. Baharatlarla paketlenen bu ürün, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Edirne'de ücretsiz olarak dağıtılan özel bir tatlıdır. Helva, şekerçi ustası tarafından üretilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan II. Murat döneminde Edirne'ye geldiği gün padişahın huzuruna sunulmuştur. Kendisinden bir isim vermesinin istendiği de bilinmektedir (Url-1).

Brakana Tatlısı: Hamuru özel un, süt, yumurta, katı ve sıvı yağdan yapılan ve Kırklareli ili Babaeski ilçesi Büyükmandıra kasabasında üretilen şerbet tatlısıdır. Merkezde yarım küre şeklinde ve hafif içbükeylidir. Brakana Tatlısının tarihi, 1877-1878 yıllarında Büyükmandıra şehrine yerleşen ve üretimine başlayan Pomak halkına kadar uzanmaktadır. Büyükmandıra yemek kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bayramlarda, doğumlarda, cenazelerde ve özellikle düğünlerde yapılmaktadır (Url-2).

Bayramiç Tahin Helvası:

Bayramiç Tahin Helvası, Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesi ile özdeşleşmiştir. Tahin, beyaz şeker, çöven, sitrik asit ve sudan yapılan bir tatlıdır. Tarihi 1870'lere kadar uzanmaktadır ve coğrafi sınırları ve prestijiyile ilişkilidir. Bayramiç ve çevresinde yoğun susam ekimi yapılması, susam işleme ve helva üretim tekniklerinin gelişmesi Bayramiç Tahin Helvasının bölgeyle bütünleşmesini sağlamıştır. 1870'li yıllardan bu yana Bayramiç'te keşfedilen ve helva ustalarının nesilden nesile aktardığı Bayramiç Tahin Helvası, tat, aroma ve görünüm açısından eşsiz bir yapıya sahiptir (Url-3).

Biga Peynir Tatlısı: Taze peynir, su, özel un, yumurta ve karbonat tozu kullanılarak lor ve tuz kullanılmadan yapılan Çanakkale iline özel bir tatlıdır. Biga Peynir Tatlısı Çanakkale ilinin yemek kültüründe önemli bir yere sahiptir. Günlük diyet alımının yanı sıra düğün, bayram gibi özel günlerde tüketime özel olarak hazırlanıp servis edilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Biga Peynir Tatlısı üretildiği coğrafi sınırlarla ilişkilidir. Baskın bir krem peynir aromasına sahiptir. Ürün iyi pişmiş olmalı, yanmamalı ve solgun görünmemelidir (Url-4).

Bursa Cantık: Bursa Cantık geleneksel olarak gürgen ağacından yapılmış kubbeli siyah taş fırında pişirilmektedir. Ancak elektrikli fırında da pişirmek mümkündür. Bursa Cantık günlük tüketime uygun olup fırından çıktıktan yaklaşık 15 dakika sonra sıcak olarak servis edilmektedir. Bursa Cantık üretiminde koruyucu veya katkı maddesi kullanılmamakta ve uygun şekilde dondurulması halinde uzun süre saklanabilmektedir. Bursa'da düğün,

mevlit, sünnet, kına gecesi ve cenaze törenleri dahil olmak üzere özel günlerde ikram edilmektedir. Coğrafi sınırlara bağlı üretim yöntemleri vardır. Bu nedenlerden dolayı coğrafi sınırlar arasında bir bağlantı bulunmaktadır (Url-5).

Bursa Cevizli Lokum: Mayalı hamurdan yapılan, çeşitli baharatlarla tatlandırılmış ceviz karışımı ile doldurulmuş, yumurta ile dövülmüş, üzerine susam serpilmiş ve tercihen siyah taş fırında odun ateşinde pişirilen tatlı bir hamur işidir. Bursa Cevizli Lokumun tarihi Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanmaktadır. Bursa'nın geleneksel yemek kültürünün önemli bir parçası olup düğün, nişan, sünnet gibi törenlerde servis edilmektedir. Bayrama hazırlık olarak bayram arifesinde hemen hemen her evde cevizli Türk tatlısı

hazırlanır. Coğrafi sınırlara bağlı üretim yöntemleri bulunmaktadır (Url-6).

Bursa Süt Helvası: Çiğ süt, tereyağı, un ve şeker karışımının fırında 250°C sıcaklıkta kızartılmasıyla yapılmaktadır. İsteğe göre üzerine ceviz veya fındık ve tarçın serpilmektedir. Bursa Süt Helvası, tabaklarda veya tekli güveç kaplarında sıcak olarak servis edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun saray mutfaklarında yapılan bir tatlıdır. Bursa ilinde doğum, düğün, ölüm, hıdrellez, kandiller, köy hayırları, bayramlar gibi özel günlerin yanı sıra günlük yemeklerin içinde yer almaktadır. Bursa Süt Helvası, coğrafi sınırlarına özgü üretim yöntemiyle Bursa iliyle meşhur bir bağa sahiptir (Url-7).

Bursa Tahinli Pide: Bursa'da Osmanlı döneminden beri bilinen ve tüketilen bir hamur işidir. Osmanlı döneminde helva ve benzeri ürünlerin yanı sıra tahinin de sofralarda yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu lezzet çeşitli ürünlerde tüketildiği gibi pide yapımında da kullanılmıştır. Tahinli pide, Bursa'da halk arasında "tahanlı pide" olarak da anılmaktadır. Çoğunlukla kahvaltıda tüketilen bu meşhur Bursa böreği, çay saatlerinde, toplantılarda, çeşitli yemekli davetlerde ve etkinliklerde sofraları

süslemektedir. Özel hazırlanmış tahin karışımının mayalı hamurun içerisine enjekte edilmesiyle yapılan Bursa Tahinli Pide yaklaşık 500 yıllık bir geçmişe sahiptir (Url-8).

Kemalpaşa Tatlısı: Taze tuzsuz lor, irmik, un, yumurta ve mayalama maddesiyle yapılan, fırınlanıp yarı küre şeklinde şekillendirilen, üzerine şurup dökülerek yarı mamul haline getirilen hamurdan yapılan bir tatlıdır. Kemalpaşa Tatlısına karakterini veren en önemli unsur taze, tuzsuz peyniridir. 1955-1965 yılları arasında yörede yoğun olarak yetiştirilen koyunların sütünden elde edilen peynirlerden yapılan Kemalpaşa Tatlısı üretimi mevsimlik olarak yapılmıştır. Bunun temel nedeni artan talep ve koyun sütünden üretilen telemenin aroması artık yeni tüketiciler arasında rağbet görmemesidir. Tatlı yapımında 1970'li yıllara kadar bakır kazanlar ve tencere kullanılırken, artık paslanmaz çelik ve çift cidarlı kazanlar kullanılmaktadır. O zamana kadar tamamen elle yapılan bu ürün, 1970'li yılların sonlarında kumaşın kesilmesi ve şekil verilmesine yönelik makineler geliştirilerek pratik kullanıma sunulmuş ve endüstriyel bir ürün düzeyine ulaşmıştır (Url-9).

İnegöl Sütü Kadayıfı: İnegöl yöresinde yapılan, tel kadayıfın tereyağı ve ayçiçek yağı karışımıyla kaplanıp sarılıp şekillendirilip kaynatılarak şerbet haline getirildiği bir kadayıf tatlısıdır. Şerbet; süt, beyaz şeker, krema ve sudan yapılmaktadır. Bu kadayıf, 80-100 gr. ağırlığında, 7-10 cm uzunluğunda ve 1-3 cm genişliğindedir. İsteğe bağlı olarak cevizli döküm ile servis edilmektedir. Tel kadayıfın bükülmesiyle iç kısmı sarılarak spiral bir görünüm kazandırılmaktadır. 180° sıcaklıktaki fırında altın rengi kahverengi olana

kadar pişirilmektedir. İnegöl Sütü Kadayıfın köklü bir geçmişi vardır. İnegöl yöresinin yemek kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bayramlarda ve özel davet yemeklerinde servis edilmektedir (Url-10).

Bilecik Pazaryeri Helvası:

Bilecik'in Pazaryeri ilçesinde üretilen, bir helvadır. Bu ürün yaz helvası olarak adlandırılan ürüne benzemektedir. Bilecik Pazaryeri Helvasının pişirildiği kazan özel tasarım bakır kazandır. Kıvama ulaşana kadar küçük bir bakır su ısıtıcısında kısık ateşte pişirilmektedir. 1936 yılından beri bu ilçede aynı kalite ve lezzette üretilmektedir. Geleneksel üretimde ürünün yapısına, dokusuna ve tadına hâkim olmak çok önemlidir. Orijinal

helva karışımının hazırlanması, kaynama sıcaklığı ve süresinin takip edilmesi, karışıma zamanında müdahale edilmesi, şeker ilavesi ve kontrollü pişirilmesi, geleneksel ve spesifik özelliklerin ve ürünün kendine has özelliklerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Url-11).

Adapazarı Kabak Tatlısı: Adapazarı coğrafi sınırları içerisinde yetişen ve 501 coğrafi işaret numarasıyla kayıtlı beyaz kestane kabaklarından üretilmiştir. Adapazarı Balkabağı Tatlısı pişirildikten sonra, fırınlanarak veya fırınlanmadan yenilebilmektedir. Üzerine tahin, krema, ceviz gibi aromalar dökülerek servis edilmektedir. Adapazarı Balkabağı Tatlısının uzun bir geçmişi vardır ve coğrafi sınırları olduğu bilinmektedir (Url-12).

Sakarya Üre Tatlısı: Süt, öğütülmüş darı ve toz şekerin kaynatılıp soğutulması ve ardından pancar pekmezinin eklenmesiyle coğrafi sınırlar içinde yapılan bir tatlıdır. Porsiyon büyüklüğü 210-215 gramdır. Sakarya üre tatlısının üretiminde az miktarda darı kullanılmaktadır ancak pişirme işlemi tamamlandıktan sonra bu miktar önemli ölçüde artmaktadır. Bu nedenle bu tatlıya artmak, çoğalmak anlamına gelen “üre tatlısı” adı verilmiştir. Sakarya Üre Tatlısı düşük akışkanlığa, puding kıvamına, homojen yapıya ve krem rengine sahiptir. Sakarya Üre Tatlısının köklü bir geçmişi vardır. Sakarya'nın yemek kültüründe önemli bir yer tutmaktadır (Url-13).

Taraklı Uğut Tatlısı: Reçel kıvamında tatlı bir ürün olan bu ürün, Taraklı ilçesi genelinde buğdayın filizlenip taş değirmenlerde dövülmesi, yıkanması ve kazanlarda pişirilmesiyle üretilmektedir. İstenilen kıvama ulaşıldığında kavanozda sıcak olarak saklanmaktadır. Taraklı Uğut Tatlısının üretim aşamasında el işçiliği ve kullanılan malzeme listesi önemli rol oynamaktadır. Tadı ve aroması kullanılan hammaddeler ve üretim yöntemi ile elde edilmektedir. Ürünler

hazırlarken şeker, gıda katkı maddesi, aroma veya aroma verici gıda maddeleri

kullanılmamaktadır. Taraklı ilçesindeki başlıca Hıdırellez şenlikleri, düğünler, bayramlar, çeşitli anma törenleri gibi önemli günlerde hazırlanan bir tatlıdır. Üretimi zaman alıcı, emek yoğun ve ustalık gerektiren teknikler gerektirdiğinden, bölge halkının birlik, beraberlik ve dayanışmasının temsili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı kültür portalında yer almaktadır (Urlı-14).

Gebze Bayram Çöreği:

Buğday unu, çavdar unu, maya, su, ekşi maya, margarin, anason, tuz, beyaz toz şeker, tarçın, karanfil, sakızdan yapılan bir üründür. Gebze'de uzun süredir yapılan Gebze Bayram Çöreği, bu bölgede yaşayan Türkmen halkının (manav) geleneklerine dayanmaktadır. Günümüzde "parmaklı" çörekler olarak da bilinmektedir. Dini bayram arifesinden önce gerçekleştirilmektedir. Gebze Bayram Çöreği, eve gelen misafirlere veya misafir geldiğinde hediyelik olarak toplu olarak satın alınan misafirlere ikram edilmektedir. Coğrafi sınırlamalara uyarlanmış üretim yöntemleri, özellikle benzersiz şeklini verme konusunda beceri gerektirmektedir. Bundan dolayı coğrafi sınırlar ile prestij arasında bir bağlantı bulunmaktadır (Url-15).

Karamürsel Simit Dolması:

Karamürsel yöresinde un, su, tuz ve mayadan yapılan hamurun uzun simit şekline getirilip taş fırında kızartılıp arasına dolgu konularak ıslatıldığı bir tatlıdır. Sütte, suda veya tereyağında yumurta ve süt karışımında kızartılmaktadır. Coğrafi sınırında "dolmalık pide" olarak da anılmaktadır. Karamürsel Simit Dolmasını taş fırında pişirmeden önce hamurun üzerine un ve kepek karışımı sürülmektedir. Rengi hafif açılıp iyice

piştiğinde fırından çıkarılmaktadır. Bu ürünün köklü bir geçmişi vardır. Karamürsel yöresinin mutfak kültürü ve geleneklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sahur ve iftar sofralarında yer almaktadır (Url-16).

İzmit Simidi: Rengi sarıdan kahverengiye kadar değişen, üzerine susam serpiştirilmiş, dışı çıtır, içi yumuşak, kurumadan, halka şeklinde burgulu bir simittir. İzmit Simidi, üretim şekli ve hoş görünümüyle bölgede ünlenmiştir. İzmit Simidinin üretim yöntemi, yerel insan sermayesi ve kültürel birikimin yanı sıra nesilden nesile aktarılmıştır. Ürünün tüm üretim aşamalarının yerinde yapılması gerekmektedir (Url-17).

Hayrabolu Tatlısı: Tekirdağ ili Hayrabolu ilçesinin Trakya lehçesinde "Hayrabol" olarak da bilinen ana malzemesi irmik unu ve tuzsuz peynir olan yöresel bir şerbet tatlısıdır. 1972 yılında Hayrabolu'da üretimine başlanan tatlı, ilk birkaç yıl "Kadı Göbeği Tatlısı" olarak anılırken, zamanla "Hayrabolu Tatlısı" olarak anılmaya başlanmıştır. Peynir içerdiğinden dolayı "peynir tatlısı" olarak da anılmaktadır. Hayrabolu tatlıları haşlanıp kurutulmuş ve

paketlenip şerbet dökülerek iki şekilde satılmaktadır. Kuru olarak satılan Hayrabolu Tatlısı pişirilip 8 aya kadar saklanabilmektedir. Şerbetlenmiş olanlar ise +4 °C'de saklandığı takdirde 10 gün içerisinde tüketilebilmektedir (Url-18).

Tekirdağ Peynir Helvası:

Tekirdağ ilinin bir spesiyalitesi olan Tekirdağ Peynir Helvası; tuzsuz peynir, beyaz şeker, un, yumurta sarısı veya renklendiriciden (E160a (karoten) yapılmaktadır. Karakteristik parlak sarı rengi, homojen yapısı ve kılçık benzeri/lifli görünümü vardır. Bağlı veya kristalize yapılar yoktur. Yüksek sıcaklık ve pişirme süresi lifli bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. Çiğ sütte yapılan tuzsuz peynire ayçiçek yağı, gıda katkı maddesi (renklendirici) veya yumurta sarısı katılıp, un ilave edilerek sarı renk verilmesiyle yapılmaktadır. Tekirdağ Peynir Helvası üretiminde hiçbir koruyucu ve katkı maddesi kullanılmamaktadır (Url-19).

Ayvalık Sakızlı Kurabiye: Sakız, un, margarin veya sızma zeytinyağı, yumurta, yaş maya, kabartma tozu ve beyaz şekerle hazırlanan Ayvalık yöresine ait bisküviler, yumurta sarısı ile kaplanıp susam serpilip fırınlan bir kurabiyedir. İçerdiği damla sakızını ona güçlü bir sakız kokusu vermektedir. Ayvalık Sakızlı Kurabiyenin tarihi 1923 yılına dayanmaktadır. Ayvalık sakızlı kurabiye, 1940'lı yıllardan beri Ayvalık'ta üretilmektedir. Geleneksel üretim yöntemleri nesilden nesile aktarılmıştır (Url-20).

Balıkesir Höşmerim Tatlısı:

Geleneksel ürünlerin kültürel zenginliği içinde büyük önem taşıyan bir tatlı olan Höşmerim, Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde de bilinmektedir ancak asıl kökeni Osmanlı döneminden günümüze kadar varlığını sürdüren Balıkesir'dir. Balıkesir Höşmerim Tatlısı diğer yörelerin tatlılarından farklı hazırlanmaktadır. Höşmerim Tatlısı uzun yıllardır bu bölgenin ürünü olarak, Balıkesir Höşmerim Tatlısı ismiyle meşhur olmuştur. Höşmerim tatlıları genellikle tuzsuz peynir, şeker, irmik, yumurta sarısı ve boyayla pişirilerek yapılmaktadır (Url-21).

Balıkesir Kaymaklısı: Un, yumurta, buğday nişastası, ayçiçek yağı ve yağsız manda sütünden yapılan ve tereyağı veya margarinde kızartılan 10 kat yufkadan oluşan bir tatlıdır. Balıkesir Kaymaklısının ana maddesi olan manda kreması, yüksek yağ içeriğinden dolayı tatlısının yumuşak dokusunu ve aromasını sağlamaktadır. Balıkesir Kaymaklısının köklü bir geçmişi vardır. Coğrafi sınırların yemek kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle yufka hazırlama konusu coğrafi sınırlara bağlı olup beceri gerektirmektedir. Bu

nedenden dolayı coğrafi sınırlarla bir bağlantıları mevcuttur (Url-22).

Savaştepe Sarıbeyler

Seferberlik Çöreği: Un, ekşi maya, su ve tuzdan yapılan hamura susam serpilip odun üzeri taş fırında pişirilmektedir. Nihai ağırlığı yaklaşık 450- 480 gr. olup 26 cm çapında ve 2 cm kalınlığında daireseldir. Bu çöreğin uzun bir geçmişi vardır. Adındaki "seferberlik" tabiri, uzun Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında askerlere verilen savaş erzaklarından biri olmasından kaynaklanmaktadır. Düşünlerde,

bayramlarda ve özel davet yemeklerinde kullanılmaktadır. Bazı üretim süreçleri, özellikle bileşenleriyle ilgili olarak, coğrafi sınırlarla sınırlandırılmıştır (Url-23).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, köklü kültürel yapısı ve coğrafi konumu nedeniyle coğrafyaya özgü ürünler açısından zengindir. Ürünler, coğrafi yapısına ve iklimine bağlı olarak Türkiye'nin her bölgesinde ve ilinde yetiştirilmektedir. Bu illerin kültür tarımı ürünleriyle özdeşleşmeleri sayesinde iyi bir üne sahip oldukları görülmektedir (Ceyhun-Sezgin, 2016). 1995 yılına kadar coğrafi işaretlerin tescili ve korunması sistemi Türk Ticaret Kanunu'nun Haksız Rekabet Hükümleri ve 551 sayılı Marka Kanunu kapsamında düzenlenmiştir. Ancak o dönemde Marka Kanunu menşe isminin marka olarak kullanılmasına izin vermesine rağmen menşe isminin coğrafi işaret tescili yoluyla korunması garanti edilememekteydi (Oğuz, 2016). Söz konusu kanunun temel amacının tüketiciyi sahte ürünlerden korumak olduğu ifade edilmektedir (Demirer, 2010). Coğrafi işaretler, kullanılan ürünlerin menşeyini göstermesi nedeniyle markanın ilk şeklidir. Coğrafi işaretlerin amaçları arasında, sınırları net olarak belirlenmiş bir bölgede belirlenen ürünlerin güçlü markalara dönüştürülmesi, bu ürünlerin kalitesinin korunarak üreticilerin desteklenmesi ve ulusal değerlerin bozulmadan korunarak gelecek nesillere aktarılması ve asfaltlanması yer almaktadır. Coğrafi işaretler, yalnızca gelir getirici varlıklar açısından değil, aynı zamanda buldukları ülke ve bölgeler için de kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Coğrafi işaretin tescili, sahte ürünlerin üretilmesini engellemektedir. Coğrafi etiketli ürün, kaliteyi ve güveni temsil ettiği için daha yüksek fiyatlarla satılabilmektedir. Bu alımını kalıcı kılmak ve geniş kitlelere duyurmak için markalaşmasının sunulması gerekmektedir. Kırsal kalkınma ve kırsal turizmin geliştirilmesi, yerel ürünlerin Coğrafi İşaret tescili yoluyla etiketlenmesi, yurt içi ve yurt dışı talebin sağlanması, ülkenin gelir üretimine makroekonomik ve mikroekonomik düzeyde önemli katkılar sağlayacaktır (Doğanlı, 2020).

Coğrafi işaretler bir bölgenin veya ülkenin tanıtımında önemli bir yere sahiptir. Marka halini almış coğrafi işaretli ürünler ise o bölgenin tanıtımına katkı sağlamaktadır. Yürütülen bu çalışmada Marmara Bölgesi'nde bulunan coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerini araştırmak ve ilgili literatüre bu bağlamda katkılar sunmak amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda Türk Patent ve Marka Kurumundan araştırma yapılmıştır. Marmara Bölgesi'nde 25 adet coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin olduğu saptanmıştır. Bu ürünler hem bölge hem de il tanıtımlarında ün kazanmış ve marka halini almış ürünlerden oluşmaktadır. Her ürün tek tek incelenmiştir. Mahreç işareti türü ile bünyesinde bulunan illere tanıtım ve pazarlama konusunda öncül olmuşlardır. Bu coğrafi işaretli ürünler araştırılırken dikkate değer sonuçlar arasında her ürünün kendi ili içerisinde özel gün ve törenlerde, düğünlerde, Hıdırellez vb. etkinliklerde sunulmuş olmalarıdır. Bu durum coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin nesilden nesile aktarımının ve sürdürülebilir bir nitelikte kalmasının bir göstergesi olarak görülmektedir.

Literatür incelendiğinde coğrafi işaretli ürünler üzerine Sabancı ve Girgin, 2023'ün Destinasyon Pazarlamasında Coğrafi İşaretli Ürünler; Gaziantep Örneği. Ercan ve Bayesen 2022'nin Coğrafi İşaretli Yiyecek Ürünlerinin İncelenmesi: Diyarbakır İli Örneği, Onat, 2022'nin Coğrafi İşaretli Ürünlerin İncelenmesi: Rize Örneği, Denk, 2021'in Türkiye'de Gastronomi Turizmi Açısından Coğrafi İşaretli Ürünler, Tanrikulu ve Doğandor 2021'in Coğrafi İşaretleri ve Coğrafi İşaret Potansiyeliyle Bolu İli ve Belli 2022'nin Coğrafi İşaret İle Tescilli Yöresel Mutfak Ürünlerinin Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği başlıklı çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmalara bakıldığında coğrafi işaretli ürünlerin iller bazında değerlendirildiği ve coğrafi işaretli ürünlerin genel olarak ele alındığı görülmektedir. Özellikle coğrafi işaretli pastacılık ürünleri üzerine yazılmış çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan yapılmış olan bu çalışmanın önemli olduğu ve farklı bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir. Tüm bu açıklamalardan ve sonuçlardan hareketle bazı öneriler sunulmuştur:

- Coğrafi işaretli ürünler marka oluşturma ve tanıtım unsuru olmada öncüdürler. Bu sebeple diğer bölgelerdeki coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünleri araştırılıp bölge bazında karşılaştırmalar yapılabilir.
- Ürünlerin kültürel değerini korumak ve taklitçilikle mücadele etmek amacıyla gerekli denetimlerin yapılması sağlanmalıdır.
- Marmara Bölgesi'ndeki yerel halk üzerine çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu sayede yerel halkın coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerinin bilinirlik seviyesi ölçülebilir.
- Tüketicilerin coğrafi işaretli ürünleri öğrenmesi ve tüketmesini sağlamak amacıyla sosyal medya aracılığıyla çeşitli tanıtımlar yapılabilir.
- Coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünlerine illerin ilgili sitelerinde hikâyeleri ve geçmişleri hakkında bilgiler yer verilebilir.
- Coğrafi işaretli pastacılık ve fırıncılık ürünler içerik analizi yöntemi ile incelenebilir. Bu sayede hangi ürün grubunun daha fazla tescillendiği ortaya çıkarılabilir.

- Coğrafi ürünler yalnızca ulusal olarak değerlendirilmemeli, uluslararası çapta da ürünlerin bilinirliğinin artırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %40 oranında, 2. yazar %30 oranında, 3. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aaker, J. (2009). Building innovate brands, Stanford Press: Stanford.
- Aylangan, A., Oktar, O., Mert, Y., Çantay, E., Ergun, E., İç, E., Tahmaz, H. ve Söylemezoğlu, G. (2018). Coğrafi orijin belirlemede kararlı izotop ve elemental analiz yöntemlerinin kullanılması. Bahçe Bağcılık Sempozyumu Özel Sayı, 91-96.
- Baş, M. (2015). Marka yönetimi, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Blythe, J. (2001). Pazarlama ilkeleri. (Çeviri: Yavuz Odabaşı). Bilim Teknik Yayınevi: İstanbul.
- Briciu, Victor ve Briciu, Alexandru (2016), A brief history of brands and the evolution of place branding, bulletin of the transilvania university of brasov, series vii: Social Sciences, *Law*, S.9(58), Ss.137-142.
- Cebeci, H. ve Şen, M. (2020). Coğrafi işaret tescilli soğuk bir lezzet: Görele Dondurması, *Gastroya: Gastronomi ve Seyahat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 197-217.
- Ceyhun-Sezgin, A. (2016). Coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmine yansımaları. I. Ulusal Alternatif Turizm Kongresi'nde sunuldu. Erzincan. 350-356.
- Çakaloğlu, M., ve Çağatay, S. (2017). Coğrafi işaretler ve marka değerine sahip ürünlere yönelik tüketici algısı: Fimike Portakalı ve Antalya Tavşan Yüreği Zeytini örnekleri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 52-65.
- Çukur, T., Kızılaslan, N., Çukur, F., ve Kızılaslan, H., (2020). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürünler için ödeme istekliliğine etki eden faktörler: Niksar Cevizi örneği, *Türk Tarım- Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8 (11), 2479-2481.
- Demirer, H.R., (2010). Yöresel ürün ve coğrafi işaretler: Fransa ve Türkiye üzerine bir inceleme. (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Denk, E. (2021). Türkiye'de gastronomi turizmi açısından coğrafi işaretli ürünler. *Journal of Silk Road Tourism Research*, 1(1), 51-61.
- Doğanlı, B. (2020). Coğrafi işaret, markalaşma ve kırsal turizm ilişkileri. *Journal of Human and Social Sciences*, 3(2), 525-541.
- Durmaz, Y., ve Ertürk, S. (2016). Marka uygulamaları ve önemi, *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (1): 82-93.
- Durusoy, Y. Y. (2017). Coğrafi işaretli gastronomik ürünlerin bölge halkı tarafından algılanması üzerine analitik bir araştırma: Kars kaşarı örneği. (Doktora Tezi), Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Ekici, F. G. (2021). Türkiye'de coğrafi işaret kavramı ve Trb1 bölgesi incelemesi, *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1) ,159-176.
- Ercan, M. O. ve Bayesen, D. (2022). Coğrafi işaretli yiyecek ürünlerinin incelenmesi: Diyarbakır ili örneği, *OCAK: Türk Mutfak Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 54-63.
- Ertan, A. (2010). Prestijli tarım ürünlerinin pazarlanmasında kalite ve coğrafi işaret kavramlarının tutundurulması ve bu bağlamda tarım satış kooperatiflerinin önemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 157-170.

- Esen, Ş. (2016). Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 447-464.
- Gökhan, O. (2022). Coğrafi işaretli ürünlerin incelenmesi: Rize örneği. *Gastronomi Alanında Tematik Araştırmalar 1*, 64.
- Güler, D. ve Saner, G. (2018). Türkiye'de hayvansal gıdaların coğrafi işaret korumalarının Avrupa Birliği çerçevesinde değerlendirilmesi, *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 11 (1), 50-55.
- Gündoğdu, G. (2006). Türk hukukunda coğrafi işaret kavramı ve korunması. (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İçöz, O. (2013). Turistik ürün pazarlamasında marka imajının rolü ve bölgesel marka imajı yaratma. (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- İnaç, H. ve Yacan İ. (2018). Ülkelerin markalaşma süreci ve marka kavramı, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 3, Ss.317-331.
- Kan, M. (2011). Yerel düzeyde ekonomik kalkınmada coğrafi işaretlerin kullanımı ve etkisi: Akşehir Kirazı araştırması. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A., Küçükçongar, M. ve Küçükçongar, M. (2010). Coğrafi işaret olarak Karaman Divle Tulum Peyniri, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2) ,15-23.
- Kan, M., ve Gülçubuk, B. (2008). Geographical indications for recovery and local owned of rural economy.
- Kızıltepe, H. (2005). Türk coğrafi işaretler mevzuatı, ab mevzuatı ile mukayesesi ve bazı önemli ülkelerdeki coğrafi işaret mevzuatı. (Uzmanlık Tezi), Türk Patent Enstitüsü, Ankara.
- Kotler, P. (1997), Marketing management: analysis, planning, implamentation, and control, 9 th edition, prentice hall international inc., Upper Saddle River, New Jersey.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2004). Principles of marketing. Pearson-Prentice Hall Education International: New Jersey.
- Kök, A., Güngör, A. (2021). Coğrafi işaretli ürünlerin sürdürülebilir gastronomi turizmi açısından önemi: Akçakoca-melengüçceği tatlısı örneği, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(1), 61-74.
- Küçükyılmaz, S. (2019). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün farkındalığı ve algısının analizi. (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Lalelidağ, A. N. (2020). Coğrafi işaretli ürünlerde markalaşma ve pazarlama stratejileri üzerine bir çalışma. (Yüksek Lisans Tezi), TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
- Meral, Y. (2013). Kahramanmaraş kent merkezinde coğrafi işaretli ürünlere ilişkin tüketici tercihleri: Gemlik zeytini örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Oğuz, Z. (2016). Yerel değerlerin turizm ürününe dönüştürülmesinde coğrafi işaretlerin kullanımı: Siirt ili örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Oraman, Y. (2015). Türkiye'de coğrafi işaretli ürünler, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 01(01), 76-85.
- Özcan, S. (2016). Coğrafi işaret kavramı ve Devrek Bastonu örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Özdemir, G., ve Altınar, D. D. (2019). Gastronomi kavramları ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Özsoy, T. (2015). Coğrafi işaretlemenin katma değer oluşturmada bir araç olarak kullanımı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 31-46.
- Polat, E. (2017). Turizm ve coğrafi işaretleme, meriç uluslararası sosyal ve stratejik yayına kabul tarihi:01/07/2017 *Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2017, Sayfa: 17-31 Issn: 2587-2206.
- Post, K. (2004) Brain tattoos: creating unique brands that stick in your Customers' Minds, New York, Usa: Amacom.
- Sabancı, A. E., ve Girgin, G. K. (2023). Destinasyon pazarlamasında coğrafi işaretli ürünler: Gaziantep örneği. *Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi*, 3(2), 237-264.
- Savaşkan, Y. ve Kingır, S. (2020). Sakarya ili gastronomik unsurlarının coğrafi işaret kapsamında değerlendirilmesi, *Alanya Akademik Bakış*, 4(3) ,939-961.

- Schneider G. K., ve Ceritoğlu, A., B. (2010). Yöresel ürün imajının tüketici satınalma davranışı ve yüksek fiyat ödeme eğilimi üzerindeki etkisi- İstanbul ilinde bir uygulama, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 06.
- Suluk, C. (2018). 6769 Sayılı smai mülkiyet kanununun getirdiği yenilikler, *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 4 (1), 91-109.
- Şentürk, B. (2011). Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri: Mikro ve makro açıdan bir değerlendirme (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Tanrıkulu, M. (2018). Coğrafya ve kültür (mekân-kültür-tarih-coğrafi işaret) (2 baskı). Ankara: Edge Akademi Yayınları.
- Tanrıkulu, M., ve Doğandor, E. (2021) Coğrafi işaretleri ve coğrafi işaret potansiyeliyle Bolu ili. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 223-257.
- Tekelioğlu Y. (2019) Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl:8 Sayı:15.
- Tepe S. (2008). Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri, (Uzmanlık Tezi), Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara, 4-62.
- Tuncay, M. (2009). Coğrafi işaretlerin korunması, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Türkpatent. (2023). <https://www.turkpatent.gov.tr/coğrafi-isaret> (Erişim Tarihi: 29.12.2023).
- Wach, E. (2013). Learning about qualitative document Analysis.
- Yüksek Avcılar, M. ve Varinli, İ. (2013). Perakende marka değerinin ölçümü ve yapısal eşitlik modeli uygulaması, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Zengin, B. ve İldeniz, H. (2005). Turizm sektöründe marka ve imaj oluşturmanın müşteri talebine etkileri, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı: Eylül-Ekim, S.38.
- Url-1: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/39824038-44fe-4674-97a0-1d14f77ef343.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-2: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/b5bd4489-f3a0-49fd-b2c4-2fe1d85dc2b2.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-3: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/e9c0a4ab-3039-46de-a2b0-dcb412df2d09.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-4: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f74fe7e1-08e8-478e-bb52-b57ce1612bf9.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-5: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f7782332-f213-4ad1-91aa-c9576b5c0daf.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-6: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/becfaa58-174d-40e0-a5b5-9e88264054da.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-7: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/80b90a4c-90f6-41aa-93cc-e7caac912384.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2023).
- Url-8: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/554839dd-b8b7-4dcd-9373-05fa6688f7fa.pdf> (Erişim Tarihi:16.02.2023).
- Url-9: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/43fb127e-bc4b-4fe7-a814-f1ffb7171d5f.pdf> (Erişim Tarihi:16.02.2023).
- Url-10: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/ad4129c7-6a91-4ad6-bb0c-cf3ca2ddae48.pdf> (Erişim Tarihi:17.02.2023).
- Url-11: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/2b5a23e2-040d-4b6c-9243-06ca3ad4d0c2.pdf> (Erişim Tarihi:17.02.2023).
- Url-12: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/c5a24bb2-1ac9-4069-9292-f47af46cf834.pdf> (Erişim Tarihi:17.02.2023).
- Url-13: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/824749f2-043a-47fc-9089-92ff44774c77.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2023).
- Url-14: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/3b5df5b7-8387-48e5-bf60-c348892b0725.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2023).
- Url-15: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/7519697d-d6c1-41a1-ab11-def081df7fca.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2023).

- Url-16: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/eee9ed5b-623b-4b45-a583-f9ac9ba07448.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2023).
- Url-17: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f5ce6d62-0990-4469-abdc-b32958cd3d94.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2023).
- Url-18: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/9b798483-989f-48b4-b9ae-6a6124d61f0e.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).
- Url-19: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/abffc634-4e92-44b7-8135-be6b92b6fd36.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).
- Url-20: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f1861a15-0d43-41f2-9570-541bcf1af016.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).
- Url-21: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/f6d2fe30-36a3-425a-b5ff-a2b45aefe23f.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).
- Url-22: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/93432dd8-cf72-4884-95f6-a1d598ff0e83.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).
- Url-23: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/39057c07-d28e-4d24-afc2-b6d1248ac704.pdf> (Erişim Tarihi:19.02.2023).

SUMMARY

One of the functions of a geographical indication is to add brand value to the product. Geographical indications are the first form of branding as they indicate the origin of the products used. The purposes of geographical indications include turning products identified in a defined area into strong brands, supporting producers by preserving the quality of these products, and preserving national values intact, highlighting them and transferring them to future generations. Geographical indications are of great importance not only in terms of income-generating assets, but also in terms of preserving the cultural heritage of the countries and regions in which they are located and transferring it to future generations. Obtaining a Geographical Indication Registration for your product will not increase the awareness or recognition of your product unless it meets the brand conditions (Doğanlı, 2020). Geotagged products often consist of a "branded" product, and this brand can be considered valuable in the market. Geographical indications are of great importance in terms of information asymmetry and information theory. Geographical indications are used as differentiating factors in the fight against market failures caused by asymmetric information between producers and consumers and contribute to the effective functioning of markets. These products are characteristic of the region they belong to and promote the economic development of this region and encourage its production (Çakaloğlu and Çağatay, 2017).

The study was designed as a qualitative method and examined using the document analysis technique. The document analysis technique aims to systematically analyze the content of written documents. It is the preferred method for examining and evaluating all data through printed and electronic methods (Wach, 2013). Like other studies preferred in qualitative studies, document analysis requires the interpretation and examination of data to provide information about the relevant subject, to make sense of it and to develop empirical knowledge (Corbin and Strauss, 2008). In this context, the main purpose of the research is to research geographically indicated pastry and bakery products in the Marmara Region, to

provide detailed information about these products and to contribute to the literature. In order to achieve the targeted goal, it was determined that there were 25 pastry and bakery products by scanning the words "Pastry and Bakery" on the website of the Turkish Patent and Trademark Office. Information about these products has been compiled and written. Information about each product has been evaluated and separated according to its types. While the population of the research consists of geographically indicated products, the sample consists of geographically indicated pastry and bakery products. The data of the study was collected between 15.01.2024-18.02.2024. National and international studies were examined and no study was found on geographically indicated pastry and bakery products in the Marmara Region. For this reason, this study has a unique value and is important in this respect.

Geographically indicated pastry and bakery products were researched in the Marmara Region. These products are shown in Table 1. When the table was examined, it was determined that the first geographically indicated pastry and bakery product was Balıkesir Höşmerim Tatlısı (2015). It has been determined that the last geographically indicated pastry and bakery product is Kırklareli Brakana Dessert (2023). In general, it is seen that the provinces with the highest number of geographically indicated pastry and bakery products are Balıkesir and Bursa (6). These provinces are followed by Sakarya and Kocaeli (3), Çanakkale and Tekirdağ (2), respectively. All geographically indicated pastry and bakery products are taken as a geographical indication. When looked at on a yearly basis, 2021 is the year in which the most (11) pastry and bakery products were registered.

Geographical indications are of great importance not only in terms of income-generating assets, but also in terms of preserving the cultural heritage of the countries and regions in which they are located and transferring it to future generations. Registration of geographical indication prevents the production of counterfeit products. Geotagged products can be sold at higher prices because they represent quality and trust. In order to make this purchase permanent and to announce it to large audiences, branding must be presented. The development of rural development and rural tourism, labeling of local products through Geographical Indication registration, and ensuring domestic and international demand will make significant contributions to the country's income generation at macroeconomic and microeconomic levels (Doğanlı, 2020). Geographical indications have an important place in the promotion of a region or country. Products with geographical indications that have become brands contribute to the promotion of that region. In this study, it was aimed to investigate geographically indicated pastry and bakery products in the Marmara Region and to contribute to the relevant literature in this context. For this purpose, research was conducted by the Turkish Patent and Trademark Office. It has been determined that there are 25 geographically indicated pastry and bakery products in the Marmara Region. These products consist of products that have gained fame and become brands in both regional and provincial promotions. Each product has been examined individually. They have been pioneers in promotion and marketing to the provinces within their

region with the type of geographical location. While researching these geographically indicated products, notable results include the use of each product in its own province on special days and ceremonies, weddings, Hıdırellez, etc. are presented at events. This is seen as an indicator that geographically indicated pastry and bakery products are transferred from generation to generation and remain sustainable.

Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım ve CO₂ Emisyonu: İstanbul İli Örneği

Tuğba İBİK*

ÖZ

Kentleşme 19.yüzyıldan itibaren gündeme gelen bir olgu olarak görülmektedir. Nüfusun artmasına bağlı olarak kentleşmenin hızlanması insanların kent alanlarında daha yoğun faaliyet göstermelerine neden olmaktadır. Bu faaliyetler arasında görülen ulaşım ekonomik, sosyal ve çevresel bakımdan etkide bulunan önemli bir sektördür. Ancak genellikle yenilenemeyen enerji kaynaklarının tercih edilmesi nedeniyle emisyonlar çevrenin yanı sıra ulaşım sektörü ve kentlerdeki yaşamın sürdürülebilirliği için tehlikeli bir unsur haline gelmektedir. Özellikle nüfus bakımından en kalabalık il olarak kabul edilen İstanbul ili için kentleşmenin pek çok sorunu beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu sorunlar arasında görülen emisyon salınımı, nüfusun giderek yoğunlaşması ve insanların ulaşım araçlarına daha çok gereksinim duyması sonucu artmakta ve çevresel sorunların da belirginleşmesine neden olmaktadır. İstanbul ilinde enerji kullanımından sonra en fazla CO₂ emisyon salınımına neden olan ulaşım sektöründe sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için bu durumun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada emisyonların belirlenebilmesi için IPCC tarafından yayınlanan kılavuzda önerilen metodoloji aracılığıyla hesaplamalar yapılmıştır. 2010 ve 2022 yılları arasında Tier 1 yöntemi ile yapılan hesaplamalar doğrultusunda ulaşılan sonuca göre karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyon salınımı 2010 yılında 9,847,58 GgCO₂ dir. 2022 yılında 15,039,68 GgCO₂ olarak gerçekleşmiştir. Toplam CO₂ emisyonu değişiminin ise 2022 yılında 2010 yılına kıyasla %52,72 arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak bazı dönemlerde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu önceki yıla göre azalış göstermiştir. Bu durum üzerinde alınan önlemler, alternatif ulaşım araçlarına yönelim ve salgın nedeniyle karantina dönemi tedbirleri etkili olabilir. Ulaşım emisyonunun belirli dönemlerdeki azalışına bakıldığında il için alınacak önlemlerin etkili olması, çalışmada bu doğrultuda yer verilen önerilerin ve yapılacak olan düzenlemelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım, CO₂ Emisyonu, İstanbul
JEL Sınıflandırması: O18, Q56, R42

Sustainable Urban Transport and CO₂ Emissions: The Example of Istanbul

ABSTRACT

Urbanization is seen as a phenomenon that has been on the agenda since the 19th century. Acceleration of urbanization due to population growth causes people to operate more intensively in urban areas. Among these activities, transportation is an important sector that has an economic, social and environmental impact. However, due to the fact that non-renewable energy sources are generally preferred, emissions become a dangerous element for the environment, as well as the transportation sector and the sustainability of life in cities. It is seen that urbanization brings with it many problems, especially for the province of Istanbul, which is considered the most populous province in terms of population. Emissions, which are among these problems, are increasing as a result of the population becoming denser and people needing more means of transportation, causing environmental problems to become evident. This situation needs to be controlled in order to ensure

*Doktora Öğrencisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, tugbaibik50@gmail.com ,ORCID Bilgisi: 0009-0001-8194-6740

(Makale Gönderim Tarihi: 11.05.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 12.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1482257

Makale Türü: Araştırma Makalesi

sustainability in the transportation sector, which causes the highest CO₂ emissions after energy use in Istanbul. For this reason, in order to determine emissions in the study, calculations were made through the methodology recommended in the guide published by IPCC. According to the results obtained in line with the calculations made with the Tier 1 method between 2010 and 2022, the CO₂ emission release resulting from road transportation is 9,847.58 GgCO₂ in 2010. In 2022, it was realized as 15,039.68 GgCO₂. It is concluded that the total CO₂ emission change will increase by 52.72% in 2022 compared to 2010. However, in some periods, CO₂ emissions resulting from road transportation decreased compared to the previous year. The measures taken, the orientation towards alternative means of transportation, and the quarantine period measures due to the epidemic may be effective in this situation. Considering the decrease in transportation emissions in certain periods, it is expected that the measures to be taken for the province will be effective and the suggestions included in the study in this regard will contribute to the regulations to be made.

Key Words: Sustainable Urban Transportation, CO₂ Emission, Istanbul
JEL Classification: O18, Q56, R42

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, hemen her alanda devamlılığın sağlanması için gerekli olan, ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda sürekliliğin esas alındığı bir kavram olarak görülmektedir. Özellikle kentleşmenin ortaya çıkması ile çevresel anlamda sürdürülebilirliğin sağlanmasının giderek önemli hale gelmektedir. Kentleşme ile birlikte insanların bu alanlarda faaliyet göstermesi çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmakta ve kentlerde sürdürülebilirlik konusunu gündeme getirmektedir. Kentlerde sürdürülebilirlik konusunun, özellikle kentler için ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda önemli bir yere sahip olan ulaşım sektörü bakımından ele alınması gerekmektedir. Giderek artan nüfus ve kentleşme konuları bir arada ele alındığında ulaşım sektöründe insan kaynaklı faaliyetlerin daha çok artması çevre kirliliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Başta nüfusun yoğun olduğu yerler olmak üzere tüm kentlerde ulaşımında sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik çalışmaların yapılması, özellikle nüfusun ve kentleşmenin yoğun olduğu İstanbul ilinde sürdürülebilirliğin sağlanması için önemli hale gelmiştir. İstanbul, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan metropol bir kenttir. Ancak artan nüfus ve kentleşme ile birlikte çevre sorunlarının meydana gelmesi kaçınılmaz bir son olabilir. Çevresel sorunların ortaya çıkmasında en önemli etkenler arasında olan ulaşım sektörü emisyonlarının İstanbul ilinde ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.

İstanbul ili için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı İklim Değişikliği Müdürlüğü tarafından yapılan hesaplamalar doğrultusunda 2021 yılında sektörlere göre emisyon dağılımının sabit enerji kullanımından kaynaklanan emisyonun %64, ulaşım sektöründen kaynaklanan emisyonun %28, atıklardan kaynaklanan emisyonun ise %8'lik paya sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (İBB Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, tarihsiz). Dolayısıyla enerji kullanımının ardından en fazla emisyon salınımına ulaşım sektörünün neden olduğu görülmektedir.

Buna göre İstanbul ilinde halen ulaşımın yoğun olarak kullanılmakta, dolayısıyla giderek artan nüfus ve araç sayıları nedeniyle emisyonların kontrol altına alınması gerekli olmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak literatür araştırmasına, sonraki bölümde kavramsal çerçeve ile kentleşme, ulaşım ve sürdürülebilirlik

ilişkinine, ardından İstanbul'da sürdürülebilir kent içi ulaşımına yer verilmiştir. Bir sonraki bölümde İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonunun belirlenmesi için veri, materyal, yöntem ve bulgulara alt başlıklar halinde yer verilmiş, çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI

“Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım ve CO₂ Emisyonu: İstanbul İli Örneği” isimli makale çalışmasının amacı, İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonunu hesaplamaktır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kentlerde ulaşım sektöründe sürdürülebilirlik hem ulaşım sektörünün devamlılığının sağlanması hem de çevrenin korunması açısından önemli olup, özellikle en fazla emisyon salınımına neden olan sektörler arasında olan ulaşım sektörünün neden olduğu emisyonların belirlenmesinin buna yönelik doğru tedbirler alınması açısından gerekli olduğu görülmektedir. Bu sebeple kentlerde yoğun olarak faaliyet gösterilen karayolu ulaşımına odaklanılması gerekmektedir. Bu bağlamda İstanbul ilinde karayolu ulaşım emisyonunun belirlenmesinin yerel ve ulusal sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik atılacak adımlar için önemli olduğu düşüncesinden hareketle yapılan bu çalışmada, ulaşılan sonuçların ve yer verilen önerilerin hem ekonomik hem de çevresel bakımdan alınacak tedbirler ve düzenlemeler için katkı sağlaması beklenmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN SORULARI

Çalışmanın amacı ve önemi doğrultusunda araştırmada cevap aranan sorular şu şekilde sıralanabilir;

S₁: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu artmakta mı azalmakta mıdır?

S₂: İstanbul ilinde karayolu ulaşımında CO₂ emisyonuna en çok hangi yakıt türü neden olmaktadır?

S₃: İstanbul ilinde 2010 ve 2022 yıllarında karayolu ulaşımından kaynaklanan toplam CO₂ emisyonu ve değişimi nedir?

S₄: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu yıllık değişiminin en yüksek olduğu yıl hangisidir?

S₅: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu bir önceki yıla göre hangi dönemlerde azalmıştır?

IV. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma yer, zaman, yöntem ve kapsam bakımından sınırlamalara tabi tutulmaktadır. Bunlardan biri yalnızca İstanbul ilinin seçilmesidir. Diğer sınırlama hesaplamaların 2010 ve 2022 dönemleri ile sınırlandırılmasıdır. Bir diğer sınırlama Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change- IPCC) tarafından yayımlanan kılavuzda önerilen yöntemler arasından Tier 1 yöntemi seçilerek yapılan kısıtlamadır. Bu yöntem daha az veri kullanımı ve CO₂ emisyonunu tahmin ederken daha doğru sonuçlara ulaştırdığı için seçilmektedir.

V. ARAŞTIRMANIN SONUCU

Bu çalışmada IPCC tarafından önerilen yaklaşımlar arasından Tier 1 yöntemi kullanılarak yapılan hesaplama sonucunda şu cevaplara ulaşılmaktadır;

C₁: İstanbul ilinde CO₂ emisyonu artma eğilimindedir.

C₂: İstanbul ilinde en çok dizel yakıt türü CO₂ emisyon salınımına yol açmaktadır.

C₃: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan toplam CO₂ emisyonu 2010 yılında 9,847,58 GgCO₂, 2022 yılında 15,039,68 GgCO₂ ve 2022 yılında 2010 yılına kıyasla gerçekleşen toplam değişim %52,72'dir.

C₄: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu yıllık değişimi bir önceki yıla kıyasla 2015 yılında oldukça yüksek gerçekleşmiştir.

C₅: İstanbul ilinde karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu bir önceki yıla göre değişimi 2012, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2022 yılında azalmaktadır.

VI. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ulaşım sektörünün, kentlerin ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda temel dinamiği olduğu görülmektedir. Ancak özellikle kentleşmenin hız kazanması ile ulaşım sektöründe yaşanan değişim çevresel sorunların oluşumuna ve bu sebeple sürdürülebilirliği tehdit eden unsurların ortaya çıkmasına neden olabilir. Günümüzde giderek daha önemli hale gelen bu konu ile ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde sürdürülebilir kent ulaşımını ele alan çalışmalara bakıldığında; Wadhwa (2000) kentlerde sürdürülebilirliğin sağlanması için teknolojinin buna elverişli olduğunu ancak bunun politika ve davranışlara da yansımaları gerektiğini öne sürmektedir. Qureshi ve Huapu (2007), Pakistan'ın Karaçi kenti için sürdürülebilir ulaşımı ele aldıkları çalışmada, henüz sürdürülebilirliğin sağlanmadığını bunun için toplu taşımaya yönelik projeler geliştirilmesinin etkili olabileceğini ifade etmektedir. Yigitcanlar vd., (2008) Avustralya'nın Gold Coast kentinde sürdürülebilir kentsel ulaşımı akıllı ulaşım ile birlikte analiz ettikleri çalışmada, toplu taşımaya yönelik uygulama ve düzenlemelerin katkı sağladığını ancak akıllı ulaşımın daha çok önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Debnath vd., (2011) Singapur'da sürdürülebilir kentsel ulaşımı akıllı teknolojiler ile birlikte ele almakta, ulaşımın bu teknolojilerin kullanılmasının sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Rahman ve Chin (2013) sürdürülebilir kentsel ulaşımın performansı değerlendirmesi yaptığı çalışmada, Singapur'da parametrelerin dengeli bir biçimde birbiriyle etkileşim içinde olması ile sürdürülebilirliğin sağlanabileceğini öne sürmektedir. Pojani ve Stead (2015), dünyada sürdürülebilir kentsel ulaşımı mega kentler için ele aldıkları çalışmada, sürdürülebilirlik için küçük ve orta büyüklükteki şehirlere yoğunlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca henüz gelişme aşamasında olan kentler için yapılacak olan uygulamaların mega kentlere göre farklılık göstereceği, bu kentlerde trafik ve çevreye yönelik düzenlemeler ve ücretlendirmelerin yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Persia vd., (2016) İtalya'da bulunan 50 kent için sürdürülebilir kent ulaşımını 200'ü aşkın gösterge ile analiz ettikleri çalışmada, sürdürülebilirliğin toplu ulaşımının yoğun olduğu yerlerde artma eğiliminde olduğu, toplu ulaşımın kullanılmasıyla, bisiklet kullanımı ve yürüme gibi ulaşım türlerinin tercih edilmesinin sürdürülebilirliğe

olumlu etki edeceğini öne sürmektedir. Ayrıca bireysel araç kullanımının azaltılması gerektiği, park yerinin daha yüksek ücretlere tabi tutulması, kentlerde ücretli park yerlerinin azaltılması gerektiğini, kirlilik seviyesi ile ilgili sonuçların tutarlı olmadığını vurgulamaktadır. Jittrapirom vd., (2017) Tayland'ın Chiang Mai kentinde motosiklet kullanımı ve kent ulaşımında sürdürülebilirliği ele aldıkları çalışmada, motosiklet kullanımının sürdürülebilirlik üzerinde olumsuz etkisinin bulunabileceğini, çeşitli konularda fayda sağlasa da belirli düzenlemeler ile bazı kolaylıklar sağlanabileceğini belirtmektedir. Pojani ve Stead (2018) Küresel Güney'de bulunan kentlerde sürdürülebilir kentsel ulaşımı ele almakta, sürdürülebilirliğe yönelik politikalar yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Creutzig vd., (2019) sürdürülebilir kent ulaşımı ve dijitalleşmeyi ele aldıkları çalışmada, dijitalleşmenin paylaşma, elektrifikasyon ve otomasyon ile mümkün olduğu, çeşitli riskler barındıracağı ve kamu politikalarının etkili olacağını öne sürmektedir. Arora ve Raj (2021) Hindistan'da sürdürülebilir kentsel ulaşımını ele almakta, elde edilen sonuca göre Delhi'de ulaşımın sürdürülebilir olmadığını, bunun için ulaşım türlerinin artırılması, altyapı için mali destek sağlanması, kısa mesafelerde ulaşım araçlarının kullanılmaması ve plânların uzun süre için yapılması gerektiğini belirtmektedir. Jasim vd., (2021) kentsel ulaşımında sürdürülebilirliği ele aldıkları çalışmada, sürdürülebilirlik için bireysel araçlar yerine toplu taşıma araçlarının teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Kentsel ulaşım ve emisyon salınımını ele alan çalışmalara bakıldığında; McCahill ve Garrick (2008) Cambridge'de araç km'sinin azalmasının emisyonlar üzerinde azaltıcı etkisinin bulunduğu, Cambridge'de ise ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyonunun Massachusetts'ten az olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Sobrino ve Monzon (2013) İspanya'da iklim değişimi ve kentsel hareketliliği ele aldıkları çalışmada, 2000 ve 2006 yılında anket verileri ile günlük hareketliliğin yükseldiğini ve CO₂ emisyonunun ise artışının %17 olduğunu öne sürmektedir. Ulaşımında sırasıyla otomobillerin ve toplu ulaşımın etkisinin olduğunu belirtmektedir. Wang vd., (2014) Çin'in Pekin şehrinde ulaşımında CO₂ emisyonu ve kentsel formları ele aldıkları çalışmada, 2000 ve 2009 dönem verilerini kullanmaktadır. Elde edilen sonuca göre işe gitme ve gelmede emisyonun arttığı, kent forumunun değişmesinin de bu artışta etkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Cheng vd., (2015) kentsel ulaşımında enerji ve karbondioksit arasındaki ilişkiyi Tayvan'ın Kaohsiung şehri için ele aldıkları çalışmada, 1995 ve 2025 dönemlerinde yakıt vergileri, park yönetimi ve ücretsiz otobüs hizmetini incelemektedir. Simülasyon sonucunda ise bu yöntemlerin araçların sayısında, emisyon salınımında ve yakıt kullanımını azaltıcı etkide bulunacağını belirlemektedir. Bunun yanı sıra kapsayıcı bir politika önerisinde bulunmaktadır. Jiaru ve Xiangchao (2015), Çin'de araç, yakıt, yolculuk ve yola yönelik bütünsel politikaların emisyon azaltımında etkili olduğunu öne sürmektedir. Wang vd., (2015) Pekin'de 2010 yılında kentsel yolcu taşımacılığında kaynaklanan emisyonun 15 mtCO₂ olarak gerçekleştiği ve bunun %75,5'inin otomobillerden, %42,5'inin araba seyahatlerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra 28,6 gCO₂ ile otobüs seyahati etkili bir ulaşım türü olarak görülmekte, demiryolu kullanımı ve özel

araçların kullanımına kısıtlama getirilerek emisyonların 4,39 mtCO₂ azaltılacağını öne sürmektedir. Gebre (2016) Etiyopya'nın Mekelle şehrinde anket ve ikincil verilerden yararlanmaktadır. Buna göre bazı araba modellerinin ve motorlarının daha fazla emisyon salınımına neden olduğu, bireysel araç kullanımından kaynaklanan emisyonun 209,93 GCO₂/km iken yakıt veriminin 12,115 km/litre olduğu belirlenmektedir. Otomobil kaynaklı ortalama emisyonların ise 21,768,09 kg olduğu, yıllık ise 264,845,1 olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Jovanovic (2016) Belgrad'da otomobillerden kaynaklanan emisyonların düşük olsa da enerji kullanımında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra Asya'da yapılan plânlamaları kendi ülkelerinde uyguladıkları taktirde emisyonların düşük seviyede tutulacağını ifade etmektedir. Costa vd., (2018) Sao Poulo ve Şangay'da kentsel karayolu ulaşımı ve CO₂ emisyonlarını ele aldıkları çalışmada, otomotiv sektörünün çevre kirliliğini artırdığını belirtmekte, Sao Poulo'da yakıt ve araç kullanımındaki kısıtlamaların, Şangay'da toplu ulaşım yapılan yatırımların emisyon azaltımında etkili olmadığını öne sürmektedir. Bunun için kamusal politikalara yoğunluk verilmesi önerisinde bulunmaktadır. Taczanowski vd., (2018) Polonya'da emisyon yayılımının düşük olmasını sağlayan toplu taşıma araçları üzerinde durmakta, elektrik, hibrit ve az sayıda otobüs satın alınması gibi yaklaşımlar öne sürmektedir. Batur vd., (2019) İstanbul'da kentsel ulaşım, CO₂ emisyonu ve enerji kullanımını ele aldıkları çalışmada, farklı senaryolar öne sürmekte, bu senaryolarda emisyonların ve enerji kullanımının azalması beklenmektedir. Rui-Qiang vd., (2019) Çin'de 2000 ve 2014 yıllarında GSYH'nin, nüfusun ve kentlerde yolcu taşımacılığının arttığı, özel araçların ise toplu ulaşım araçlarına kıyasla artışının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmaktadır. 2014 yılında kişi başına özel araçlardan kaynaklanan emisyonun %65-88 arasında artış gösterdiğini öne sürmektedir. Bunun yanı sıra Pekin ve Tayvan'da özel araçların, Şangay, Guangshou ve Urumçi'de ise özel aracın yanı sıra GSYH'inde emisyon salınımında etkili olduğunu ifade etmektedir. Domon vd., (2020) trafik yoğunluğunun ücretlendirilmesi, karbonun vergilendirilmesi, refah ve emisyonlarla ilgili yapılacak olan düzenlemeleri incelemektedir. Buna göre bu politikaların refah üzerinde %99 olumlu etkisinin olacağı, emisyon üzerinde %22 azaltıcı etkisinin olacağı ve yapılan ücretlendirmenin emisyon üzerinde azaltıcı etkisinin bulunacağını öne sürmektedir.

Tikoudis vd., (2021) 2015 ve 2050 dönemlerinde 29 OECD ülkesinde bulunan 247 il için ele aldıkları çalışmada, destekleyici politikaların 2050 yılında yolcu ulaşımının neden olduğu emisyonun %6,3 'ten daha az gerçekleşeceğini öne sürmektedir. Ancak bu durumun şehirlerin yapısına ve sosyal politikalarına göre ilden ile farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Forsberg ve Krook-Riekkola (2021), hava kalitesi, iklim değişimi ve kentsel ulaşım ilişkisini ele aldıkları çalışmada, biyoyakıtların hava kirliliğini azaltma üzerinde etkisinin az olduğu, elektrikli ve hidrojenli araçların emisyonu artırıcı etkisinin olabileceği, yeşil elektrikle emisyonların azaltılabileceğini öne sürmektedir. Nghah vd., (2022) 2020 yılında Afrika'da bulunan Kamerun'un Yaounde şehrinde kentlerde motorlu ulaşım ve CO₂ emisyonunu ele aldıkları çalışmada, motorlu araçların emisyonu artırdığı, kişi

başına düşen yolculuk sayısı ile emisyon arasında ters U ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir politikalar yapılması gerektiği, ulaşım türleri ve araçların eski olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Wu vd., (2023) Çin’de İç Moğolistan’da kent ulaşımında karbon emisyonunu ele aldıkları çalışmada, 383,0 milyon ton CO₂ emisyonunun ortaya çıktığı sonucuna ulaşmakta ve en yüksek emisyonun 2013 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayrıca elektrikli araçlara geçilmesinin karbon emisyonunun azalmasına olumlu etki edeceğini öne sürmektedir.

Literatür incelendiğinde sürdürülebilir kentsel ulaşım ve emisyon salınımı ilişkisini ele alan çalışmaların zaman, yer ve yöntem bakımından farklılaştığı görülmektedir. Konu başlıklarının ve ulaşılan sonuçların farklı olduğu çalışmalarda verilen öneriler de farklı olmaktadır. Bu çalışmada İstanbul ilinde 2010 ve 2022 yılları arasında karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonu IPCC kılavuzunda önerilen Tier 1 yaklaşımıyla hesaplanmaya çalışılmakta, yapılan önerilerin sonraki çalışma ve düzenlemelere katkı sağlaması beklenmektedir.

VII. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, KENTLEŞME, ULAŞIM İLİŞKİSİ

Sürdürülebilirlik, kentleşme ve ulaşım konularının öneminin günümüzde giderek daha çok arttığı, nüfus artışı sonucu yapılan faaliyetlerin çevreyi etkilediği, dolayısıyla kentlerde yaşayan insan sayısının artması ve araç kullanımının yoğunluk kazanmasıyla birlikte çevre sorunlarının meydana geldiği görülmektedir. Bu sebeple kentleşme, ulaşım ve çevresel bakımdan sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir.

Kavramsal olarak sürdürülebilirlik, “zamanla devamlılığı sağlanabilen” şeklinde tanımlanmakta ve bu tanım ile bir toplumun devamlılığının sağlanamaması durumunda son bulacağı ifade edilmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı giderek daha geniş kitleler tarafından kullanılmakta, özellikle çevresel anlamda kullanım alanı bulmaktadır (Heinberg ve Lerch,2010:1). Çevresel sürdürülebilirlik ile yaşamın idame ettirilmesi için gerekli olan sistemlerin devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır (Goodland,1995:6). Çevresel ve sosyoekonomik koşullarda meydana gelen sorunlar nedeniyle özellikle kentlerde sıkıntılar yaşanmakta, bu nedenle kentlerde insanların refahını artırıp fırsatlardan aynı şekilde yararlanmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Yani kentlerde nicelik ve niteliksel anlamda gelişme gösterebilmek için uğraş verilmektedir (Michalina vd.,2021:1). Sürdürülebilirlik ile kentler ve bu alanlarda yaşayan bireylerin ilişkileri ele alınabilir ve böylece kent yapılarında değişiklik yapılabilir. Bu sayede kentlerde yaşayan bireylerin ve çevrenin faydası gözetilip, refah ve üretim artırılabilir (Anthony vd.,2018:27).

Kent kavramı mekânsal anlamda, tarımsal olmayan faaliyetleri yapan insanların buldukları yer olarak tanımlanabilmektedir. Nüfusun giderek artması ve insanların büyük bir kısmının kentlerde yaşaması, teknoloji ile birlikte toplum yapısında değişimler meydana getirmektedir (Weeks,2010:34). Kentler farklı faaliyetlerin yapılmasına olanak tanıyan yapıya sahip olmakta ve bu faaliyetlere erişim ulaşım aracılığıyla olmaktadır. Ulaşım sayesinde tarım ve sanayi ürünleri

kentlerde kullanılacakları yerlere taşınmakta, dolayısıyla kentlerin işlevinde ve kalkınmasında etkili bir araç olarak yerini almaktadır (Solanke, 2013:892). Kavramsal olarak kentleşme, kent nüfusunun toplam nüfus içindeki oranının yükselmesi şeklinde ifade edilmektedir. 19. yüzyıl ile birlikte daha çok önem kazanan kentleşmenin yanı sıra bu dönemde pek çok ulaşım türünün değişimi ile karşılaşmıştır. Önceleri topluluk halinde yaşayan insanlar ulaşım araçlarına gereksinim duymamış ancak Sanayi Devrimi ile birlikte tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır (Kehinde,2019:316-317). Kentleşme ve kentsel kalkınma özellikle Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından ortaya çıkmış, bu dönemde farklı ekonomik düşüncelerinde etkisiyle farklı kent kavramları gelişim göstermiştir. Ancak kentleşme ile birlikte çevresel konularda çeşitli sıkıntılar da meydana gelmiştir (Ahmadi ve Toghyani,2011:23). Kentlerde ikamet eden insan sayısı 1990'lı yıllardan itibaren artmış ve bu artış giderek devam etmiştir. Kentleşme özellikle küresel bir dönüşümün ortaya çıkabilmesi için gerekli olan olgulardan biri haline gelmiştir. Ekonomi ve yaşam kalitesinde gelişmelerin yaşanabilmesi için kentler etkili bir güç olarak görülmekte, burada meydana gelen ekonomik, sosyal, çevresel sorunların birbiriyle ilişkisi bulunmakta ve bu nedenle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için gerekli olan politikaların oluşturulmasında önemli olduğu düşünülmektedir (Moreno,2017:2).

Kavramsal olarak kentsel sürdürülebilirlik, Rees aracılığıyla her dönemde kaynakların ve çevrenin kullanımının devam etmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadeyle çevre ve sürdürülebilirlik konularına dikkat çekilmek istenmektedir (Prasad ve Bansal,2015:721). Sürdürülebilirlik, kentsel alanlarda iyileştirmelerin yapılması gerektiğine dair görüşlerin ortaya çıkması ile birlikte yaygınlık kazanmakta ve kentsel kalkınmanın sonunun getirilmesinde ya da kentsel kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak kullanılabilir. Kentlere yönelik plânlamalar bu alanlarda ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması için yapılmaktadır. Kentsel sürdürülebilirlik, kentteki faaliyetlerin desteklenmesi ve refahın artması şeklinde ifade edilmektedir. Bu kavram dar anlamda kentlerin uzun bir süreçte teknolojik, demografik ve sosyo-ekonomik bakımdan gelişme göstermesi şeklinde ifade edilmektedir. Geniş anlamda ifade etmek gerekirse, kentsel gelişim sürecine kamu kesiminin katılım sağladığı, eşitliğin sağlandığı, sosyal geleceğin temeli şeklinde tanımlanabilir (Basiago,1999:148). Kentler, yapıları gereği farklı koşullara sahip olmakta ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel bir rol üstlenmektedir. Yerel yönetimler aracılığıyla kentlere yönelik stratejiler geliştirilebilmekte ve sürdürülebilirlik üzerinde durulması gereken bir konu olarak görülmektedir (Requena ve Vanhuyse,2022:1).

Kentler tıpkı insanların farklı gelişim evrelerinden geçtiği gibi kentleşme, banliyöleşme, kentlerin boşaltılması olmak üzere çeşitli gelişim evrelerinden geçmektedir. Bunlardan farklı olarak yeniden kentleşme aşaması da ortaya çıkmaktadır. İlk aşama olan kentleşme ile nüfus bu bölgelere yayılmakta, ikinci aşama olan banliyöleşme nüfusun kente yakın bölgelere yayılımı olmakta ve bireysel ulaşım araçları tercih edilmeye başlanmaktadır. Üçüncü aşama olan

kentlerin boşalması aşamasında kentlere yakın alanlarda yoğunluk artmakta ve bireysel araçlara olan bağlılık giderek artmaktadır. Son aşamada kentsel yoğunlaşmanın olduğu uzaklığın az olduğu alanlar da ulaşım sağlanmaya çalışılmaktadır (Doi,2015:12). Başta büyükşehirler olmak üzere ulaşım sektöründe karşılaşılan sorunlar giderek artmakta, özellikle belirli dönemlerde mevsimlerinde etkisiyle bu faaliyetler yoğunlaşmaktadır. Nüfus sayısının belirli bir bölgede artması sonucunda kentin yapısı ve yönetimi buna elverişli değilse ya da belirli bir dönemde araç sayısındaki artışa bağlı olarak sorunlar ortaya çıkmaktadır (Konovalola vd.,2021:1).

Ulaşım sektörü, tarih boyunca ulaşım türleri ve hareketlilik bakımından büyük bir dönüşüm geçirmektedir (Noussan vd.,2020:1). Tarihsel süreçte ulaşımın, toplumun gelişimi üzerinde etkili olan önemli bir işlevi bulunmaktadır. 18. yüzyıl boyunca taşımacılık için doğada bulunan kaynaklardan ve canlıların gücünden yararlanılmıştır. Miktarsal ve zamansal açıdan uygun olmayan bu yöntemler nedeniyle yerleşimler su kenarlarında verimli alanlarda kurulmuş ve sadece bölgesel taşımacılık faaliyetinde bulunulmuştur. Uluslararası boyutta yapılan ulaşım ise genellikle lüks malların taşımacılığı yapılmaktadır.18.yüzyılın ortalarında buhar makinesinin bulunmasıyla devrim niteliğinde bir adım atılmış, 19.yüzyıl süresince sanayi ve taşımacılıkta etkin bir şekilde kullanılmıştır. Böylece demir yolu taşımacılığı öne çıkmış ve ulaşım kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Bunun ardından içten yanmalı motorlar ile otomobiller devreye girmiş daha sonra hava yolu ulaşımı da kendini göstermeye başlamıştır. Karayolu ve havayolu ulaşımı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'da önemli hale gelmiş ve tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır (Dostal ve Adamec,2011:45).

Kentleşmeyle birlikte bu bölgelere yolculuk yapılması nedeniyle daha fazla ulaşım imkânı sağlanmaya çalışılmakta, bu durumda yeni yollar ve rotalar belirlenmesine, araç sayısının artmasına neden olmaktadır (Rodrigue,2013:111). Kentsel ulaşım, uzun mesafe taşımacılığıyla ilişkili olsa da ondan farklılaşan, çeşitli hizmetlere ulaşımı sağlayan özel ve kamu mülkiyetinde bulunan taşıtlarla ulaşımın sağlandığı (Gudmundsson ve Regmi,2017), insanların ve eşyaların çeşitli teknolojik araçlardan yararlanarak yaptıkları hareket şeklinde tanımlanabilir (Msigwa, 2013:19). Kent ulaşımı, ekonomik bakımdan hem kenti hem de ülkeyi olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Ancak ulaşımın kentlerde doğru yönetilememesi çevresel sorunların ortaya çıkmasında en büyük etkenler arasındadır (Balachandran,2005:1). Kentlerde genellikle trafiğin yoğun olmasından ve motorlu araçlardan kaynaklanan hava kirliliği ortaya çıkmaktadır (Satterthwaite,2010:4). Genellikle fosil yakıt kullanımı gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı kentlerde yoğun bir CO₂ emisyon salınımına neden olmaktadır (Lin vd., 2018:2326). Rengi ve kokusu olmayan, zehri bulunmayan bir sera gazı olarak bilinen CO₂ emisyonu çeşitli gazların ve fosil yakıtların yanması sonucu ortaya çıkmaktadır (Zainordin ve Zahra,2020:177). Ancak CO₂ gazının yoğunluğunun artması sonucunda emisyonlar yükselmekte ve iklim krizinin oluşumunda rol alan temel etkenler arasında görülmektedir (Rieckels

vd.,2023:742). Fosil yakıt kullanımı sonucu etrafa yayılan CO₂ emisyonu, sera etkisi nedeniyle gezegenin ısınmasına neden olmakta küresel bir iklim ve çevre sorunun meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır (Chen vd.,1980:318). CO₂ emisyonu ulaşım sektörünün en önemli sorunları arasında görülmektedir (Ribeiro vd.,2003:334).

Kentlerin gelişiminde ulaşımın önemli bir yere sahip olması yadsınamaz bir gerçektir. Ancak kentlerde kontrolsüz ve hızlı artış yeterli seviyede gelişme gösteremeyen ulaşım altyapısı ile bir arada düşünüldüğünde içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır (Alama ve Tochukwu,2021:7). Başta karayolu ulaşımının önemli bir yere sahip olduğu ulaşım sektöründe, çevre ve güvenlik bakımından olumsuz neticeler ortaya çıkabilmekte ancak yine de en çok kullanılan taşımacılık sistemi olarak görülmektedir (Dostal ve Adamec,2011:47). Kentlerde sürdürülebilirlik için gerekli olan sürdürülebilir ulaşımın sağlanması giderek zorlaşmaktadır. Ancak yine de sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik hareket edilmesinin faydalı olması beklenmektedir (Wadhwa,2000:281-282). Ulaşımında sürdürülebilirliğin, motorlu ulaşım araçlarının kullanımını düşürmek, motorlu araçlara alternatif ulaşım türlerini tercih etmek, kaynak kullanımını en aza indirmek, enerji verimliliğini ve emisyonların belirli bir ölçüde olmasını sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmek için kentsel alanların buna uygun düzenlenmesi, alternatif sürdürülebilir ulaşım araçlarına erişimin kolaylaştırılması, çeşitli ulaşım türlerinin kullanımına imkân tanınması, teknolojik ölçütlerin belirlenmesi, yük taşımacılığında yapılan düzenlemeler ile bu alanda verimliliği artırılmasını sağlamak gibi tedbirler alınabilmektedir (UNESCAP,2012:5).

Kısaca ifade etmek gerekirse, tarih boyunca ulaşımın önemli bir yere sahip olduğu, özellikle kentleşme ile birlikte ulaşım duyulan ihtiyacın da arttığı, ulaşım türlerinin ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişim gösterdiği ve günümüzde yoğun kullanım nedeniyle çevreye zarar verecek boyutlara ulaştığı görülmektedir.

A. İstanbul'da Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım

İstanbul, milyonlarca nüfusun barındığı, çeşitli ekonomik, sosyal, çevresel faaliyetlerin yapıldığı bir kent olarak görülmektedir. Bölgede nüfus artışının oluşmasında buraya yapılan göçlerin de etkisi olmakta, artan insan sayısı ile ortaya çıkan sorunlar da İstanbul için sürdürülebilirlik konusunu gündeme getirmektedir.

Uygurlukların seviyesi, kent içi ulaşımında modernleşme ve niteliksel anlamda gelişme göstermesi ile sembolleştirilmektedir. İstanbul, dünyadaki en büyük metropoller arasında bulunmakta, kente yapılan göç nedeniyle ulaşım bakımından olumsuz neticelerle karşılaşmaktadır. Bu sorunların çözülmesi yalnızca bölgeyi yöneten kesimlerin yapacakları düzenlemelerle sınırlı kalmamakta, ulusal anlamda bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Bu bölgede yol yapıları ve araç park edilecek alanlarda yaşanan sıkıntılar, kullanılan araçların artması çevre sorunlarına neden olmakta ve sağlık için tehlikeli boyutlara ulaşmaktadır (Özer ve Kocaman,2022:78). 20.yüzyılın ortalarında kentleşmenin artması, Avrupa'nın en büyük kenti olarak kabul edilen İstanbul'da değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Ekonomik bakımdan da ülkeye en fazla katkı sağlayan il olarak görülen bu kentin büyümesi gerekli görülmüş, 20.yüzyılın sonlarına doğru

kentleşmenin de etkisiyle burada doğada bulunan kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılmaya çalışılmıştır (Enlil ve Dinçer,2022:2).

İstanbul, pek çok uygarlığın barınması ve stratejik konumu itibariyle önemli bir yer olarak görülmektedir. Nüfusu en fazla olan Avrupa şehri olarak bilinen İstanbul'un sanayi, turizm ve ticarete önemli bir yer olarak görülmesi bu bölgeye olan göç hareketinin de artmasına neden olmaktadır. Bu göç hareketi kentlerde çeşitli sorunların meydana gelmesini kaçınılmaz kılsa da ulaşım en önemli sorun olarak görülmektedir (Özer ve Kocaman,2022:78-79). Dolayısıyla çeşitli sebeplerle artan nüfus ve göç burada ikamet eden insan sayısının yoğunluk kazanmasına neden olmaktadır.

İstanbul'da nüfus sayısındaki değişim Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus İstatistik Portalı'ndan elde edilen verilere göre, 1980 yılında İstanbul ilinin nüfus sayısı 4,7 milyon civarındayken, 1990 yılında 7,3 milyona ulaşmakta, 2000 yılında 10 milyon, 2010 yılında 13 milyon, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında 15 milyon civarında gerçekleşmiştir (TÜİK Nüfus İstatistik Portalı,2024). Nüfusun giderek arttığı İstanbul ilinde kentlerde ve civarındaki alanlarda yerleşimlerin artması, nüfusun yoğunlaşması, büyük ölçekli projelerin yapılması, altyapı değişimini gerekli kılmakta ve trafik yoğunluğunun artmasına neden olmaktadır. Bu sorunun çözülmesi için yapılan altyapı iyileştirmeleri sonucunda da özel araçlar ile seyahat etme isteği daha baskın hala gelmektedir (İstanbul Planlama Ajansı,2023:12).

Ulaşım sektörüne 2004 yılından 2013 yılına kadar geçen süreçte 24,45 milyar TL'lik yatırım yapılmış ve bu yatırımlar içinde önemli bir paya sahip olmuştur. Bireysel araçların tercihini ve mesafeleri azaltmaya yönelik toplu ulaşım giderek artmış, bir günde 242 ton kadar yakıt kullanımı yapılmamış ve dolayısıyla hava kirliliğinde düşüş meydana gelmiştir. "Park et ve Devam et" uygulaması hayata geçirilmiş ve bu sayede toplu ulaşım araçları ile seyahat edilerek yolculuk süresi azaltılmaya çalışılmış, akıllı ulaşım sistemleri sayesinde yol durumu görülebilmiş, çevreyle uyumlu olacak şekilde araç kullanımına yönelik eğitim verilmiştir (İstanbul Hava Kalitesi İzleme Merkezi, tarihsiz).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2013 yılında CO₂ emisyon seviyeleri uluslararası ölçütlere göre belirlenmiştir. 2015 ve 2018 yılları arasında "İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı" için harekete geçilmiş, sektörlerin sera gazı emisyonları yeniden gözden geçirilmiştir. 2016 yılında sera gazı emisyonu artışının önüne geçmek ve kentsel direnç sağlamaya yönelik "Global Covenant of Mayors for Climate and Energy-GCoM"a dahil olunmuş, 2019 yılında C40 Zirvesi'nde "Deadline 2020" sözleşmesi ile 2050 yılı ile birlikte ilin karbonsuz ve dirençli bir yer haline geleceği taahhüt edilmiştir. Böylece 2021 yılında "İklim Değişikliği Eylem Planı" yeniden gözden geçirilerek harekete geçilmiştir. Ayrıca SECAP planı ile sera gazı emisyonları düşürmeye çalışılmıştır (İBB Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı,2023:49-50).

Kentlere yönelik yapılan ulaşım plânlamalarının Türkiye genelinde ve İstanbul ili için köklü bir geçmişi bulunmakla birlikte, giderek farklı bir boyut kazanmaktadır. Daha önce kullanılan geleneksel plânlama ile yapılan kentsel hareketlilikten kaynaklanan ihtiyaçların giderilmesi ve büyük yatırımlar yapılması

yerini İstanbul Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı'na bırakmakta ve bu sayede insan ve çevre odaklı çalışmalar ön plâna çıkmaktadır (İstanbul Planlama Ajansı,2023:13). Avrupa'da 2013 yılında başlatılan bir hareket olan "Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı" kentlerde daha iyi yaşam alanları sunmak ve kentlerdeki hareketliliği karşılamak için yapılmıştır. 2019 yılında İstanbul'da başlatılan "İstanbul Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı Projesi" çeşitli iş birlikleri ile yürütülmekte olup, küresel boyutta 16 milyona yaklaşan nüfusu bulunan bir il için yapılan ilk çalışma niteliğindedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, tarihsiz). Türkiye'de yapılan ilk Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı olan bu çalışmada İstanbul'da alternatif ulaşım araçlarının kullanımı ön plânda tutulmakta ve insan odaklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Bunun yanı sıra otomobil kullanımı, karbon salınımının azaltılması, trafik güvenliğinin sağlanması ve çevre kirliliğinin azaltılması hedef haline getirilmektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi,2022:15).

Kısacası, İstanbul önemli bir tarihi geçmişe sahip olan, ancak günümüz dünyasının değişen şartları ile birlikte değişime uğrayan bir kent olarak görülebilir. Bölgede ciddi bir sorun oluşturabilecek, nüfus, göç ve kentleşme olguları özellikle yerel yönetimler tarafından fark edilen ve üzerinde durulan bir konu haline gelmektedir. Yapılan çalışmalar ile çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik sürdürülebilir kentsel hareketlilik kapsamında bazı adımların atılmakta olduğu görülmektedir.

VIII. İSTANBUL İLİNDE KARAYOLU ULAŞIMINDAN KAYNAKLANAN CO₂ EMİSYONUNUN TESPİTİ

Çalışmanın bu bölümünde veri, materyal ve yöntem ile bulgular yer almaktadır.

B. Veri

İstanbul ilinde karayolu ulaşımının neden olduğu CO₂ emisyonunu hesaplamada IPCC tarafından önerilen metodolojiye uygun olarak Tier 1 yöntemi kullanılmaktadır. Bunun için 2010 ve 2022 yılları arası gerekli olan veriler Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'dan elde edilmektedir.

C. Materyal ve Yöntem

IPCC tarafından 2006 yılında yayınlanan kılavuza göre, Tier 1 yaklaşımı yakıtların yanmasına, Tier 2 yaklaşımı yakıtların özelliklerine, Tier 3 yaklaşımında ise yakıtlar ile ilgili teknik verilere gereksinim olmaktadır (IPCC,2006a:6). Tier 1 yöntemi yakıt miktarı ve ortalama emisyon faktörleri ile ilgili bir tahminde bulunmak için kullanılmaktadır. Çeşitli sera gazları bulunmakta ve bu gazların emisyon faktörleri de değişim göstermektedir. CO₂ emisyonunda yakıtların karbon içeriğine bakılmakta ancak diğer koşullar ihmal edilmektedir. Bu bağlamda yakıtların miktarı ve içeriğindeki karbona göre doğru bir tahmin yapılabilir (IPCC,2006b:6) IPCC tarafından yayınlanan kılavuza göre Tier 1 yaklaşımında detaylı veri kullanımı gerekmemektedir (IPCC,2006a:11). IPCC tarafından yayınlanan kılavuzda yakıt tüketimi nedeniyle ortaya çıkan emisyon hesaplama yöntemi şu şekildedir (IPCC,2006c:5);

$$\text{Enerji Tüketimi [TJ]} = \text{Yakıt Tüketimi [t]} \times 10^{-3} \times \text{Dönüşüm Faktörü} \left[\frac{\text{TJ}}{\text{kt}} \right] \quad (1)$$

$$\text{Karbon Emisyonu [Gg C]} = \text{Karbon İçeriği [Gg C]} \times \text{Oksitlenme Oranı} \quad (2)$$

$$\text{CO}_2 \text{ Emisyon Miktarı [Gg CO}_2] = \text{Karbon Emisyonu [Gg C]} \times 44/12 \quad (3)$$

Tablo 1’de IPCC tarafından hazırlanan kılavuzlara göre dönüşüm faktörü, emisyon faktörü, oksitlenme ve molekül ağırlık oranı gösterilmektedir.

Tablo 1: IPCC Emisyon ve Dönüşüm Faktörleri

	Dönüşüm Faktörü (TJ/kt)	CO ₂ Emisyon Faktörü (tC/TJ)	Oksitlenme Oranı	Molekül Ağırlık Oranı
Benzin	44,3	18,90	0,99	44/12
Dizel	43,0	20,20	0,99	44/12
LPG	47,3	17,20	0,995	44/12

Kaynak: IPCC 1996, IPCC 2006b

Tablo 2’de 2010 ve 2022 yılları arasında İstanbul ili yakıt tüketim miktarları ton cinsinden gösterilmektedir.

Tablo 2: İstanbul İli Yakıt Tüketim Miktarı (Ton)

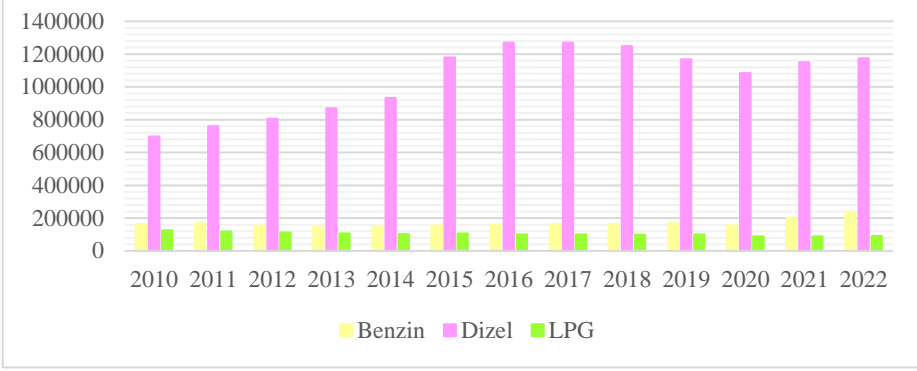
	BENZİN	DİZEL	LPG
2010	534,495	2,211,314	421,401
2011	556,725	2,414,442	397,310
2012	504,752	2,552,297	379,213
2013	491,780	2,758,796	357,948
2014	495,516	2,957,392	345,571
2015	511,446	3,742,084	356,416
2016	529,398	4,026,170	340,874
2017	534,431	4,026,741	336,711
2018	542,808	3,960,615	335,153
2019	554,999	3,702,353	338,885
2020	510,329	3,439,428	299,546
2021	665,029	3,649,697	301,090
2022	784,918	3,725,027	306,255

Kaynak: EPDK,2011a; EPDK,2011b; EPDK,2012a; EPDK,2012b; EPDK,2013a; EPDK,2013b; EPDK,2014a; EPDK,2014b; EPDK,2015a; EPDK,2015b; EPDK,2016a; EPDK,2016b; EPDK,2017a; EPDK,2017b; EPDK,2018a; EPDK,2018b; EPDK,2019a; EPDK,2019b; EPDK,2020a; EPDK,2020b; EPDK,2021a; EPDK,2021b; EPDK 2022a; EPDK 2022b; EPDK 2023a; EPDK 2023b

D. Bulgular

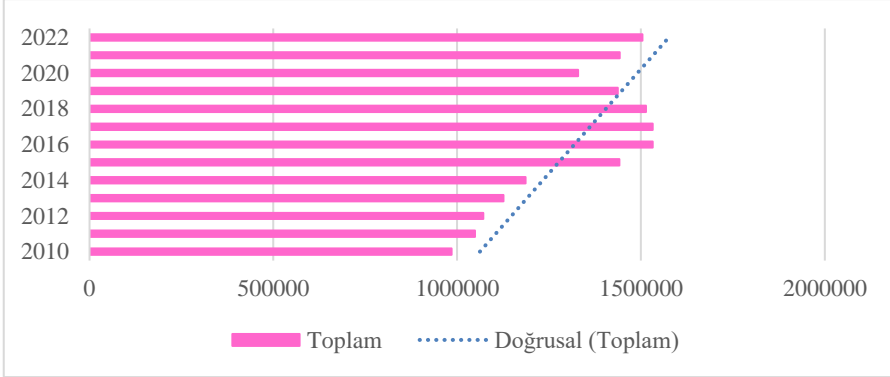
Tablo 1 ve Tablo 2’deki veriler ve oranlar aracılığıyla eşitlik (1), (2), (3)’te gösterilen denklemler kullanılarak hesaplamalar yapılmaktadır. Şekil 1’de yapılan hesaplamalar sonucunda 2010 ve 2022 yılında İstanbul ilinde yakıt tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyon miktarları gösterilmektedir. Buna göre en fazla CO₂ emisyonuna neden olan yakıt türünün dizel olduğu görülmektedir.

Şekil 1: İstanbul Benzin, Dizel ve LPG Tüketiminden Kaynaklanan CO₂ Emisyonu (GgCO₂)

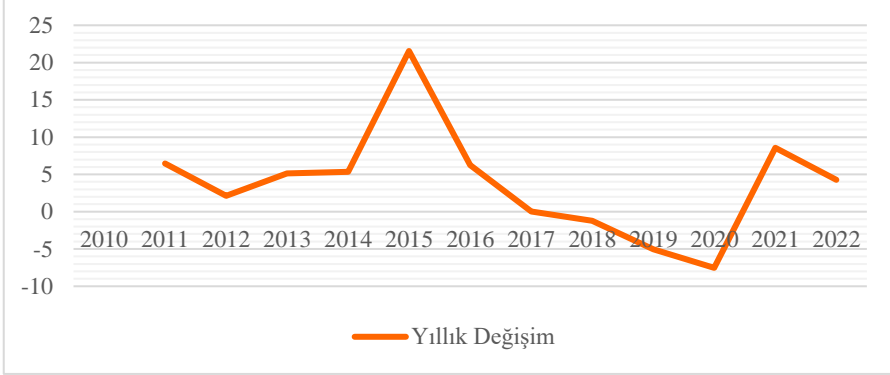

Şekil 2’de 2010 ve 2022 yıllarında toplam CO₂ emisyon miktarları gösterilmektedir. Buna göre 2010 yılında İstanbul ilinde 9,847,58 GgCO₂ olan emisyon salınımı 2022 yılında 15,039,68 GgCO₂’ye ulaşmıştır. Ayrıca 2018 yılında 15,132,42 GgCO₂ olan emisyon, 2019 yılında 14,366,25 GgCO₂, 2020 yılında 13,284,71 GgCO₂, 2021 yılında 14,422,46 GgCO₂ olarak gerçekleşmiştir. Buna göre genel olarak artma eğilimi içinde olduğu görülen toplam CO₂ emisyonu 2019 ve 2020 yıllarında düşüş gösterse de 2021 ve 2022 yıllarında tekrar artış eğilimine girmiştir.

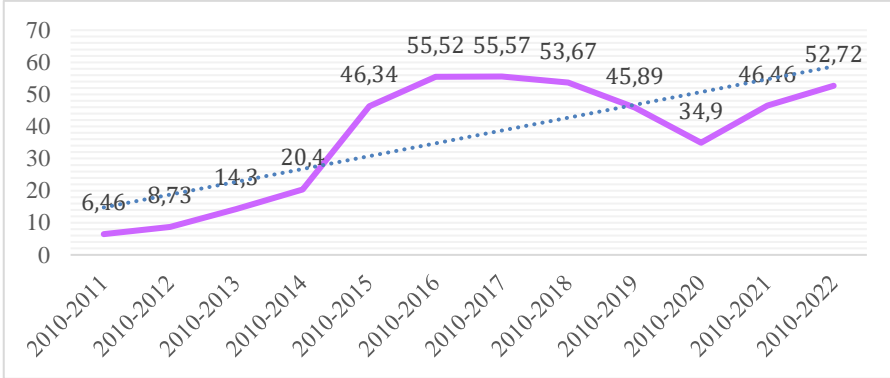
Şekil 2: İstanbul Yakıt Tüketiminden Kaynaklanan Toplam CO₂ Emisyonu (GgCO₂)

İstanbul yakıt tüketiminden kaynaklanan toplam CO₂ emisyonunun yıllık değişiminin gösterildiği Şekil 3’te en yüksek değişim 2015 yılında gerçekleşmiş, 2012, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2022 yıllarında da bir önceki yıla kıyasla azalmıştır.

Şekil 3: İstanbul Yakıt Tüketiminden Kaynaklanan Toplam CO₂ Emisyonu Yıllık Değişim (%)

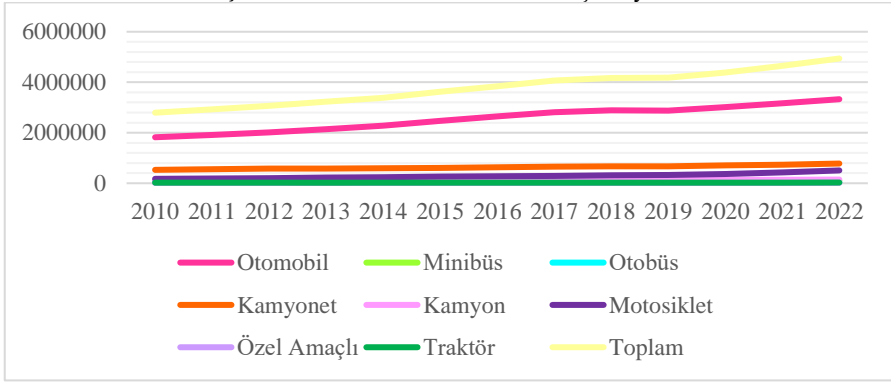
Şekil 4'te İstanbul ilinde 2010 ve 2022 yılları arasında toplam CO₂ emisyonunun toplam değişimi gösterilmektedir. Buna göre 2010-2011 yılında değişim %6,46 iken 2022 yılında 2010 yılına kıyasla artarak %52,72 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4: İstanbul İlinde CO₂ Emisyonunun Toplam Değişimi (%)

Covid-19 salgını döneminde CO₂ emisyonu kısa süreli de olsa salgından önceki döneme göre azalmakta, bu durum üzerinde kapanma sürecinin yaşanması etkili olmaktadır (İBB,2023:40). Şekil 3 ve Şekil 4'te İstanbul ilinde toplam CO₂ emisyonu ve yıllık değişiminde özellikle 2020 yılında düşüş olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında Covid-19 döneminde alınan tedbirlerin etkisi olabilir.

Toplu ulaşım araçlarının 2019 yılında %30'luk bir seyahat payı bulunmakta, ancak 2015 ve 2016 yıllarında bu pay %13 seviyesinde gerçekleşmektedir (Kesten,2020:51). İstanbul ilinde motorlu araçların sayısına dair verilerin gösterildiği Şekil 5'te otomobil sayısının diğer ulaşım araçlarına kıyasla daha fazla olduğu, toplam araç sayısına bakıldığında 2022 yılında 2010 yılına kıyasla toplam araç sayısının %76,79 arttığı görülmektedir.

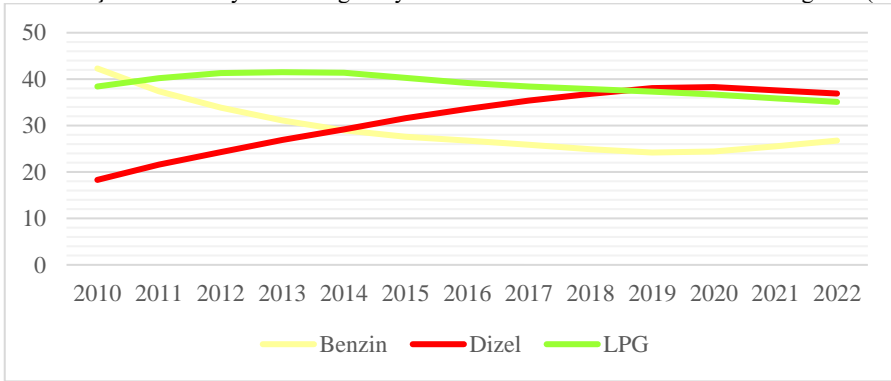
Şekil 5: İstanbul İli Motorlu Kara Taşıt Sayısı¹

Kaynak: TÜİK,2024

Özetle, İstanbul ilinde en fazla dizel yakıt kullanımının yapıldığı, motorlu araç sayısının verilerine bakıldığında ise en fazla aracın otomobil olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise otomobillerde yakıt cinsine göre dağılım oranlarının gösterildiği Şekil 6’ya bakıldığında ise dizel kullanımının artma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Şekil 6: Türkiye’de Trafikte Kayıtlı Otomobillerin Yakıt Cinsine Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK

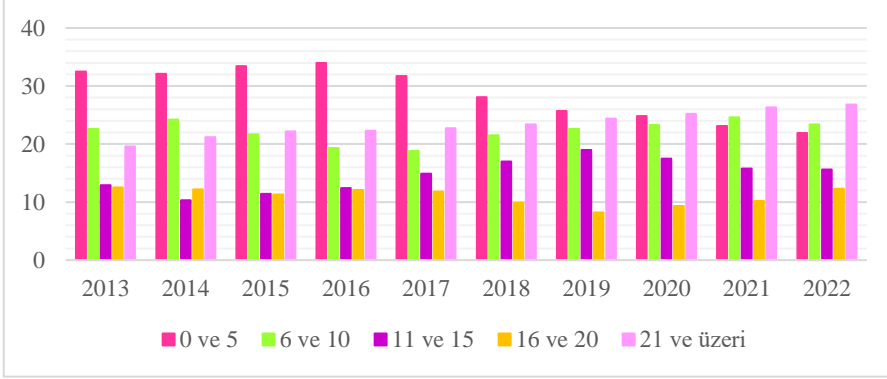
2003 yılında araç yaşı ve silindir hacimleri ile ilgili değişikliğe gidilmiş, motor hacimleri yüksek olan araçlara daha yüksek vergi uygulanmıştır. Motor hacminin yüksek olduğu araçların emisyon salınımının yüksek olması nedeniyle bu durum çevre için olumlu bir gelişmedir (Ertekin ve Dam,2020:80). Türkiye’de Motorlu Taşıtlı Vergisi ile servet üzerinden vergilendirme yapılmakta, yaşı büyük olan araçlardan daha düşük vergi, silindir hacmi fazla olanlardan da yüksek vergi alınmaktadır. Ancak bu çevresel sorunlarla başa çıkabilmek için etkili olmamakta, bunun nedeni yaşı büyük araçların daha yüksek karbondioksit emisyonuna neden olarak çevreyi kirletmesi olarak görülmektedir (Yalçın,2013:156).

Türkiye’de yaş ve silindir hacmine göre araç sayılarına bakıldığında durum daha net anlaşılmaktadır. Öncelikle yaş grubuna göre toplam araç sayısının

¹ Toplam araç sayısı yazar tarafından hesaplanmıştır.

gösterildiği Şekil 7’de 0 ile 5 yaş arası araçların 2022 yılına kadar geçen süreçte azaldığı, bunun aksine 21 yaş ve üzeri araçların sayısında ise artış olduğu görülmektedir.

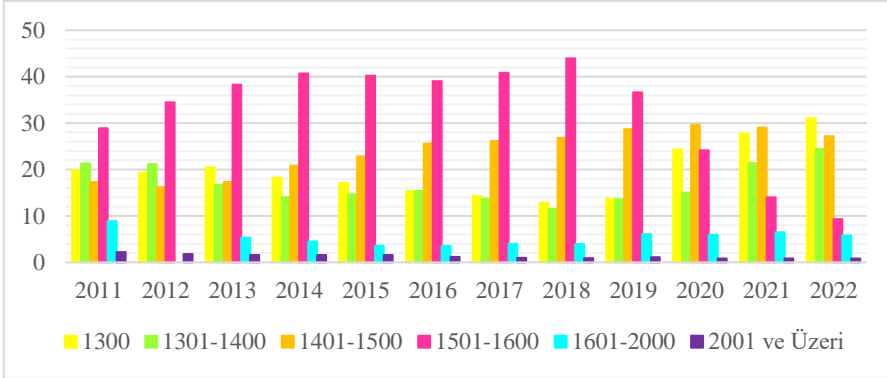
Şekil 7: Türkiye’de Yaş Grubuna Göre Toplam Araç Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de motor silindir hacmine göre araç dağılımının gösterildiği Şekil 8’de en fazla 1501 ile 1600 arası silindir hacmine sahip araçların olduğu, bunun 2018 yılından sonra azaldığı görülmektedir. 1300 ve 1301 ile 1400 silindir hacmine sahip olan araçlar ise son yıllarda artış göstermiştir.

Şekil 8: Türkiye’de Silindir Hacmine Göre Araç Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK

SONUÇ

Kentleşme olgusu özellikle 19.yüzyıl ve sonrasında karşımıza çıkmakta olup, giderek önemi artan bir konu haline gelmektedir. Sürekli artan insan sayısı ile birlikte yaygınlaşan kentleşmenin İstanbul’da sürdürülebilirliğin sağlanmasının önünde bir engel olarak görülebilir. Nüfusun artmasıyla birlikte artan araç kullanımının çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra kent içi ulaşımında sürdürülebilirliğin sağlanmasını da tehlikeye atabilir.

2010 ve 2022 yılları arasında IPCC tarafından yayınlanan kılavuzda önerilen Tier 1 yöntemiyle yapılan hesaplamalar doğrultusunda ortaya çıkan karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonunun en fazla dizel kullanımından kaynaklandığı görülmektedir. Toplam CO₂ emisyonunun ise 2010 yılında İstanbul

ilinde 9,847,58 GgCO₂ olarak gerçekleştiği bu yıldan sonra genel olarak artma eğilimi içinde olduğu, ancak 2019 ve 2020 yıllarında düştüğü, 2021 yılında 14,422,46 GgCO₂ seviyesine ulaşarak tekrar artmaya başladığı, 2022 yılında ise 15,039,68 GgCO₂'ye ulaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 2010 ve 2022 yılları arasında İstanbul ilinde toplam CO₂ emisyonunun değişimine bakıldığında 2010-2011 yılında %6,46 olan değişimin 2010-2022 yıllarında %52,72'ye ulaştığı görülmektedir. Karayolu ulaşımının neden olduğu CO₂ emisyonunun yıllık değişimin en yüksek olduğu yılın 2015 olduğu, bir önceki yıla kıyasla toplam CO₂ emisyonunun 2012, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ve 2022 yıllarında azaldığı belirlenmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, İstanbul ilinde karayolu ulaşımının neden olduğu CO₂ emisyonunun arttığı ancak bu artışın sürekli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Özellikle bu artış üzerinde nüfus ve kentleşmenin payı dikkate alındığında, bu durumun kontrol altına alınmasının çevreye verilen zararların azaltılmasında etkili bir yöntem olabilir.

Bir diğer önemli husus ise İstanbul'da ulaşımın özel araçlar ile yapılmasıdır. Bireysel araçlara yönelimin olmasının emisyon salınımı üzerinde etkili olacağı, bunun yerine elektrikli, hibrit araçlara yönelimin olması, toplu ulaşım, yürüyüş ya da alternatif ulaşım araçlarının tercih edilmesinin gerekli olduğu, İstanbul'da sürdürülebilir kentsel hareketlilik bağlamında çalışmaların daha fazla yapılmasının, buna yönelik devlet desteğinin artırılmasının, uygun politika ve düzenlemeler ile teşvik edilmesinin de sürdürülebilirlik açısından yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra nüfusun yoğunluğunda etkili olduğu düşünülen göç konusunda sınırlamalar getirilmesi, araç yaş sınırının belirlenmesi ve belirli bir yaşın üzerindeki araçların trafiğe çıkmasına izin verilmemesi, egzoz muayenesi sonucunda emisyon sınırını geçen araçlara daha ağır yaptırımlar uygulanması alınabilecek alternatif önlemler arasında yer alabilir.

Ulaşılan sonuçlar ve elde edilen veriler doğrultusunda bakıldığında, İstanbul ilinde çevre ve iklimi korumaya yönelik adımların atıldığı, bunun yanı sıra toplu ulaşımın artmaya başladığı görülmektedir. Belirtilen yıl aralığında da karayolu ulaşımından kaynaklanan CO₂ emisyonunun düşük bir hızla arttığı hatta bazı dönemlerde önceki yıla kıyasla düştüğü söylenebilir. Bunun üzerinde alınan tedbirlerin, salgın dönemindeki kısıtlamaların ve yapılan düzenlemelerinin etkisinin olduğu, dolayısıyla İstanbul iline yönelik yapılacak olan iyileştirmelerin emisyon seviyesini azaltmada etkili olacağı düşünülmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde emisyon seviyesinin artmasında etkili olan araç yaş ve motor silindir hacimlerine yönelik etkin adımlar atılması gerekmektedir. Özellikle büyük yaşta araçların kullanımı arttığı için buna uygun belirli kısıtlamalar getirilmesi etkili olabilir. Bu araçlarda vergi indirimi yerine daha yüksek vergi getirilmesi ya da küçük yaşlı araçları satın almada büyük yaşta araçların iade edilmesi sonucunda araç sahibine kolay satın alabilme imkânı tanınması fayda sağlayabilir. Bu çalışmada İstanbul ilinde yapılan düzenlemelerin halen yeterli olmadığı görülmekte, bu önlemlerin İstanbul ilinde emisyon seviyelerinin azaltılmasında ve sürdürülebilir kentsel ulaşımın sağlanmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Bu

sayede yalnızca bir yere özgü olarak değil aynı zamanda küresel boyutta çevre kalitesinin artması beklenmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Doktora Öğrencisi Tuğba İBİK tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, F. and Toghyani, S. (2011). The Role of Urban Planning in Achieving Sustainable Urban Development, *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 2(11),23-26.
- Alama, E.T. and Tochukwu, A.A. (2021). Urbanization and Transportation Crisis in Urban Centres: The Panacea, *Quest Journals, Journals of Research in Humanities and Social Science*, 9(6),07-17.
- Anthony, A.F., Offia, I.E., Abidemi, B.R. and Kamoru, O.K.G. (2018). Urban Sustainability Concepts and Their Implications on Urban Form, *Urban and Regional Planning*, 3(1), 27-33.
- Arora, R. and Raj, M. (2021). Shift Towards Sustainable Urban Transport: The Case of India, *International Journal of Creative Research Thoughts*, 9(6),438-445.
- Balachandran, B., Adhvaryu, B. and Lokre, A. (2005). Urban Transport in India, Problems, Responses and Strategies, *Environmental Planning Collaborative*.
- Basiago, A.D. (1999). Economic, Social and Environmental Sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice, *The Environmentalist*, 19, 145-161.
- Batur, İ., Bayram, I.S., ve Koc, M. (2019). Impact Assessment of Supply-Side and Demand-Side Policies on Energy Consumption and CO₂ Emissions from Urban Passenger Transportation: The Case of Istanbul, *Journal of Cleaner Production*,219,391-410.
- Chen, K., Winter, R.C. and Bergman, M.K. (1980). Carbondioxide from Fossil Fuels: Adapting to Uncertainty, *Energy Policy*, 8(4),318-330.
- Cheng, Y-H., Chang, Y-H. and Lu, I.J. (2015). Urban Transportation Energy and Carbon Dioxide Emission Reduction Strategies, *Applied Energy*,157,953-973.
- Costa, E., Seixas, J., Baptista, P., Costa, G. and Turrentine, T. (2018). CO₂ Emissions and Mitigation Policies for Urban Road Transportation: Sao Paulo Versus Shanghai, *Brazilian Journal of Urban Management*, 10,143-158.
- Creutzig, F., Franzen, M., Moeckel, R., Heinrichs, D., Nagel, K., Nieland, S. and Weisz, H. (2019). Leveraging Digitalization for Sustainability in Urban Transport, *Global Sustainability*,2,e14,1-6.
- Debnath, A.K., Haque, M.M., Chin, H.C. and Yuen, B. (2011). Sustainable Urban Transport: Smart Technology Initiatives in Singapore, *Transportation Research Record*,2243,38-45.
- Doi, K. (2015). Cities and Transportation, Traffic and Safety Sciences, Interdisciplinary Wisdom of IATSS, *International Association of Traffic and Safety Sciences*, 12-21.
- Domon, S., Hirota, M., Kono, T., Managi, S. And Matsuki, Y. (2020). Congestion Tolls Efficiently Reduce CO₂ Emissions from Homes in addition to Urban Transportation in the Long Run, *MPRA Paper No.102220*.
- Dostal, I. and Adamec, V. (2011). Transport and its Role in the Society, *Transactions on Transport Sciences*, 4(2),43.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2011a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2010, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2011b). Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2010 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.

- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2012a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2011, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2012b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2011 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2013a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2012, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2013b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2012 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2014a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2013, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2014b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2013 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2015a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2014, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2015b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2014 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2016a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2015, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2016b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2015 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2017a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2016, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2017b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2016 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2018a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2017, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2018b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2017 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2019a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2018, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2019b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2018 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2020a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2019, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2020b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2019 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.

- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2021a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2020, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2021b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2020 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2022a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2021, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2022b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2021 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2023a). Petrol Piyasası Sektör Raporu 2022, <https://www.epdk.gov.tr/detay/icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu EPDK (2023b).Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası 2022 yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-108/yillik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Enlil, Z. ve Dinçer, İ. (2022). Political Dilemmas in the Making of a Sustainable City-Region,: The Case of Istanbul, *Sustainability*,14,3299, <https://doi.org/10.3390/su14063299> .
- Ertekin, Ş. ve Dam, M.M. (2020). Türkiye’de Çevre Vergilerinin Çevresel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Special Issue on 3rd International EUREFE Congress*,66-87.
- Forsberg, J. and Krook-Riekkola, A. (2021). Recoupling Climate Change and Air Quality: Exploring Low-Emission Options in Urban Transportation Using the TIMES-City Model, *Energies*,14,3220.
- Gebre, T. (2016). Assessment of CO2 Emission Level in Urban Transport of Mekelle City, Ethiopia, *Ethiopian Journal of Environmental Studies&Management*, 9(6),748-759.
- Goodland, R. (1995). The Concept of Environmental Sustainability, *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26(1), 1-24.
- Gudmundsson, H. and Regmi, M.B. (2017). Developing The Sustainable Urban Transport Index, *Transport and Communications Bulletin for Asia and the Pacific*, No.87.
- Heinberg, R and Lerch, D. (2010). What is Sustainability, *The Post Carbon Reader*,11,19.
- Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC .(1996), Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories, Volume 3, Chapter 1, <https://www.ipcc.nggip.iges.or.jp/public/gl/invs6a.html> , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Intergovernmental Panel on Climate Change -IPCC (2006a). 2006 Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories: Mobile Combustion Volume 2 Chapter 2 , Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC .(2006b). 2006 Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories, Volume 2, Chapter 1, https://www.jpcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/pdf/2_Volume2/V2_1_Ch1_Introduction.pdf , Erişim Tarihi:05.02.2024.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2006c). IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories, Reference Approach, Volume 2,Chapter 6, https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/pdf/2_Volume2/V2_6Ch6_Reference_Approach.pdf .
- İBB (2023). İklim İzleme Raporu, Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, İklim Değişikliği Şube Müdürlüğü, <https://cevre.ibt.istanbul/wp-content/uploads/2023/04/2022-iklim-izleme-raporu-tr.pdf> .
- İBB Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, (tarihsiz). <https://cevre.ibt.istanbul/iklim-degisikligi-sube-mudurlugu/istanbul-2021-yili-sera-gazi-envanteri-onaylandi/>, Erişim Tarihi:05.02.2024.
- İBB Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı (2023). İstanbul Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı, <https://cevre.ibt.istanbul/wp-content/uploads/2024/04/TR-SECAP-v14.pdf> .

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (tarihsiz). <https://surdurulebilirulasim.istanbul/skhp-nedir/>, Erişim Tarihi:03.02.2024.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2022). İstanbul Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planı SKHP, https://surdurulebilirulasim.istanbul/wp-content/uploads/2022/08/271487-60-IS-IMP-M9REP-Arup-001-TR-10_rs_compressed.pdf .
- İstanbul Hava Kalitesi İzleme Merkezi (tarihsiz), <https://havakalitesi.ibb.gov.tr/Icerik/istanbul-hava-kalitesi/azaltim-calismalari>. Erişim Tarihi:05.02.2024.
- İstanbul Planlama Ajansı (2023). İstanbul’da Sürdürülebilir Ulaşım Doğru, Kent Gündemine Bakış, <https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2023/11/KENT-GUNDEMI-SURDURULEBILIR-ULASIM-2.pdf> .
- Jasim, I.A., Farhan, S.L. and Hasan, H.M. (2021). Ways to Activate Urban Transport to Achieve Urban Sustainability, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*,1090,012034.
- Jiaru, H. and Xiangzhao, F. (2015). An Evaluation of China’s Carbon Emission Reduction Policies on Urban Transport System, *Journal of Sustainable Development Law and Policy*, 6(1),31-51.
- Jittrapirom, P., Knoflachner, H. and Mailer, M. (2017). The Conundrum of the Motorcycle in the Mix of Sustainable Urban Transport, *Transportation Research Procedia*, 25,4869-4890.
- Jovanovic, M. (2016). Belgrade’s Urban Transport CO₂ Emissions from an International Perspective, *Polish Journal of Environmental Studies*, 25(2), 635-646.
- Kehinde, A.O. (2019). A Review of Urbanisation and Transport Challenges in Developing Countries, *International Journal of Innovation Education and Research*, 7(4),315-323.
- Kesten, A.S. (2020). Esnek Toplu Taşıma Sistemleri, Karayolu Toplu Taşıma Sistemleri, *İstanbul Sürdürülebilir Ulaşım Kongresi*, 17-18 Aralık 2019, <https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2021/08/surdurulebilir-ulasim-kongresi-raporu.pdf> .
- Konovalola, T., Kotenkova, I. and Senin, I. (2021). Problems of Sustainable Functioning of Urban Transport Systems, *MATEC Web of Conferences*,334,01031.
- Lin, J.C., Mitchell, L., Crosman, E., Mendoza, D.L., Buchert, M., Bares, R., Fasoli, B., Bowling, D.R., Pataki, D., Catharine, D., Strong, C., Gurney, K.R., Patarasuk, R., Baasandorj, M., Jacques, A., Hoch, S., Horel, J. and Ehleringer, J. (2018). CO₂ and Carbon Emissions from Cities, Linkages to Air Quality, Socioeconomic Activity and Stakeholders in the Salt Lake City Urban Area, *Bulletin of the American Meteorological Society*, 99(11),2325-2339 .
- McCahill, C.T. and Garrick, N.W. (2008). The Impact of Transportation and Urban Planning on Carbon Emissions: A Case Study of Cambridge, MA, *In Proceedings of the Congress for the New Urbanism*, 16,1-8.
- Michalina, D., Medely, P., Diefenbacher, H. and Held, B. (2021). Sustainable Urban Development: A Review of Urban Sustainability Indicator Frameworks, *Sustainability*,13,9348.
- Msigwa, R.E. (2013). Challenges Facing Urban Transportation in Tanzania, *Mathematical Theory and Modeling*,3(5).
- Moreno, E.L. (2017). Concepts, Definitions and Data Sources for the Study of Urbanization: The 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations Expert Group Meeting on Sustainable Cities, *Human Mobility and International Migration*, New York.
- Ngah, EB., Patrick, M.O.J. and Valerie, O.Z. (2022). Motorized Urban Transport and CO₂ Emission in African Metropolises: The Case of the City of Yaounde, Cameroon, *Revue Africaine des Sciences Economiques et de Gestion-Serie Sciences Economiques*, No.24,95-131.
- Noussan, M., Hafner, M., Tagliapietra, S., Noussan, M., Hafner, M. and Tagliapietra, S. (2020). The Evolution of Transport Across World Regions, The Future of Transport Between Digitalization and Decarbonization: Trends, Strategies and Effects on Energy Consumption, 1-28.
- Özer, D. ve Kocaman, S. (2022). İstanbul’un Kentiçi Ulaşımı: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler, *Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3),77-89.
- Persia, L., Cipriani, E., Sgarra, V. and Meta, E. (2016). Strategies and Measures for Sustainable Urban Transport Systems, *Transportation Research Procedia*,14,955-964.

- Pojani, D. and Stead, D. (2015). Sustainable Urban Transport in the Developing World: Beyond Megacities, *Sustainability*, 7,7784-7805.
- Pojani, D. and Stead, D. (2018). Policy Design for Sustainable Urban Transport in the Global South, *Policy Design and Practice*, 1(2), 90-102.
- Prasad, R. and Bansal, S. (2015). Basics of Urban Sustainability, 2nd International Conference on Recent Innovations in Science, *Engineering and Management*, ICRİSEM-15.
- Qureshi, I.A. and Huapu, L. (2007). Urban Transport and Sustainable Transport Strategies: A Case Study of Karachi, Pakistan, *Tsinghua Science and Technology*, 12(3),309-317.
- Rahman, Md.R. and Chin, H.C. (2013). A Balanced Scorecard for Performance Evaluation of Sustainable Urban Transport, *International Journal of Development and Sustainability*,2(3), 1671-1702.
- Requena, A. and Vanhuysse, F. (2022). Urban Sustainability Metrics, How Can Cities Measure Their Sustainability Performance to Provide Actionable Information to Reach Their Goals?, *Stockholm Environment Institute*.
- Ribeiro, S.K., Real, M.V. and D'Agosto, M.A. (2003). Transport and Carbon Dioxide Emission: The Brazilian Case, *WIT Transactions on the Built Environment*,64.
- Rieckels, W., Meler, F. and Quaas, M. (2023). The Historical Social Cost of Fossil and Industrial CO₂ Emissions, *Nature Climate Change*, 13, 742-747.
- Rodrigue, J.P. (2013). Urban Transportation and Land Use, *The SAGE Handbook of Transport Studies*, 1(1), 105-118.
- Rui-Qiang, Y., Xin, T. and Xiang-Long, Y. (2019). CO₂ Emission of Urban Passenger Transportation in China from 2000 to 2014, *Advances in Climate Change Research*, 10,59-67.
- Satterthwaite, D. (2010). The Role of Cities in Sustainable Development, *Sustainable Development Insights*,4,1-8.
- Sobrino, N. and Monzon, A. (2013). Management of Urban Mobility to Control Climate Change in Cities in Spain, *Transportation Research Record*,2375(1),55-61.
- Solanke, M.O. (2013). Challenges of Urban Transportation in Nigeria, *International Journal of Development and Sustainability*, 2(2), 891-901.
- Taczanowski, J., Kolos, A., Gwosdz, K., Domanski, B. and Guzik, R. (2018). The Development of Low-Emission Public Urban Transport in Poland, *Bulletin of Geography, Socio Economic Series*, 41,79-92.
- Tikoudis, I., Martinez, L., Farrow, K., Bouyssou, C.G., Petrik, O. and Oueslati, W. (2021). Ridesharing Services and Urban Transport CO₂ Emissions: Simulation-Based Evidence from 247 Cities, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*,97,102923.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulastirma-ve-Ulastirma-ve-Haberlesme-112>, Erişim Tarihi:02.02.2024
- TÜİK (2024) <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, Erişim Tarihi:02.02.2024.
- TÜİK Nüfus İstatistik Portalı (2024). <https://nip.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi:02.02.2024.
- UNESCAP-United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific and CITYNET (2012). Sustainable Urban Transportation Systems, https://www.unclearn.org/wp-content/uploads/library/unescap20_0.pdf.
- Wadhwa, L.C. (2000). Sustainable Transportation: The Key to Sustainable Cities, *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, 39.
- Wang, Y., Hayashi, Y., Chen, J. and Li, Q. (2014). Changing Urban Form and Transport CO₂ Emissions: An Empirical Analysis of Beijing, China, *Sustainability*,6,4558-4579.
- Wang, Z., Chen, F. and Fujiyama, T. (2015). Carbon Emission from Urban Passenger Transportation in Beijing, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*,41,217-227.
- Weeks, J.R. (2010). Defining Urban Areas, Remote Sensing of Urban and Suburban Areas, 33-45, DOI:10.1007/978-1-4020-4385-7_3.
- Wu, R-Y., Shao, C-F., Wang, X-Y. and Yin, X-Y. (2023). Carbon Emission of Urban Transport with Different Data Sources, *Modern Transportation*, 12(1),1-12.
- Yalçın, A.Z. (2013). Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2),141-158.

Yigitcanlar, T., Fabian, L. and Coiacetto, E. (2008). Challenges to Urban Transport Sustainability and Smart Transport in a Tourist City: The Gold Coast, Australia, *The Open Transportation Journal*,2,29-46.

Zainordin, N. and Zahra, D.B.F. (2020). Factors Contributing to Carbon Emission in Construction Activity, *In Third International Conference on Separation Technology*, (ICoST 2020), ss.176-182, Atlantis Press.

SUMMARY

Sustainability is an issue that concerns societies today and is necessary to ensure the continuity of existing resources. Ensuring environmental sustainability is becoming especially important for cities. Urbanization, which increases with the increase in population, also appears as an obstacle to ensuring sustainability. Especially as a result of the actions of individuals in these areas, it becomes difficult to ensure sustainability in cities. The intensive use of the transportation sector, which contributes primarily to the country economically, brings the issue of sustainability in cities and transportation to the agenda. The transportation sector is among the sectors that cause the highest emissions, and it can be said that emissions especially from road transportation have reached serious levels. It is thought that reducing the release of these emissions is important to ensure sustainable urban transportation. For this, it is necessary to know the level of CO₂ gas that causes the most emissions. In this context, it is considered necessary to determine the CO₂ emissions resulting from the road transportation sector in Istanbul, where the population and urbanization are high. For this reason, in order to determine emissions, calculations are made in accordance with the methodology in the guidelines published by IPCC. Tier 1 method is chosen among the Tier 1, Tier and Tier 3 approaches included in these guidelines. This method is preferred because it does not require the use of detailed data and a more accurate estimate of CO₂ emissions can be made.

By calculating the CO₂ emissions resulting from road transportation in the province of Istanbul between 2010 and 2022 with the Tier 1 method, it is determined whether the emissions caused by road transportation have increased, the fuel type that causes the most emissions, which fuel type causes the emission to decrease, and the emissions and emissions between 2010 and 2022. Answers are sought to questions about what the annual change is. For this purpose, the calculation is made using the fuel consumption data obtained from EMRA and it is concluded that CO₂ emissions tend to increase in Istanbul, the use of diesel fuel causes the most CO₂ emissions, and the CO₂ emissions caused by LPG fuel type decrease. In addition, it was determined that the emission, which was 9,847.58 GgCO₂ in 2010, will be 15,039.68 GgCO₂ in 2022. It is seen that the annual emission change is 52.72% in 2022 compared to 2010.

Accordingly, as a result of the emission calculations resulting from road transportation for Istanbul, it can be said that CO₂ emissions are at high levels in Istanbul. It is seen that the urbanization phenomenon, which is thought to accelerate due to the increasing population, is one of the important factors affecting the CO₂ emissions resulting from the transportation sector. In this regard, although some

steps have been taken to prevent the increase in emissions in Istanbul, it seems that these are not yet at a sufficient level. It can be said that the lifestyles of people residing especially in Istanbul have an impact on this. Intensive vehicle use, the preference for personal vehicles, and the constant increase in the number of people living in the region can be given as examples of this. For this reason, steps taken by both individuals and the government are needed to reduce emissions resulting from the transportation sector for the province of Istanbul. It is thought that not only the activities of people in the transportation sector should be restricted, the type of fuel used and transportation methods should be changed, but also the migration and urbanization movement to this region should be reduced with the regulations to be made. In addition, legal regulations and support for environmental protection are expected to be effective in ensuring sustainability. It is thought that the steps to be taken as a result of the emission calculation determined for the province of Istanbul, which has a high population and vehicle usage, will make a significant contribution not only for the province of Istanbul but also on a global scale.

Türkiye'de Barro Sefalet İndeksi ile Yoksulluk Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Yaşar TURNA*

ÖZ

Dünyada 2008 krizi tüm ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir. Kriz sonrası dönemde Türkiye'de yoksulluk oranlarında artış meydana gelmiş, refah düzeyi düşmüş, enflasyon ve işsizlik düzeyindeki artışlarla birlikte ekonomik hoşnutsuzluk artış göstermiştir. Bu durum ekonomide hoşnutsuzluk indeksi olarak da bilinen sefalet indeksi ile ifade edilmektedir. Sefalet indeksi ilk olarak Arthur Okun tarafından öne sürülmüş olup Robert Barro tarafından geliştirilmiştir. Barro sefalet indeksi işsizlik, enflasyon ve faiz oranı arttığında yükselmekte büyüme oranı arttığında ise azalmaktadır. Sefalet indeksi aynı zamanda bir toplumda refah düzeyini göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'de 2006-2022 yılları arasında Barro sefalet indeksi ile yoksulluk arasındaki nedensellik ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede değişkenler arasındaki ilişkiler yapılan birim kök testi ve gecikme uzunluğu sonucuna uygun olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre yoksulluk ile Barro sefalet indeksi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sefalet İndeksi, Refah Düzeyi
JEL Sınıflandırması: I31, I32, O11

The Relationship Between Barro Misery Index and Poverty in Turkey: Toda-Yamamoto Causality Analysis

ABSTRACT

The 2008 crisis, which was the last crisis experienced in the world, affected Turkey negatively as well as all countries. In the post-crisis period, poverty rates in Turkey increased, welfare levels decreased, and economic discontent increased with increases in inflation and unemployment levels. This situation is expressed by the misery index, also known as the discontent index in the economy. The misery index was first proposed by Arthur Okun and later developed by Robert Barro. Barro misery index increases when unemployment, inflation and interest rates increase, and decreases when the growth rate increases. The misery index is also important in terms of showing the level of welfare in a society. Therefore, this study aims to analyze the relationships between Barro misery index and poverty in Turkey between 2006 and 2022. In this context, the relationships between the variables were analyzed with the Toda-Yamamoto causality test in accordance with the results of the unit root tests. According to the results of the causality test, a bidirectional causality relationship was found between poverty and Barro misery index.

Key Words: Poverty, Misery Index, Welfare Level
JEL Classification: I31, I32, O11

*Öğr. Gör. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, yturna@pau.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3972-9099

(Makale Gönderim Tarihi: 09.02.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 12.09.2024)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1434436

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Dünyada yaşanan 2008 krizi tüm ülke ekonomilerini etkileyerek durgunlukların yaşanmasına neden olmuştur. Dünyanın en gelişmiş ekonomilerinden biri olan ABD'de 2007 yılında başlayan resesyon 2009 yılında negatif büyüme rakamlarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye de 2008 krizinden etkilenmiş ve bu etki büyüme rakamlarına yansiyarak bir ekonomik daralmanın oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu resesyon süreci ile ülke ekonomilerin de meydana gelen daralma ve durgunluklar bireysel ve toplumsal refahı da olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra kriz sonrası dönemde Türkiye'de yoksulluğun arttığı gözlemlenmektedir. Refah düşüşü ve yoksulluk artışı enflasyon ve işsizlikteki artışlarla birlikte hoşnutsuzluk düzeyinde de artışlara neden olmuştur (Cohen vd., 2014: 2).

Sefalet indeksi ilk olarak 1970 yılında Arthur Okun tarafından öne sürülmüştür. O dönemde Amerika'da yaşanan stagflasyon olgusunun etkisiyle artan işsizlik ve enflasyon sürecini açıklamak üzere geliştirilmiş bir indeks olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ekonomik hoşnutsuzluk indeksi olarak ta bilinen sefalet indeksi, konjonktürel dalgalanmaların olduğu dönemler de makroekonomik istikrarın izlenebilmesi amacıyla bazı değişkenlerin tek bir değişkenle ifade edilmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Sefalet indeksi işsizlik ve enflasyon değişkenlerini tek bir fayda fonksiyonunda birleştirmektedir. Dolayısıyla toplam fayda fonksiyonu ile ifade edilen sefalet indeksi işsizlik oranı ile enflasyon oranının ağırlıklandırılmamış toplamı ile ölçülmektedir. Sefalet indeksi işsizlik ve enflasyondaki artışların ekonomi üzerinde ciddi olumsuzluklara yol açması nedeniyle geliştirilmiştir. (Cohen vd., 2014: 2). Bu çerçevede çeyrek ya da bir yıllık dönemlerde hesaplanan sefalet indeksi;

$$OMI_t = u_t + \pi_t \quad (1)$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Cohen vd., 2014: 3). Eşitlikte u_t ; işsizlik oranını, π_t ; enflasyon oranını temsil etmektedir. Sefalet indeksi bir ülkede ekonomik koşulların tüketici duyarlılığı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Solarin vd. 2020: 826). Enflasyon oranı ile işsizlik oranının birleşiminden oluşan sefalet indeksi ülkelerin makroekonomik durumlarının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu değişkenlerden herhangi birinin artması durumunda toplumsal refah düzeyi olumsuz etkilenmektedir. Aynı zamanda enflasyon ve işsizlik oranlarında meydana gelen artışlar toplum üzerindeki sosyal maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Sefalet indeksinin düşük değerler alması durumunda ise makro ekonomik istikrarın sağlandığı öne sürülmektedir (Dadgar ve Nazari 2018: 176). Bu nedenle politika yapıcılar sefalet indeksini belirli bir düzeyin altında tutabilmek için para ve maliye politikalarını kullanmaktadır (Wu vd., 2014: 894). Çünkü az gelişmiş ülkelerde meydana gelen işsizlik ve enflasyon gibi olumsuz durumlar ülke vatandaşlarının diğer bölgelere göç etmesine neden olabilmektedir (Solarin vd., 2020: 825). Ancak zamanla Okun tarafından öne sürülen sefalet indeksi diğer makroekonomik değişkenlerinde hesaplamaya dahil edilmesi ile genişletilmiştir. Dolayısıyla sefalet indeksi ile ilgili olarak birçok çalışmanın yapıldığı söylenebilir. Bu çalışmalardan bir tanesi de 1999

yılında Robert Barro tarafından yapılmıştır. Barro (1999), sefalet indeksine ilişkin yapılan basitleştirici varsayımların bazı zamanlarda hatalı sonuçlar ortaya koyabileceğini öne sürerek Okun sefalet indeksinden farklı olan Barro Sefalet İndeksini (BMI) geliştirmiştir. Geliştirilen Barro sefalet indeksinde uzun dönem reel faiz oranı ile ekonomik büyüme oranı yer almaktadır. Bu çerçevede Barro Sefalet İndeksi (BMI);

$$BMI=(\Delta u_t+\Delta \pi_t+\Delta i_t)-\Delta y_t \quad (2)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Eşitlikte u_t ; işsizlik oranını, π_t ; enflasyon oranını, i_t ; reel faiz oranını, y_t ; ekonomik büyüme oranını ve Δ ; birinci fark operatörünü temsil etmektedir. Eşitlikte tanımlı Barro sefalet indeksinde Okun sefalet indeksinden farklı olarak reel faiz oranları eklenmiş, ekonomik büyüme ise bu değişkenlerin toplamından çıkartılmıştır. Aynı zamanda bu toplama işlemleri değişkenlerin birinci farkları alınarak yapılmıştır (Saboor vd., 2017: 35). Barro yeniden tanımlamış olduğu sefalet indeksinde uzun vadeli faiz oranlarındaki artışların ve ortalamanın altındaki ekonomik büyümenin de sefalete yol açtığını öne sürmektedir. Bu eşitlikte ekonomik büyümenin farklı bir öneminin olduğu söylenebilir. Çünkü pozitif yönlü ekonomik büyümenin gerçekleşmesi durumunda sefaletin azalacağı öne sürülmektedir. Ancak ekonominin küçülmesi durumunda bu oran sefalet indeksine eklenmekte ve sefalet indeksinin değeri artmaktadır (Büyüksarıkulak ve Suluk, 2022: 1111-1112). Dolayısıyla bir ekonomide sefalet indeksinin yüksek olması o ekonomideki kalıcı etkileri de artırmaktadır. Çünkü yüksek sefalet indeksi ekonomide meydana gelen olumsuzlukların daha uzun dönemde çözülebileceği anlamını taşımaktadır (Solarin vd., 2020: 826). Ayrıca sefalet indeksi ekonomide genel refah düzeyi ile bireysel refah düzeyini farklı oranlarda etkilemektedir. Bunun nedeni ise bireysel gelirler ile tüketim alışkanlıklarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Yüksek gelirli gruplar sefalet indeksinde ortaya çıkan artışlardan az etkilenirken düşük gelirli gruplar daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle analizlerde sefalet indeksiyle yoksulluğun ilişkilendirilmesi daha anlamlı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü sefalet indeksinin en büyük etkisi toplumda düşük gelirli ve refah düzeyi düşük gruplar arasında gerçekleşmektedir (Beja, 2014: 1-2).

I. LİTERATÜR

Sefalet indeksi ile yoksulluk arasındaki ilişkinin incelendiği literatürde Türkiye’de bu iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz eden dolaylı bazı çalışmalar olsa tam anlamıyla sefalet indeksi yoksulluk ilişkisini ortaya koymamaktadır. Bu durumun daha çok sefalet indeksini oluşturan değişkenlerin doğrudan kullanılmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle yapılan literatür incelemesinde hem sefalet indeksi hemde yoksulluğu etkileyen faktörlere ilişkin örnek çalışmalara yer verilmiştir. Buna göre Ewa (2009) yoksulluk ve sefalet indeksi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında sefalet indeksinin tam anlamıyla bir yoksulluk göstergesi olmadığı ancak toplumun ekonomik performansındaki değişiklikleri yansıtması bakımından önem arz ettiği sonucuna ulaşmıştır. Grabia (2011) 1999-2009 yılları arasında Okun sefalet indeksinden hareketle enflasyon ve işsizlik oranlarının toplam değerleri ile ekonomik sistemin verimliliğine ilişkin

alternatif ölçümler yaptığı çalışmasında ekonomik sistemin verimliliğinin ölçülmesinde sefalet indeksinin kullanılabilceği sonucuna ulaşmıştır. Çondur (2016) Türkiye'de 2007-2015 yılları arasında sefalet indeksi göstergelerini analiz ettiği çalışmasında işsizlik ve enflasyon gibi iktisadi hoşnutsuzluk indeksini oluşturan değişkenlerin sosyal değişkenleri etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özcan (2016) hoşnutsuzluk indeksi ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında Okun ve Barro sefalet indeksleriyle yoksulluk arasında pozitif ilişkinin olduğunu öne sürmektedir. Ünal (2020) doğrudan yabancı yatırımların Barro sefalet indeksi üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışların Barro sefalet indeksini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Karacan (2020) 2000-2018 yılları arasında Endonezya, İran ve Suudi Arabistan'da ekonomik büyüme ile hoşnutsuzluk indeksi arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmasında ekonomik büyümenin enflasyonu etkilediği ancak işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ülgen ve Özer (2020) Türkiye'de 2000Q1-2018Q3 dönemleri arasında iktisadi hoşnutsuzluk indeksi ile cari açık arasındaki ilişkiyi analiz etmiş oldukları çalışmalarında hoşnutsuzluk indeksi ile cari açık arasında uzun dönem ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sánchez López (2022) Meksika'da sefalet indeksi, yoksulluk ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmasında turizm gelirlerinin sefalet indeksinin ve yoksulluğu azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Yetişen vd. (2022) 2008-2021 yılları arasında OECD ülkelerinde hoşnutsuzluk indeksleri karşılaştırılmış ve çalışmada ekonomik hoşnutsuzluk indeksinin ülkelere ve yıllara göre farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çerçevede hoşnutsuzluk indeksine ilişkin istatistiki çalışmaların yapılması önerisinde bulunmuşlardır. George-Anokwuru (2023) 1985-2019 yılları arasında Nijerya'da para politikasının sefalet indeksi üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında Nijerya'da para politikası oranı ve döviz kurunun sefalet indeksi ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çınar (2023) 2006-2022 yılları arasında Türkiye'de yoksulluk, faiz oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmasında yoksulluk faiz oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tıraş (2023) 1991-2022 yılları arasında MIKTA ülkelerinde iktisadi hoşnutsuzluk indeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme ile hoşnutsuzluk indeksi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

II. VERİ SETİ VE MODEL

Barro Sefalet İndeksi ile Yoksulluk Arasındaki İlişkinin analiz edildiği bu çalışmada Türkiye'de 2006-2022 yılları arasında yoksulluk oranı verileri ile enflasyon, işsizlik ve faiz oranının farklarının toplamından büyüme oranının farkı çıkartılarak elde edilmiş olan Barro sefalet indeksi verisi kullanılmıştır. Barro sefalet indeksinde yer alan verilerin farkların alınarak analize dahil edildiği göz ardı edilmemelidir. Değişkenler arasındaki ilişki Barro sefalet indeksi verisinin ikinci farkta durağan olması I(2) nedeniyle Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analizde kullanılan yoksulluk oranı verileri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından Sefalet indeksini oluşturan veriler ise World Development Indicator

veri tabanından elde edilmiştir. Bu çerçevede değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren doğrusal model;

$$P_t = \beta_0 + \beta_1 BMI_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Modelde yer alan P_t ; yoksulluk oranını, BMI_t ; Barro sefalet indeksini ifade etmektedir. Doğrusal modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ort.	Medyan	Max.	Min.	Std. Hata	Skewness	Kurtosis
P	9.03	8.79	10.61	7.40	1.01	0.02	1.74
BMI	4.05	2.00	37.23	-18.76	12.79	0.88	4.33

III. METODOLOJİ VE AMPİRİK UYGULAMA SONUÇLARI

Toda-Yamamoto nedensellik testi ilk olarak 1995 yılında öne sürülmüş ve Granger nedensellik testinin geliştirilmiş bir formu olarak ifade edilmektedir. Granger nedensellik testinde kurulan VAR modeli F testine dayalı bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Ancak F testinin durağan olmayan seriler üzerinde etkinliğini kaybettiği bilinmektedir. Bu nedenle Toda ve Yamamoto serilerin birim kök değerlerinden hareketle en yüksek durağanlık düzeyine sahip değişkenin durağanlık düzeyini (d_{max}) dikkate alarak genişletilmiş bir VAR modelinin tahminini ifade eden alternatif bir yöntem geliştirmişlerdir (Okunlola vd., 2020: 233-234). Dolayısıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi serilerin durağanlık düzeylerine bağlı kalmaksızın uygulanabilmektedir. Aynı zamanda analize dahil edilen değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi de Toda-Yamamoto nedensellik testinde dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle de durağanlık ya da eş bütünleşme testlerine ilişkin yanlı sonuçların oluşma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik testi genişletilmiş VAR modeline dayanmakta ve Wald testi ile test edilmektedir. Kullanılan Wald testi ki kare dağılımına sahip bir yapıda ve değişkenlerin düzey değeri üzerinde standart VAR modeline uyum sağlamaktadır (Sulaiman, 2014: 77).

Bu çerçevede Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulanabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık düzeyleri test edilir. Buradan elde edilen en yüksek durağanlık düzeyi d_{max} olarak belirlenir. Sonrasında ise öncelikle standart VAR modeli kurularak en uygun gecikme uzunluğunun (k) belirlenmesi gerekir. En uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra artık $k+d_{max}$ değerinden hareketle genişletilmiş VAR modeli tahmin edilebilmekte ve bu VAR modeli üzerinden Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanabilmektedir (Mohamed vd., 2014: 4).

Yapılan bu açıklamalardan hareketle X ve Y gibi bir değişkene ait Toda-Yamamoto nedensellik testi için tahmin edilen $k+d_{max}$ gecikme uzunluğundaki VAR modeli;

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^k a_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \theta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^k a_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \theta_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

şeklinde ifade edilmektedir (Medetoğlu ve Doğru, 2022:750-751). Bu çerçevede öncelikle değişkenlere ilişkin uygun gecikme uzunluğunun elde edilebilmesi için kurulan VAR modelinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğunun Seçilmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	78.2815	-----	152.7563	10.7042	10.7986	10.7032
1	67.9038	16.6043*	65.9580*	9.8538*	10.1370*	9.8508*

Kurulan standart VAR modelinden hareketle belirlenen uygun gecikme uzunluğu kriterleri LR, FPE, AIC, SC ve HQ değerlerine göre hesaplanan uygun gecikme uzunluğu k=1 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin akabinde yapılacak olan birim kök testleri ile elde edilecek maksimum durağanlık düzeyinden hareketle d_{max} değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla değişkenlere ilişkin yapılan birim kök testleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		
	I(0)	I(1)	I(2)
P	-0.6415	-2.6672	-4.2117***
BMI	-1.9099	-3.7322**	-----

***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Yapılan Augmented Dickey Fuller birim kök testi sonuçlarına göre yoksulluk değişkeninin ikinci farkta durağan [I(2)] olduğu, Barro sefalet indeksinin ise birinci farkta durağan [I(1)] olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle $d_{max}=2$ olarak belirlenmiştir. Buna göre $k+d_{max}=3$ olarak tespit edilmiştir. Yapılan uygun gecikme uzunluğu testi ile birim kök testlerinin yapılmasından sonra artık 3 gecikme uzunluğunda genişletilmiş VAR modeli tahmin edilerek Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılabilmektedir. Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Wald testi	Olasılık değeri
$BMI \Rightarrow P$	4.4664	0.0345**
$P \Rightarrow BMI$	33.0965	0.0000***

***, **, * işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre Barro sefalet indeksinden yoksulluğa doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Aynı zamanda yoksulluktan Barro sefalet indeksine doğru da bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Dolayısıyla değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye'de 2006-2022 yılları arasında Barro Sefalet İndeksi ile yoksulluk arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada yoksulluk oranı verileri ile enflasyon, işsizlik ve faiz oranının farklarının toplamından büyüme oranının farkı çıkartılarak elde edilmiş olan Barro sefalet indeksi verisi kullanılmıştır. Barro sefalet indeksinde yer alan verilerin farkları alınarak analize dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre Barro sefalet indeksinden yoksulluğa doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Aynı zamanda yoksulluktan Barro sefalet indeksine doğru da bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Dolayısıyla değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Elde edilen analiz sonuçlarından hareketle Türkiye’de Barro sefalet indeksi yoksulluğa neden olmaktadır. Bu sonucun sefalet indeksini oluşturan değişkenler ile birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Sefalet indeksi bir ekonomideki refah düzeyini temsil etmesi açısından önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede toplumda refah düzeyinde meydana gelen düşüşlerin yoksulluğa neden olması teorik literatürle de örtüşen bir sonuç olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda yoksulluğunda sefalet indeksine neden olması toplumun yoksul kesimlerinin sefalet düzeylerinin arttığı, yoksulluklarının daha da şiddetlendiği ya da refah düzeylerinin daha da düştüğü şeklinde değerlendirilebilir. Bu sonuçlar Nurkse’nin kapalı çember kuramında (kısır döngü kuramı) ifade ettiği “yoksul ülkeler yoksul oldukları için yoksuldur” ifadesini düşündürür niteliktedir. Dolayısıyla yoksulluğun aslında birbirini tetikleyen ve süreklilik arz eden bir süreç olduğu ifade edilebilir. Nitekim yoksulluk tanımlarında göreceli ve mutlak yoksulluk ayrımının yapılması da bu nedenle gerçekleşmiş olabilir. Çünkü yoksulluk insanlık tarihi kadar eski bir konu olarak değerlendirilmekte ve gelişen teknoloji, yüksek büyüme hızları, düşük enflasyon ve işsizlik durumlarında bile yoksulluk gözlemlenebilmektedir. Ancak bu yoksulluğun nasıl ve neye göre tanımlanacağı konusu da literatürde ayrı bir tartışma konusudur. Ancak asıl olan yoksulluğun varlığı olarak düşünüldüğünde bireylerin ya da toplumda yoksulluğun azaltılabilmesi için enflasyon oranının düşürülerek halkın satın alma gücü artırılabilir. İşsizliğin önlenmesi ile çalışmayan kesimin iş gücüne dahil olması ile bu grupta yer alan bireylerin refah düzeyleri artırılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Öğr. Gör. Dr. Yaşar TURNA tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Beja, E. (2014). *Measuring economic ill-being: Evidence for the 'Philippine Misery Index'*.
Büyüksarıkulak, A. M. and Suluk, S. (2022). The Misery Index: An Evaluation on Fragile Five Countries. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1108-1123.
Cohen, I. K., Ferretti, F. and McIntosh, B. (2014). Decomposing the misery index: A dynamic approach. *Cogent Economics & Finance*, 2(1), 991089.
Çınar, F. (2023). The Relationship between Poverty and Inflation and Interest in Turkey. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 13 (4), 431-454.
Çondur, F. (2016). Türkiye'de Hoşnutsuzluk Endeksi Parametrelerinin Gelişimi. *Atatürk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 30(5).
Dadgar, Y. and Nazari, R. (2018). The impact of economic growth and good governance on misery index in Iranian economy. *European Journal of Law and Economics*, 45(1), 175-193.
Ewa, L. (2009). *Okuns and Barros Misery Index as an alternative poverty assessment tool*. Recent estimations for European countries.
George-Anokwuru, C. C. (2023). Monetary Policy and Misery Index in Nigeria. *European Journal of Economic and Financial Research*, 7(2).

- Grabia, T. (2011). The Okun misery index in the European Union countries from 2000 to 2009. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 14(4), 97-115.
- Karacan, R. (2020). Ekonomik Büyüme Refah Düzeyini Artırır mı? Hoşnutsuzluk Endeksi Yaklaşımı ile Test Edilmesi: Endonezya, İran ve Suudi Arabistan Örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 17-22.
- Medetoğlu, B. and Doğru, E. (2022). Toda-Yamamoto Testi ile Nedensellik İlişkisi Tespiti: Değerli Metaller Üzerine Bir Uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 747-757.
- Mohamed, M. B., Saafi, S. and Farhat, A. (2014). Testing the causal relationship between exports and imports using a Toda and Yamamoto approach: Evidence from Tunisia. *In International Conference on Business* (Vol. 2, pp. 75-80).
- Okunlola, O. A., Masade, E. O., Folaranmi Lukman, A. and Ajayi Abiodun, S. (2020). Investigating causal relationship between financial development indicators and economic growth: Toda and Yamamoto approach. *Iranian Economic Review*, 24(1), 225-246.
- Özcan, S. E. (2016). Yoksulluk göstergesi olarak hoşnutsuzluk endeksi, Türkiye için bir deneme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 294-313.
- Saboor, A., Sadiq, S., Khan, A. U. and Hameed, G. (2017). Dynamic reflections of crimes, quasi democracy and misery index in Pakistan. *Social Indicators Research*, 133, 31-45.
- Sánchez López, F. (2022). The effect of international visitors on poverty alleviation in Mexico: An approach from the misery index. *Journal of Applied Economics*, 25(1), 839-855.
- Solarin, S. A., Gil-Alana, L. A. and Lafuente, C. (2020). Persistence of the misery index in African countries. *Social Indicators Research*, 147, 825-841.
- Sulaiman, C. (2014). The causality between energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Nigeria: An application of Toda and Yamamoto Procedure. *Advances in Natural Applied Sciences*, 8(1), 75-81.
- Tıraş, H. H. (2023). MIKTA Ülkelerinde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 577-590.
- TÜİK (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. [https://data.tuik.gov.tr/ Kategori/ GetKategori?p= gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1](https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1) (Erişim tarihi; 21.12.2023).
- Ülgen, G. ve Özer, M. O. (2020). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ile Cari Açık Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 83-112.
- Ünal, A. E. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımların Barro Sefalet Endeksinde Etkisi: Türkiye İçin Svar Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(22), 45-55.
- World Bank (2023). World Development Indicator. [https://databank.worldbank.org /source/world-development-indicators](https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators) (Erişim tarihi; 20.12.2023).
- Wu, P. C., Liu, S. Y. and Pan, S. C. (2014). Does misery index matter for the persistence of health spending? Evidence from OECD countries. *Social indicators research*, 118, 893-910.
- Yetişen, S., Türkoğlu, M. ve Duran, G. (2022). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Üyelerinin Hoşnutsuzluk İndeksi Kapsamında Değerlendirilmesi (2008-2021). *Economics Literature*, 4(2), 43-56.

SUMMARY

The 2008 crisis in the world affected the economies of all countries and caused recessions. Even in the USA, one of the most developed economies in the world, the recession that started in 2007 resulted in negative growth figures in 2009 (Cohen et al., 2014: 2). Turkey was also affected by the 2008 crisis and this effect was reflected in the growth figures, revealing that an economic contraction occurred. The contraction and stagnation that occurred in the country's economies during this recession period also negatively affected individual and social welfare. In addition, it is observed that poverty increased in Turkey in the post-crisis period. The decline in welfare and the increase in poverty have led to increases in the level of discontent (misery index) along with increases in inflation and unemployment.

In this context, in this study where the relationship between the Barro Misery Index and Poverty is analyzed, the Barro misery index data, which is obtained by subtracting the difference of the growth rate from the sum of the poverty rate data and the differences of inflation, unemployment and interest rates in Turkey between 2006 and 2022, was used. It should not be ignored that the data in the Barro misery index are included in the analysis by taking the differences. The relationship between the variables was analyzed with the Toda-Yamamoto causality test because the Barro misery index data is stationary at the second difference $I(2)$. The poverty rate data used in the analysis was obtained from the Turkish Statistical Institute database, and the data forming the misery index was obtained from the World Development Indicator database.

The Toda-Yamamoto causality test was first proposed in 1995 and is described as an improved form of the Granger causality test. The VAR model established in the Granger causality test is evaluated as a method based on the F test. However, it is known that the F test loses its effectiveness on non-stationary series. For this reason, Toda and Yamamoto developed an alternative method that expresses the estimation of an extended VAR model by taking into account the stationarity level (d_{\max}) of the variable with the highest stationarity level, based on the unit root values of the series (Okunlola et al., 2020: 233-234). Therefore, the Toda-Yamamoto causality test can be applied regardless of the stationarity levels of the series. At the same time, the cointegration relationship between the variables included in the analysis is not taken into account in the Toda-Yamamoto causality test. Therefore, it eliminates the possibility of biased results regarding stationarity or cointegration tests. Toda-Yamamoto causality test is based on the extended VAR model and tested with the Wald test. The Wald test used has a structure with a chi-square distribution and is compatible with the standard VAR model on the level value of the variables (Sulaiman, 2014: 77).

According to the results of the Toda-Yamamoto causality test, a causal relationship was found from Barro misery index to poverty. At the same time, a direct causal relationship was found from poverty to Barro misery index. Therefore, a bidirectional causality relationship was found between the variables.

Based on the analysis results obtained, it causes poverty in Turkey like Barro poverty. It is important to evaluate this result together with the variables that make up the misery index. The misery index is considered an important variable in terms of representing the level of welfare in an economy. In this context, the fact that decreases in the welfare level of society cause poverty can be expressed as a result that is consistent with the theoretical literature. At the same time, the fact that poverty causes the misery index can be evaluated as the misery levels of the poor segments of the society increasing, their poverty becoming more severe, or their welfare levels decreasing even further.

Örgütsel Demokrasi Algısı Sessizliğin Kilidini Açar Mı?*

Yusuf Oktay ÜNLÜER**

Abdullah YILMAZ***

ÖZ

Sessizlik sarmalı ve sosyal mübadele kuramları üzerine inşa edilen, nicel ve görgül bir tasarıma sahip bu araştırmada, “Örgütlerdeki demokrasi algısı çalışanların sessizlik tutumlarını etkiler mi?” ve “Muhtemel bir etkinin yönü nedir?” sorularından hareketle örgütsel demokrasi algısının örgütsel sessizlik tutumu üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda veriler, Konya ili merkez ilçelerinde görev yapan 430 lise öğretmeninden anket yöntemi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 29 ve AMOS 24 programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, lise öğretmenlerinin örgütsel demokrasi algılarının ilişkisel sessizlik tutumları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilirken, örgütsel demokrasi algısının bireysel sessizlik tutumu üzerinde anlamlı bir etkisi ortaya konulamamıştır. Bu bulgular ile araştırmanın ulusal literatüre katkı sağlayacağı ve sonraki çalışmalar için tartışma zemini oluşturacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Demokrasi, Örgütsel Sessizlik, Bireysel Sessizlik, İlişkisel Sessizlik, Sessizlik Sarmalı

JEL Sınıflandırması: D23, L20, M14

Does Perception of Organizational Democracy Unlock Silence?

ABSTRACT

This research, which has a quantitative and empirical design and built on the spiral of silence and social exchange theories is based on the questions of “Does the perception of democracy in organizations affect the silence attitudes of employees?” and “What is the direction of a possible impact?” and it was aimed to determine the effect of the perception of organizational democracy on the attitude of organizational silence. For this purpose, the data were collected by survey method from 430 high school teachers working in the central districts of Konya province and were analyzed through SPSS 29 and AMOS 24 programs. As a result, it was figured out that high school teachers’ perceptions of organizational democracy had a positive and significant effect on their attitudes of relational silence, while the perception of organizational democracy did not have a significant effect on their individual attitudes of silence. It is hoped that with these findings the research will contribute to the national literature and provide a basis for discussion for subsequent studies.

Key Words: Organizational Democracy, Organizational Silence, Individual Silence, Relational Silence, Spiral of Silence

JEL Classification: D23, L20, M14

GİRİŞ

Günümüz dünyasında örgütler, başarının katalizörü olan çalışanlarını motive edebilmek ve onlardan maksimum verim elde edebilmek amacıyla çeşitli

* Bu araştırmanın özeti, 1-4 Kasım 2023 tarihlerinde düzenlenen 10. Örgütsel Davranış Kongresi’nde sunulmuş ve kongre bildiri kitabında yayınlanmıştır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon ABD, 214227011002@lisansustu.selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3210-2162

*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, abduhahyilmaz@selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-7443-6064

politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar sonucunda şekillenen demokrasi ortamı ise çalışanları sesliliğe veya sessizliğe yöneltebilmektedir. Sessizliğe gömülen örgütler potansiyel sorunların tespiti ve çözümü konusunda sorun yaşayabilmekte, geri döndürülemez zararlara maruz kalabilmektedir. Bu sorunların erken dönemde tespitinin sağlanabilmesi ve oluşabilecek zararlardan asgari düzeyde etkilenebilmek önemlidir. Bu doğrultuda sessizliği etkileyen en önemli etkenlerden birisi olan örgütsel demokrasi ortamının örgütsel sessizliğe etkisinin tanımlanabilmesi araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Örgütsel demokrasi ve örgütsel sessizlik kavramlarının ilişkisi pek çok çalışmaya konu olmuş, ancak örgütsel demokrasinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini öğretmenler üzerinde inceleyen bir çalışma gözlemlenememiştir. Gerek bu nedenle gerekse lise öğretmenlerinin kendilerine özgü mesleki sorunları ile eğitim-öğretim hizmeti verdikleri neslin özellikleri düşünüldüğünde bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada söz konusu metodolojik boşluğu doldurmaya katkı sağlayarak ulusal literatürü zenginleştirmek araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu amaçla araştırmada kavramlar kısaca tanımlandıktan sonra, aralarındaki ilişkiler, metodoloji ve bulgular ile sonuç ve tartışma kısımlarına yer verilmiştir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Örgütsel Demokrasi

İnsanlık tarihi boyunca demokrasi kavramı toplumların ihtiyaçlarına, kültürlerine, buldukları coğrafyaya ve çağlara göre farklılık göstermiştir. Arblaster'in (2002: 1) demokrasi kavramının kesin ve üzerinde uzlaşmış tek bir anlama sahip olmamasını vurgulaması, bu durumu açıklar niteliktedir. Yunanca 'halk' anlamındaki "demos" ile 'yönetim ve güç' anlamındaki "kratos" kelimelerinin oluşturduğu demokrasi, halk tarafından yönetim, egemen gücün bir bütün olarak halkın doğrudan veya seçilmiş görevliler tarafından kullanıldığı yönetim sistemi olarak tanımlanmaktadır (Etymonline, 2021). Demokrasi, bir hükümet altında yaşayan her bireyin aynı özgürlük iddiasına sahip olması ve bu nedenle tercihinin eşit şekilde ağırlıklandırılmasını gerektiren bir yönetim şeklidir (Munck, 2016: 11). Örgütteki demokratik uygulamaları açıklayan "örgütsel demokrasi" kavramının ise ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru Paris'te ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır (Çankaya, 2018: 7). Demokrasinin örgütsel bağlamda incelendiği kavram, endüstriyel demokrasi olarak ortaya çıkmış ve zamanla örgütsel demokrasi olarak anılmaya başlamıştır. Örgütsel demokrasi, Weber'e (2020:1009) göre doğası gereği geçici veya ara sıra olmayan, geniş tabanlı ve kurumsallaşmış çalışan katılımını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle örgütsel demokrasi, katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde çalışanların karar alma süreçlerine katılması ve söz sahibi olması anlamına gelmektedir (Şenol ve Aktaş, 2017: 833).

Demokratik bir örgüt ortamının avantajlarını; bireylerin kararlara katılım sayesinde ilgi ve örgüte bağlılıklarının artabilmesi, örgütsel sorunlar üzerinde daha çok sorumluluk hissetmesi ve toplumun değerleriyle tutarsız olan davranış sıklığının azalabilmesi, katılımcı bir iklimin yaratılması ve bunun sonucunda yenilikçiliğin ve değişim yeteneklerinin geliştirilebilmesi olarak betimleyen

Harrison ve Freeman (2004: 50), dezavantajlarını ise; alt kademelere verilen karar alma yetkisinin gerekli eğitim, öğretim veya deneyime sahip olmayan bireylerce olumsuz sonuçlara yol açabilecek olması, demokratik süreçlerin zaman alması nedeniyle verimliliğe zarar verebilmesi, geliştirilmesi gerekli yeni yetenekler ve geleneksel otoriteyi kaybetmeleri sebebiyle yöneticilerin demokratik süreçlere direnç gösterebilmesi ve daha düşük seviyedeki çalışanların böyle bir değişimin getireceği artan talep ve hesap verebilirlik nedeniyle artan demokrasiye direnebilmeleri olarak belirtmişlerdir.

A.A. Örgütsel Demokrasi Boyutları

A.A.A. Katılım: Demokrasi, kuruluş veya toplum üyelerinin örgütlenme ve yönetim süreçlerine katılması anlamına gelmektedir. Katılımın bir değer olduğu örgütlerde, katılamamak ciddi bir yoksunluk anlamına gelmektedir (Verba, 1967: 53). Bu sebeple çalışanların bütün karar süreçlerinin içerisinde bulunması demokratik bir yönetim anlayışı benimseyen örgütler için elzemdir (Gökalp, 2018: 67). Örgütsel yönetimde artan paydaş katılımı hem topluma hem de örgütlere fayda sağlamaktadır (Harrison ve Freeman, 2004: 49-50). Çalışanların açıklığını ve katılımını teşvik eden iletişim iklimi, çalışanların örgütleriyle daha iyi özdeşleşmelerine yardımcı olmuştur. Benzer şekilde, çalışan katılımı üzerine yapılan araştırmalar, bu tür uygulamaların benimsenmesinin örgütsel performansı artırdığını göstermektedir (Mahajan vd., 2012: 174).

A.A.B. Eleştiri: Eleştiri, ilgili tüm kademelerdeki çalışanların, örgütün faaliyet, politika ve prosedürlerini olumlu veya olumsuz olarak değerlendirebilmeleri ve fikirlerini özgürce ifade edebilmelerine olanak sağlanmasıdır (Geçkil ve Tikici, 2015: 47). Demokratik sistemler, öz eleştiriye ve gerekirse değişime açık olmalıdır. Ayrıca, eleştirileri ve diyalogu kanalize etmek ve çatışmaların çözüme kavuşturulması amacıyla gün yüzüne çıkmasına da yol açılmalıdır (Forcadell, 2005: 271). Demokratik bir iklim inşa edebilen örgütlerde ise doğal olarak çalışanların örgüt hakkındaki düşünce ve görüşlerini rahatça ifade edebilmeleri beklenir.

A.A.C. Şeffaflık: Şeffaflık, belirli bir kararın alınmasıyla ilgili tüm bilgilerin, karar alma sürecine dahil olan ya da bu süreçten etkilenen üyelerin erişimine açık olmasını gerektirir (Forcadell, 2015: 271). Örgütsel şeffaflık ise örgütlerin kamuya karşı daha açık ve daha hesap verebilir olması gerektiği fikrine dayanır (Wehmeier ve Raaz, 2012: 338). Örgütlerin tüketici haklarına, çalışma etiğine veya sürdürülebilir kalkınmaya bağlılıklarını inandırıcı bir şekilde gösterebilecekleri temel bir araç olan şeffaflık (Valentinov, 2019: 289), normatif olarak yönetenlerin, yönettikleri bireylere karşı hesap verebilirliğini sağlamakla ilişkilidir (Edwards, 2020: 1545). Güven, kurumsal sosyal sorumluluk ve etik ile şeffaflık arasında bir bağlantı mevcuttur ve bu sebeple örgütler şeffaflık ve itibarın kârlılık açısından somut faydaları olduğunu fark etmektedir (Rawlins, 2008: 72; Rosendorff ve Doces, 2006: 83).

A.A.D. Adalet: Örgütteki demokrasi ortamının sağlanmasında adalet kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Adalet, toplumsal ve hukuksal bağlamda derin köklere sahip olmasının yanında örgütler için de önemli etki ve sonuçları olan bir

kavramdır (Carmon vd., 2010: 213). Zira toplumda adaletin sağlanması, örgütlerde adalete önem verilmesine bağlıdır (Bidarian ve Jafari, 2012: 1622). Adalet bütünlüğe, örgütsel düzeydeki adalet ise bireylerin etkili bir şekilde çalışmak için bir arada olmalarına neden olur (Chegini, 2009:173). Cropanzano ve Bowen'a (2007: 34) göre örgütte adalet ortamının sağlanmasıyla birlikte daha fazla güven ve bağlılık, daha iyi iş performansı, daha yararlı vatandaşlık davranışları, daha iyi müşteri memnuniyeti ve daha az çatışma gibi olumlu geri dönüşler sağlanmaktadır.

A.A.E. Eşitlik: Demokrasi, demokratik temsilin eşitliğini gerektirmektedir (Post, 2006: 24). Eşitlik, eşit koşullardaki kişilere eşit muamele edilmesini ifade etmektedir (Geçkil ve Tikici, 2015: 48). Bütün çalışanların eşit olması, bireysel çaba ve katkıları sonrasında herkes için ortak faydalar elde etmeleri örgütsel demokrasinin özünü oluşturmaktadır (Ahmed vd., 2019: 206).

A.A.F. Hesap Verebilirlik: Düzeni koruyan ya da düzeni dönüştüren bir kavram olan hesap verebilirlik (Olsen, 2017: 519), kamu politikasını oluşturan veya uygulayanların eylemlerinden ve seçimlerinden sorumlu tutulmasıdır (Gates ve Hill, 1995: 137). Bir başka deyişle bir topluluk adına konuşan veya hareket eden örgütlerin, belirtilen hedeflerini ne ölçüde yerine getirdikleri ve eylemlerinden ne ölçüde sorumlu tutulabilecekleridir (Chaskin, 2003: 182). Temsil ve hesap verebilirlik temel demokratik değerlerdir ve yöneticilerin örgüte karşı hesap verebilir olması gerektiği fikri, demokratik inancın önemli bir parçasıdır (Olsen, 2013: 447).

B. Örgütsel Sessizlik

Çalışanların fikirlerini özgürce ifade etmeleri ve bilgi paylaşımları örgütsel performansın yükselmesinde kaldıraç görevi ifa etmektedir. Bu nedenle demokrasi temelli, katılımcı bir örgüt kültürünün inşası önemlidir. Buna karşın çalışanların çoğu işini kaybetme korkusu ya da yöneticilere fikirlerini açıklama fırsatı bulamama gibi birçok etken sebebiyle sessiz kalmayı seçmektedir (Elçi vd., 2014: 1298). Örgütsel sessizlik, “bir örgütün karşılaştığı önemli sorunlar karşısında çok az şey söyleme veya yapma şeklinde kolektif düzeydeki bir tutumu” ifade eder (Henriksen ve Dayton, 2006: 1539). Bir başka ifadeyle örgütsel sessizlik, çalışanların örgütü geliştirecek, daha iyi süreçler ya da hizmetler sunmasını sağlayacak düşünce ve önerilerini dile getirmekten kaçınması (Harmancı Seren vd., 2018: 1440), işle ilgili gelişmeler hakkında fikir, bilgi ve görüşlerini saklaması veya ifade etmesine yönelik güdüler olarak tanımlanmaktadır. Korku, utanma, etik sorumluluğa ilişkin dar anlayışlar, seslerini duyurma fırsatının olmaması, örgütsel siyasi becerilerin eksikliği vb. nedenler sessizliğe yol açan faktörler olarak tanımlanmaktadır (Sulphrey, 2020: 282). Sessizliği örgütsel değişim ve gelişimin önünde önemli bir bariyer ve moral bozucu bir güç olarak gören Morrison ve Milliken (2000: 707, 721)'e göre örgütsel sessizliğin nedenlerini anlayarak, örgütlerde çoğulculuğun önündeki engellere ilişkin doğru ve kapsamlı bir anlayış oluşturmak gereklidir.

B.A. Bireysel Sessizlik: Bireysel sessizlik, korku ve kendini korumaya dayalı olarak işle ilgili sorunların gizlenmesidir (Rhee vd., 2014: 707). Çalışanlar tehlike altındaki ihtiyaçlarını, proaktif ve kendini koruyucu bir davranış olan

bireysel sessizlik yoluyla güçlendirmeye çalışırlar (Jahanzeb, 2018: 430). Dolayısıyla birey, bilginin öğrenilmesi halinde doğabilecek tepkilerden korkarak sessiz kalma yönünde bilinçli bir karar verir (Perkins, 2014: 6). Bireysel sessizliğe bürünen çalışanlar, konuştukları takdirde olumsuz sonuçlar alacaklarına inandıkları için sessiz kalmayı tercih etmektedir (Riantoputra vd., 2016: 122). Bireysel sessizliğe bürünen bireyler bu seçimi, sorunları duymak istemeyen patronların kendilerini cezalandırabilecekleri bir örgüt hiyerarşisi bağlamında ve açıkça konuşmanın arzu edilirdiği konusunda örtülü normlara sahip bir sosyal sistem bağlamında yaparlar (Milliken ve Morrison, 2003: 1563). Bireysel sessizlik stres, sinizm, tatminsizlik ve duygusal tükenme gibi birçok olumsuz etkiye de yol açmaktadır (Chenji ve Sode, 2019: 361).

B.B. İlişkisel Sessizlik: Özünde “ben” yerine, “diğerleri” tutumunu barındıran ilişkisel sessizlik bilinçli olarak sergilenen bir davranış türüdür (Akay, 2017: 36). İlişkisel sessizlik, örgütle ilgili olumsuz durumlar yaratabilecek fikir, bilgi veya görüşlerin özgecilerlik veya iş birliği güdüleriyle örgüt veya diğer bireyler yararına saklanması ifade eder (Van Dyne vd., 2003: 1368; Efe, 2018: 78). Bir başka ifadeyle ilişkisel sessizlik, çalışanların grup içerisindeki uyum ve uzlaşmayı sürdürdürebilmeleri amacıyla sessiz kalmaları durumudur (Atilla ve Kılıç, 2022: 129).

İlişkisel sessizlik nispeten pasif olabilir ve çalışanlar, örgüt sınırları hakkında açık sözlü olmayarak ilişkisel sessizliğe katılabilir. Ancak ilişkisel sessizlik aktif de olabilir. Bazı çalışanlar, başkaları tarafından örgütlerinin sınırlarını paylaşma konusunda baskı hissedebilir ve bu sınırları saklamaktan büyük stres duyabilirler. Örneğin, bir çalışan örgüt sınırlarını elde etmek için şantaj girişiminin hedefi olabilir, ancak çalışan yine de bilgilerini diğerlerinden saklayarak örgütünü koruyabilir (Howard ve Holmes, 2020: 56).

C. Örgütsel Demokrasi ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi

Sessizlik sarmalı kuramı, bireylerin kendi düşüncelerinin yaygın olarak paylaşılmadığına inandıklarında kamuoyu önünde ya da aileleri, arkadaşları ve çalışma arkadaşları arasında sessiz kalma eğilimini ifade etmektedir (Noelle-Neumann, 1974). Sessizlik sarmalı kuramına göre katı insanların azınlık görüşlerini dile getirmesini sağlayan şey, bir konuyla ilgilenmeleri ya da aşırı bir tutum içinde olmaları değil, konuya ilişkin görüşlerinin doğru olduğuna inanmalarındır (Matthes vd., 2010: 777). Kurama göre, bireylerin görüşleri kısa vadede genellikle sabittir, bireyin görüşünü ifade etme isteği kamuoyundaki algılara bağlı olarak değişir (Taylor, 1982: 312). Sessizlik sarmalı, çoğunlukta olduğunu hisseden bireylerin zaman içinde daha baskın ve daha yüksek sesli hale geldiğini, azınlık grubunun ise giderek sessizleştiğini öne sürer (Matthes, 2015: 155). Bireylerin toplum tarafından tehdit edilmesi ve bireysel düzeydeki izolasyon korkusunun, diğer şeylerin yanı sıra, görüşlerin kamusal ifadesini etkileyerek uyumlu bir toplumu teşvik etmek için birlikte çalıştığı düşünülmektedir (Moy vd., 2001:8). Bireyci kültürlerde, insanlar kendi hedeflerini kolektif hedeflerden üstün tutma eğiliminde olduklarından, eğer bu ikisi birbiriyle uyuşmuyorsa, bireyler kolektif çıkarlara uymak yerine kendi çıkarları için konuşmayı tercih edebilirler. Dolayısıyla sessizlik sarmalı sürecinin aktifleşme olasılığı daha düşüktür (Huang, 2005: 327). Kurama göre bireyler,

genellikle dışlanma veya soyutlanma korkusuyla konuşmamayı tercih etmektedir (Hampton vd., 2014). Nitekim Erbil ve Özbilgin (2023: 1) çalışanların direniş ve misillemeden korktukları için genellikle sessiz kalmayı tercih ettiğini vurgulamışlardır. Bu nedenle örgütsel sessizliği minimal sınırlara indirebilmek için demokratik ortamın yaygınlaştırılması, çalışanların dışlanma ve misilleme atmosferinden uzak, iş sorunları hakkında konuşmaya teşvik edileceği bir iklim tesis etmek gerekmektedir (Al-Rousan vd., 2018: 119). Zaman içinde örgütsel iklimde veya söylemde bir değişiklik olmadığında, sessizlik sarmalından da söz edilemez (Matthes, 2015: 161). Örgütsel demokrasinin tesisinde ise kararlara katılım ve çalışan sesliliği iki temel kolondur (Yazdani, 2010: 54). Nitekim örgütsel demokrasi, görüşlerin ifade edilmesini ve bunu takip eden her türlü ötekileştirmeyi reddettiği için örgütsel sesliliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Büyükbeşe ve Çelik, 2022: 916).

Blau (1964) tarafından geliştirilen sosyal mübadele kuramı ise tarafların sosyal ilişkileri saygı, ilgi, dostluk gibi beklentiler karşılığında inşa edip sürdürdükleri yönündedir (Ertürk ve Bedük, 2015). Sosyal mübadele, bireylerin başkalarından getirmeleri beklenen ve diğer grup üyelerinin olumlu tutumlarını teşvik etme veya sürdürme arzusuyla motive olan gönüllü eylemlerini ifade eder (Blau, 1964: 91; Widegren, 1997: 755). Bir başka deyişle sosyal mübadele, bir çıkar karşılığında veya hesaplanmış bir temelde gerçekleşmez (Konovsky ve Pugh, 1994: 657). Sosyal mübadele kuramı, kaynakların ve faydaların mübadelesini şekillendiren aktörler arasındaki sosyal ilişkilere ve kişisel bağlara odaklanmaktadır (Blau, 1968: 455). Sosyal mübadele ortak bir sorumluluk duygusu yaratıyorsa, aktörlerin bireysel duygularını başkalarıyla birlikte ortaklaşa üretilmiş olarak yorumlamaları ve dolayısıyla bu duyguları sosyal birliktelere atfetmeleri daha olasıdır (Lawler vd., 2008: 524). Kurama göre sessizlik davranışının temelinde karşı tarafın olumsuz davranışları yatmaktadır (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Diğer yandan çalışanın örgütünde elde ettiği kazanımlar veya çıkarları da sessizlik tutumunu şekillendirmektedir (Dyne vd., 2003). Dolayısıyla bireylerin fikirlerine saygı, değer görme, özgür ifade gibi demokratik kazanımların yanı sıra şahsi çıkarlar da sessiz kalma veya ses çıkarma tutumunu etkilemektedir.

Bagheri vd. (2012: 47) örgütsel sessizliğin potansiyel sorunlar ve konular hakkında yaygın bir şekilde bilgi saklanmasına neden olan güçlü etkenler aracılığıyla ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Literatürde bu etkenlerden birisinin örgütsel demokrasi düzeyi olduğunu saptayan çalışmalar mevcuttur. Özbezek ve Paksoy (2022: 95-96) ile Kahya'nın (2022: 5456) hazırladıkları çalışmalarda bu ilişki anlamlı ve negatif yönlü olarak tespit edilmiştir. Metin vd. (2022: 35) örgütsel demokrasinin şeffaflık ve eşitlik boyutlarının örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi olduğunu, Karadağ ve Geçkil (2020: 2064) ise örgütsel demokrasi ve boyutlarının örgütsel sessizlik üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Büyükbeşe ve Çelik (2022: 922) önceki çalışmalara paralel olarak örgütsel demokrasi düzeyinin arttıkça örgütsel seslilik tutumunda bir artış gözlemleneceğini tespit etmişlerdir. Bu bulgulara karşı Şenol ve Aktaş'ın (2017: 842) çalışmasında örgütsel demokrasinin örgütsel

sessizlik üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu bulgulanmıştır. Frega (2021: 380) çalışmasında ses kavramının örgütsel demokrasinin tesisinde gerekliliğini vurgularken, Budd vd. (2018: 979) ise çalışmalarında söz hakkına sahip çalışanların demokrasi yanlısı davranışlarda bulunma olasılıklarının yüksek seviyede olduğunu tespit etmişlerdir. Mitra vd. (2014: 301) örgütsel demokrasinin alt boyutu olan katılım reformları eksikliğinin öğrenci sesleri üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu kuramsal bilgiler ve metodolojik bulgulardan hareketle H_1 hipotezi geliştirilmiştir:

H_1 : “Çalışanların örgütsel demokrasi algılarının örgütsel sessizlik tutumları üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı etkisi vardır.”

Örgütlerine karşı gelen veya endişelerini kamuoyuna açıklayan bireylerin çoğu ağır bedeller ödeyebilir (Perlow ve Williams, 2003: 3). Bir çalışan, sesini yükseltmenin anlamsız olduğu ve bir fark yaratmayacağı inancıyla değişim için fikirlerini saklayabileceği gibi alıcıların savunmacı tepkilerinden veya olumsuz kişisel sonuçlardan sakınmak için kötü haber vermekten kaçınma davranışı gösterebilir veya kötü haber vermeyi erteleyebilir (Dyne vd., 2003: 1366-1367). Bir başka deyişle çalışanlar seslerini yükseltmenin anlamsız olacağı veya belirttikleri fikirlerin olumsuz geri dönüşlerle karşılaşacağı korkusuyla bireysel sessizliğe gömülmektedir.

Bireyler olumsuz bir haberi dile getirirken olumlu bir habere kıyasla daha çekimserdir. Bu durum literatürde “mum (lal) etkisi” olarak tanımlanmaktadır. Rosen ve Tesser (1970: 254) mum etkisini, bireylerin taşıdıkları mesajla ilişkilendirilmekten korktukları için birbirlerine olumsuz geri bildirimde bulunma konusundaki isteksizlikleri şeklinde tanımlamışlardır. Yazarlara göre bu etki, kişilerarası ilişkilerde bireylerin, mesajla ilişkilendirilmekten ve ilişkiye zarar vermekten korktukları için birbirlerine olumsuz geri bildirimde bulunma konusunda isteksiz olacaklarını vurgulamaktadır. Bireyin kişisel zararlardan korunabilmek amacıyla içinde bulunduğu örgüt yerine kendi çıkarlarından dolayı sessiz kalması, örgütleri geri döndürülemez sonuçlara maruz bırakabilmektedir. Bu nedenle bireysel sessizlik, örgütlerin çıkarlarını koruyabilmek amacıyla istenilmeyen bir sessizlik boyutu olarak yer almaktadır.

Bu bilgilerden hareketle H_{1a} hipotezi geliştirilmiştir:

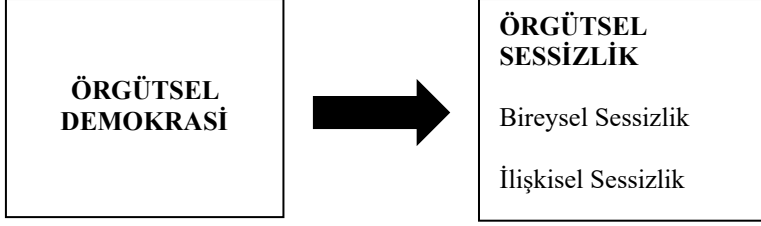
H_{1a} : “Çalışanların örgütsel demokrasi algılarının bireysel sessizlik tutumları üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı ve negatif etkisi vardır.”

Bireysel sessizliğe göre pozitif ve arzu edilen bir tutum olan ilişkiyel sessizlik, öncelikle örgütün yararına ve örgüt içindeki ilişkilerin korunması için sessizliğin sürdürülmesini içermektedir (Aktaş ve Şimşek, 2014: 27; Çakıcı, 2010'dan Aktaran: Şimşek ve Aktaş, 2014: 122). Bu sebeple örgütlerin çıkarlarına yönelik hizmet eden ilişkiyel sessizlik tutumu, örgütler için istenilen bir sessizlik boyutudur.

Bu bilgilerden hareketle H_{1b} hipotezi geliştirilmiştir:

H_{1b} : “Çalışanların örgütsel demokrasi algılarının ilişkiyel sessizlik tutumları üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı ve pozitif etkisi vardır.”

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

II. METODOLOJİ

A. Araştırmanın Soruları, Amacı ve Önemi

“Örgütlerdeki demokrasi algısı çalışanların sessizlik tutumlarını etkiler mi?” sorusu üzerine inşa edilmiş bu araştırmada, örgütsel demokrasi algısının örgütsel sessizlik tutumu üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma ile daha önce öğretmenler üzerinde incelenmemiş olan örgütsel demokrasi algısının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi irdelenerek, metodolojik boşluğun doldurulması yoluyla literatüre katkı sunmak ve araştırma bulguları ile diğer araştırmacılar ve uygulayıcılara yol gösterebilmek umulmaktadır.

B. Araştırmanın Kapsamı

Örgütsel sessizlik, kültürler ve örgütler arası farklılıklar gösterebileceği gibi kuşaklar arası farklılıklar da göstermektedir (Erer, 2020: 586). Nitekim Mosca ve diğerleri (2019) kuşaklar arası öğrenme tercihleri arasında farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar, Z kuşağı öğrencilerinin teknolojik açıdan daha sofistike ve önceki kuşaklara göre daha öz-yönelimli olabileceklerini; bu nedenle eğitimcilerin Z kuşağının eğitim-öğretimi noktasında eleştirel düşünme becerilerini güçlendirmeleri ve bu öğrencilerin katılımını en üst düzeye çıkarmak için öğretim yaklaşımlarını değiştirmeleri gerektiğini savunmaktadırlar. Ayrıca teknoloji ile birlikte doğan Z kuşağı öğrencileri, diğer kuşaklardan farklı özelliklere sahip “hiper bilişsel bir nesil olan otantik dijital yerlilerdir” (Hernandez de Menendez vd., 2020: 847-849). Günümüzde X ve Y kuşaklarına kıyasla değişen ve gelişen teknolojik imkanlarla birlikte başka kültürleri hızlı bir şekilde tanıyabilmekte ve özümseyebilmekte olan Z kuşağı, kültürel normlara uymakta zorluk çıkarmakta veya karşı gelebilmektedir. Oluşan bu kuşak farkı sonucunda öğretmenler, öğrencilerinden bekledikleri karşılığı görememekte ve öğrencilerle bağ kurmakta zorlanmalarıyla birlikte öğrencilere ulaşmaları zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda lise öğretmenleri, henüz psikolojik ve bireysel gelişimlerini tamamlamış ergenlik dönemindeki bireylere eğitim verirken yaşadığı zorluklar, bu durumun idare-öğretmen ilişkilerine yansımaları gibi sorunlar nedeniyle sesli veya sessiz kalmaya en meyilli çalışan gruplarından birisidir. Bu nedenle araştırma kapsamında, 2022 verilerine göre Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı merkez ilçelerinde görev yapmakta olan yaklaşık 7049 lise öğretmeni, evren olarak kabul edilmiştir. “%95 güven aralığında %5 hata payı dikkate alınarak” 365 kişinin araştırmanın örneklemini temsil edeceği belirlenmiştir (Altunışık vd., 2012; Sekaran, 2003). Bu veri ışığında etik kurul izni alındıktan sonra 1000 anket formu

örnekleme 01.11.2022-31.03.2023 tarihleri arasında dağıtılmış ve 430 anket formunun geri dönüşü gerçekleştirilmiştir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Göröl olarak tasarlanan bu araştırmada, nicel araştırma desenleri arasında yer alan ‘tarama modeli’ tercih edilmiştir. Kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik sorulara, ikinci bölümde “Geçkil ve Tikici (2015) tarafından geliştirilen, 28 ifade ve beş boyuttan oluşan Örgütsel Demokrasi Ölçeği”ne, üçüncü bölümde “Dyne vd. (2003) tarafından geliştirilen, Taşkıran (2010) tarafından Türkçe uyarlanan 15 ifade ve iki boyuttan oluşan Örgütsel Sessizlik Ölçeği”ne yer verilmiştir. Literatürde örgütsel demokrasi ve örgütsel sessizlik üzerine geliştirilmiş veya uyarlanmış pek çok ölçek olmasına karşın lise öğretmenlerinin örgütsel demokrasi ve örgütsel sessizlik düzeylerini ölçmeye uygun olmaları ve daha önce kullanılan çalışmalarda istatistiksel bakımdan iyi sonuçlar vermelerinden dolayı çalışmanın ölçekleri belirlenmiştir. Toplanan veriler, “SPSS 29 ve AMOS 24” ile analiz edilmiştir.

III. BULGULAR

A. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Öncelikle örgütsel demokrasi algısı ölçeğinin yapı geçerliliğinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizine başvurulmuştur. Analiz sonucunda faktör yükleri 0,45’in altında ve/veya istatistiksel bakımdan anlamsız olan ve güvenilirliği azaltan ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu aşamada faktör yükleri söz konusu sınırın altında olan; 23. (faktör yükü: -,213) ve 21. (faktör yükü: -,042) ifadeler modelden sırayla çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Analiz sonucunda, örgütsel demokrasi algısı ölçeğine dair ifadelerin faktör yüklerinin 0,62 ile 0,94 arasında değerler aldığı tespit edilmiştir. “Faktör yükü; 0,71’in üzerinde olan değerler ‘mükemmel’, 0,63 ile 0,71 ‘çok iyi’, 0,55 ile 0,62 ‘iyi’ ve 0,45 ile 0,54 arası ‘makul/kabul edilebilir’ olarak değerlendirilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2018).” Bu bağlamda örgütsel demokrasi algısı ölçeğine dair ikinci düzey¹ faktör yapısı modelinde yer alan faktör yüklerinin ‘istatistiki olarak yeterli düzeyde’ olduğu söylenebilir. Modele dair uyum değerlerinin ise “(X² Uyum Testi=0,00; X²/sd=3,668; RMSEA=0,079; RMR=0,061; GFI=0,840; CFI=0,926; NFI=0,901; TLI=0,917) kabul edilebilir düzeyde olduğu (Schumacker ve Lomax, 2010; Simon vd., 2010)” belirlenmiş ve faktör yapısı doğrulanmıştır.

İkinci olarak, örgütsel sessizlik ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin, ‘bireysel sessizlik’ boyutuna ilişkin ifadelerin faktör yüklerinin 0,54 ile 0,83 arasında ve ‘ilişkisel sessizlik’ boyutuna dair ifadelerin faktör yüklerinin 0,48 ile 0,88 arasında değerler aldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda örgütsel sessizlik ölçeğine dair faktör yapısı modelinde yer alan faktör yüklerinin ‘istatistiki olarak yeterli düzeyde’

¹ Ölçek için optimal model uyumuna ulaşabilmek amacıyla öncelikle birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, modelin beş faktörlü orijinal yapısı doğrulansa da boyutlar arasında “otokorelasyon ve çoklu doğrusalılık sorunları” nedeniyle örgütsel demokrasi algısı ölçeğinin bütüncül bir bakış açısıyla çatı bir kavram olarak değerlendirilmesine, dolayısıyla ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmasına karar verilmiş ve yapısal eşitlik modeli de bu doğrultuda kurgulanmıştır.

olduğu ifade edilebilir. Modele dair uyum değerlerinin ise “(X^2 Uyum Testi=0,00; $X^2/sd=4,519$; RMSEA=0,09; RMR=0,13; GFI=0,891; CFI=0,940; NFI=0,925; TLI=0,922) genel olarak kabul edilebilir düzeyde olduğu” belirlenmiştir. RMSEA ve RMR değerleri ise zayıf uyum gösterse de (Kaplan, 2000; Stevens, 2001; Tabachnick ve Fidell, 2018) kabul edilebilir düzeydedir. İlgili veriler doğrultusunda örgütsel sessizlik ölçeğine ilişkin ‘iki faktörlü orijinal yapının doğrulandığı’ anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilgili ölçeğe dair verilerin analizinde iki faktörden oluşan birinci düzey faktör modeli kullanılmıştır. Ayrıca boyutlar arasında muhtemel bir otokorelasyon sorununun tespiti için “Durbin Watson katsayısı” hesaplanmıştır (Durbin Watson=1,69). Değerin 1,5 ile 2,5 arasında olması otokorelasyon sorunu olmadığını göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2005). Bununla birlikte olası bir çoklu doğrusallık sorununun tespiti için “VIF ve Tolerance değerleri” hesaplanmıştır (VIF=1,15; Tolerance=0,87). “Tolerance değerinin 0,2’den büyük (Menard, 2002) ve VIF değerinin de 10’dan küçük (Kim, 2019) olması” değişkenler arasında bir çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermektedir. Son olarak olası bir ortak metot varyansı sorununun tespiti için öncelikle “Harman’ın Tek Faktör Testi” yapılmıştır. İlgili test sonucunda elde edilen toplam varyans değeri %39,71 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, %50’nin altında olması (Aguirre-Urreta & Hu, 2019) ve VIF değerinin 3,4’ten küçük olması (Kock, 2015) ise ortak metot varyansı sorunu olmadığını önemli işaretleridir.

Yapısal geçerliliğin yanı sıra, iç tutarlılık güvenilirliğinin tespitinde “Cronbach’s Alpha katsayısı” ile “CR (Composite Reliability)” değerlerine ve birleşim geçerliliğinin değerlendirilmesinde ise faktör yükleri ile birlikte “AVE (Average Variance Extracted)” değerlerine bakılmış ve ilgili değerlere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Dair Güvenilirlik, Geçerlilik Değerleri ile Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	İfade Sayısı	Cronbach’s Alpha	CR	AVE	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Örgütsel Demokrasi	26	0,974	0,980	0,660	3,33	,967	-,333	-,568
Örgütsel Sessizlik	15	0,911	0,951	0,569	2,67	,793	,383	,103
Bireysel Sessizlik	10	0,935	0,934	0,589	2,32	,917	,668	,066
İlişkisel Sessizlik	5	0,848	0,841	0,528	3,53	,996	-,513	-,162

“Cronbach’s Alpha değeri, 0,70 ve üzerinde olduğunda ilgili ölçüm aracının güvenilirliği kabul görmektedir (Sipahi vd., 2008).” Öte yandan birleşim geçerliliği için “CR değerinin 0,60’ın üzerinde; AVE değerinin 0,50’nin üzerinde ve CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olması şartı aranmaktadır (Fornell ve Lacker, 1981; Hair vd., 2019).” Buna bağlı olarak Tablo 1’deki ilgili değerlerden de anlaşılacağı üzere tüm değişkenlerin “istatistiksel bakımdan güvenilir ve geçerli” olduğu söylenebilir. Ayrıca değişkenlerin “çarpıklık ile basıklık değerleri incelendiğinde ise tümünün -1 ile +1 aralığında dağılım gösterdikleri” ve bu veri ışığında “tek değişkenli normal dağılıma” sahip oldukları anlaşılmıştır (Huck, 2012).

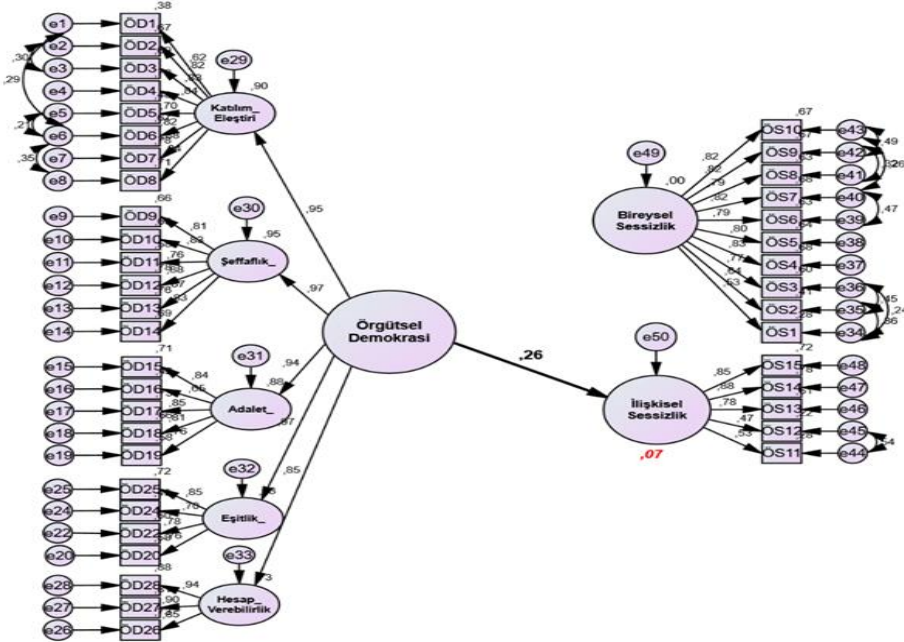
Diğer yandan değişkenlere dair aritmetik ortalama verileri incelendiğinde, en yüksek ortalamaya sahip değişkenin ilişkisel sessizlik ($X=3,53\pm 0,996$); ortalaması en düşük değişkenin ise bireysel sessizlik ($X=2,32\pm 0,917$) olduğu görülmektedir. “5’li Likert ölçeği dikkate alınarak değişkenlere dair ortalama değerler, ‘1,00-2,33’ düşük düzey, ‘2,34-3,66’ orta düzey ve ‘3,67-5,00’ yüksek düzey” şeklinde değerlendirildiğinde; bireysel sessizliğin ‘düşük düzeyde’, diğer değişkenlerin ise ‘orta düzeyde’ olduğu anlaşılmaktadır.

B. Yapısal Eşitlik Modeli

Bağımsız değişken örgütsel demokrasi algısının, bağımlı değişken örgütsel sessizlik tutumu ve alt boyutları üzerindeki etkisini test edebilmek adına yapısal eşitlik modeli analizi yapılmıştır. İlk aşamada ölçüm modeli test edilmiş ve faktör yükleri ile modele dair uyum indeksleri incelenmiştir. Modelde yer alan faktör yüklerinin 0,482 ile 0,940 arasında anlamlı şekilde dağıldığı tespit edilmiş ve ilgili değerlerin ‘istatistikî bakımdan yeterli düzeyde’ olduğu görülmüştür. Modele dair uyum indeksleri incelendiğinde ise değerlerin “(X^2 Uyum Testi=0,00; $X^2/sd=3,089$; RMSEA=0,070; GFI=0,790; CFI=0,900; NFI=0,859; TLI=0,892) kabul edilebilir düzeyde olduğu” belirlenmiş, böylelikle ölçüm modeli doğrulanmıştır.

İkinci aşamada yapısal eşitlik modelinin testine geçilmiştir. “Modele ilişkin en iyi uyumu gösteren sonuçlara ulaşmak amacıyla hata terimleri arasında modifikasyon kurulmuş ve model revizyonu yapılmıştır. Hata terimleri arasında modifikasyonlar kurulurken, ilgili hata terimlerinin bağlı olduğu gözlenen ifadelerin; aynı boyutu ölçümleyebilme, birbiri yerine kullanılabilme, katılımcılar tarafından benzer veya aynı anlam yüklenebilme durumları (Meydan ve Şeşen, 2015) ile kuramsal temelleri de göz önüne alınarak karar verilmiştir.”

Şekil 2. Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisine Dair YEM

Şekil 2’de görülen yapısal eşitlik modeline ilişkin “doğrudan etki yolları, katsayılar, anlamlılık değerleri ile uyum indeksleri” Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. YEM Analizine İlişkin Parametre Tahmin Değerleri

Parametre Tahminleri							
Bağımlı Değişken	←	Bağımsız Değişken	R ²	β	S.E.	C.R.	p
Bireysel Sessizlik	←	Örgütsel Demokrasi	,000	,013	,035	,258	,796
İlişkisel Sessizlik	←	Örgütsel Demokrasi	,070	,264	,040	4,748	***

* β = Standardize edilmiş beta katsayısı, doğrudan etki; S.E.= Standart hata; C.R.= Kritik oran; p= Anlamlılık; n=430

Tablo 2’de yer alan bulgular değerlendirildiğinde; ilişkisel sessizliğe dair değişimin %7’sinin (R²=0,070) örgütsel demokrasi algısı ile açıklanabileceği; ayrıca örgütsel demokrasi algısının ilişkisel sessizlik üzerinde pozitif ve istatistiksel bakımdan anlamlı etkisinin olduğu (β=0,264; p<0,001); bireysel sessizlik üzerinde ise istatistiksel bakımdan anlamlı etkisinin olmadığı (p=0,796>0,05) tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında; H_{1b} hipotezi desteklenirken, H_{1a} hipotezi desteklenmemiş, bu doğrultuda H₁ hipotezi ise kısmen desteklenmiştir.

IV. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Örgütsel demokrasi algısının örgütsel sessizlik tutumu üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amacıyla yapılan araştırma sonucunda, öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının ilişkisel sessizlik tutumları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu tespit edilirken; örgütsel demokrasi algısının bireysel sessizlik tutumu üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Söz konusu iki bulgu çerçevesinde örgütsel demokrasi algısının çalışanların örgütsel sessizlik tutumları üzerinde istatistiksel bakımdan kısmen etkisinin olduğu söylenebilir. Bu durumda örgütsel demokrasi algısının örgütsel sessizliğin kilidini açtığı fakat kapıyı sonuna kadar aralayamadığı söylenebilir.

Örgütsel demokrasi algısının ilişkisel sessizlik üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olması beklenen bir sonuçtur. Zira çalışanlar örgütlerinde kararlara katılım ve eleştiri yapabilme gibi davranışlar konusunda teşvik ediliyor, aynı zamanda örgütünü şeffaf, hesap verebilir ve adil algılıyorsa bu durumun birçok olumlu çıktısı görülecektir. Bunlardan birisi de örgütün yararına olan özel ve gizli bilgilerin muhafaza edilmesi, başkalarıyla paylaşılmaması ve örgütün çıkarlarının korunmasını içeren, ilişkisel sessizliktir. Elde edilen bu bulgu, Şenol ve Aktaş’ın (2017) tekstil atölyesi çalışanları üzerine yaptıkları araştırma sonuçları ile Özbezek ve Paksoy’un (2022) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca elde edilen bulgular, araştırma tasarımına temel teşkil eden kuramların iddiaları ile de uyumaktadır. Nitekim ilişkisel sessizlik kavramına göre birey, örgütün çıkarlarını korumak amacıyla sessiz kalırken; sessizlik sarmalı kuramına göre birey, görüşlerin kamusal ifadesini etkileyerek uyumlu bir toplumu teşvik etmek için birlikte çalışmaktadır. Sosyal mübadele kuramına göre ise bireyler başkalarından getirmeleri beklenen ve diğer grup üyelerinin olumlu tutumlarını teşvik etme veya sürdürme arzusuyla motive olan gönüllü eylemlerde bulunmaktadır.

Öte yandan örgütsel demokrasi algısının öğretmenlerin bireysel sessizlik tutumları üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Zira çalışanlar, demokratik ve korku kültürünün olmadığı bir ortamda kendi fikirlerinin değer göreceği, bir şeyleri değiştirebileceği hissiyatı ile rahatlıkla fikir ve görüşlerini ifade edebilecektir. Ancak bu çıkarım ve önceki araştırma sonuçlarının aksine, bu araştırma sonucunda örgütsel demokrasinin bireysel sessizlik üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır. Bu bulgu, öğretmenlerin problemlere çözüm üretme ve öneriler sunma konusunda çekimser olduklarını göstermektedir. Bu durumun altında yatan sebeplerin ise liderlik türü, örgüt kültürü ve iklimi, örgütsel bağlılık gibi dinamikler olabileceği; bir başka deyişle bireysel sessizlik algısını aşmak için demokratik bir örgüt yapısının tek başına yeterli olmadığı, seslilik üzerinde farklı örgütsel dinamiklerin de etkili olabileceği düşünülmektedir.

Örgütsel demokrasi algısının bireysel sessizlik üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkiye sahip olmaması, lise öğretmenlerinin mevcut örgütsel demokrasi iklimi sebebiyle örgütleri ile bağ kuramaması ve bireysel sessizlik davranışına bürünmesiyle açıklanabilir. Sessizlik sarmalı ve sosyal mübadele kuramlarının iddiaları ile mum etkisi kavramı da bu görüşü destekler niteliktedir. Zira sessizlik sarmalı kuramına göre çoğunlukta olduğunu hisseden bireylerin zaman içerisinde daha baskın ve daha yüksek sesli hale geldiğini, azınlık grubunun ise giderek sessizleştiğini öne sürmektedir. Sosyal mübadele kuramına göre ise bireylerin fikirlerine saygı, değer görme, özgür ifade gibi demokratik kazanımların yanı sıra şahsi çıkarları da sessiz kalma veya ses çıkarma tutumunu etkilemektedir. Mum etkisinde bireyler meydana gelebilecek olumsuz geri dönüşlerden korktukları için mesajla ilişkilendirilmekten kaçınmaktadır, nitekim bireysel sessizlik kavramı da bireylerin kendilerini olumsuz geri dönüşlerden korumak amacıyla sessiz kalmasını ifade etmektedir.

Bu araştırma sonucunda ayrıca, lise öğretmenlerinin bireysel sessizlik tutumlarının düşük düzeyde, ilişkisel sessizlik ve genel sessizlik tutumlarının orta düzeyde ve örgütsel demokrasi algılarının da orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Karadağ ve Geçkil (2020), akademisyenler üzerine yaptıkları araştırmalarında genel sessizlik düzeyinin ortalamanın biraz üstünde, örgütsel demokrasi düzeyinin yüksek seviyede olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen bu farkın sebebinin akademisyenlerin lise öğretmenlerine göre nispeten daha özgür bir kurumsal yapıda görev yapmaları ile açıklanabilir.

Sadece lise öğretmenlerinden ve Konya ili merkez ilçelerinden toplanan veriler doğrultusunda elde edilen sonuçlar, genellenebilirlik noktasında yeterli görülmemektedir. Dolayısıyla kavramlar arasındaki ilişkinin farklı örneklem (devlet ve özel eğitim-öğretim kurumları karşılaştırması gibi) üzerinde irdelenmesi gereklidir. Kavramlar arasındaki ilişki veya etkide liderlik türü, örgüt kültürü, duygusal bağlılık gibi unsurların aracılık etkilerinin; yaş, kıdem ve kişilik özellikleri gibi demografik bilgilerin düzenleyici rolünün incelenmesi ise konuya farklı ve derinlemesine bir bakış açısı kazandıracaktır. Bunun yanında özellikle örgütsel sessizlik gibi hassas bir konunun öncül ve ardıllarının daha bütüncül bir bakış açısıyla görülebilmesi, nitel veri toplama yöntemlerinden derinlemesine

mülakatlar ile mümkün olabilecektir. Bu noktada sonraki araştırmacılara nitel araştırma desenlerine başvurmaları önerilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aguirre-Urreta, M. I., & Hu, J. (2019). Detecting Common Method Bias. *The DATABASE for Advances in Information Systems*, 50(2), 45-70. Doi: 10.1145/3330472.3330477
- Ahmed, K., Adeel, A., Ali, R., & Rehman, R. U. (2019). Organizational Democracy and Employee Outcomes: The Mediating Role of Organizational Justice. *Business Strategy & Development*, 2(3), 204-219. Doi: 10.1002/bsd2.55
- Akay, O. (2017). *Örgütsel Sessizlik Boyutlarının Çalışan Performansı İle İlişkinin İncelenmesi: Isparta Devlet Hastanesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Aktaş, H., & şimşek, E. (2014). Örgütsel Sessizlik ile Algılanan Bireysel Performans, Örgüt Kültürü ve Demografik Değişkenler Arasındaki Etkileşim. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 14(28), 24-52. https://dergipark.org.tr/en/pub/auibfd/issue/32332/359287#article_cite
- Al-Rousan, M. A. M., Omoush, M. M. & Ajloun, J. (2018). The Effect of Organizational Silence on Burnout: A Field Study on Workers At Jordanian Five Star Hotels. *Journal of Management and Strategy*, 9(3), 114-122.
- Arblaster, A. (2002). *Democracy*. BUCHINGHAM: Open University Press.
- Atilla, G., Kılıç, C. (2022). The Relationship Between Perceived Organizational Support with Emotional Labor and Organizational Silence; an Application on Bank Employees. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 123-144. Doi: 10.55119/artuklu.996480
- Bagheri, G., Zarei, R. & Aeen, M.N. (2012). Organizational Silence (Basic Concepts and Its Development Factors). *Ideal Type of Management*, 1(1), 47-58. https://www.researchgate.net/publication/259383988_Organizational_Silence_Basic_Concepts_and_Its_Development_Factors
- Bidarian, S., & Jafari, P. (2012). The Relationship Between Organizational Justice and Organizational Trust. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 1622-1626. Doi: 10.1016/j.sbspro.2012.06.873
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power In Social Life*. New York: John Wiley.
- Blau, P. M. (1968). Social Exchange. *International Encyclopedia of The Social Sciences*, 7(4), 452-457. Doi: 10.33206/mjss.640929
- Budd, J. W., Lamare, J. R., & Timming, A. R. (2018). Learning About Democracy At Work: Cross-National Evidence on Individual Employee Voice Influencing Political Participation in Civil Society. *ILR Review*, 71(4), 956-985. Doi: 10.1177/0019793917746619
- Büyükbeşe, T. & Çelik, Ç. (2022). Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Performansa Etkisinde Örgütsel Sessizliğin Aracı Rolü: Viyana Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(3), 912-928. Doi: 10.17130/ijmeb.1014403
- Carmon, A. F., Miller, A. N., Raile, A. N., & Roers, M. M. (2010). Fusing Family and Firm: Employee Perceptions of Perceived Homophily, Organizational Justice, Organizational Identification, and Organizational Commitment in Family Businesses. *Journal of Family Business Strategy*, 1(4), 210-223. Doi: 10.1016/j.jfbs.2010.10.003

- Chaskin, R. J. (2003). Fostering Neighborhood Democracy: Legitimacy and Accountability within Loosely Coupled Systems. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 32(2), 161-189. Doi: 10.1177/0899764003032002001
- Chegini, M. G. (2009). The Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behavior. *American Journal of Economics and Business Administration*, 1(2), 173-176. Doi: 10.3844/ajebasp.2009.173.176
- Chenji, K., & Sode, R. (2019). Workplace Ostracism and Employee Creativity: Role of Defensive Silence and Psychological Empowerment. *Industrial and Commercial Training*, 51(6), 360-370. Doi: 10.1108/ICT-05-2019-0049
- Cropanzano, R. & Mitchell, M.S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900. Doi: 10.1177/0149206305279602
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The Management of Organizational Justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48. Doi: 10.5465/amp.2007.27895338
- Çankaya M. (2018). Organisational Democracy (Ed. Hüseyin Eriş, Feray Bucak), *New Approaches in Health Sciences*, *İksad Publications*, s. 6-40. <http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/handle/11491/453>
- Dyne, L. V., Ang, S. & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392. Doi: 10.1111/1467-6486.00384
- Edwards, L. (2020). Transparency, Publicity, Democracy, and Markets: Inhabiting Tensions Through Hybridity. *American Behavioral Scientist*, 64(11), 1545-1564. Doi: 10.1177/0002764220945350
- Efe, D. (2018). *Algılanan Örgütsel Adalet İle Örgütsel Sessizlik Ve Sesslilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elçi, M., Karabay, M. E., Alpan, L. & Şener, İ. (2014). The Mediating Role of Mobbing on The Relationship Between Organizational Silence and Turnover İntention. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 1298-1309. Doi: 10.1016/j.sbspro.2015.01.110
- Erbil, C. & Özbilgin, M. (2023). Worker Silence in A Turbulent Neoliberal Context: The Case of Mass Privatisation of Sugar Factories in Turkey. *Human Resource Management Journal, Özel Sayı*, 1-21. Doi: 10.1111/1748-8583.12506
- Erer, B. (2020). Örgütsel Sessizlik Davranışının X, Y ve Z Kuşağı Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 577-589. Doi: 10.29249/selcuksbmyd.629203
- Ertürk, E. & Bedük, A. (2015). Sosyal Mübadele Teorisi Bağlamında Güç Mesafesi ve Örgütsel Adalet Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 1-19. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jobs/issue/22920/245433>
- Etymonline. (2021). "Democracy". (Erişim Tarihi: 18/12/2023). https://www.etymonline.com/word/democracy#etymonline_v_5572
- Forcadell, F. J., (2005). Democracy, Cooperation and Business Success: The Case of Mondragón Corporación Cooperativa, *Journal of Business Ethics*, 56(3), 255-274. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-004-5094-5>
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. Doi: 10.1177/002224378101800104
- Frega, R. (2021). Employee Involvement and Workplace Democracy. *Business Ethics Quarterly*, 31(3), 360-385. Doi: 10.1017/beq.2020.30
- Gates, S., & Hill, J. (1995). Democratic Accountability and Governmental Innovation in The Use of Nonprofit Organizations. *Review of Policy Research*, 14(1-2), 137-148. Doi: 10.1111/j.1541-1338.1995.tb00627.x
- Geçkil, T. & Tikici, M. (2015). Örgütsel Demokrasi Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4), 41-78. <https://toad.halileksi.net/olcek/orgutsel-demokrasi-olcegi/>
- Gökalp, S. A. (2018). Katılımcı Yönetim Anlayışı ve İksan. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(2), 67-86. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsbder/issue/47883/604973>

- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (2019). *Multivariate Data Analysis*. U.K.: Cengage Learning EMEA.
- Hampton, K. N., Rainie, H., Lu, W., Dwyer, M., Shin, I. & Purcell, K. (2014). Social Media and The 'Spiral of Silence'. *Pew Research Center*, <https://www.pewresearch.org/internet/2014/08/26/social-media-and-the-spiral-of-silence/>, Erişim tarihi: 10.02.2023
- Harmanci Seren, A. K., Topcu, İ., Eskin Bacaksız, F., Unaldi Baydin, N., Tokgoz Ekici, E., & Yildirim, A. (2018). Organisational Silence Among Nurses and Physicians in Public Hospitals. *Journal of Clinical Nursing*, 27(7-8), 1440-1451. Doi: 10.1111/jocn.14294
- Harrison, J. S., & Freeman, R. E. (2004). Is Organizational Democracy Worth The Effort?. *The Academy of Management Executive* (1993-2005), 49-53. <https://www.jstor.org/stable/4166091>
- Henriksen, K. & Dayton, E. (2006). Organizational Silence and Hidden Threats To Patient Safety. *Health Services Research*, 41(4-2), 1539-1554. Doi: 10.1111/j.1475-6773.2006.00564.x
- Hernandez-de-Menendez, M., Escobar Diaz, C. A., & Morales-Menendez, R. (2020). Educational Experiences with Generation Z. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, 14, 847-859. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12008-020-00674-9>
- Howard, M. C., & Holmes, P. E. (2020). Social Courage Fosters Both Voice and Silence in The Workplace: A Study on Multidimensional Voice and Silence with Boundary Conditions. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 7(1), 53-73. Doi: 10.1108/JOEPP-04-2019-0034
- Huang, H. (2005). A Cross-Cultural Test of The Spiral of Silence. *International Journal of Public Opinion Research*, 17(3), 324-345. Doi: 10.1093/ijpor/edh065
- Huck, S. W. (2012). *Reading Statistics and Research*. Boston: Pearson.
- Jahanzeb, S., Fatima, T., & Malik, M. A. R. (2018). Supervisor Ostracism and Defensive Silence: A Differential Needs Approach. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(4), 430-440. Doi: 10.1080/1359432X.2018.1465411
- Kahya, C. (2022). Örgütsel Sessizliği Kırmamanın Bir Yolu Olarak Örgütsel Demokrasi. *Social Sciences Studies Journal*, 7(91), 5453-5458. https://sssjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=60563
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayınevi, Ankara.
- Kaplan D. (2000). Evaluating and Modifying Structural Equation Models. *Structural Equation Modeling: Foundations and Extensions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 106-129. Doi: 10.1207/S15328007SEM1002_10
- Karadağ, Ş. & Geçkil, T. (2020). Akademisyenlerin Örgütsel Demokrasi Algısı ve Örgütsel Sessizlik Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4), 2053-2069. Doi: 10.47644/TurkishStudies.46741
- Kim, J. H. (2019). Multicollinearity and Misleading Statistical Results. *Korean Journal of Anesthesiology*, 72(6): 558-569. Doi: 10.4097%2Fkja.19087
- Kock, N. (2015). Common Method Bias in PLS-SEM: A Full Collinearity Assessment Approach. *International Journal of e-Collaboration*, 11(4), 1-10. Doi: 10.4018/ijec.2015100101
- Konovsky, M. A., & Pugh, S. D. (1994). Citizenship Behavior and Social Exchange. *Academy of Management Journal*, 37(3), 656-669. Doi: 10.5465/256704
- Lawler, E. J., Thye, S. R., & Yoon, J. (2008). Social Exchange and Micro Social Order. *American Sociological Review*, 73(4), 519-542. Doi: 10.1177/000312240807300401
- Mahajan, A., Bishop, J.W. ve Scott, D. (2012) "Does Trust in Top Management Mediate Top Management Communication, Employee Involvement and Organizational Commitment Relationships?", *Journal of Managerial Issues*, 24(2), 173-190 <https://www.jstor.org/stable/43488132>
- Matthes, J. (2015). Observing The "Spiral" In The Spiral of Silence. *International Journal of Public Opinion Research*, 27(2), 155-176. Doi: 10.1093/ijpor/edu032

- Matthes, J., Rios Morrison, K., & Schemer, C. (2010). A Spiral of Silence For Some: Attitude Certainty and The Expression of Political Minority Opinions. *Communication Research*, 37(6), 774-800. Doi: 10.1177/0093650210362685
- Menard, Scott (2002), "Applied Logistic Regression Analysis" (2. Baskı), Sage Publications, Thousand Oaks CA.
- Metin, I., Tutgaç, C. & Gündoğdu, B. (2022). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 23-42. Doi: 10.18026/cbayarsos.1068126
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Milliken, F. J., & Morrison, E. W. (2003). Shades of Silence: Emerging Themes and Future Directions For Research on Silence in Organizations. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1563-1568. Doi: 10.1111/1467-6486.00391
- Mitra, D., Serriere, S., & Kirshner, B. (2014). Youth Participation in US Contexts: Student Voice Without A National Mandate. *Children & Society*, 28(4), 292-304. Doi: 10.1111/chso.12005
- Morrison, E. W. & Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier To Change and Development in A Pluralistic World. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725. Doi: 10.5465/amr.2000.3707697
- Mosca, J. B., Curtis, K. P., & Savoth, P. G. (2019). New Approaches to Learning for Generation Z. *Journal of Business Diversity*, 19(3). Doi: 10.33423/jbd.v19i3.2214
- Moy, P., Domke, D., & Stamm, K. (2001). The Spiral of Silence and Public Opinion on Affirmative Action. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 78(1), 7-25. Doi: 10.1177/107769900107800102
- Munck, G. L. (2016). What is Democracy? A Reconceptualization of The Quality of Democracy. *Democratization*, 23(1), 1-26. Doi: 10.1080/13510347.2014.918104
- Noelle-Neumann, E. (1974). The Spiral of Silence A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51. Doi: 10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x
- Olsen, J. P. (2013). The Institutional Basis of Democratic Accountability. *West European Politics*, 36(3), 447-473. Doi: 10.1080/01402382.2012.753704
- Olsen, J. P. (2017). Democratic Accountability and The Terms of Political Order. *European Political Science Review*, 9(4), 519-537. Doi: 10.1017/S1755773916000084
- Özbezek, B. D. & Paksoy, H. M. (2022). Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Düzeyine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 80-101. Doi: 10.33416/baybem.1025326
- Perkins, D. (2014). Conceptualizing Defensive Silence in Project-Manager-To-Project-Sponsor Communication. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(1), 2-19. Doi: 10.1108/LODJ-05-2012-0027
- Perlow, L., & Williams, S. (2003). Is Silence Killing Your Company?. *Ieee Engineering Management Review*, 31(4), 18-23. Doi: 10.1109/EMR.2003.24935
- Post, R. (2006). Democracy and Equality. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 603(1), 24-36. Doi: 10.1177/0002716205282954
- Rawlins, B. (2008). Give The Emperor A Mirror: Toward Developing A Stakeholder Measurement of Organizational Transparency. *Journal of Public Relations Research*, 21(1), 71-99 Doi: 10.1080/10627260802153421
- Rhee, J., Dedahanov, A., & Lee, D. (2014). Relationships Among Power Distance, Collectivism, Punishment, and Acquiescent, Defensive, or Prosocial Silence. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 42(5), 705-720. Doi: 10.2224/sbp.2014.42.5.705
- Riantoputra, C. D., Maharisa, W., & Faridhal, T. (2016). Acquiescent and Defensive Silence in An Indonesian Context. *Makara Hubs-Asia*, 20(2), 122-131. Doi: 10.7454/mssh.v20i2.481
- Rosen, S., & Tesser, A. (1970). On Reluctance To Communicate Undesirable Information: The MUM Effect. *Sociometry*, 253-263. Doi: 10.2307/2786156
- Rosendorff, B. P., & Doces, J. A. (2006). Democracy and Transparency. *Swiss Political Science Review*, 12(3), 99-112. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1003053

- Schumacker, R.E. & Lomax, R.G. (2010). *A Beginner's Guide To Structural Equation Modeling*. New York: Taylor&Francis.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods For Business: A Skill Building Approach*. New York: John Wiley&Sons Inc.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C. & Härter, M. (2010). Confirmatory Factor Analysis and Recommendations For Improvement of The Autonomy Preference Index (API). *Health Expectations*, 13(3), 234-243. Doi: 10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2008). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Stevens, J.P. (2001). *Applied Multivariate Statistics For The Social Sciences*. Taylor&Francis, Oxfordshire: Routledge.
- Sulphey, M. M. (2020). Elucidation of The Concept of Organisational Silence. *Middle East Journal of Management*, 7(3), 282-297. Doi: 10.1504/MEJM.2020.107106
- Şenol, S., & Aktaş, H. (2017). Algılanan Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Sessizlik Tutumlarına Etkisi: İstanbul'da Tekstil Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir İşletme Çalışanları Üzerinde Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 833-850. Doi: 10.18092/ulikidince.323672
- Şimşek, E., & Aktaş, H. (2014). Örgütsel Sessizlik ile Kişilik ve Yaşam Doyumu Etkileşimi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 121-136. Doi: 10.18037/ausbd.16857
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2018). *Using Multivariate Statistics*. New York: Pearson.
- Taşkıran, E. (2010). *Liderlik Tarzının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adaletin Rolü ve Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Taylor, D. G. (1982). Pluralistic Ignorance and The Spiral of Silence: A Formal Analysis. *Public Opinion Quarterly*, 46(3), 311-335. Doi: 10.1086/268729
- Valentinov, V., Verschraegen, G., & Van Assche, K. (2019). The Limits of Transparency: A Systems Theory View. *Systems Research and Behavioral Science*, 36(3), 289-300. Doi: 10.1002/sres.2591
- Verba, S. (1967). Democratic Participation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 373(1), 53-78. Doi: 10.1177/000271626737300103
- Weber, W. G., Unterrainer, C., & Höge, T. (2020). Psychological Research on Organisational Democracy: A Meta-Analysis of Individual, Organisational, and Societal Outcomes. *Applied Psychology*, 69(3), 1009-1071. Doi: 10.1111/apps.12205
- Wehmeier, S., & Raaz, O. (2012). Transparency Matters: The Concept of Organizational Transparency in The Academic Discourse. *Public Relations Inquiry*, 1(3), 337-366. Doi: 10.1177/2046147X12448580
- Widgren, Ö. (1997). Social Solidarity and Social Exchange. *Sociology*, 31(4), 755-771. Doi: 10.1177/0038038597031004007
- Yazdani, N. (2010). Organizational Democracy and Organization Structure Link: Role of Strategic Leadership & Environmental Uncertainty. *Business Review*, 5(2), 51-74. Doi: 10.54784/1990-6587.1244

SUMMARY

The main purpose of the research is to define the effect of organizational democracy environment, which is one of the most important factors affecting silence, on organizational silence. The relationship between the concepts of organizational democracy and organizational silence has been the subject of many studies, but no study examining the effect of organizational democracy on organizational silence of teachers has been observed. For this reason, it was thought that this research would be necessary and important considering the unique professional problems of high school teachers and the characteristics of the new generation to whom they provide education and training services. At this point, it

is hoped to enrich the national literature by contributing to fill this methodological gap.

This research, which has a quantitative and empirical design and built on the spiral of silence and social exchange theories, aims to determine the effect of the perception of organizational democracy on the attitude of organizational silence from the questions of “Does the perception of democracy in organizations affect the silence attitudes of employees?” and “What is the direction of a possible impact?”. For this purpose, the data were collected from 430 high school teachers working in the central districts of Konya by survey method. As a result of the analyses, it was figured out that teachers' perceptions of organizational democracy had a positive and significant effect on their attitude of relational silence, while the perception of organizational democracy did not have a significant effect on their individual attitude of silence. Within the framework of these two findings, it can be said that the perception of organizational democracy has a partial statistical effect on employees' attitudes of organizational silence. In this case, it can be said that the perception of organizational democracy unlocks organizational silence but does not open the door to the end.

It is expected that the perception of organizational democracy will have a significant and positive effect on relational silence. It stems from the fact that if employees are encouraged to participate in decision-making processes and criticize their organizations, and at the same time, if they perceive their organizations transparent, accountable and fair, many positive outcomes will be seen. One of them is relational silence, which includes the preservation of private and confidential information on behalf of the organization, not sharing it with others, and protecting the interests of the organization. This finding is in line with the research results of Şenol and Aktaş (2017) on textile workshop workers and that of Özbezek and Paksoy (2022). In addition, the findings are consistent with the claims of the theories that form the basis of the research design. Indeed, according to the concept of relational silence, the individual remains silent in order to protect the interests of the organization, while according to the spiral of silence theory, the individual works together to promote a harmonious society by influencing the public expression of opinions. According to social exchange theory, individuals engage in voluntary actions that they are expected to bring from others and are motivated by the desire to encourage or maintain the positive attitudes of other group members.

On the other hand, the perception of organizational democracy is expected to have a negative effect on teachers' attitudes of individual silence. It results from the fact that employees will be able to express their ideas and opinions easily with the feeling that their ideas will be appreciated and they could change things in a democratic environment where there is no culture of fear. However, contrary to this inference and the results of the previous studies, this research did not find a significant effect of organizational democracy on individual silence. This finding shows that teachers are reluctant to produce solutions for problems and offer suggestions. It is thought that the underlying reasons for this situation may be some

dynamics such as leadership type, organizational culture and climate along with organizational commitment. In other words, a democratic organizational structure is not solely sufficient to overcome the perception of individual silence, rather than this different organizational dynamics may also be effective to give voice to behavior.

The fact that the perception of organizational democracy does not have a significant and negative effect on individual silence can be explained by the fact that high school teachers cannot connect with their organizations due to the current organizational democracy climate and take on individual silence behavior. The spiral of silence, the claims of social exchange theories and the concept of the candle effect also support this view. According to the silence spiral theory, it suggests that individuals who feel that they are the majority become more dominant and louder over time, while the minority group becomes quieter more and more. In accordance with the social exchange theory, in addition to democratic gains such as the respect for the others' ideas, being appreciated, and free expression, their personal interests also affect the attitude of the remaining whether being silent or speaking out. Under the influence of candles, individuals prevent from being associated with the message because they are afraid of negative feedback, as a matter of fact, the concept of individual silence refers to remaining silent in order to protect oneself from negative feedback.

As a result of this research, it was also figured out that high school teachers' attitudes of individual silence were at a low level, relational silence and general silence attitudes were at a moderate level, and organizational democracy perceptions were also at a moderate level. In their research on academics, Karadağ and Geçkil (2020) found that the level of general silence is slightly above the average and the level of organizational democracy is at a high level. The reason for this difference can be explained by the fact that academics work in a relatively freer institutional structure than high school teachers.

Finally, it is useful to make some suggestions within the framework of the limitations of the research. For instance, examining the mediating effects of factors such as leadership type, organizational culture, emotional commitment in the relationship or impact between concepts, and the moderating role of demographic information such as age, seniority and personality traits will provide a different and in-depth perspective on the subject.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ (YAZIM KURALLARI, ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Dergimiz, “*TRDizin*”, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*ProQuest*” ve “*SOBİAD*” veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir.

•Dergi yönetim sistemi olan “*Dergipark*” üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne ait olacaktır.

•Dergimiz herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

•Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek yayın etiği ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir (bknz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/policy>)

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında makalenin türü, yazarların kurumları, iletişim bilgileri ve ORCID bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayacak Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler” (Key Words)” bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimedenden oluşmalı ve verilen bilgiler öz'e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, Dergipark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak Dergipark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; *Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248* Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir :(Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

Vasfî, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfî, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği*, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGreen – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün*. İstanbul: Deki. Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü*. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

• **Çok Yazarlı Kitap** Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda*. Ankara: İmge.

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı*. Kemal Özbek (Ed.), *Kamusal Alan Dahilinde* (s. 689-713). Ankara: Dost.

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World*(7. Baskı). New York: Longman.

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. erişim [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=I135)

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]*. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (DOI) numarası belirtilmelidir. Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. *Knowledge Management Research & Practice*. Advance online publication. doi: 1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141

• **Elektronik Gazete Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*. www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776). *Metin İçinde Kullanımı* :(Smith, 1776/1976)

•**Kitaptan Çevrilmiş Bölüm**

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). The Best Quality. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscape Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•**Dergi Tek Yazarlı Makale**

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•**Dergi Çok Yazarlı Makale**

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•**Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•**Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•**Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. *Milliyet*, s.21.

•**Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•**Ansiklopediler**

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: Encyclopaedia Britannica. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•**Sözlükler**

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Helmmender, 2008)

•**Görüşme**

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•**Televizyon Programı**

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:**
(Economist, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinden belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ (Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 Yunusemre-MANİSA- TÜRKİYE
E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MCBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published four times a year, March, June, September and December. Manuscripts in Turkish, English, German, Russian and French are welcomed.

- Our journal does not charge any publication fee.
- The publisher, editor and editorial board of the journal don't accept the responsibility of the publication ethics violations that may arise with the opinions and thoughts expressed by the author/ authors. The responsibility of the articles in the journal belongs to the author/authors (For more information: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/policy>)

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- At the end of the page, the type of the article, the institutions of the authors, contact information and ORCID information should be given. You can visit <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23815> to review our publication ethics rules in more detail.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. Cunevt Yenal KESBİÇ (*Editor of Journal of Management and Economics*) Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TURKEY E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr